

**ČABRADSKÉ
PANSTVO
v STREDOVEKU**

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
FILOZOFICKÁ FAKULTA

**ČABRADSKÉ
PANSTVO
v STREDOVEKU**

PAVOL MALINIÁK

ELIANUM

2019

Monografia je výsledkom riešenia projektu VEGA 1/0095/17 Kríza a kolaps na pomedzí stredoveku a novoveku (sondy do problematiky v slovenskom kontexte).

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-17-0063.

© PhDr. Pavol Maliniak, PhD.

Recenzenti: PhDr. Henrieta Žažová, PhD.
Dr. habil. Maxim Mordovin

Grafická úprava: Mgr. Rastislav Molda, PhD.
Úprava máp: Albert Loydl

Vydavatel': Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 2019
Edícia: Filozofická fakulta

ISBN 978-80-557-1625-1

OBSAH

ÚVOD • 7

I. MAJETKOVÉ POMERY NA HRADNOM PANSTVE • 17

VEĽMOŽ HUNT A PRVÍ MAJITELIA HRADU • 17

ŠLACHTICI Z KAZY A ÉRA BRATRÍKOV • 25

HORVÁTOVCI A OBNOVA PANSTVA • 31

ERDÓYOVCI A ĎALŠIE ROZŠIROVANIE PANSTVA • 41

ZÁPAS O DEDIČSTVO PO TOMÁŠOVI BAKÓCZOVI • 50

II. HOSPODÁRSTVO • 60

Poľnohospodárstvo • 69

MLYNÁRSTVO A RYBNIKÁRSTVO • 76

LESNÉ HOSPODÁRSTVO • 79

BANÍCTVO A HUTNÍCTVO • 83

VZŤAHY S MESTAMI KRUPINA A BANSKÁ ŠTIAVNICA • 87

III. DEMOGRAFICKÉ A SOCIÁLNE POMERY • 93

MĽADOSŤ, PLNOLETOSŤ A PRODUKTÍVNY VEK • 93

RODINA A DOMÁCNOSŤ • 96

PUSTNUTIE A ZAĽUDŇOVANIE USADLOSTÍ • 100

STAROBA A VYSOKÝ VEK • 112

SEDLIACI A ŽELIARI • 115

FAMILIÁRI A SLOBODNÍCI • 119

IV. SPRÁVA HRADU A PANSTVA • 124

KASTELÁNI, VICEKASTELÁNI A BZOVÍCKY PREPOŠT • 124

PROVÍZORI A SPRÁVCOVIA PRÍJMOV • 135

Nížšie postavení úradníci a služobníci • 137

ZÁVER • 142

POZNÁMKY • 148

SKRATKY • 179

PRAMENE • 181

LITERATÚRA • 188

SUMMARY • 201

MENNÝ REGISTER • 207

MIESTNY REGISTER • 216

ÚVOD

Región Hont dnes tvorí viac-menej periférnu oblasť na juhu stredného Slovenska bez väčších miest a významnejších hospodárskych centier. Na juhu územím preteká Ipel' s jeho prítokmi, na západe sa región stretáva s dolným tokom Hrona. Rozsiahle plochy zaberajú Krupinská planina a Štiavnické vrchy, ktoré podporujú členitosť územia. V období, ktorému je venovaná táto práca, išlo o priestor tvoriaci prirodzenú spojnicu medzi politickými centrami Uhorského kráľovstva a hospodársky vplyvnými banskými mestami. V severnej, východnej aj centrálnej časti Hontu sa rozprestierali početné dediny a usadlosti, podriadené hradu nazývanému Litava, neskôr Čabrad'. Hrad s prilahlými majetkami po stáročia ovplyvňoval život v regióne, ale i za jeho hranicami. Niektorí z vlastníkov panstva navyše zasahovali aj do politického diania v celej krajine. Fenomén hradu a hradného panstva sa prejavoval s rôznou intenzitou, vždy podľa spoločenského postavenia majiteľov, ale aj na základe aktivít omnoho anonymnejších obyvateľov jednotlivých dedín.

Zdanlivo banálna otázka, čo presne pod hradným panstvom chápeme, otvára úvahy o funkciách feudálnych majetkov. Dobové označenie panstvo (*dominium*) znamenalo predovšetkým vel'kostatok (*latifundium*) pozostávajúci z dedín s približne rovnako veľkou výškou nájmu, iných polnohospodársky využívaných pozemkov a zdrojov príjmov. Nešlo len o materiálne práva. *Dominium* predpokladalo okrem pozemkového vlastníctva aj moc, resp. právomoc pána nad svojimi poddanými a patronátne právo nad kostolmi. Okrem obrany územia tým hrad získaval nové funkcie, čo sa prejavovalo koncentrovaním moci jeho majiteľov.¹ Panstvá v prameňoch obvykle reprezentujú len ich majetkové príslušenstvá, pričom ich súpisu vonkoncom nemusia byť dôsledné. Pre identifikáciu čo najpresnejšieho rozsahu hradných panstiev je preto určujúci systematický výskum majetkových pomerov. Nemal by však byť ciel'om, ale skôr východiskom pre ďalšie bádanie. Vzhľadom na heuristickú a interpretačnú náročnosť analýza majetkových pomerov na hradných panstvách býva neraz hlavným výsledkom výskumu na úrovni štúdií, čo s prihliadnutím na medzerovité stredoveké pramene nie je málo. Na druhej strane, detailnejšie monografic-

ké spracovanie vyžaduje väčší tematický záber. Výskum stredovekých hradných panstiev na Slovensku v tomto ohľade doposiaľ nenapredoval dostatočne výrazne. Dôvody mohli spočívať najmä v náročnosti témy spájajúcej dejiny šlachtických rodov s dejinami osídlenia, dejinami správy, ale aj s historickou geografiou, hospodárskymi a sociálnymi dejinami. Monika Skalská (Tihányiová) sa vo svojej monografii sústredila na Jelšavské panstvo v úzkom vzťahu k jeho vlastníkom a osídleniu, ale aj k dejinám Gemera. Súčasne v prípade absentujúcich prameňov sledovala pomery aj na susedných panstvách Štítnik a Plešivec. Pozoruhodným oživením boli časti venované nástenným maľbám v gemerských kostoloch. Autorka využila deduktívnu, priamu i nepriamu, filologickú, geografickú, genealogickú, či porovnávaciu metódu. Ich uplatnenie poskytuje vhodné námety pre výskum iných panstiev. Do určitej miery odlišný prístup zvolil Martin Tibenský pri výskume Červenokamenského panstva. Rovnako a opodstatnené kládol dôraz na otázky vlastníctva, či držby panstva. Zároveň sa však zameral aj na interakcie panstva s mestičkou Modra a s mestami Bratislavou a Trnavou. Osobitnú pozornosť upriamil na systém správy panstva a jeho historickogeografický opis. Východiskom pre postup pri výskume bolo rešpektovanie stavu zachovania prameňov.² Z uvedeného možno konštatovať, že bádanie zamerané na panstvá nemusí postupovať podľa jednotného vzoru. Zohľadňuje regionálne špecifiká, dostupné zdroje a koncepcie výskumu.

V orientácii bádania sa budeme pohybovať predovšetkým v hospodárskych a sociálnych dejinách. Na príklade Čabradského panstva sa zároveň pokúsime overiť niektoré tézy z konceptu krízy neskorého stredoveku. V európskej historiografii 20. storočia prebiehali intenzívne diskusie o charaktere spoločenských a ekonomických zmien na rozsiahlych územiach, pričom v etape posunu od stredoveku do novoveku sa kríza považovala za všeobecný jav. Proces označovaný ako prvá kríza feudalizmu (pre jednotlivé odvetvia aj s prívlastkami, napr. agrárna, peňažná, populačná kríza) sa mal prejavovať od 14. storočia najprv na Západe a následne so značným oneskorením aj v strednej Európe.³ V uplynulých rokoch záujem o tému opäť ožil aj v stredoeurópskej historiografii. Súčasní autori sú však značne kritickí k staršiemu bádaniu. Vytýkajú mu predovšetkým ideologickú predpojatost', selektívne využívanie metód, obchádzanie tém (napr. demografie) a napokon aj

neujasnenosť samotného pojmu kríza. Ukazuje sa, že ak bol monograficky spracovaný materiál, ktorý sledoval hospodársky a sociálny vývoj konkrétneho regiónu, panstva, alebo iného geografického celku, autori často dospeli k záverom odporujúcim konceptu krízy.⁴ Prehodnotenie alebo až odmietnutie konceptu by nemalo vychádzať zo zjednodušovania a zovšeobecňovania. V domácich podmienkach preto na overenie téz využijeme model Čabradského panstva. Z viacerých definícií krízy budeme za jej synonymum považovať dlhotrvajúci hospodársky pokles, ako aj proces rozkladu určitých historických štruktúr, napr. hospodárskych systémov, alebo sociálnych skupín.⁵

Vo vzťahu k Čabradskému panstvu je našim cieľom priblíženie pravdepodobných počiatkov hradu, identifikácia jeho prvých vlastníkov a utvárania najstarších hradných majetkov. Následne pristúpime k rekonštrukcii majetkových pomerov v mladšom období, s dôrazom aj na genealogické vzťahy, otázky dedičstva a del'by hradného panstva. Hlavným cieľom je však výskum obyvateľstva hradného panstva a jeho aktivít na základe analýzy hospodárskych, demografických a sociálnych pomerov. Prácu uzatvárame kapitolou o správe hradu a panstva, ktorú budeme sledovať od rozhodnutí jeho majiteľov alebo správcov až po ich uskutočnenie konkrétnymi úradníkmi a služobníkmi. Uplatníme genetickú metódu, čo sa prejaví napr. aj v používaných názvoch sídla panstva. Hrad v sledovanom období vystupoval najčastejšie pod pomenovaním Litava. Až od druhej polovice 15. storočia sa objavuje názov Čabrad', ktorý sa ustálil v závere stredoveku. Podľa konkrétnych dokladov a období používame obidve označenia, vystihujúce vlastnícke pomery a napokon aj predikáty majiteľov. Konvenčne však pri celkovej charakteristike hovoríme o Čabradskom panstve. Historické názvy uprednostňujeme aj pri označovaní dedín podliehajúcich panstvu. V dôsledku administratívnych zmien v 20. storočí po zlučovaní obcí ustúpili do úzadia ich pôvodné názvy, čím došlo k zneprehľadneniu vývoja v staršom období. Napr. obec Vinica sa skladala z troch samostatných sídiel Dolné Nekyje, Horné Nekyje a Neklinec (Leklinec). Zohľadňujeme túto skutočnosť a sídla rozlišujeme v súlade s prameňmi. Naopak, v prípade dediny Štefultov nepracujeme s jej alternatívnym označením Sitniarska.⁶ I ked' dedina bola rozdelená medzi mesto Banská Štiavnica a hrad Čabrad', v stredoveku vystupovala pod jednotným názvom Štefultov, pri odlíšení ako hradný

majetok Dolný Štefultov. Názov Sitnianska síce prevzala časť Štefultova podriadená hradu, avšak nové označenie vyjadrovalo príslušnosť k hradu Sitno, ktorému sa už bližšie nevenujeme.

Chronologický rámec práce určujú písomné pramene, zachované k hradu a jeho majetkom. V prípade prvých vlastníkov hradu, rodu Huntovcov (Hunt-Poznanovcov), vidíme ich kontakt s regiónom Hontu už od záveru 10. storočia, avšak spojenie s hradom Litava vieme doložiť od druhej polovice 13. storočia. Problematická sa však javí kontinuita hradu i panstva, o ktorých od začiatku neskorého stredoveku niekol'ko desaťročí chýbajú zmienky. Čažisko práce preto spočíva v období od nástupu Mateja Korvína, keď pramene opäť prinášajú správy o hrade a panstve Litava. So zretel'om na vlastníkov, rod Erdődyovcov, výskum neukončíme rokom 1526. Vlastníctvo panstva v ich rukách aj v pomoháčskom období uzatvára až predaj hradu a jeho príslušenstiev v roku 1546, ktorý považujeme za opodstatnený medzník nášho výskumu. Vzhľadom na využitie obsahovo bohatých prameňov zo začiatku novoveku sa pokúsime sprostredkovať nielen vrchnosten-ský uhol pohl'adu, ale aj realisticejší a členitejší „pohl'ad zdola“ očami sedliakov a iného prevažne negramotného vidieckeho obyvateľstva.⁷ V prípade dostupných analógií budeme využívať najmä údaje z regiónu Hontu, alebo z okolitých hradných panstiev či feudálnych majetkov. Uvedomujeme si pritom, že porovnávací výskum má svoje limity a podmienky sa mohli meniť už na úrovni rovnakého regiónu.

Pramene, okrem všeobecne využívaných edícií s celouhorským alebo celoslovenským zameraním, možno vo vzťahu k dejinám hradného panstva rozdeliť do troch skupín. Vo všetkých prípadoch pritom platí, že výskum archívnych dokumentov (aj nespracovaných) dnes výrazne urýchľuje digitalizácia, najmä vďaka databáze Hungaricana. Z hľadiska prameňov s regionálnym dosahom však narážame na absenciu archívu Hontianskej stolice či župy. Jeho prevažná časť bola zničená pri prechode frontu v Šahách v roku 1945. Z archívu sa zachovali len niektoré časti, využitelné pri výskume mladších dejín Čabradského panstva.⁸ Treba hned' dodat', že ešte v roku 1888 zberatel', archeológ a historik, hontiansky zeman Ferenc Kubínyi, uverejnil pod názvom „Hontiansky diplomatár“ edíciu listín zo súkromného archívu Hontianskej stolice z 13. – 14. storočia. Nešlo o písomnosti zo župného archívu, ale najmä z archívov hontianskych šľachtických rodov.⁹ Dielo

dodnes, pri porovnaní s archívnym materiálom, tvorí cenný zdroj informácií. V stredoveku v oblasti Hontu pôsobilo aj hodnoverné miesto konventu premonštrátov v Šahách. Jeho archív zanikol bez stôp.¹⁰ Naopak, využili sme archív hodnoverného miesta konventu benediktínov v Hronskom Beňadiku, uložený v Slovenskom národnom archíve. Obsahuje početné doklady predovšetkým o majetkových pomeroch na Čabradskom panstve v závere stredoveku.¹¹

Ďalší zdroj poznatkov pri výskume dejín hradu a panstva tvoria rodové archívy. Vzhľadom na skutočnosť, že viaceré rody spojené s vlastníctvom alebo správou Čabrade vymreli, bolo potrebné identifikovať, či sa ich archívy zachovali a boli včlenené do iných rodových archívov. K najstarším patria stredoveké listiny šľachticov z Kazy (dnes Sajókaza), ktoré boli v 19. storočí spojené s rodovým archívom (presnejšie jeho časťou) Radvanských z Radvane. Súbor listín je uložený v Maďarskom národnom archíve.¹² Mimoriadne zaujímavé údaje o hrade i panstve obsahuje archív rodu Balassovcov, uložený v Maďarskom národnom archíve. Vzhľadom na opakovane spríbuznenie s vlastníkmi hradu Horvátovcami archív Balassovcov zahŕňa najmä otázky dedičstva a del'by majetkov, pričom obsahuje aj nenahraditeľný prameň – súpis poddaných z roku 1476. Stredoveké písomnosti z ich rodového archívu na základe rukopisu Antala Fekete Nagya spracoval v regestovom katalógu Iván Borsa. Okrem toho nepublikovaná časť archívu zo začiatku novoveku obsahuje aj súpis poddaných Modrokamenského panstva Balassovcov, vhodný pre porovnávací výskum.¹³ S Horvátovcami boli spríbuznení aj Fánchyovci, spoluľastníci Čabradského panstva na začiatku 16. storočia a následne správcovia pevnosti na Bzovíku. Po vymretí Fánchyovcov v 17. storočí ich rodový archív vďaka príbuzenským zväzkom prevzali Bossányiovci. Neskôr sa tieto písomnosti opäť kvôli príbuzenským zväzkom dostali do archívu moravského rodu Seilernovcov na zámok v Miloticiach. V súčasnosti sú dokumenty spojené s Fánchyovcami, Čabrad'ou a Bzovíkom uložené a prístupné na bádanie v Moravskom zemskom archíve v Brne.¹⁴ Z viacerých častí rodového archívu Erdődyovcov sme študovali dokumenty v ich Ústrednom archíve, uloženom v Slovenskom národnom archíve. Ďalšia časť rodového archívu je deponovaná v Rakúskom štátnom archíve vo Viedni. Stredoveké listiny z tohto archívu so vzťahom k Tomášovi Bakóczovi uverejnili v plnom znení Péter Kis.¹⁵ Spomedzi

mladších majiteľov Čabradského panstva možno retrospektívne využiť dokumenty z rodového archívu Koháryovcov (združený archív Koháry-Coburg), uložené v Štátom archíve v Banskej Bystrici. Za klúčový v tomto smere považujeme majetkový register panstva Čabrad' a majetkov v okolí Želiezoviec z roku 1540.¹⁶

Popri rodoch spojených s vlastníctvom panstva môžu východiská pre výskum poskytovať aj archívy iných šlachtických rodov. Vzhľadom na aktívne a dlhodobé pôsobenie zemanov z Plášťovieč v správe hradu prekvapuje, že v ich rozsiahлом rodovom archíve sa nachádza pomerne skromné zastúpenie prameňov, využitelných pre našu tému.¹⁷ Sondovanie v ďalších archívoch hontianskych šlachtických rodov, spojených s Čabradským panstvom na základe vlastníckych vzťahov, alebo v správe hradu, neprinieslo pre začiatok novoveku očakávané výsledky. Išlo o archívy alebo časti archívov zemianskych rodov z Leseňíc, Hontianskych Tesár a Demandíc, Pýru, Domaníka a Zemianskeho Vrbovku.¹⁸ Sme však presvedčení, že budúce výskumy môžu priniesť nové poznatky z ďalších neskúmaných a nepublikovaných, zároveň ale mimoriadne početných rodových archívov.

Osobitne prínosné pre výskum Čabradského panstva v neskorom stredoveku a na začiatku novoveku sú mestské archívy. Vzhľadom na polohu hradných majetkov sa jedná o dvojicu miest Krupina a Banská Štiavnica, ktorých fondy sú uložené v pracoviskách Štátneho archívu v Banskej Bystrici. V rámci fondu Magistrát mesta Krupina predstavujú stredoveké písomnosti (niekol'ko listín a mestská kniha) so vzťahom k Čabradskému panstvu málopočetné zdroje. Pramene z tohto okruhu však výrazne narastajú v 30. a 40. rokoch 16. storočia. Časť dokumentov z tohto obdobia publikoval Michal Matunák.¹⁹ Vo fonde Magistrát mesta Banská Štiavnica už od stredoveku nachádzame početné a rôznorodé doklady o kontaktoch mesta s hradným panstvom. Do tohto rámca patrí aj menej známa banskostiavnická mestská kniha v Maďarskom národnom múzeu. Stav poznania na začiatku novoveku ešte nie je dostatočne známy, ale doterajšie spracovanie fondu ukazuje, že pokračujúce bádanie prinesie pozoruhodné zistenia.²⁰

Z pohľadu syntéz dejín regiónu bol už Hont spracovaný na základe rôznych prístupov. Matej Bel venoval vo IV. zväzku svojich *Vedomostí* vydaných v roku 1742 pozornosť Hontianskej stolici, pričom o stre-

dovekých dejinách Čabrade bližšie nepojednával. Konštatoval iba, že hrad je starý a jeho pôvod nie je známy. Pozornosť sústredil na okolnosti vydobytia Čabrade a Sitna cisárskym vojskom z rúk Melchiora Balassu v roku 1549. Ďalej sa zameral na vtedajších majiteľov hradu Koháryovcov.²¹ Záujem o dejiny obcí v 19. storočí dokumentuje dotazníková akcia, organizovaná Frigyesom Pestym. Podobne, ako v iných župách, aj v Honte sa zameral na zhromažďovanie chotárnych názvov. Odpovede zástupcov obcí z niekdajšieho Čabradského panstva sú zaujímavým svedectvom o živých miestnych názvoch, ich pôvode (zaznamenané boli rôzne povesti), ale aj o využívaní pôdy a zachovaných pamiatkach. Edíciu možno využiť pri lokalizovaní objektov a topónym.²² V závere trvania monarchie vyšli dve práce, zamerané na Hont. V rámci miléniových monografií v roku 1906 vyšiel zväzok venovaný Hontu a Banskej Štiavnici. Ede Reiszig, autor odseku o stredovekých dejinách Čabrade, stotožnil hrad so sídlom nazývaným pôvodne Hradnok alebo Haradna, pričom vzhľadom na názov predpokladal jeho existenciu už pred príchodom Maďarov. Následne opísal rozsah hradných majetkov (podľa vtedy dostupných edícii) s dôrazom na arpádovské obdobie.²³ Stručný vlastivedný slovník hontianskych obcí vydal v roku 1906 Arpád Bergfest. Vzhľadom na popularizačné zameranie obsahuje úzky výber historických údajov a chýbajú v ňom napr. chotárne názvy.²⁴

Spomedzi starších prác treba ešte upozorniť na dva články o Čabradi od Kálmána Thalyho. V prvom sa zaoberal počiatkami hradu. Správne stotožnil stredoveké názvy hradu Litava a Čabrad' a najstarší vývoj pripísal rodu Huntovcov. Naopak, vlastníkov hradu na konci 15. storočia Horvátovcov chybne spojil s mladším vlastníkom, rodom Kružičovcov. Na základe výskumu dobových prameňov už priblížil niektoré medzníky počas vlastníctva hradu v rukách Erdődyovcov. Napokon, inšpirovaný zrejme Matejom Belom, upriamil pozornosť na pôsobenie lúpežného rytiera Melchiora Balassu na Čabradi a Sitne.²⁵ V závere 19. storočia predstavil analýzu prameňov v spore o Čabradské panstvo – dedičstvo po ostrihomskom arcibiskupovi Tomášovi Bakóczovi medzi jeho príbuznými Erdődyovcami a Ostrihomskou kapitulou, v monografii o opátstve v Hronskom Beňadiku Nándor Knauz.²⁶ Vzhľadom na dôkladnú heuristiku zostáva jeho spracovanie v niektorých smeroch neprekonané.

Azda prvým príspevkom k stredovekým dejinám hradu v rámci modernej slovenskej historiografie bol informatívne zameraný článok Petra Ratkoša, uverejnený v roku 1958. Upozornil v ňom najmä na del'bu hradu v roku 1476, ktorá opisuje jednotlivé stavebné objekty.²⁷ Skutočný posun v spracovaní dejín hradu, jeho majetkov, aj celého hontianskeho regiónu, priniesla monografia archivára Istvána Bakácsa o Hontianskej stolici pred Moháčom. Dopĺňaním údajov a tvorbou metodiky sa na jej príprave podiel'ali aj posudzovatelia Iván Borsa a Peter Ratkoš. Dielo podáva systematický súpis prameňov k dejinám stredovekého osídlenia (podľa kategórií sídiel), vrátane mien obyvateľov, hospodárskych objektov, miestnych názvov (s ich typológiou a registrom).²⁸ Aj takmer 50 rokov po uverejnení ide o klúčovú prácu k stredovekému Hontu. Pochopiteľ'ne, Bakácsove dielo dnes už môžeme vo viacerých ohľadoch doplniť a revidovať, na čo upozorňujeme najmä v poznámkach.

Ďalším posunom v bádaní bola časť venovaná Hontu v sérii o historickej geografii Uhorska počas Arpádovcov od Györgya Györffyho. Autor sa zameral na vývoj regiónu len do začiatku 14. storočia. Okrem iného prispel, aj na základe diplomatickej kritiky, k spresneniu datovania viacerých prameňov.²⁹ Od 90. rokov sa objavujú prvé detailnejšie spracovania stredovekých dejín obcí Čabradského panstva od Mikuláša Čelka. Patria k nim kapitoly v monografiách a články v zborníkoch venované Ilji, Štefultovu, Svätému Antonu a Prenčovu.³⁰ V uplynutom období Henrieta Žažová zamerala pozornosť na dejiny dvoch cirkevných inštitúcií v stredovekom Honte – na premonštrátske kláštory na Bzovíku a v Šaháči. Predovšetkým bzovícky kláštor zastúpený prepoštom vstupoval aktívne do kontaktu so svojim najväčším susedom, Čabradským panstvom.³¹ Vo vlastných výskumoch sme sa najprv venovali dejinám hradu a panstva od polovice 16. storočia, počas správcu a držiteľa Jána Kružiča. V rámci stredovekých dejín sme čiastočne vyhodnotili majetkové pomery, ktoré v predkladanej monografi dopĺňame a spresňujeme.

K prvým poznatkom z archeológie v skúmanom regióne prispeli výskumy Andreja Kmet'a. Podrobnejšie sa venoval Sitnu v ranom novoveku, kde okrem terénnych prieskumov využil aj údaje z histórie, jazykovedy a národopisu.³² Prieskumy profesionálnych archeológov už dlhodobejšie prinášajú poznatky o terénnych reliktach pol'nohospo-

dárskeho i technického zamerania v priestore Štiavnických vrchov.³³ Posun v poznaní sa prejavuje aj vo výskume osídlenia, kde je pre historické bádanie nezastupiteľná identifikácia a datovanie včasnostredovekých lokalít. Peter Ivanič aj v tomto kontexte spracoval cestnú siet' na Poiplí. Autorská trojica Ján Beljak, Noémi Beljak Pažinová a Vladimír Mitáš v rámci stredného Poiplia predstavila výsledky archeologického prieskumu, pričom zdokumentovali aj niektoré lokality hradného panstva.³⁴ Samostatnú pozornosť venovali výskumy hradu Čabrad'. Prvé výsledky v nadväznosti na práce počas obnovy hradu predstavil Václav Hanuliak. V ostatných rokoch sa na archeologickom, ale aj historickom spracovaní nálezov z hradu podieľal Maxim Mordovin.³⁵ V porovnaní s archeológiou doposiaľ chýbajú podobné výskumy z dejín umenia, čo je zrejme spôsobené torzovitým stavom zachowania stredovekých sakrálnych pamiatok. Spomedzi lokalít Čabradského panstva bádatelia venovali pozornosť kostolu v Ilji, ktorý existoval už pred založením Čabradského panstva.³⁶ Nemožno vylúčiť, že výskumy v teréne, ale aj v muzeálnych a galérijnych zbierkach v budúcnosti ešte prinesú pozoruhodné výsledky z ďalších lokalít. V prehľade bádania ďalej nemenujeme práce z ostatných odborov (napr. jazykoveda, etnografia), ktoré v rôznej miere tiež prispievajú k nášmu poznaniu a odkazujeme na ne v nasledujúcich textoch.

• • •

Moje podčiernanie patrí recenzentom Henriete Žažovej (Trnavská univerzita v Trnave) a Maximovi Mordovinovi (Univerzita Loránda Eötvösa v Budapešti) za prečítanie a pripomienkovanie textu, ale aj za viacročnú spoluprácu, podnetné diskusie a inšpirácie. Za ochotu a pomoc pri sprístupňovaní archívnych dokumentov d'akujem Mikulášovi Čelkovi, bývalému pracovníkovi Štátneho archívu v Banskej Bystrici – Pracovisko Archív Banská Štiavnica, Michaele Růžičkovej, pracovníčke Moravského zemského archívu v Brne, Marekovi Púčikovi, pracovníkovi Slovenského národného archívu v Bratislave, Zsuzanne Mód, pracovníčke univerzitnej knižnice a archívu Univerzity Loránda Eötvösa v Budapešti, Gáborovi Tomkovi, pracovníkovi Maďarského národného múzea v Budapešti a Norbertovi C. Tóthovi, pracovníkovi Maďarskej akadémie vied v Budapešti. Za pomoc pri získavaní lite-

ratúry d'akujem Miroslavovi Lukáčovi, pracovníkovi Múzea Andreja Sládkoviča v Krupine a Radekovi Lipovskemu, pracovníkovi Ostravskej univerzity v Ostrave. Danielovi Haasovi Kianičkovi, pracovníkovi Múzea mincí a medailí v Kremnici, d'akujem za pomoc a konzultácie pri preklade nemeckých prameňov. Osobitné pod'akovanie venujem mojej manželke Erike za podporu a trpezlivosť.

I. MAJETKOVÉ POMERY NA HRADNOM PANSTVE

Údaje o vlastníctve, či držbe hradného panstva, tvoria výrazný podiel v pramenných dokladoch a relatívne podrobne dokumentujú majetkové pomery. Pokúsime sa preto dôkladne vyhodnotiť vlastnícke vzťahy a majetkovoprávne postavenie jednotlivých príslušenstiev hradu. Naším zámerom je predovšetkým identifikácia majetkov podliehajúcich pod Čabrad' (Litavu) a zrekonštruovanie rozsahu hradného panstva od predpokladaného vzniku až po uzavretie etapy neskorostredovekých vlastníkov v prvých dvoch desaťročiach novoveku. Okrem samotných majetkov zároveň priblížime ich majiteľov, najmä na základe poznania rodinných a dedičských vzťahov, ale aj spoločenského postavenia konkrétnych jednotlivcov, ktorí často prispeli k podpore a posilneniu širšieho príbuzenstva.

VELMOŽ HUNT A PRVÍ MAJITELIA HRADU

Počiatky hradu priamo súvisia so šľachtickým rodom Huntovcov, neskôr Hunt-Poznanovcov. Najstarší známy predok knieža Hunt patril k osobám v blízkom okruhu uhorského kráľa Štefana I. Na začiatku 11. storočia Hunt založil na brehu Ipl'a hrad nazvaný po ňom Hont. Podľa hradu dostal pomenovanie ním spravovaný región, Hontiansky komitát. Z Huntovho potomstva pochádzali aj zakladatelia kláštora na Bzovíku v rokoch 1127 – 1131, podľa čoho býva táto vetva Hunt-Poznanovcov nazývaná aj bzovícka. Kláštor obdarovali početnými majetkami najmä v centrálnej a východnej časti Hontu. Najstaršie sídlo rodu, Hontiansky hrad, v prameňoch figuruje len sporadicky, pričom posledné nepriame doklady o ňom sa od 80. rokov 13. storočia strácajú. V tejto súvislosti je zaujímavá úvaha Maxima Mordovina. Podľa neho Hontiansky hrad po strate jeho významu (na úrovni centra regiónu) mohol nahradíť hrad Litava.³⁷ Pomenovanie Litava, odvodené od rovnomenného potoka, bolo zrejme novším názvom hradu. Lokalita vystupuje najprv pod označením *castrum Haradnak*, ktoré možno

rekonštruovať v znení Hrádok, resp. Hradník. Prítomnosť hlásky h (po zmene *grad* na *hrad*) v názve prevzatom do maďarčiny naznačuje, že najpravdepodobnejšie nešlo o sídlo včasnostredovekého pôvodu, ale o mladšiu lokalitu vybudovanú v 13. storočí.³⁸ Stavebníci hradu nie sú presne určení, ale môžeme ich hľadať medzi členmi rodu Hunt-Poznan. Najstarším známym predkom tejto vetvy rodu v 13. storočí bol pravdepodobne Stojslav. V roku 1245 počas ohraničovania majetkov kláštora v Šahách prechádzali hranice až k vrchu *Siteň (neskoršie Sítno), kde sa spájali so zemou Lamperta, syna Stojslava. Východná časť vrchu patrila Lampertovi a západná časť kláštoru.³⁹

Členovia rodu po svojich predkoch dedili patronát nad kláštorom. Približne okolo roku 1260 bzovícky prepošt spolu s Lampertovým synom Petrom, patrónom kláštora, viedol spor proti jeho vzdialenému príbuznému Poznanovi z Čalomije o časť zeme v Opatovciach (dnes súčasť Opatovskej Novej Vsi). Poznan žiadal vydať tri poplužia z tejto zeme. Ked' v roku 1262 panovník na žiadosť bzovíckeho prepošta vydal konfirmáciu zakladacej listiny, na žiadosť Petra a Derža potvrdil aj donáciu ich otca Hunta, ktorý okrem iného daroval kláštoru dedinu Konzka (Konské, dnes samota v chotári Čabradského Vrbovku).⁴⁰ Odkaz na majetok vtedy zrejme už nebohého Hunta naznačuje starší pôvod tohto vlastníctva. Vztah samotného názvu Konské či *Konská k označeniu Čabrad' (predpokladaný pôvod od čabraka, čabrak – po-krývka na koňa)⁴¹ je však nejasný. Dôležitejší je poznatok, že pôvodne Huntov majetok Konské susedil s územím, na ktorom jeho potomok neskôr vlastnil hrad Hrádok/Hradník, alebo inak Litava. Hunta alebo jeho syna Derža by sme tak hypoteticky mohli považovať za stavebníkov hradu.

Majetkové pomery Hunt-Poznanovcov podrobnejšie približuje listina vydaná Ostrihomskou kapitolou v roku 1266. Podľa nej Peter a Dezider (zvaný Derž), synovia Hunta, uzavreli dohodu s Petrom, Mikulášom a Vlkom (*Wlk*), synmi Lamperta, ako aj s Deržom a Demeterom, vnukmi uvedeného Lamperta. Na základe del'by majetkov, ktorú vykonali ich predkovia, prenechali sporné zeme Petrovi a Deržovi. Išlo o majetky *Dlhé Pole (zaniknuté na pomedzí Beluje, Prenčova, Sebechlieb a Hontianskych Nemiec), *Štálov, resp. *Pakhaus (zaniknuté medzi Prenčovom a Svätým Antonom), Svätý Anton, Eisenbläser (zaniknuté v susedstve Banského Studenca), Žibritov, Prenčov, kostol

sv. Egídia (základ neskoršej obce Ilija) a Krnišov. Priebeh sporných hraníc potvrdili aj mešťania z Banskej Štiavnice a Krupiny.⁴² Listina opisuje zložité príbuzenské vztahy, pričom menuje na oboch stranách šlachticov s rovnakými menami. Okrem dvoch Petrov to boli Deziderovia, vystupujúci obvykle pod domácou prezývkou Derž. Ako uvidíme, mladšie listiny ich rozlišovali podľa veku ale i vzhladu.

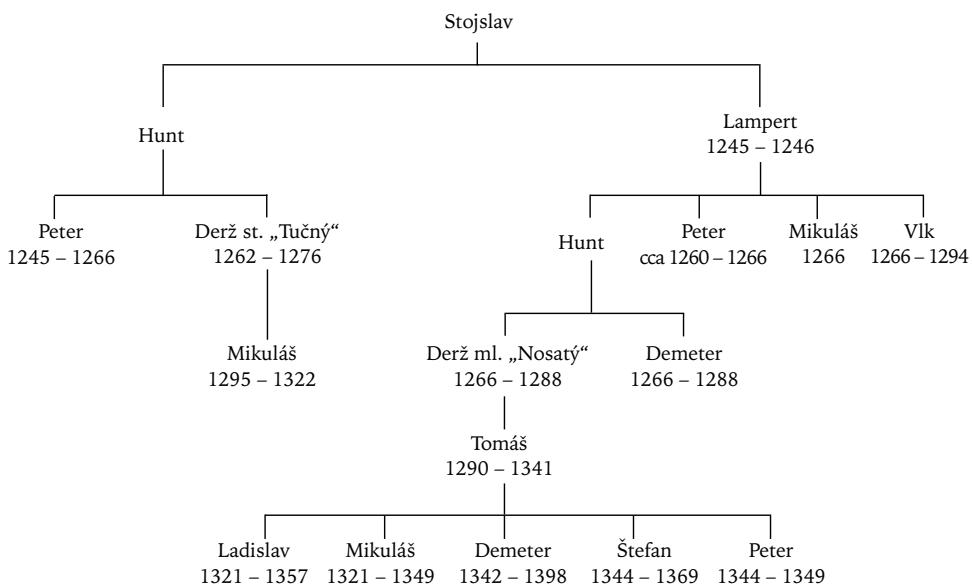
Spory medzi potomkami bzovíckej vetvy rodu sa navonok javili ako urovnane, už o niekol'ko rokov však nadobudli omnoho väčšiu intenzitu. 30. augusta 1274 Ostrihomská kapitula na žiadost' Dezidera, syna nebohého Hunta, prepísala listinu z roku 1266. Dezider pred kapitulou vyhlásil, že pôvodnú listinu stratil. Zástupcovia kapituly preto vyhl'adali vo svojom archíve druhý rovnopis listiny a vyhotovili podľa originálneho znenia jeho kópiu. Strata dokumentu bola veľmi pravdepodobne spojená s násilím, ktorého sa voči Deržovi dopustili jeho príbuzní.⁴³ Podrobnosti opisuje listina vydaná kráľom Ladislavom IV. pri dedine Hontianske Nemce 16. augusta 1276, podľa ktorej „*Derž a Demeter, synovia Hunta, totiž vnuči Lamperta, neobávajúc sa prerušíť nevýslowný, hrozný a prekliaty čin, násilím obsadili hrad nášho verného šlachtica Derža staršieho, syna Hunta, zvaný Haradnak, nachádzajúci sa pri rieke Litanva. Naozaj bez bázne pred Bohom, porušujúc a prestupujúc svoju vieru, l'stivá a premyslená zloba a ničomnosť. Šlachtica Derža s jeho paní manželkou a det'mi nel'udsky väznili a so všetkými vecami a majetkami jeho, ako aj jeho príbuzných a miestnych šlachticov na tento hrad donesenými na úschovu a zachovanie v hodnote tritisíc hrivien olúpili a pozbavili. Zmocnili sa všetkých výsadných listín či potvrdení ohľadne všetkých jeho majetkov a zvlášt' ohľadne majetku a jeho slobodného kostola, totiž svätého Antona. Nedbali na naše listiny a osobitné nariadenie a dokonca tento hrad, pod ktorý sme osobne s našimi barónmi prišli, na náspríkaz nechceli vydat' a vrátiť. Často a mnohokrát láskavo pozvaní a predvolaní k nám na zbavenie podozrenia a očistenie, na zadost'učinenie a na rozsudok nás a našich barónov ohľadne tohto vážneho a neopísateľného činu o škode a krivdách spáchaných šlachticovi Deržovi staršiemu mimo dôveru nás a našich barónov sa vzdorovito zdráhali príst'. Po starostlivom zvažovaní, spoločnej porade a súhlase našich barónov sme nariadili, rozhodli, určili a ustavili, aby všetky majetky uvedených Derža a Demetera, tak zdelené, ako aj darované a kúpené alebo získané akýmkol'vek iným spôsobom, ako aj majetky všetkých tých, ktorí s Deržom a Demeterom uvedený hrad obsadili a zdržiavajú sa v ňom, konajúc zjavný zločin nevernosti proti nášmu kráľovskému Veličen-*

stvu, pripadli na právo a vlastníctvo uvedeného šľachtica Derža staršieho bez akejkoľvek výhovorky a protirečenia. Jemu a jeho dedičom a nástupcom jeho dedičov pre jeho škody natrvalo dávame naše privilegium udelit', nech prítomnou listinou podáva správu!“.⁴⁴

Z obsahu je zjavné, že panovník už určitú dobu riešil problém obsadeneho hradu, pod ktorý sa dokonca so svojím sprievodom osobne dostavil. Mohlo sa tak stat' krátko pred vydaním listiny, ktorú Ladislav IV. vydal počas svojho pobytu v regióne Hontu. I ked' Derža mladšieho a Demetera kráľ oficiálne zbavil všetkých majetkov a spolu s hradom ich prisúdil Deržovi staršiemu a jeho dedičom, situácia sa nezmenila. V roku 1282 opis hraníc v rozsiahлом chotári Plášťoviec spomína pri rieke Litava cestu, ktorá viedla z nemenovaného hradu Derža a Demetera. Podľa polohy išlo o obsadený hrad,⁴⁵ predtým nazývaný Hrádok či Hradník. Skutočnosť, že príkaz kráľa obaja bratia nerešpektovali, môžeme vysvetliť pozíciou pravdepodobne mladšieho z bratov. Huntov syn Demeter zastával funkciu hontianskeho župana, pričom Ladislav IV. mu daroval viaceré majetky, v roku 1284 i zem Hontianskeho hradu – samotný Hont, ktorý už predtým obývali výsadní hostia.⁴⁶ V roku 1285 si bratia Derž a Demeter rozdelili majetky. Deržovi pripadol hrad Litava, inak zvaný Hrádok/Hradník. Demeterovi pripadol hrad Drégel' (Drégely). Listina spomína príslušenstvá hradu Litava. Boli nimi dve dediny nazývané Čabrad' (v jednom prípade išlo o prédiu v blízkosti hradu, v druhom snáď o lokalitu Konské), nasledovalo *Podhradie, Cerovo, Nový Vrbovok (zrejme neskorší Čabradský Vrbovok), Slovenské Domaníky, *Dolný Pomat (zaniknutý pri Uňatíne), Bad'án, Klastava, Prenčov s Teplicou (dnes Tepličky juhozápadne od Krnišova), Ladzany, Hontianske Moravce, Šalov, ako aj *Verbok a *Szuba (obidve zaniknuté pri Bernecebaráti). Podľa Györgya Győrffyho bol súpis príslušenstiev sfalšovaný a pochádza z mladšieho obdobia. Odráža najmä záujmy potomkov Derža mladšieho v roku 1366, ked' požiadali o prepísanie listiny o pôvodnej del'be.⁴⁷ Môžeme dodat', že súpisu majetkových príslušenstiev hradov sú pre 13. storočie netypické a pomerne ojedinelé.⁴⁸ Okrem toho prekvapuje nielen výskyt, ale aj podrobnosť súpisu, údajne z roku 1285. Napriek tomu medzi príslušenstvami hradu nefigurujú Svätý Anton, Žibritov, Krnišov, ani ďalšie majetky doložené na severe Hontu v roku 1266.

Spol'ahlivejšie pramene podávajú správy o jednotlivých lokalitách a ich vlastníkoch, hoci hrad v nich obvykle nefiguruje. Majetky, ktoré ešte v roku 1266 vlastnili bratia Peter a Derž starší, po obsadení hradu Litava zrejme nad'alej zostali v rukách ich vzdialených bratrancov Derža mladšieho a Demetera, resp. ich potomkov. V roku 1290 Lampert, syn Mikuláša z rodu Hunt-Poznan (patril k lesenickej vetve rodu) predal polovicu svojho majetku Beluj pod vrchom Sitno Mikulášovi, synovi Hermana, mešťanovi z Banskej Štiavnice. Konal tak so súhlasom susedov a svojich príbuzných: bližšie nemenovaného syna Derža „s veľkým nosom“ (*Ders de magno naso*), majiteľa Prenčova, ako aj Alexandra, syna Vlka, majiteľa Klastavy. Uvedený Derž, neskôr nazývaný Nosatý (*Nasutus*), mal syna Tomáša.⁴⁹ Okrem Prenčova a pravdepodobne aj ďalších blízkych majetkov Tomáš zdedil po svojom otcovi aj hrad. Naopak, na strane poškodených stál už spomínaný Derž starší a jeho syn Mikuláš. Zdá sa, že príbuzní ho za zabratý hrad aspoň čiastočne odškodnili. V roku 1307 predal Mikuláš, syn Dezidera Tučného (*Ventrosus*), už s prídomkom z Turoviec, svoj majetok nazývaný Falusy alebo Galusy (zaniknuté pri obci Trhyňa) šľachticom z Dolného Orosu (dnes Kukučínov). O tomto majetku Mikuláš uviedol, že ho získal výmenou za hrad Litavu od Dezidera a Demetera, synov Hunta.⁵⁰ Opísané nadobudnutie majetku bolo vzhľadom na udalosti spojené so zmenou vlastníka hradu viac odškodením, ako výmenou. Ak vieme, že Derž starší (prezývaný Tučný) odhadoval vzniknutú škodu na svojich majetkoch na 3000 hrivien, udelenie menšieho majetku jeho synovi Mikulášovi bolo skôr symbolickým gestom.

Rozporuplné majetkové pomery Hunt-Poznanovcov napokon narušil zásah zvonku. V roku 1318 sa Tomáš, syn nebohého Derža, st'ažoval pred Ostrihomskou kapitolou na Matúša Čáka z Trenčína, ktorý mu násilím odňal jeho hrad Litava, vyhnal ho zo všetkých jeho majetkov a aj z Hontianskej stolice. Tomáš preto Matúšovi Čákovovi a komukol'vek inému zakazoval obsadenie a držanie svojho hradu a majetkov.⁵¹ Zabratie Litavy nepochybne prispelo k oslabeniu pozície Hunt-Poznanovcov v regióne. Bzovická vetva rodu v tom období schudobnela a vzdala sa patronátneho práva nad kláštorom na Bzovíku.⁵² Nemožno vylúčiť, že majetok Konské, predtým darovaný kláštoru, sa práve po týchto zmenách dostal pod správu hradu Litava.

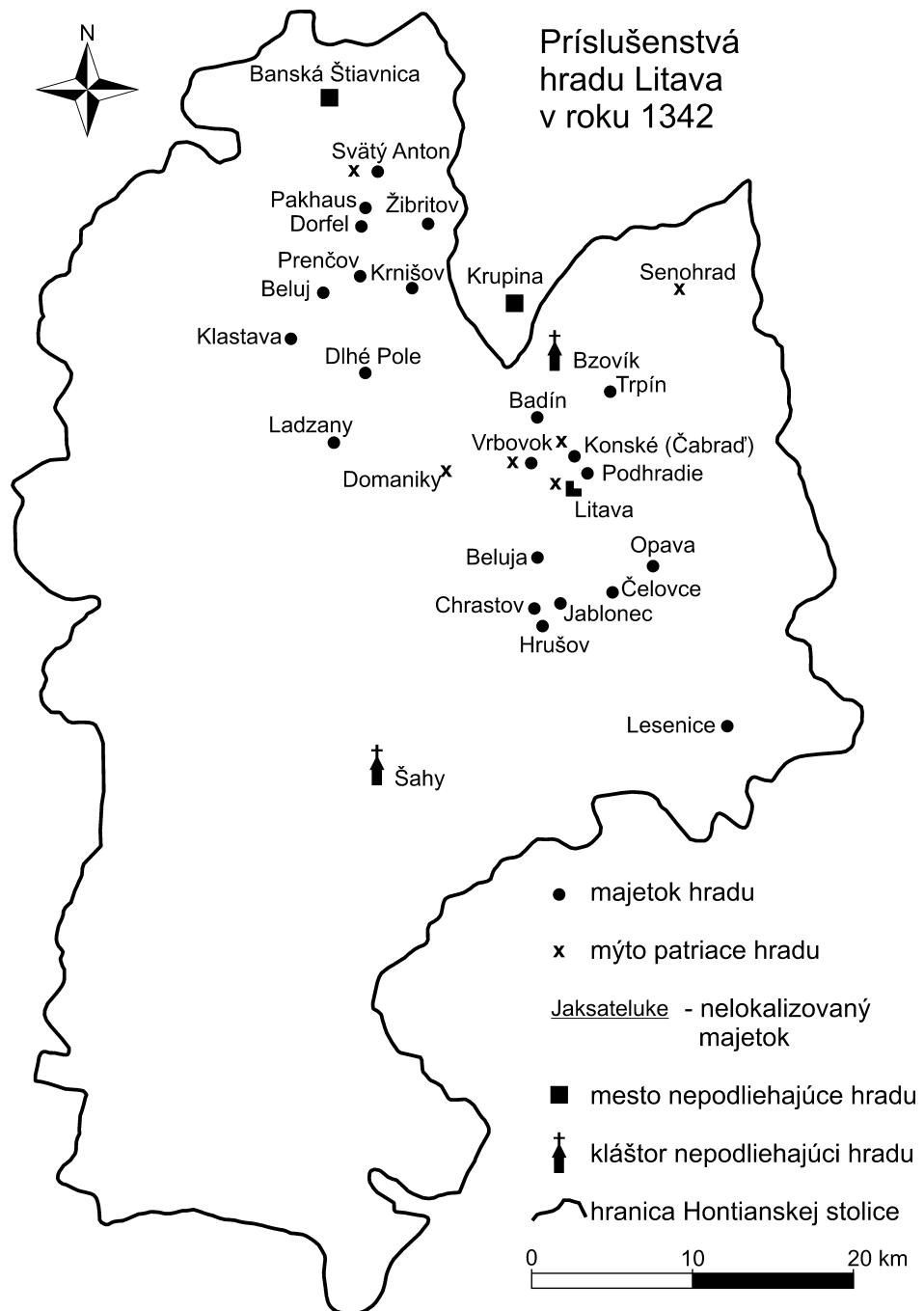

Rod Hunt-Poznanovcov so zreteľom na Litavské panstvo. Podľa P. Engela,
s úpravami podľa prameňov použitých v texte.

Po smrti Matúša Čáka (†1321) získal hrad uhorský kráľ Karol Róbert, ktorý ho už nevrátil Hunt-Poznanovcom. Okolnosti nepoznáme, ale môžeme predpokladať, že rozhodnutie panovníka ovplyvnili neusporiadané vlastnícke vzťahy. Nemožno pritom vylúčiť, že Litavu vydobyl kráľ od ľudí Matúša Čáka silou.⁵³ Azda v dôsledku rozbrojov hrad Litava spustol, čo viedlo k výstavbe nového hradu Litava. O dvoch hradoch s rovnakým názvom sa dozvedáme o niečo neskôr. V roku 1335 Karol Róbert prevzal od Petra a Leukuša, synov Vavrinca, ich hrad Dobra Kuča v Križevackej stolici. Ako náhradu im udelil Litavu s príslušenstvami.⁵⁴ Obaja bratia zakrátko páchali násilie a ohrozovali široké okolie. V roku 1337 sa Peter, už s predikátom z Litavy (*de Litoua*) vlámal do kláštorného dvora na Bzovíku. Vtrhol i do dediny pod kláštorom, kde sa zdržal celý deň a trestal tam dedinčanov. Leukuš v roku 1338 prepadol bzovického prepošta Michala, zmrzačil jeho sluhu a druhého sluhu usmrtil. Ukradol im aj osobné veci a prepoštovi odcudzil kone, dobytok a iný majetok. Ostrohomský arcibiskup Čanád ho za to exkomunikoval. Na kongregáciach hontianskej šľachty

za účasti palatínov Jána a Viliama Drugeta boli Peter a Leukuš vyhlásení za zlodejov a lúpežníkov, ktorí plienili Hontiansku stolicu. Spomedzi ďalších výčinov sa dozvedáme, že Peter prebodol prisia akejsi urodzenej žene a vláčil ju za ne, až kým nezomrela. Leukušovi a Petrovi kráľ všetky zločiny odpustil, ale v roku 1342 im odňal hradné panstvo.⁵⁵ Listina vtedy uvádza ich hrad Litavu s iným, pustým hradom, rovako nazývaným Litava. Tento pustý hrad zrejme tvorilo pôvodné sídlo Hrádok či Hradník. Terénnne výskumy ho stotožnili s polohou Pustý hrad, predtým aj príznačne Starý hrad, východne od hradu Čabrad'.⁵⁶ Okrem toho listina v roku 1342 menuje príslušenstvá hradu Litava: Lesenice, Opava, Hrušov, *Jablonec (zaniknutý v chotári Hrušova), Čelovce, Beluja (samota v chotári Čeloviec), *Chrastov (zaniknutý v chotári Hrušova), Podhradie, Čabrad', Vrbovok (neskôr Čabradský Vrbovok), Konské, Trpín, iný Trpín, Badín alebo Baďan (?), *Jakšova usadlosť, Ladzany, Klastava, Beluj, Krnišov, Dlhé Pole, Prenčov, *Dorfel, Pakhaus, Svätý Anton, Žibritov, spolu s mýtami vo Svätom Antone, v Senohrade, vo Vrbovku, v Domaníkoch, v Čabradi a pod hradom Litava.⁵⁷ Podľa súpisu v roku 1342 tvorili hradné panstvo dva približne rovnako rozsiahle majetkové celky. Prvý tvorili najmä majetky priamo v okolí hradu. Druhý tvorili majetky prevažne na severe Hontu.

Príslušenstvá hradu mali rôzny pôvod. Väčšia časť z nich pochádzala ešte z dedičstva bzovíckej vetvy rodu Hunt-Poznan. Možno tiež uvažovať, že niektoré ďalšie z príslušenstiev boli k hradu pripojené v časoch Matúša Čáka a šľachticov z Dobra Kuče. Základom boli vyššie spomínané majetky Hunt-Poznanovcov, ku ktorým patrili Konské, Krnišov, Dlhé Pole, Prenčov, Svätý Anton a Žibritov. K vlastníctvu užšieho i širšieho príbuzenstva tohto rodu patrili aj Lesenice, Čelovce, Baďan, Ladzany, Klastava (azda niekde v ich okolí aj Jakšova usadlosť) a Beluj, čím po bližšie neznámych majetkových pokonaniach snáď mohli prejsť do rúk majiteľov hradu.⁵⁸ Niektoré lokality predtým v rámci majetkov Hunt-Poznanovcov (Hrušov, Jablonec) mohli patrili k príslušenstvám hradu Drégel'. Súpis zároveň predstavuje prvý písomný doklad o viačerých sídlach. Do tejto kategórie patria údaje o dedine Opava, ako aj o susediacich samotách Jablonec, Beluja a Chrastov. Čiastočne to platí aj o sídlach Dorfel a Pakhaus, ktoré vznikli na pomedzí chotárov Prenčova a Svätého Antona. Prvý hodnoverný doklad nachádzame aj o Podhradí (mad'. Váralyafalu), o majetku Čabrad' a o (Čabradskom)

Vrbovku. Môžeme usudzovať, že aj tieto sídla založili majitelia hradu na svojich majetkoch.⁵⁹ Otázkou zostáva, akým spôsobom sa medzi hradnými majetkami ocitol Trpín, vtedy zrejme pozostávajúci z dvoch samostatných sídiel. Otvorená je lokalizácia majetku *Badun*. Ak nešlo o Bad'an, v tom prípade ho možno stotožniť s Badínom (neskôr Horný a Dolný Badín) v blízkosti Trpína. Podobne nejasné je zaradenie mýt v Domaníkoch (k roku 1285 malo ísť o Slovenské Domaníky) a Senohradu medzi príslušenstvá. Vo všetkých štyroch prípadoch išlo o staré majetky bzovických premonštrátov.⁶⁰ Nemožno vylúčiť, že mýta užívali majitelia hradu na základe kráľovskej donácie.

Podľa údajov z mladšieho obdobia boli príslušenstvami hradu najmä celé majetky. Hradu patril podiel v Krnišove, kde súčasne nachádzame aj majetky miestnych zemanov. S krnišovskými zemanmi, resp. zemianskymi majetkami sa stretávame dlhodobo, ešte aj v novoveku.⁶¹ V rámci hradného panstva išlo skôr o ojedinelý jav. Hrad a panstvo Litava po roku 1342 zostali v rukách panovníka. Z nasledujúcich de-saťročí dosiaľ poznáme len ojedinelé správy o jednotlivých majetkoch, pričom hrad v nich takmer nefiguruje. Je preto problematické ďalej rekonštruovať rozsah panstva. Z roku 1367 vieme, že v Ladznoch sídlil úradník magister Mikuláš z Vértesu (*de Vertes*). Nevieme však, komu bol podriadený.⁶² Podľa listiny z roku 1368 hradu výslovne podliehal Prenčov. Kráľ Ľudovít I. vtedy rozhodol v spore o lesy v okolí vrchu Sitno v prospech poddaných z dediny Prenčov patriacej kráľovskému hradu Litava (*de villa Prynchfalwa ad castrum nostrum Lythwa vocatum spectantem*).⁶³ V 70. rokoch sú indície na zmenšovanie rozsahu panstva. V roku 1376 kráľ Ľudovít I. udelil Ladzany zemanom z Poník (vo Zvolenskej stolici) výmenou za ich pôvodný majetok Poniky. Niekoľko pred rokom 1379 došlo aj k vyčleneniu Klastavy z kráľovského vlastníctva. Podobne v roku 1382 kráľ udelil Hrušov zemanom z Oslár (v Novohrade) výmenou za ich majetky Čerín a Hrochot' vo Zvolenskej stolici.⁶⁴

ŠLACHTICI Z KAZY A ÉRA BRATRÍKOV

Zmeny vo vlastníctve celého hradného panstva nastali v nasledujúcich rokoch. V roku 1387 Žigmund Luxemburský odobral hrad Litava magistrovi Frankovi, synovi bána Kóňu zo Sečian, ktorému pred-

tým dala Litavu za 3000 zlatých do zálohu kráľovná Mária a jej už nebohá matka Alžbeta. Kráľ ako náhradu udelil Frankovi hrad Šášov v Tekove.⁶⁵ Zmienka o kráľovnej matke Alžbete dovoluje datovať túto udalosť pred rok 1387. Zároveň môžeme očakávať, že k zálohovaniu mohlo dôjsť niekedy po roku 1382, po smrti kráľa Ľudovíta I. Následne vidíme pozoruhodnú epizódu spojenú s pokusom zvrátiť jestvujúce majetkové pomery. Po mnohých desaťročiach sa opäť stretávame s Hunt-Poznanovcami, resp. s potomkami tohto rodu. S nárokmi na dedičstvo po svojich predkoch a príbuzných prišiel vesprímsky biskup Demeter, syn Tomáša a vnuk Derža mladšieho prezývaného Nosatý. V júni 1389 kráľ Žigmund daroval biskupovi Demeterovi za služby a vernosť, ktoré preukazoval kráľovi Ľudovítovi, kráľovnám Alžbete a Márii, a napokon i jemu samotnému, všetky majetky skonfiškované Deržovi mladšiemu a Demeterovi, synom Hunta, ktorí napádali svojho príbuzného Derža staršieho a dopustili sa zločinu nevernosti voči kráľovi Ladislavovi. Ich majetky, kdekol'vek v Uhorsku by sa nachádzali, kráľ Žigmund daroval biskupovi Demeterovi a jeho synovcom Mikulášovi, Tomášovi a Deržovi, synom Štefana. Obdarovaných šľachticov zároveň listina označuje ako potomkov poškodeného Derža staršieho.⁶⁶ Ponúka sa možnosť, že išlo o chybu, ale vzhl'adom na právne a majetkové dôsledky listiny je omnoho pravdepodobnejšie, že za potomkov Derža staršieho sa biskup Demeter a jeho synovci vyhlásili úcelovo. O dva roky neskôr biskup Demeter počas del'by majetkov pred krajinským sudcom predložil okrem iných dokumentov aj konfiškačnú listinu Ladislava IV. z roku 1276 a donačnú listinu kráľa Žigmunda z roku 1389. Obhajoval nimi svoje vlastnícke práva a požiadal o ich prepísanie.⁶⁷ Treba však dodat', že napriek Žigmundovej donácii formálne podporujúcej nároky týchto „dedičov“ na hrad Litava, z dostupných prameňov nevieme o tom, že by vesprímsky biskup Demeter zašiel so svojimi požiadavkami až tak d'aleko.⁶⁸ Mohli ho odrádzat' aj aktuálne majetkové pomery, keď hradné panstvo panovník medzitým daroval vplyvným šľachticom.

Začiatkom roku 1390 kráľ Žigmund daroval hrady Drégel' a Litava s nemenovanými príslušenstvami svojmu dvoranovi Leustachovi z Jelšavy, ako aj jeho spoločníkom Ladislavovi z Taru a Jánovi a Ladislavovi z Putnoku. Leustach však vzápäť plánoval Litavu vymeniť za hrad Sivý Kameň s Jánom z Pásztó (v Hevešskej stolici) a s Ladislavom Kakašom

z Kazy (v Boršodskej stolici, dnes Sajókaza), na čo aj dostal od panovníka súhlas. V marci 1390 preto Leustach prenechal Litavu šl'achticom z Pásztó a Kazy, pričom oni mu prenechali Sivý Kameň. V apríli 1390 ale kráľ Žigmund prekvapujúco nariadil Vacovskej kapitule, aby jej zástupcovia uviedli Leustacha z Jelšavy a Ladislava z Taru do vlastníctva hradov Drégel' a Litava. Kapitula to následne i vykonala.⁶⁹ Po týchto zmätočne pôsobiacich pokonaniach sa Leustach s Ladislavom stali majiteľmi Litavy, i keď zrejme len na krátky čas. Následne totiž hrad nachádzame v rukách šl'achticov, ktorí predtým dohodli s Leustachom výmenu. V roku 1394 si Ladislav Kakaš a Ján z Pásztó rozdelili majetky. Hrad, vtedy označovaný už ako Pustá Litava (*Puztalythwa*) pripadol i s nemenovanými príslušenstvami Ladislavovi Kakašovi a jeho synom Mikulášovi, Jánovi, Ďulovi (*Gyula*) a Lorandovi. Naopak, Ján z Pásztó so synmi Mikulášom, Štefanom, Ladislavom, Imrichom, Dominikom a Jánom získal v Šariši štyri dediny spolu s mýtom.⁷⁰ Šl'achtici z Pásztó sa cítili poškodení a preto opakovane protestovali proti del'be. Vzhľadom na prílastok, ktorý hrad označoval počas del'by, používal rod z Pásztó pri svojich protestáciach spojenie Pustá Litava ešte aj v závere stredoveku.⁷¹ Takéto označovanie hradu vtedy už nevystihovalo reálny stav. Časté striedanie majiteľov môže naznačovať, že pred rokom 1394 hrad spustol a dočasne zanikol. V roku 1415 medzi majetkami šl'achticov z Kazy vystupuje aj pustý hrad Litava (*castrum ipsorum Lithwa nuncupatum, nunc desertum*)⁷² a v nasledujúcich desaťročiach oňom chýbajú zmienky.

Počas tohto obdobia došlo k rozdrobeniu niekdajšieho hradného panstva. V roku 1400 kráľ Žigmund udal Pavlovi z Kolára a Petrovi z Terjan majetok Devičie a k nemu prislúchajúce prédiá Lehota (dnes Sitnianska Lehôtka) a Teplica (samota Tepličky východne od Sitnianskej Lehôtky) výmenou za Semerovce v Hontianskej stolici. Devičie do vtedy podliehalo Dobronivskému hradu vo Zvolenskej stolici a obidve prédiá boli k nemu priadené možno len krátko predtým. Tým možno vysvetliť, že Teplica a Lehota vzápäť figurujú vo Zvolenskej stolici. Polovicu Devičia, Teplice a Lehoty vymenil Pavol z Kolára v marci 1402 so šl'achticmi z Kövesdu (dnes Nórgrádkövesd) za podiel v novohradskej Mohore a doplatil im k tomu 400 zlatých. Ďalší spoluľastník, vyššie spomínaný Peter, sa podobne vzdal svojich podielov a v októbri 1402 kráľovi vrátil Lehoutu a Teplicu spolu s polovicou mlyna na po-

toku Krupinica (v listine chybne ako *Crempnicia*) výmenou za Horné Semerovce. Je možné, že sa tak stalo po anulovaní výmeny plánovanej v marci a po vzájomnom pokonaní medzi Pavlom a Petrom.⁷³ Nie je pritom jasné, kde presne sa nachádzala polovica mlyna na Krupinici. V chotári Devičia mlyn v stredoveku nepoznáme, avšak ďalej sa dozvedáme, že k Devičiu patrila akási pustá zem. Nemožno vylúčiť, že išlo o niekdajší mlyn na Krupinici.

Inú časť z majetkov, napriek vlastníckym zmenám, ku ktorým došlo v rokoch 1387 a 1390, nadľahle mali v rukách predchádzajúci majitelia. V roku 1405 kráľ Žigmund odobral Frankovi a Šimonovi, synom Kóňu zo Sečian, dediny Prenčov a Žibritov, ktoré od kráľa predtým získali výmenou a ako náhradu im udelil dediny Litava a Lackov, spolu s Opavou, dovtedy patriacou k hradu Litava. Panovník im zároveň odobral dedinu Beluj, ktorú kedysi daroval Kataríne, Frankovej manželke, a ako náhradu udelil šľachticom zo Sečian majetok Pata (v Hevešskej stolici, dnes Gyöngyöspata).⁷⁴ Vzhľadom na chýbajúce pramene nevieme určiť, či od tohto obdobia Prenčov, Žibritov a Beluj opäť patrili k príslušenstvám hradu alebo pravdepodobnejšie zostali pod správou koruny.⁷⁵ Šľachticom z Kazy podliehali majetky v bezprostrednom okolí hradu. V roku 1408 im patril Čabradský Vrbovok. Bzovícky prepošt sa vtedy stážoval na poddaných z „Hradného Vrbovku“. Tí na príkaz svojich zemepánov Ďulu a Loranda, synov Kakaša, zabrali oráčiny v susednom chotári Dolného Badína.⁷⁶

V roku 1415 udelil Žigmund svojim dvorským rytierom Ďulovi a Lorandovi novú donáciu na ich rodové majetky. V Honte listina spomína konkrétnie iba Svätý Anton a Medovarce, obidve dediny s mýtami. Ďalej uvádza Vrbovok a ostatné nemenované príslušenstvá pustého hradu Litava.⁷⁷ V roku 1416 kráľ nariadił Vacovskej kapitule, aby jej zástupcovia voviedli Ďulu z Kazy do vlastníctva majetkov Svätý Anton, Medovarce s mýtom, Vrbovok, Krnišov, Dolný Štefultov (neskôr Sittianska resp. Podsitnianska, dnes súčasť Banskej Štiavnice), Ilija, Dornfel a Štálov.⁷⁸ V prípade Ilije a s ňou susediacej dolnej časti Štefultova ide o prvé správy o oboch sídlach. Napriek prítomnosti kostola sv. Egídia o dedine Ilija chýbajú spoločné staršie doklady.⁷⁹ Dolný Štefultov patril k hradnému panstvu a od rovnomenného sídla (Horný) Štefultov (v chotári Banskej Štiavnice) ho oddelovali neskôr zaznamenané hranice.⁸⁰ Vzhľadom na rovnaký názov nie je vylúčené, že práve v dôsledku

donácie došlo k rozdeleniu pôvodného sídla na dve časti, hornú a dolnú.

Majiteľov azda v tom čase zmenila aj Opava, ktorú panovník v uplynulých rokoch daroval ako kompenzáciu šlachticom zo Sečian. V roku 1430 požiadali Demeter a Štefan Dačovci o reambuláciu hraníc medzi ich majetkom Kosihovce a Opavou, ktorá patrila Jánovi a Jurajovi, synom Ďulu zvaného Kakaš z Kazy. Královský človek a zástupca konventu v Šahách následne za účasti svedkov, vrátane prítomných zemepánov, vytýčili hranice a vyhotovili metáciu.⁸¹ V prípade niektorých majetkov v rukách šlachticov z Kazy možno doložiť počas rozdrobenia hradného panstva ich spravovanie pomocou služobníkov a úradníkov v jednotlivých dedinách.

Model správy majetkov približujú tri doklady. Zemepáni a ich úradníci v nich vystupujú v role obetí aj narušiteľov, ale aj pri bežnom administratívnom úkone. V roku 1433 nariadil kráľ Žigmund vyšetriť stážnosť Juraja, syna Ďulu z Kazy. Keď jeho familiári Egíd Malý alebo Kis (*Parvus*) a Blažej prevážali peniaze z Jurajovho domu z Kazy až do jeho dediny Svätý Anton, prepadi a olúpili ich poddaní z Čeloviec.⁸² Iný prípad sa vyskytol v roku 1437. Pred konvent v Šahách vtedy predstúpili úradník (*officialis*) Martin Froburg a Pavol Bozaukar, richtár v Prenčove, ktorí v mene hostí a obyvateľov Prenčova požiadali o prepis listiny kráľa Ľudovíta I. z roku 1368 o vymedzení hraníc v okolí Sitna.⁸³ Zemepána v tomto prípade listina vôbec nespomína a úradník vystupuje po boku zástupcu obecnej samosprávy. Môže to naznačovať, že obec mala do určitej miery autonómne postavenie, čo by v tomto prípade podporovala aj zmienka o host'och. Do tretice, dvorský sudca v roku 1439 riešil stážnosť na zemana Juraja z Kamenných Kosíh, ktorého Juraj z Kazy ustanovil za úradníka vo svojom majetkovom podiele v Medovarciach. Úradník spolu s ozbrojenými poddanými prišiel na územie prédia v chotári susedných Domaník, kde zničili hrádzu tamojšieho mlyna na Krupinici. Zmienka o spravovanom podiele môže vysvetlovať, že synovia Ďulu z Kazy si majetky v blížšie neurčenom čase vzájomne rozdelili. Inou možnosťou je, že spoločne vlastnili iba časť Medovariec.⁸⁴

V zápasoch o uhorský trón po smrti kráľa Žigmunda pôsobil Juraj, syn Ďulu (prezývaný preto aj Juraj Gyula alebo Gyulafi), na poste krupeckého kapitána. Patril k spojencom kráľovnej Alžbety a Jána Jiskru, avšak spolu s bratom Detrikom zároveň plienil a zaberal okolité majetky.⁸⁵ V roku 1457 Juraj a Detrik pred konventom v Šahách protestovali

proti kráľovskej donácií. Celé majetky Devičie, Prenčov, Beluj, Lehôtku, Teplicu, Žibritov a polovicu Medovariec, ako aj pustú zem (*quedam terra predia*) patriacu k Devičiu na základe donácie od kráľa Ladislava V. získal krajinský sudca Ladislav z Pavloviec na Uhom. Juraj s Detrikom však vyhlásili, že tieto majetky nadobudli donáciou ešte od nebohého kráľa Albrechta.⁸⁶ Ak bolo tvrdenie Ďulových synov pravdivé, zmienené majetky mohli získať niekedy v rokoch 1437 – 1439. Zdá sa, že kvôli nejasným vlastníckym vzťahom, alebo aj kvôli predchádzajúcim mocenským aktivitám im kráľ Ladislav Pohrobok majetky v roku 1457 odňal a neodškodnil ich.

Po nástupe Mateja Korvína sa v prameňoch opäť začína objavovať hrad, na ktorom sa v uplynulom období opevnili bratríci. Dosial' skúmané pramene neumožňujú zodpovedať otázku, kedy presne hrad zaujala česká posádka. S odstupom niekol'kych desaťročí sa počas chotárneho sporu Sebechlieb a Hontianskych Nemiec s ich susedmi Prenčovom a Belujom dozvedáme, že začal ešte v nepokojných časoch po smrti Albrechta Habsburského, keď sa Česi zdržiavalí na hrade Litava, inak zvanom Čabrad'.⁸⁷ Žial', meno kapitána tamojšej českej posádky nepoznáme. Nemožno vylúčiť, že podliehal veliteľovi bratríkov Petrovi Axamitovi, ktorý určítu dobu kontroloval aj niektoré majetky v juhozápadnej časti Hontu.⁸⁸ O prítomnosti bratríkov svedčí obliehanie hradu kráľovským vojskom za osobnej účasti panovníka. Počas októbra a na začiatku novembra 1461 vydal Matej Korvín v tábore pod pevnosťou Litava viaceré listiny a listy.⁸⁹ Skutočnosť, že kráľ sa zdržiaval v tábore kvôli obliehaniu dokladá listina z roku 1469, ktorá sa vracia k staršiemu sporu medzi šľachticmi z Nitrianskej Stredy. Roztržku medzi nimi zaraduje do roku, keď kráľ osloboďil pevnosť Čabrad'.⁹⁰ Nový názov naznačuje okrem vlastníckych zmien aj možné prebudovanie a obnovenie hradu. Hoci pramene nadálej používali i názov Litava, od záveru stredoveku začínať prevládať pomenovanie Čabrad'. Hrad kráľ vydobyl od českej posádky, čo priamo uvádza d'alšia listina z roku 1469. Matej Korvín ňou prikázal Šahanskému konventu, aby voviedol nového vlastníka Damiána Horváta do držby Litavy. Podľa listiny Damián preukázal svoje služby na rôznych výpravách, zvlášt' proti kacírskej Čechom (*contra Bohemos hereticos*). Na inom mieste už panovník výslovne uvádza, že hrad Litava a jeho príslušenstvá vydobyl od spomínaných Čechov.⁹¹

HORVÁTOVCI A OBNOVA PANSTVA

Bratia Juraj a Detrik z Kazy vyvýjali úsilie o navrátenie majetkov i samotného hradu. Počas leta a v septembri 1462 adresoval Juraj Detrikovi listy, v ktorých ho informoval o prebiehajúcich rokovaniach. V Krupine jednal s viacerými pánnimi, najmä s kráľovským pokladníkom (v tom čase ním bol Imrich Zápol'ský), dúfal v dobrý výsledok a navrátenie hradu, aj keď rozhodnutie ešte nepoznal.⁹² Ako sa ukázalo, očakávania sa nenaplnili. Už v októbri 1462 protestovali šľachtici z Pásztó pred Jágerskou kapitulou proti niekdajších spoluľastníkom Jurajovi a Detrikovi z Kazy, ktorí hrad Pustá Litava spolu s príslušenstvami Svätý Anton, Štefultov, Ilija, Dorfel, Štálov, Krnišov, Vrbovok, Čabrad' a Podhradie predali za nešpecifikovanú sumu Damiánovi Horvátovi. Zároveň protestovali proti rozhodnutiu kráľa Mateja Korvína, ktorý na základe novej donácie daroval hrad s príslušenstvami Damiánovi Horvátovi, čím šľachtici z Pásztó utrpeli škodu.⁹³ Damián Horvát, pôvodom z bosnianskeho Vrbasu, práve v tom čase začal úspešnú kariéru ako kastelán na kráľovskom hrade Visegrád a vďaka kontaktom na panovníckom dvore sa spomedzi drobnej šľachty napokon vyšvihol medzi barónov.⁹⁴

Ďulovi synovia zrejme museli prijať rozhodnutie kráľa a v zmenených pomeroch sa pokúsili vytiažiť aspoň z finančného vyrovnania s Damiánom Horvátom. Z korešpondencie medzi Jurajom a Detrikom je však zrejmé, že sa nevzdávali nádeje na znovuzískanie Čabrade.⁹⁵ V máji 1463 krajinský sudca Ladislav z Pavloviec nad Uhom predal Damiánovi a jeho bratovi Petrovi Horvátovi za prekvapujúco nízku sumu 2000 zlatých majetky Devičie a Medovarce v Hontianskej stolici, ako aj majetky Teplica, Lehota, Prenčov, Babiná (!), Žibritov a Beluj vo Zvolenskej stolici. Príslušnosť majetkov uvádzala listina vydaná Ladislavom z Pavloviec značne zmätočne – väčšinu z nich chybne zaradovala do Zvolenskej stolice. Navyše, medzi predávanými príslušenstvami sa z neznámych dôvodov ocitlo aj mestečko Babiná, ktoré skutočne ležalo vo Zvolenskej stolici. Napriek tomu, že proti predaju pred kráľom protestoval Juraj z Kazy, po štatúčnom príkaze palatína zástupcovia konventu v Šahách v novembri 1463 voviedli Damiána a Petra Horvátovcov do vlastníctva. Pri tej príležitosti došlo k aktualizácii vlastní-

kych pomerov. Spomedzi príslušenstiev vypadla Babiná a Horvátovci nadobudli len polovicu Medovariec s celým tamojším mýtom.⁹⁶ Tento stav už zodpovedal situáciu, ktorú zaznamenala listina z roku 1457. K definitívному presunu všetkých majetkov do rúk Horvátovcov však ešte nedošlo. Podľa žaloby bzovíckeho prepošta z roku 1464 poddaní z Čabradského Vrbovku podliehajúci Damiánovi Horvátovi a tiež Jurajovi a Detrikovi z Kazy vtrhli na viaceré prepoštové majetky, dopustili sa tam násilia a napáchali škody.⁹⁷ V tomto prípade sa ukazuje, že vo Vrbovku, ktorý ešte neboli predmetom vlastníckych zmien, užívali Horvátovci a rod z Kazy rôzne majetkové podiely. Hrad však patril Damiánovi, čo sa prejavilo aj v používanom predikáte.⁹⁸

V apríli 1469 nakoniec Matej Korvín nariadil Šahanskému konventu, aby zástupcovia hodnoverného miesta voviedli kráľovského dvora na Damiána Horváta za jeho udatnosť a vernosť do vlastníctva hradu Litava a jeho majetkov Vrbovok, Krnišov, Teplica, Štefultov, Svätý Anton a Opava, ako aj prédia Čabrad' a (druhej zostávajúcej) polovice Medovariec. Kráľ už predtým potvrdil Damiánovu kúpu majetkov od Ladislava z Pavlovieč.⁹⁹ Na základe uvedeného môžeme zosumarizovať: predpokladanou (nezachovanou) kráľovskou donáciou z roku 1462, kúpou časti príslušenstiev v roku 1463 a ďalšou donáciou ostatných príslušenstiev v roku 1469 došlo k utvoreniu, resp. obnoveniu uceleného hradného panstva s centralizovanou správou.

Horvátovci svoje majetky v Honte rozširovali paralelne. V roku 1470 panovník nariadil Budínskej kapitule, aby jej zástupcovia voviedli Damiána Horváta do vlastníctva polovice majetkov v Sečiankach, Veľkej Vsi nad Iplom a v Slatine, ktoré predtým patrili Pavlovi zo Sečianok a Damián ich získal kúpou (*emptionis titulo*). Od Pavla ich kúpil ešte v roku 1468 za 3000 zlatých.¹⁰⁰ V donáciu z roku 1469 tieto majetky či presnejšie majetkové podiely nefigurovali, kedže Damián ešte neboli vovedený a ustanovený do ich vlastníctva a navyše išlo o majetky, ktoré dovtedy nepatrili k hradu Čabrad'.

Od roku 1471 pôsobil Damián Horvát v úrade bána Dalmácie, Chorvátska, Slavónska a Bosny. Funkcia bána, ktorú s obmenami zastával do smrti, mu zabezpečila vplyv na kráľovskom dvore a zodpovedajúce príjmy.¹⁰¹ Svoje postavenie Damián využíval na ďalšie rozširovanie hontianskych majetkov. V marci 1474 bzovícky prepošt pred konventom v Šahách protestoval proti Jurajovi a Detrikovi z Kazy,

ktorí predali svoje majetkové práva na hrad Litava Damiánovi a Petrovi Horvátovcom. Medzi svoje majetky zahrnuli aj dve samoty či prédiá (*duo predia Zamarthelek et Daypwp*), ktoré zabrali prepoštovi a Horvátovi v tom pokračovali. Išlo o susediace lokality Somárovo a *Dajpop medzi Medovarcami a Hornými Rykynčicami, ktorých názvy sa prekrývali, resp. zamieňali. Ku kláštoru na Bzovíku patrili už od jeho založenia. I ked' o obidvoch prédiách v nasledujúcom období chýbajú správy, môžeme uvažovať, že sa vrátili medzi majetky prepoštstva.¹⁰² V roku 1474 uskutočnili Horvátovci aj ďalšiu akvizíciu. Juraj Vajday a Ján, syn Egída z Jánoku (dnes Janík), zálohovali Damiánovi a Petrovi Horvátovcom okrem majetkov v Above, Gemerí a Malohonte aj Veľké Turovce (dnes Horné Turovce) a Cerovo v Honte. Zálohovanie napadli spolupodielnici, príbuzní šľachticov z Jánoku, avšak Veľké Turovce zostali nadálej v rukách Horvátovcov. Cerovo však v držbe Horvátovcov už neskôr nenachádzame.¹⁰³

Damián Horvát, prezývaný aj Bán, zomrel 7. februára 1475. Medzi jeho príbuznými vzápäťi prepukli spory o dedičstvo.¹⁰⁴ V priebehu týchto majetkovoprávnych zmien nachádzame zmienky o príslušnosti ďalších majetkov k Damiánovmu panstvu. Azda súčasne s Veľkými Turovcami získal Damián spolu s bratom Petrom od zemana Jána Jakófiho do zálohu susedný majetok Iskorňa (samota v chotári Plášťoviec).¹⁰⁵ Do zálohu v bližšie neurčenom čase Horvátovci získali aj susedné Ipel'ské Úľany (Fedýmeš).¹⁰⁶ Napokon, spolu s Veľkými Turovcami a Dačovým Lomom získali Peter aj Damián Horvátovci do zálohu Horné Tesáre (dnes Hontianske Tesáre).¹⁰⁷ Nadobudnutie uvedených majetkov, prevažne zálohovaním od tamojších zemepánov, podľa správ o Damiánovi datujeme ešte pred rok 1475. Údaj o Dačovom Lome zároveň obracia pozornosť na ďalší blok majetkov na východe Hontu.

V máji 1475 sa Peter Horvát a vdova po Damiánovi Horvátovi Eufrozína (pôvodom zo šarišského Drienova) pred uhorským palatínom pokonali s Tomášom, Mikulášom a Jurajom, synmi Vavrinca Luku z Neniniec. Podľa vydanej listiny dovtedy viedli spor o celé majetkové podiely Štefana Dača z Neniniec, nachádzajúce sa v Kosihočiach, Dačovom Lome, Sucháni, Kleňanoch, Lehôtku (zaniknutá, južne od obce Litava) a Plachtinciach. Na základe dohody Peter s Eufrozínou prepushtil polovicu z uvedených podielov v Kosihočiach, Lome, Sucháni, Kleňanoch a Lehôtku, ako aj dve poddanské usadlosti v (Stredných) Plach-

tinciach Tomášovi, Mikulášovi a Jurajovi z Neniniec. O druhej polovici podielov v rukách Petra Horváta a Eufrozíny malo rozhodnúť d'alšie pojednávanie pred palatínom alebo vicepalatínom, pričom podmienky ich držby a prípadného vykúpenia mala určiť záložná listina.¹⁰⁸ Vyššie uvedený údaj o nadobudnutí Dačovho Lomu ešte počas Damiánovho života možno nepriamo spojiť so záujmom o d'alšie majetkové podiely vo východohontianskych obciach. Na druhej strane, zemianske rody Dačo a Luka si už dlhodobejšie budovali vzájomné majetkové a zrejme i príbuzenské väzby.¹⁰⁹ Môžeme preto očakávať, že po pokračujúcich rokovaniah sa Peter Horvát a Eufrozína zriekli väčšiny z dovtedy nárokovaných podielov. Z mladších prameňov vieme, že si ponechali v zálohovej držbe iba podiely v Kosihovciach a Dačovom Lome.

Už v októbri 1475 sa dozvedáme, že Eufrozína sa vydala za Ladislava Balassu z Ďarmôt. Ladislav pochádzal z radov novohradskej šľachty, zároveň však patril k popredným familiárom v okruhu kráľa Mateja Korvína. Podľa aktuálnych výskumov Richárda Horvátha práve manželstvo Ladislava s Eufrozínou vytvorilo predpoklady pre výraznejší spoločenský vzostup rodu Balassovcov.¹¹⁰ Vo východnej časti Hontu patrili Ladislavovi Balassovi majetky v Čebovciach. Ich súčasťou bolo zrejme i opevnenie v polohe Zelený hrad. Azda d'alšiu časť majetkov – poddanských usadlostí v Čebovciach nadobudla do zálohu či nájmu Eufrozína. Do zálohu od miestnych zemanov Eufrozína získaла aj menšie majetkové podiely v susednom sídle Čechy (zaniknuté, v katastrálnom území Príbelie). Spoločným majetkom Eufrozíny a Petra Horváta bol i major v Inánči (zaniknutý, východne od Balogu nad Ipl'om). Nadobudli ho azda od tamojšieho zemepána Tomáša z Inánča, ktorý pôsobil v službách Petra Horváta.¹¹¹

Na jeseň 1475 pristúpili Peter s Eufrozínou k del'be hradu aj panstva, nazванého nad'alej Litava. Na základe rokovaní a dohody za účasti uhorského palatína Michala Országa a vyslaných súdnych zástupcov si Peter s Eufrozínou všetky zdedené aj zálohované majetky rozdelili na polovicu. Spolu s Eufrozínou sa na del'be zúčastnil jej manžel Ladislav Balassa, ako aj deti z predchádzajúceho manželstva Eufrozíny a Damiána: Štefan, Anna a Žofia. Na Petrovej strane stála jeho manželka Dorota s ich dcérmi Alžbetou, Dorotou, Katarínou a Žofiou. Predmetom del'by sa stali hrady Litava a Kamenska (v Požešskej stolici), ako aj pevnosti Baďinec a Guščerovec (v Križevackej stolici). Del-

bu hradu Litava a súpis jeho príslušenstiev zaznamenali zástupcovia Hontianskej stolice a Budínskej kapituly od piatku po Narodení Pána (29. decembra) 1475 a počas nasledujúcich dní. K hradu patrili podhradie, dediny (Čabradský) Vrbovok, Medovarce, Devičie, Krnišov, Žibritov, Svätý Anton s hámrami a mýtom, Ilja, Štefultov, prédiump Dorfel, Prenčov, Beluj, Teplica s mlynom, (Sitnianska) Lehôtka, Veľké Turovce, majer v Inánči, Horné Tesáre, Slatina, Iskorňa, Ipel'ské Úľany, Sečianky a Veľká Ves nad Ipl'om s polovicou mlyna. Súpis uzatvárali zálohované majetky Kosihovce, Čechy, (Dačov) Lom, Opava a Čebovce.¹¹² Z hľadiska vlastníckej štruktúry stojí za pozornosť rozlišovanie majetkov na zdelené a zálohované. Do prvej skupiny patrila výrazná väčšina z príslušenstiev od jadra pôvodných hradných majetkov až po majetky získané v predošlých rokoch kúpou a udelením do zálohu. Medzi kúpené jednoznačne patrili majetky či majetkové podiely v Slatine, Sečiankach a Veľkej Vsi nad Ipl'om. Prekvapuje, že medzi zdelenými majetkami nachádzame aj Veľké Turovce, Horné Tesáre, Iskorňu a Ipel'ské Úľany. Mladšie listiny ich nadalej charakterizujú ako zálohované, čo azda viac zodpovedalo skutočnosti. Paradoxne, medzi zálohovanými majetkami (*possessiones impignoratitias*) del'ba vyhotovená na rozhraní rokov 1475 a 1476 uvádza aj Opavu. O zmene jej vlastníka a následnom udelení do zálohu Horvátovcom nepoznáme žiadne doklady. Nemožno preto vylúčiť, že opäť išlo o nepresné zaradenie. Mohla ho ovplyvniť poloha Opavy v susedstve Kosihoviec a Čeboviec, ktoré reálne užívali Peter Horvát s Eufrozínou v zálohovej držbe.

Výsledok del'by nemal dlhé trvanie. Peter najprv Eufrozíne zabral poddanskú usadlosť v jej podiele v Sečiankach a prenechal ju svojmu familiárovi. Eufrozína preto protestovala pred panovníkom, ktorý naradił prípad vysetriť. Spory tohto druhu pokračovali. V októbri 1476 sa Eufrozína opäť stážovala na Petra Horváta, ktorý obsadil jej polovicu majerského domu pod hradom Litava. Dom totiž mali podľa del'by užívať spoločne.¹¹³ Vo februári 1477 už Eufrozína nežila. Konvent v Šahách vtedy na žiadosť Ladislava Balassu a Petra Horváta vyslal svojich zástupcov, aby sa zúčastnili na del'be Eufrozíninho majetku podľa znenia jej testamentu. Hnutel'né majetky a peniaze si rozdelili na štyri časti. Del'ba na jednej strane uvádza Eufrozíninho syna Štefana Horváta so sestrou Žofiou. Druhú z dotknutých strán zastupoval Eufrozínin manžel Ladislav Balassa s nevlastnou dcérou a zároveň nevestou An-

nou Horvátovou, ktorá už v tom čase bola vydatá za Ladislavovho syna Františka Balassu. Z dovtedajších majetkových príslušenstiev listina spomína iba Čebovce. Predmetom del'by sa stalo aj 100 zlatých získaných z vykúpenia tohto majetku od Žigmunda Balassu (Ladislavov mladší brat).¹¹⁴ Podľa rozsahu vykonanej del'by možno vysloviť záver, že z dedičstva po Eufrozíne vo významnej miere profitovali Balassovci, ktorí si dvojnásobným sobášom zabezpečili potrebné majetkové práva.

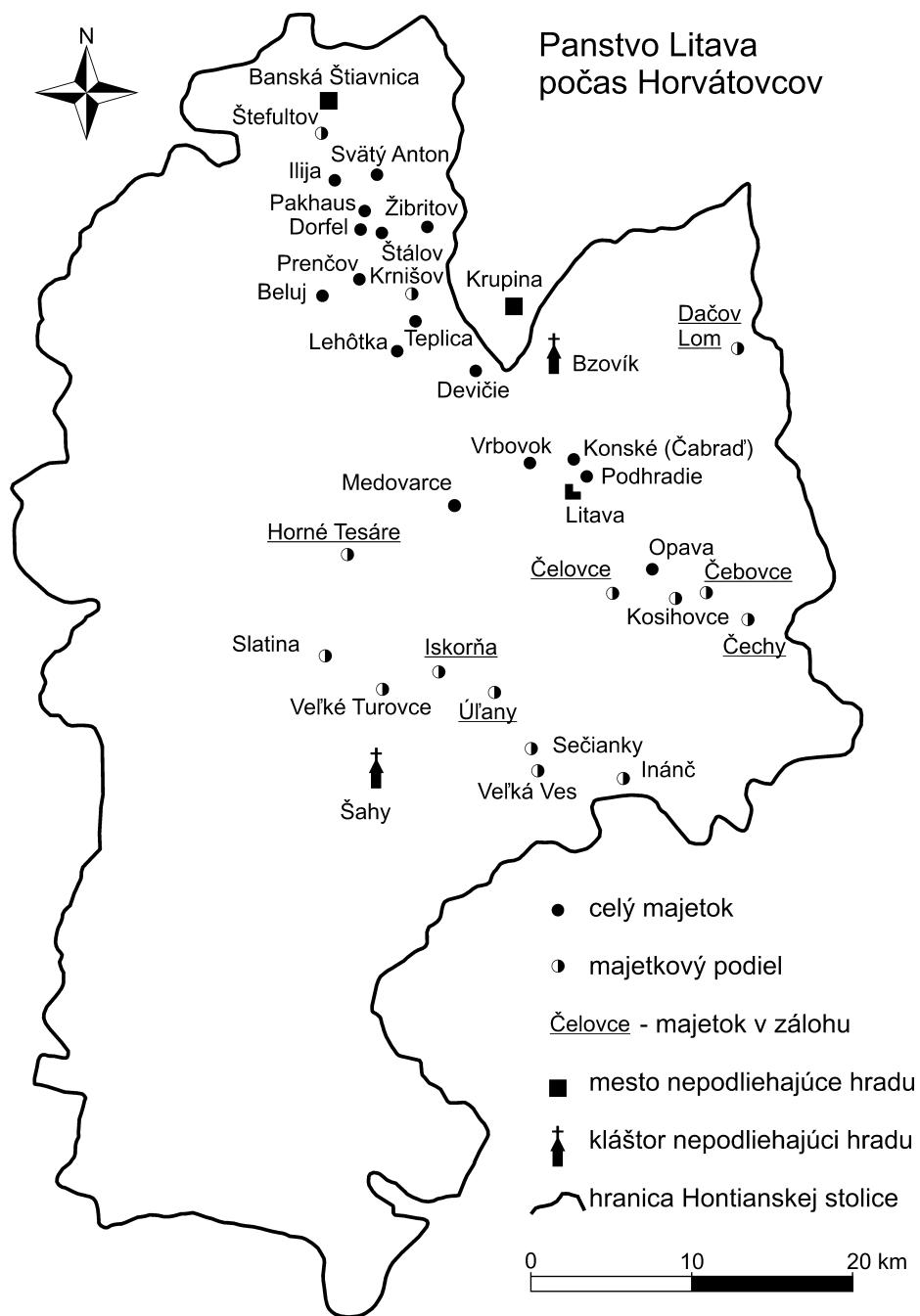
Horvátovci po sebe zanechali najmä dcéry, čo viedlo k narastaniu príbuzenstva aj nárokov na podiely z hradného panstva. Súčasne pozorujeme tendenciu speňažiť držbu majetkov či pozemkov. V roku 1481 Peter Horvát pred kráľom vyhlásil, že chcel dať svojej neteri Anne spravidlivý podiel z vykúpenia zálohovaných majetkov, ktoré Peter s nebohým Damiánom mali v držbe vo Veľkých Turovciach, Lome a Tesároch, ako i v dome v Budíne. Tieto majetky už od Petra Horváta ich majitelia vykúpili, ale nemôže Anne vyplatit podiel, lebo boli obsadené. Peter je však pripravený peniaze Anne vyplatit'. Matej Korvín vzápäť nariadil konventu v Šahách vyslat' k Anne zástupcu spolu s kráľovským človekom a záležitosť vyšetriť'. Ako vysvitlo, Anna žila v Sklabinej (v Novohrade) u svojho svokra Ladislava Balassu. Vyslaní zástupcovia ho upozornili, že má povinnosť určený podiel z vykúpenia prijať'. Ladislav Balassa sledoval svoje vlastné záujmy, na čo využíval okrem dedičstva po manželke Eufrozíne aj práva svojej nevesty Anny.¹¹⁵

Otázku, či skutočne došlo k definitívному vykúpeniu spomínaných majetkov zo zálohu otvára súdna žaloba z roku 1483. Žofia Horvátová, manželka Jána Henninga zo Susedgradu (v Chorvátsku), sa pred krajinským sudcom stážovala na svojho strýka Petra a brata Štefana, ktorí po smrti Žofiinho otca Damiána sami užívali všetky príslušenstvá hradu. Listina uvádza dedené a kúpené majetky a majetkové podiely Čabradské Podhradie, Opavu, Veľkú Ves nad Ipl'om aj s mlynom, Sečianky, Turovce, Slatinu, Medovarce s mýtom, Čabradský Vrbovok, Devičie, Krnišov, Žibritov, Štefultov, Iliju, Svätý Anton, Beluj, Prenčov s mlynom a Lehôtku. Okrem toho menuje majetky v zálohoevej držbe: Ipel'ské Úľany, Iskorňu, Tesáre, už spomínanú Veľkú Ves nad Ipl'om, Dačov Lom a znova aj Turovce. Žofia sa ďalej stážovala, že Peter a Štefan Horvátovci si privlastnili peniaze, ktoré po smrti Damiána Horváta získali z vykúpenia uvedených majetkov a majetkových podielov, hoci Žofii z nich patrí podiel určený podľa obyčaje. Požadovala

k tomu aj kópie donačných, záložných a ostatých listín, ktoré jej Peter a Štefan dosiaľ odmietali vydať.¹¹⁶ Z predchádzajúcich údajov už vieme, že okrem Čeboviec mali byť zo zálohu vykúpené aj Veľké Turovce, Dačov Lom a Horné (Hontianske) Tesáre. Nemožno preto vylúčiť, že listina spätnie dokumentuje stav po smrti Damiána Horváta, keďže postupne došlo k vykúpeniu viacerých menovaných majetkov. Keďže súpis spomína Veľkú Ves nad Ipl'om a Turovce duplicitne medzi kúpenými majetkami, aj medzi majetkami v zálohu, je možné, že v týchto dedinách Horvátovci nadobudli podiely kúpou aj zálohovaním. Medzi príslušenstvami hradu bez presnejšieho rozlíšenia nachádzame Veľkú Ves i v nasledujúcom období. Je pozoruhodné, že súpis z roku 1483 (na rozdiel od súpisu vyhotoveného na prelome rokov 1475 a 1476) viaceré majetky nespomína. Popri Čebovciach k nim patrilo prédiu Dorfel, majer v Inánči, ako aj podiely v zálohovaných majetkoch Kosiakovce a Čechy.

V prípade Dorfelu išlo o usadlosť či samotu, ktorá v súpisoch vystupovala nepravidelne, podobne, ako prédiá Štálov a Čabrad', alebo aj Teplica. Vzhľadom na ich polohu išlo o stále príslušenstvá hradu, ich sporadické hospodárske využívanie ale mohlo viest' k nepravidelnej evidencii v súpisoch.¹¹⁷ Majer v Inánči medzi príslušenstvami hradu d'alej nevystupoval. Podiel v Inánči až neskôr získala do zálohu Uršul'a, vdova po Štefanovi Horvátovi.¹¹⁸ Dodajme, že majetok v Čechách mohol Peter Horvát zo zálohoej držby vrátiť tamojším zemepánom za určenú sumu krátko po roku 1476 podobne, ako Čebovce. Tým možno vysvetliť, že listina z roku 1483 ich už nespomína. Na druhej strane, neskôr ešte nachádzame v rukách Petra Horváta vinicu v Kosiakovciach. Spomedzi d'alších majetkov vieme doložiť, že zemepáni Jakófiovci z Hrachova (v Malohonte) vykúpili ešte pred rokom 1484 zo zálohu od dedičov Damiána Horváta svoje podiely v Iskorni a zrejme aj v Ipel'ských Úľanoch.¹¹⁹

Predchádzajúci exkurz poukazuje na zmenšovanie majetkových príslušenstiev, z ktorých sa postupne odčlenili majetky vykupované zo zálohu. Centralizovanú správu na hrade, nazývanom ešte Litava, mal pritom v rukách Peter Horvát, ktorému dlhodobo podliehali miestni úradníci a kasteláni.¹²⁰ Po predaji panstva v Križevackej stolici Horvátovci od 90. rokov skoncentrovali základ svojho vlastníctva na oblasť Hontu. Početné Damiánove aj Petrove dcéry si medzitým so-

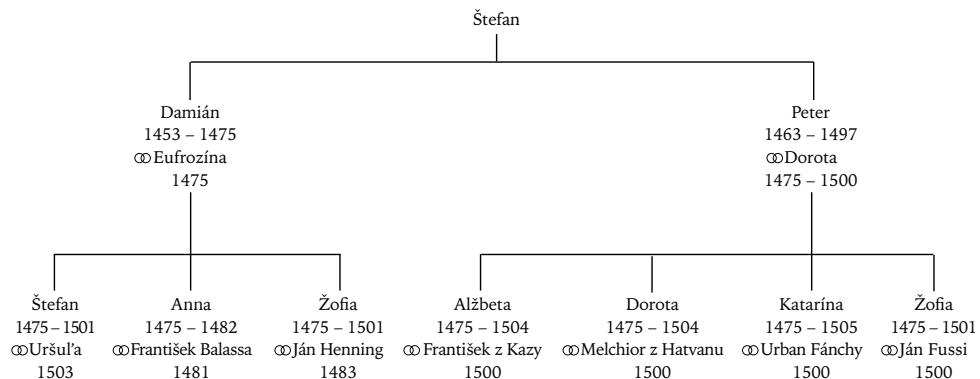
bášmi vytvorili zväzky so šľachticmi, ktorí následne prichádzali s nárokmi na podiely a príjmy z úžitkov hradného panstva. Patril k nim aj Ján Henning, ktorý aj s manželkou Žofiou Horvátovou v roku 1492 predniesol st'ažnosť pred krajinským sudcom. Uviedli, že ešte v roku 1490 ich švagor František Balassa všetky majetkové podiely po nebohej manželke Anne Horvátovej v Opave, Sečiankach (aj s vinicou a pozemkami patriacimi k tamojšej kúrii nebohého Damiána Horváta), v mlyne v chotári Vel'kej Vsi nad Ipl'om, v samotnej Vel'kej Vsi, Slatine (aj s príjomom z tamojších viníc), v Lehôtkе, ako aj v nešpecifikovanom mýte a príjmoch z banských mlynov (nepochybne vo Svätom Antone), v Ilíji, v ďalšom nešpecifikovanom mýte (v Medovarciačiach?) a v prédii Teplica odstúpil svojmu švagrovi Štefanovi Horvátovi a jeho sestre, vyššie uvedenej Žofii Horvátovej. Rozhodnutie Františka Ballassu, ktorý s Annou nezanechal potomkov, dosvedčila aj Budínska kapitula. Žofin strýko Peter Horvát však prepustené podiely v uvedených majetkoch ihned' (*statim*) zabral. Krajinský sudca preto nariadil zástupcovi hodnoverného miesta a kráľovskému človeku záležitosť vyšetrit'.¹²¹ Peter Horvát odmietal majetkové podiely a príjmy vydat'. Po rokovaniach za účasti zemanov ich Žofii a tiež Štefanovi odstúpil až v roku 1496. Zachované znenie dohody vtedy spresňuje názvy majetkov Sečianky, Slatina, Svätý Anton (s mýtom a banskými mlynmi), ďalej ale opäť vynecháva označenia viacerých príslušenstiev. Nakoniec však spomína Krnišov, Devičie (s mýtom) a nešpecifikované prédia.¹²² Údaj o mýte v Devičí je ojedinely a vzhl'adom na charakter prameňa ho nevieme potvrdiť, ani vyvrátiť. Závažnejšou otázkou je, či neúplne zachované súpis z rokov 1492 a 1496 mali evidovať všetky vtedajšie príslušenstvá hradu. V prípade, že tomu tak bolo, môžeme očakávať rovnometerné rozdelenie podielov a príjmov, vrátane ziskov z baníctva, medzi všetkých mužských a ženských členov rodu Horvátovcov. V ženskej časti rodu tento podiel presnejšie vyjadrovala dievčenská štvrtina, resp. venné. Napokon, už zo st'ažnosti Žofie na svojho strýka Petra a brata Štefana v roku 1483 vieme, že podiely v hradných majetkoch nadobudla v čase svojho sobáša (*tempore sue maritationis*).¹²³

Nemožno vylúčiť, že Petrove pokonanie s neterou a synovcom podmienil jeho vyšší vek, alebo choroba. Peter Horvát zomrel niekedy medzi rokmi 1497 – 1499.¹²⁴ Krátko nato pred konvent na Bzovíku predstúpili František Gyulafi, Melchior z Hatvanu a Ján Füssi.

Vyhľásili, že pre spásu svojich duší a pre spásu duše vdovy Doroty a jej nebohého manžela Petra Horváta sa rozhodli darovať vinicu v Kosi-hovciach, ktorú vlastnili dedične, bzovíckemu kláštoru na pravidelné slúženie omší.¹²⁵ Spomínaní šľachtici boli zaťmi nebohého Petra. Vinicu preto nezdedili, ale presnejšie, nadobudli ju sobášmi s jeho dcérami. Tie mohli vinicu získať od otca v rámci svojej dievčenskej štvrtiny. Rozsah majetkov v rukách Petra Horváta napokon dopĺňa ďalší doklad približne z tohto obdobia. Podľa neho Marek z Čeloviec s manželkou Katarínou zálohovali svoje podiely v Čelovciach (vrátane mýta, rybníka a mlyna) ako aj v niektorých ďalších hontianskych a novohradských majetkoch za 300 zlatých Jánovi Paškovi z Plášt'oviec. Ten ich následne odovzdal do zálohu za pôžičku 50 zlatých Petrovi Horvátovi z Litavy. Podľa omnoho nižšej hodnoty išlo pri tomto druhom zálohovaní snáď len o podiely v samotných Čelovciach.¹²⁶ Podiely v Kosi-hovciach aj v blízkych Čelovciach, v podobe vlastníctva i zálohovej držby, opäť naznačujú systematické rozširovanie majetkovej základne.

Smrť Petra Horváta vyvolala nové spory o majetkové podiely, tentoraz už len v Petrovej vetve. V roku 1500 sa dcéry nebohého Petra Horváta: Alžbeta s manželom Františkom Gyulafim z Kazy, Dorota s manželom Melchiorom z Hatvanu a Žofia s manželom Jánom Füssim pred kráľom st'ažovali na ich matku Dorotu a na sestru Katarínu s jej manželom Urbanom Fánochym z Grđevca (*de Gordowa*, dnes Veliki Grđevac v Chorvátsku), ktorí ovládali polovicu hradu zvaného Čabrad', inak Litava aj s príslušenstvami a odmietali im vydať ich podiely. Panovník preto nariadił zástupcom konventu v Šahách a Hon-tianskej stolice st'ažnosť vyšetrit' a urovnat'.¹²⁷ V rámci príbuzenských vztahov sa zároveň dozvedáme, že najstaršiu zo svojich dcér Alžbetu vydal Peter Horvát za Františka z Kazy. František bol synom už vyššie spomínaného Detrika z Kazy (a vnukom Ďulu), ktorý vystupoval z nárokmi na hrad a panstvo až do obdobia, ked' ho Matej Korvín da-roval Horvátovcom. Je zrejmé, že zosobášením Alžbety s Františkom sledovali Horvátovci zmierenie so šľachticmi z Kazy. Tí sa manželským zväzkom dostali aspoň k malej časti podielov a príjmov z polovi-ce hradného panstva.

Pretrvávajúca nedôvera viedla dedičov po Damiánovi a Petrovi Horvátovcoch v roku 1501 k dohode o správe hradu a nepochybne aj panstva. František Gyulafi s manželkou Alžbetou sa dohodli so Šte-

Rod Horvátovcov. Podľa P. Engela, s úpravami podľa prameňov použitých v texte. V prípade manželiek a manželov rok predstavuje najstarší známy doklad o manželskom zväzku.

fanom Horvátom, s jeho sestrou Žofiou (vtedy už vdovou po Jánovi Henningovi), s Melchiorom z Hatvanu a jeho manželkou Dorotou, s Urbanom Fánchym a jeho manželkou Katarínou a s Jánom Füssim a jeho manželkou Žofiou. Hrad mal strážiť a brániť iba jeden spoločný kastelán šľachtického pôvodu. Po zložení prísahy kastelán hrad nemal vydáť do cudzích rúk a každej zo strán mal umožniť doň slobodne vstúpiť.¹²⁸ V dohode nefigurovala Dorota, vdova po Petrovi Horvátovi, ktorá azda medzičasom zomrela, čo mohlo súčasne urýchliť jednania.

ERDŐDYOVCI A ĎALŠIE ROZŠIROVANIE PANSTVA

Vymieranie mužských členov rodu v pomerne krátkom časovom úseku zavŕšil Štefan Horvát, ktorý zomrel bez dedičov po meči nedlho po uzavretí dohody.¹²⁹ Táto udalosť vzápäť viedla k d'alekosiahlym vlastníckym zmenám. Dňa 4. marca 1502 kráľ Vladislav II. vydal listinu, ktorou Valentínovi Erdődymu z Moslaviny (*de Monozlo*) za jeho vernosť a služby daroval celý hrad Litavu, inak Čabrad', spolu s majetkami Čabradský Vrbovok, Krnišov, Teplica, Štefultov, Ilija, Opava, Svätý Anton, Medovarce a s prédiodom Čabrad', ako aj ďalšími nemenovanými majetkami a majetkovými podielmi v Hontianskej stolici. K hradu okrem toho patrili aj mýta vo Svätom Antone a v Medovar-

ciach. Okrem Čabradského panstva išlo zároveň aj o niekoľko ďalších majetkov vo Varadínskej stolici. Všetky pripadli kráľovi po Štefanovi Horvátovi, ktorý zomrel bez zanechania mužských dedičov (*per mortem et defectum seminis*). Panovník majetky preto daroval spomínanému Valentínovi Erdődymu a jeho bratom Petrovi, Pavlovi a Jánovi, ako aj ich bratrancovi Valentínovi.¹³⁰ Príbuzenské vztahy boli v listine opísané nepresne, s čím sa v rode Erdődyovcov stretávame opakovane.¹³¹ Poddobne nepresne a neúplne pôsobí i samotný súpis príslušenstiev hradu Čabrad' (chýbajú napr. Beluj, Prenčov, Žibritov, Devičie). Mohlo by to podporovať domienku, že súpis vznikol urýchlene, azda len krátko po smrti Štefana Horváta. Dokument možno považovať za obvyklú kráľovskú donáciu. Ukazuje sa však, že noví vlastníci vdovu po Štefanovi Horvátovi a jej sesternice za hradné panstvo odškodnili vyplatením bližšie neznannej sumy. Nasledujúce pramene zároveň predstavujú aj ďalšieho spoluľastníka. Bol ním ostrihomský arcibiskup Tomáš Bakócz, ktorý zrejme financoval túto transakciu a vymohol donáciu od panovníka. Napriek tomu, že Bakócz pochádzal z poddanskej rodiny zo sedmohradského Ardudu, vďaka rozsiahlym zdrojom príjmov, dlhodobému pôsobeniu v radoch episkopátu (35 rokov) a vysokému veku dožitia (79 rokov) pre seba a svoje široké príbuzenstvo dokázal vytvoriť zodpovedajúcu majetkovú doménu.¹³²

Najskôr z tohto obdobia z neúplne zachovanej korešpondencie Erdődyovcov (azda medzi Valentínom Erdődym a ďalšími vlastníkmi) vieme viac aj o motívoch získania Čabradského panstva. Po upozorneniach adresátovi, že informácia je prísne dôverná sa dozvedáme: „*Prijali sme hrad Čabrad'. Čo sa toho týka, hrad stojí z tejto strany Dunaja a je ďaleko od majetkov Vašej veľkomožnej urodzenosti. Užívanie je potrebné, ak by prepukla vojna alebo nepokoje, aby hned' príslušenstvá onoho hradu neobsadili. Lebo skôr môže povstať vojna, ako mier a len biedny si nič nezachová vo svojich rukách. Z tej príčiny keby Vaša veľkomožná urodzenosť nemohla mať žiadne úžitky, potom ešte aj hrad bude dobytý.*“¹³³ Ukazuje sa teda, že zavážila predovšetkým bezpečnosť majetkov. Vieme, že v predchádzajúcich rokoch Tomáš Bakócz a jeho príbuzní systematicky nadobudli celý rad hradných panstiev. Pohl'ad na ich územné rozšírenie ukazuje, že ležali prevažne v Chorvátsku, prípadne v uhorskom pohraničí na západe, resp. juhozápade krajiny.¹³⁴ Získanie Čabrade, ušetrenej od prvotného tlaku osmanských vpádov, sa v tomto ohľade javí ako prezieravý krok.

Ako sme už spomenuli, po kráľovskej donácii sa Erdődyovci finančne vyrovnali s pozostalými po Horvátovcoch. Zrejme preto pramene hovoria o predaji panstva.

V roku 1503 pred hodnoverným miestom v Hronskom Beňadiku protestoval sused a spoluchotárnik Peter Literát z Chyndíc proti dcéram Petra Horváta: Alžbete, Dorote, Kataríne s manželmi, ako aj proti Jánovi Füssimu (manželovi nebohej Žofie) a proti Uršule (vdove po Štefanovi Horvátovi), ktorí predali hrad Litavu inak Čabrad' aj s príslušenstvami Tomášovi Bakóczovi a Valentínovi Erdődymu, ako aj d'alším bratrancom a príbuzným arcibiskupa.¹³⁵ Dôvodom protestu Petra Literáta mohli byť nevyjasnené vlastnícke vzťahy s Uršuľou, vdovou po Štefanovi Horvátovi, na majetku v Inánči.¹³⁶ V roku 1504 protestovali proti predaju aj šľachtici z Pásztó, ktorí podľa svojich starších listín ešte označovali hrad prívlastkom Pustá Litava, pridali však už tiež názov Čabrad'.¹³⁷ Predaj hradného panstva Tomášovi Bakóczovi a jeho príbuzným Valentínovi, Petrovi, Pavlovi a Jánovi v roku 1505 prekvapujúco napadol aj Urban Fánchy (i v mene manželky Kataríny a ich syna Gašpara), kráľ Vladislav II. však v marci roku 1506 kúpu vyhlásil za právoplatnú a zdôraznil, že Fánchy so svojou manželkou hrad predal a v Hontianskej stolici mu už nepatrí žiadny majetok.¹³⁸ Spor s Fánchyovcami napriek tomu pokračoval. Práve podľa výšky ich neskoršieho odškodenia môžeme pripustiť, že suma vyplatená všetkým pôvodným vlastníkom či vlastníčkam sa mohla pohybovať v niekol'kých tisícoch zlatých.

Už v októbri 1504 Krištof z Plášt'oviec svoju kúriu aj so všetkými príslušenstvami a úžitkami v Dolných Plášt'ovciach a v časti zvanej „Uličné Plášt'ovce“ (*Wtzapalasth*) vymenil s Tomášom Bakóczom, s jeho synovcami Petrom, Pavlom a Jánom Erdődyovcami a tiež s bratrancom Valentínom Erdődym za ich nemenované majetky. Krištofovú kúriu nadobudli Erdődyovci do dedičného vlastníctva.¹³⁹ V novembri 1504 Tomášovi Bakóczovi, jeho synovcom Petrovi, Pavlovi a Jánovi, ako aj jeho bratracovi Valentínovi a ich dedičom predal Jakub zo Slatiny svojich deväť usadlostí v hontianskej Slatine za 40 zlatých. Päť z nich bolo obývaných a štyri pusté. Relatívne vyššiu hodnotu predávaného majetku (vzhl'adom na podiel pustých usadlostí) môžeme vysvetliť jeho príslušenstvami a úžitkami, nakol'ko ležal v pol'nohospodársky úrodnej oblasti. Vieme, že Horvátovci kúpili majetkový podiel v Slatine v roku

1468, pričom podľa súpisu poddaných z roku 1476 im v obci patrilo štrnásť usadlostí (z toho šest obývaných a osem pustých). Je pozoruhodné, že v súpise z roku 1504 sa na kupovanom majetku opakujú niektoré prímená poddaných, známe ešte v roku 1476. Navyše, jedno z nich – *Chabrad* – odkazuje na pôvod obyvateľov z Čabradského panstva.¹⁴⁰ Podľa už spomínaných údajov patrila Slatina medzi príslušenstvá hradu aj v rokoch 1483, 1492 a 1496. V tomto prípade nemožno vylúčiť, že pred rokom 1504 došlo k odčleneniu podielu v Slatine spod hradného panstva. Tomáš Bakócz a jeho príbuzní následne mohli tento podiel odkúpiť späť. Naznačuje to mladší údaj o veľkosti podielu Čabradského panstva v Slatine. Vyplýva z neho, že počet usadlostí sa výrazne nezvýšil.¹⁴¹

Aktivity Erdődyovcov pri rozširovaní majetkových príslušenstiev v južnej oblasti Hontu pokračovali a rozsahom začali prevyšovať aj niekdajšie územné zisky Damiána Horváta. Začiatkom roku 1505 Ondrej z Rykynčíc so svojimi bratmi Štefanom, Jánom a Gregorom predal za 80 zlatých Tomášovi Bakóczovi a jeho synovcom Petrovi, Pavlovi, Jánovi a Valentínovi Erdődyovcom svoju zemiansku kúriu v Rykynčiciach, spolu s príslušenstvami, ku ktorým patrila jedna poddanská usadlosť a vinica.¹⁴² Erdődyovci prejavovali aj záujem o rozširovanie majetkov v Plášt'ovciach. Vo februári 1505 panovník daroval zemiansku kúriu nebohého Šimona Radófiho v Dolných Plášt'ovciach, ktorú mal vtedy v rukách Ondrej Porkoláb, syn nebohého Jána a vnuk nebohého Bartolomeja z Dolných Plášt'oviec Petrovi Erdődymu, jeho bratovi Pavlovi a bratrancom Jánovi a Valentínovi. Proti ich uvedeniu do vlastníctva kúrie a jej príslušenstiev protestoval Ondrej Porkoláb. Po jeho smrti, údajne bez dedičov, na žiadosť Tomáša Bakócka v júli 1507 panovník daroval Petrovi, Jánovi a Valentínovi Erdődyovcom všetky majetkové podiely po Porkolábovi v Dolných Plášt'ovciach. Proti vovedeniu Erdődyovcov do vlastníctva však protestovali početní zemania, susedia a príbuzní Ondreja Porkolába. Podiely im preto neboli odovzdané a protestácia sa mala d'alej vyšetrit'.¹⁴³ Zdá sa, že uvedenú kúriu Erdődyovci napokon získali. Vieme, že neskôr patrila k príslušenstvám hradu Čabrad' aj pustá šlachtická kúria v Stredných alebo Dolných Plášt'ovciach. Môžeme ju snáď stotožniť s majetkom vyššie spomínaného Krištofa z Plášt'oviec.¹⁴⁴

Ďalej pozorujeme aj záujem Bakóčza a Erdődyovcov o majetky v hospodársky vyvinutejšom sídle Nekyje (dnes Vinica). V tejto lokalite sa pri kúpe majetku arcibiskup znova stretol s niekdajšími majitelmi hradného panstva. V júni 1505 nariadil kráľ Vladislav II. zástupcom Šahanského konventu a Hontianskej stolice, aby voviedli Tomáša Bakóčza a jeho synovcov Petra, Pavla, Jána a Valentína do vlastníctva majetkových podielov v Nekyjách a v Neklinci (neskôr Leklinec, zaniknutý severovýchodne od obce Vinica). Podiely im predávala Uršul'a, vdova po Štefanovi Horvátovi z Litavy, inak z Čabrade, ktorá bola už vtedy manželkou turčianskeho šlachtica Juraja Justha. Proti vovedeniu protestoval zástupca Michala zo Szobu (Szobi), spoluľastníka majetkov v Nekyjách a Neklinci. K oficiálemu odovzdaniu podielov do rúk nového vlastníka preto vtedy nedošlo. Uršuline podiely boli jej osobným vlastníctvom (vdovským zaopatrením?) a časť z nich už predtým zálohovala. Práve na základe zálohoования Tomáš Bakóčz pri bližne v tom istom čase získal za 100 zlatých od Pavla z Kolára iné podiely v Neklinci. V roku 1507 proti opakovanejmu vovedeniu Tomáša Bakóčza a jeho synovcov do vlastníctva majetkových podielov, kúpených od Uršule, protestoval zástupca Michala zo Szobu opäť.¹⁴⁵ Z mladšieho obdobia vieme, že Erdődyovci napokon získali aj podiely v Horných Nekyjách. Protesty spoluľastníkov naopak zabránili ďalšej transakcii. Imrich Halászy z Demandíc sa v roku 1507 pokúsil zálohovať svoj podiel v Demandiciach Tomášovi Bakóczovi. Voči tomuto kroku však protestovali ostatní zemania z Demandíc.¹⁴⁶ Opakujúce sa protesty spoluľastníkov môžu vysvetliť o ich obavách z rozširovania majetkov v rukách Bakóčza a Erdődyovcov, čomu miestni zemepáni aj čiastočne zabránili. Nevieme však doložiť, či išlo o koordinovaný postup. Hontianski zemania pravdepodobnejšie sledovali najmä svoje individuálne záujmy.

Ďalšia, tentoraz úspešná akvizícia sa uskutočnila ešte v septembri 1505. Marek z Vátoviec (v iných dokladoch s predikátom z Čeloviec) vtedy s manželkou Katarínou predal za 350 zlatých Tomášovi Bakóczovi svoje majetkové podiely v susedných Čelovciach vrátane poddan-ských usadlostí, mýta a kúrie. Spolu s Tomášom Bakóczom nadobudli majetky v Čelovciach aj jeho synovci a bratranci Peter, Valentín, Ján a Pavol Erdődyovci, ako aj Vavrinec a Ladislav Bakóczovci. Rady nado búdateľov vtedy zároveň rozšírili synovci Žigmund a Ladislav, synovia

Angela Kanclera z Budína. Budínsky mešťan Angelus Kancler alebo Kanclyr bol ženatý so sestrou arcibiskupa Uršulou Bakóczovou.¹⁴⁷ Hodnotu získaného majetku v tomto prípade zrejme podmienili výnosy z tamojšieho mýta. Početné príbuzenstvo na strane kupujúcich získalo majetky v Čelovciach do dedičného vlastníctva.

Zakupovanie nových hontianskych majetkov Tomášom Bakóczom a jeho príbuznými neprekrylo staršie, čiastočne neusporiadané, vlastnícke vzťahy. V roku 1508 krajinský snem na Rákoši prejednával spor medzi Jánom Füssim a jeho švagrom Urbanom Fánchym, ktorý opäť vzniesol požiadavky na podiely z hradného panstva. Krajinský sudca dal preto prepísat a potvrdiť mandát Mateja Korvína a štatučnú listinu Šahanského konventu z roku 1469, kde boli zaznamenané vtedajšie príslušenstvá hradu.¹⁴⁸ Ukázalo sa, že Fánchy nadalej spochybňoval predchádzajúci predaj panstva a požadoval vyplatenie odškodného. V roku 1511 Urban Fánchy aj v mene svojho maloletého syna Gašpara a nebohej manželky Kataríny uzavrel s Tomášom Bakóczom a jeho synovcami Petrom a Jánom, ako aj so Štefanom a Farkašom (*Wolfgangus*), synmi už nebohého Valentína, dohodu o vyplatení dedičských podielov. Týkala sa majetkov Čabradský Vrbovok, Štefultov, Svätý Anton, Ilija, Čabradské Podhradie, Opava, Medovarce, Sečianky aj s tamojšou kúriou, Devičie, Slatina a tiež prédií Čabrad', Dorfel, Štálov a Pakhaus, okrem toho aj majetkov Teplica, Lehôtku, Prenčov, Beluj, Babiná, Krnišov a Žibritov. Popri majetkoch, prédiách a nešpecifikovaných podieloch listina spomína mýta v Medovariach, Vrbovku a Svätom Antone. Bakócz s Erdődyovcami podľa dohody vyplatil Fánchymu 1000 zlatých. Následne sa Urban i v mene syna Gašpara definitívne zriekol všetkých nárokov na panstvo.¹⁴⁹ Je pravdepodobné, že zoznam majetkov mal dokumentovať rozsah hradného panstva v čase jeho predaja Tomášovi Bakóczovi okolo roku 1503.

Medzi príslušenstvami sa už neobjavila Veľká Ves nad Ipl'om, kde Horvátovci vlastnili mlyn a iné podiely ešte v roku 1492. Majetky vo Veľkej Vsi zrejme Horvátovci krátko po roku 1492 predali zemanom zo susedných Sečianok a Balogu. Naznačujú to aj prímená poddaných vo Veľkej Vsi, ktorí v roku 1501 podliehali zemepánom zo Sečianok a Balogu. Časť z nich mala rovnaké mená, ako poddaní Horvátovcov vo Veľkej Vsi v roku 1476, resp. išlo o potomkov niekdajších poddaných Horvátovcov.¹⁵⁰ Naopak, novou lokalitou medzi hradnými ma-

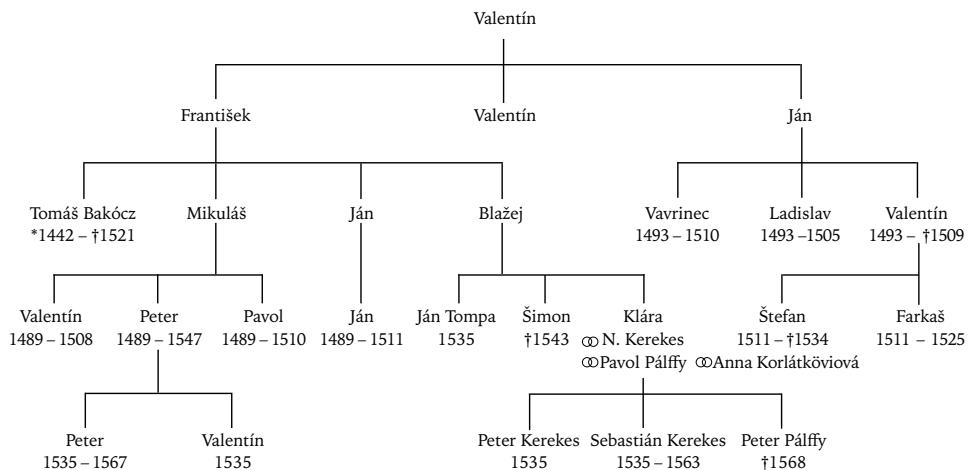
jetkami bolo prédiúm Pakhaus či Pokhaus. Jeho zaradenie za Dorfel a Štálov vystihovalo polohu v doline Štiavnice medzi Svätým Antonom a Prenčovom. Pramene spočiatku Pakhaus stotožňovali so Štálovom, neskôr spájali Dorfel a Štálov. Prekrývanie názvov prédií mohla spôsobovať skutočnosť, že spolu susedili. Zriedkavé správy o Pakhause v stredoveku (v porovnaní s Dorfelm a Štálovom) môžu poukazovať na nižší stupeň jeho hospodárskeho využívania a len sporadické osídlenie.¹⁵¹ Napokon, v zozname príslušenstiev hradu Čabrad' z roku 1511 figuruje aj Babiná vo Zvolenskej stolici. Jej výskyt zrejme podmienilo chybné zaradenie medzi ostatné majetky ešte v roku 1463. O príslušnosti Babinej k hradu Čabrad' inak nemáme správy.

V roku 1511 doplnil Tomáš Bakócz hradné panstvo o ďalšie zisky, keď od Michala zo Szobu kúpil všetky jeho majetkové podiely v Čelovciach. Po príkaze panovníka preto zástupcovia Šahanského konventu a Hontianskej stolice voviedli Tomáša Bakócza, Petra Erdődyho, ako aj Štefana a Farkaša, synov Valentína Erdődyho z Čabrade (*Erdewdy de Chabrag*) do vlastníctva. Pre Erdődyovcov bolo po predchádzajúcich skúsenostiach iste dôležité, že počas ustanovenia do vlastníctva nik z prítomných svedkov a susedov neprotestoval.¹⁵² Vyššie spomínaný Michal zo Szobu si v roku 1514 od Tomáša Bakócza požičal 100 zlatých. Zaviazal sa ich arcibiskupovi vrátiť do najbližšieho sviatku Narodenia Panny Márie (8. septembra 1514). Ak by Michal zo Szobu do určeného termínu nesplnil Tomášovi Bakóczovi dlh, slúbil, že mu odovzdá všetky svoje majetkové podiely v Horných Nekyjách a arcibiskup z nich bez prekážok môže slobodne poberať úžitky, až kým mu nesplní celý dlh 100 zlatých. Tomáš Bakócz podľa všetkého ponúkané podiely nezískal do dlhodobej zálohovej držby, lebo Michal zo Szobu ich neskôr poručil manželke Žofii. S Nekyjami susedil majetok Inám (dnes Dolinka), ktorý sa dostal do podobného postavenia. Kráľovský úradník a právnik Štefan Werbőczy si v roku 1514 požičal od Tomáša Bakócza 100 zlatých na vykúpenie svojich podielov v majetku Inám zo zálohu od Pavla z Kolára. Podiely zálohoval Pavlovi z Kolára za rovnakú sumu 100 zlatých ešte Juraj Radnolt z Terjan, nebohý adoptívny brat Štefana Werbőczyho. Ak by Werbőczy nesplnil Bakóczovi pôžičku do najbližšieho sviatku Narodenia Panny Márie, vtedy arcibiskup mohol z majetku Inám poberať úžitky až do splatenia celého dlhu. Aj v tomto prípade dlžník zrejme pohladávku včas uhradil a Tomáš Bakócz podiely v majetku

Inám neprevzal do zálohu. K vztahom medzi obidvoma dlžníkmi a ich majetkami môžeme upozorniť na indície, podľa ktorých bol Štefan Werbőczy nemanželským synom Michala zo Szobu.¹⁵³

V roku 1517 kráľ Ľudovít II. potvrdil znenie testamentu Tomáša Bakóčza. Podľa neho mali po smrti arcibiskupa hrad Čabrad' a mestecko Bíňa so všetkými ich príslušenstvami zdedit' Štefan a Farkaš, synovia Valentína Bakóčza z Erdődu (rumun. Ardud), ako aj ich potomkovia a dedičia. Na ďalšom mieste svojho testamentu však Bakócz výslovne určil, že ak by Štefan a Farkaš časom zomreli bez dedičov, Čabrad' s Bíňou a príslušenstvami mali pripadnúť kaplnke, ktorú dal vybudovať v Ostrihome.¹⁵⁴ Toto ustanovenie sa neskôr stalo predmetom intenzívnych majetkových sporov. Zúženie vlastníkov a dedičov panstva na dvoch druhostupňových synovcov podmienilo vymieranie mužských členov rodu v uplynulých rokoch. Ich záujem o Čabrad' signalizoval predikát použitý v roku 1511, ale aj skutočnosť, že Valentín Bakócz či Erdődy sa na hrade predtým zdržiaval a podielal sa na správe panstva. Ďalšie hrady a panstvá (Eberau, Körmend, Rotenturm, Somló, Moslavina, Jelengrad, Dijanovac a Cesargrad) mali podľa testamentu pripadnúť Petrovi Erdődymu. Napriek tomuto nepomeru sa s Petrom Erdődym stretnávame aj na Čabradskom panstve. V roku 1518 počas sporu o užívanie pozemkov s mestom Krupina okrem Tomáša Bakóčza vystupovali ako spolužiadci panstva Štefan a Farkaš, ale spolu s nimi navyše aj ich druhostupňový bratranec Peter Erdődy.¹⁵⁵ V tomto období Erdődyovci úspešne nadobudli ešte niekol'ko majetkov.

Krajinský sudca v roku 1517 po st'ažnosti Štefana a Farkaša Erdődyho nariadił konventu v Šahách, aby st'ažovateľom vydal listiny týkajúce sa majetkov po šlachticom rode Várdyovcov. Išlo o zálohované majetky, ku ktorým patrili Želiezovce, nedaleký Veľký Dvor, Vozokany nad Hronom, Agov, Málaš, prédiúm Szék (všetky v Tekove) a tiež Veľký Pesek, Trhyňa, Šalov a Devičany na západnom okraji Hontu. O listiny Štefan a Farkaš prišli po smrti svojho otca Valentína (†1509), avšak ich kópie uschovával kláštor v Šahách. Požadovali preto ich vydanie, aby mohli obhajovať svoje práva. Mohli si ich nárokovat' po svojej matke Kataríne Várdyovej.¹⁵⁶ V roku 1518 panovník nariadił Leleskému konventu vyšetrit' oprávnenosť nárokov Štefana a Farkaša.¹⁵⁷ Ako uvidíme ďalej, uvedené majetky sa dostali do rúk Erdődyovcov. Vzhľadom na odľahlosť pôvodne várdayovských majetkov od Čabrade

Rod Erdődyovcov so zreteľom na vlastníkov Čabradského panstva. Podľa P. Engela, F. S. Tompu a G. Pálffyho, s úpravami podľa prameňov použitých v texte. je však pravdepodobné, že zostali samostatným celkom spravovaným zo Želiezoviec.

Erdődyovci okrem toho získali majetkové podiely aj na opačnej strane Hontu. V novembri 1517 Mikuláš z Balogu aj v mene svojich detí Demetera, Martina a Barbory vymenil s Tomášom Bakóczom svoje podiely v Ďurkovciach za dva domy v Pešti a Ostrihome. Podiely v Ďurkovciach okrem Tomáša Bakócka získali do dedičného vlastníctva aj Peter, Štefan a Farkaš Erdődyovci. V auguste 1518 Ján zo Sečian spolu so svojimi bratmi Mikulášom, Františkom, Benediktom a Imrichom vymenil s Tomášom Bakóczom svoje podiely v Ďurkovciach za dom v Budíne. Podiely v Ďurkovciach okrem arcibiskupa opäť dedične získali jeho synovci Peter, Štefan a Farkaš.¹⁵⁸ Postupné nadobudnutie podielov v Ďurkovciach v susedstve Čeloviec, Neklinca a Nekýj vypovedá o plánovitom zaokrúhl'ovaní príslušenstiev v rámci rozrastajúceho sa panstva.

Po smrti Tomáša Bakócka v júni 1521 príbuzní zrejme pristúpili k úpravám vlastníckych vzťahov. Popri Štefanovi a Farkašovi podliehali poddaní na panstve aj priamo Petrovi Erdődymu. V jeho službách už v tomto období pôsobil i čabradský kastelán.¹⁵⁹ Krátko po Bakóczovej smrti sa stretávame s protestmi šľachtického rodu z Fíšu (dnes Trávnica). Ešte v júni 1521 najprv vystúpil Ján Füssi aj v mene svojich príbuzných proti Petrovi Erdődymu a proti dedičom po Valentínovi Erdő-

dym, ktorí podľa jeho slov protiprávne užívali hrad Čabrad'. V roku 1525 príbuzní nebohého Jána Füssiho rozšírili protestáciu na šahan-ského prepošta Františka a jeho brata Pavla Fegyvernekyho, ktorí im zabrali majetkové podiely v Maďarovciach (dnes Malinovec, súčasť Santovky) a v Tupej. K protestu znova pridali aj stážnosť na Farkaša Erdődyho. Vystríhali ho pred zaberaním majetkov, poberaním úžitkov a tiež pred ich predajom alebo zálohovaním.¹⁶⁰ Dôvody protestu môžeme hľadat' bud' v nespokojnosti s podmienkami, za akých dávnejšie predali panstvo Tomášovi Bakóczovi, alebo pocitovali konflikt záujmov kvôli susedstvu s Erdődyovcami.

ZÁPAS O DEDIČSTVO PO TOMÁŠOVI BAKÓCZOVI

V pomoháčskom období svoju pozíciu na hradnom panstve nadálej posilňoval Peter Erdődy. Okolo sviatku sv. Michala (29. septembra) 1527 na jeho príkaz čabradský kastelán Ján Földesi (*de Fewldes, Fewl-dessy*) a Gregor Pándy z Klenian zabrali Inám (dnes Dolinka) a pomerne vzdialený majetok Banka (maď. Bánk, v Novohrade), ktoré pôvodne patrili Štefanovi Werbőczymu. Po obvinení Werbőczyho z nevernosti ich Ferdinand I. daroval kráľovskému personálovi Františkovi Révayovi. Peter Erdődy napriek tomu obidva majetky nariadil pripojiť k hradu Čabrad'. Révay preto protestoval pred krajinským sudcom Alexejom Thurzom. Ten po predvolávaniach Petra Erdődyho a jeho úradníkov v roku 1528 nariadil preskúmat' listiny týkajúce sa držby uvedených majetkov.¹⁶¹ Inám ležiaci v Honte neskôr medzi príslušenstvami Čabrade nefiguruje. Peter Erdődy sa ho preto zrejme vzdal.

Podobne, ako Werbőczy, aj Erdődyovci spočiatku podporovali Jána Zápol'ského. Upadli preto do nemilosti u českého a uhorského kráľa Ferdinanda I. Habsburského. Kráľ nariadil skonfiškovať majetky Štefana a Farkaša Erdődyovcov – hrad Čabrad' v Honte, šlachtickú kúriu v Želiezovciach v Tekove a Bínu v Ostrihomskej stolici aj so všetkými príslušenstvami kvôli ich nevernosti, ktorú prejavovali na strane Jána Zápol'ského. Majetky Ferdinand I. v novembri 1529 udelil svojmu radcovi Štefanovi Désházymu zo Susedgradu (*de Zomzedwara*).¹⁶² Rozhodnutie kráľa navonok smerovalo proti Erdődyovcom. Na druhej strane, Štefan Désházy mal k nim blízky, až príbuzenský vzťah. Okrem

toho jeho príbuzný Pavol Désházy predtým pôsobil v správe Čabrade. O pomeroch na hradnom panstve preto boli dobre oboznámení.¹⁶³ Erdődyovci urýchlene hl'adali cesty, ako by si zachovali svoje postavenie. Spoliehali sa pritom na svoje kontakty na panovníckom dvore. Už v decembri 1529 žiadal vplyvný dvoran Štefan Pemfflinger (neskorší predseda Uhorskej komory) kráľa Ferdinanda I., aby Čabrad' vrátil Erdődyovcom, avšak nie nevernému Petrovi Erdődymu, ale jeho mladému synovi, ktorý vtedy slúžil na dvore.¹⁶⁴ Meno mladíka v žiadosti nefiguruje, z čoho môžeme vyvodiť, že kráľovi alebo osobám v jeho blízkosti bolo iste známe. Erdődyovci dosiahli navrátenie hradu i panstva, ale okruh spoluľastníkov sa medzitým výrazne zúžil. Z oficiálnych dedičov, ktorým Čabradské panstvo priamo odkázal arcibiskup Tomáš Bakócz, najprv zomrel Farkaš. Jeho brat Štefan Erdődy vo svojom testamente v roku 1532 odkázal Želiezovce s okolitými majetkami na pomedzí Tekova a Hontu, ako aj niekol'ko d'alších majetkov v Šoltskej a Ostrihomskej stolici, svojej mladej manželke Anne Korlátköviovej (Korlátskej). Podľa všetkého nekonal so súhlasom príbuzných. O rok neskôr rozhodnutie Štefana Erdődyho potvrdil Ján Zápol'ský.¹⁶⁵ Táto skutočnosť mohla nárokom Anny Korlátköviovej viac uškodit', ako pomôct'. V roku 1534 Štefan Erdődy zomrel. Vdova Anna prejavovala záujem o hospodárenie na majetkoch. Vieme, že od Štefana Pemfflingera si prenajala výber desiatku z Horných Nekýj a Neklinca. Kvianci vydala na Čabradi (*ex castro nostro*).¹⁶⁶ V d'alšom vývoji viac zavážilo, že Farkaš, ani Štefan Erdődyovci nezanechali mužských dedičov. Ostrihomská kapitula sa preto obrátila na krajinského sudcu a kráľovského miestodržiteľa Alexeja Thurza so žiadost'ou, aby vydal príkaz na odozdanie Čabrade s príslušenstvami kaplnke Zvestovania Panne Márie (tzv. Bakóczova kaplnka) v Ostrihome, teda kapitule. Thurzo tak nariadił vykonat' 9. júna 1534. Ked' sa však poverenci kapituly dostavili 4. augusta 1534 pred hrad, nemohli doň vstúpiť a v mene Petra Erdődyho sa proti nim postavil kastelán Gabriel Thúri.¹⁶⁷

Nároky Ostrihomskej kapituly a prípadne aj Anny Korlátköviovej viedli Petra Erdődyho po porade so synmi a ostatnými členmi rodu k predaju panstva. 25. mája 1535 kráľ Ferdinand I. potvrdil rozhodnutie Petra Erdődyho, ktorý aj v mene svojich synov Petra a Valentína, ako aj v mene nemenovaných bratov predal za 12 250 uhorských zlatých svoj hrad Čabrad' a šlachtickú kúriu v Želiezovciach so všetký-

mi úžitkami a príslušenstvami Jánovi Tompovi z Ardudu (*de Erdewd*), Petrovi Pálffymu zo Zelingradu (*de Zelyna*) a tiež ich príbuzným Petrovi a Sebastiánovi Kerekesovcom z Ardudu. Ak by časom Ján Tompa s Petrom a Sebastiánom Kerekesom zomreli bez dedičov, hrad Čabrad' a kúria v Želiezovciach s ostatnými majetkami mali pripadnúť Petrovi Pálffymu a jeho nemenovaným synom. Táto akvizícia umožnila Petrovi Pálffymu, vzdialému synovcovi Petra Erdődyho, významnejší spoločenský vzostup. Zanedlho predal svoj hrad Zelingrad s príslušenstvami v Slavónsku a svoje aktivity presmeroval práve do oblasti Hontu.¹⁶⁸ Dobové pramene neurčovali nových vlastníkov panstva jednoznačne, čo sa zrejme odvíjalo aj od spletitých príbuzenských vzťahov. Podľa protestu Ostrihomskej kapituly z 9. júna 1535 Peter Erdődy predával hrad Jánovi Tompovi, Petrovi Pálffymu, ako aj Petrovi a Sebastiánovi Kerekesovi, príbuzným záhrebského biskupa Šimona. Iný protest z toho istého dňa hovorí, že Peter Erdődy hrad predával len biskupovi Šimonovi a Petrovi Tompovi. Rovnako o tom hovorí aj ďalší protest, ktorý spresňuje prezývku Petra Tompu – Pálffy (*alias Palffy*). Neskôr sa však dozvedáme, že Čabrad' s príslušenstvami kúpil od Petra Erdődyho za niekol'ko tisíc zlatých (*pro aliquot millibus florenorum auri*) kráľ a daroval panstvo biskupovi Šimonovi a jeho synovcom.¹⁶⁹ Zmienka o kúpe môže znamenat', že panovník Petra Erdődyho odškodnil za to, že sa Čabradského panstva vzdal a majetky prenechal blízkemu príbuzenstvu.

Podľa cirkevného historika Nándora Knauza Peter Erdődy pravdepodobne neveril, že si môže udržať hradné panstvo a prepustil alebo predal ho svojmu silnejšiemu a vyššie postavenému bratrancovi Šimonovi, ktorý vtedy zastával aj funkciu chorvátskeho bána.¹⁷⁰ Oba ja Erdődyovci – Šimon aj Peter – v júni 1535 odcestovali na Čabrad'. Čakali tam na Františka Révaya, ktorý ako kráľovský personál zastupujúci panovníka mal hrad odovzdať biskupovi. Voči tomuto kroku dôrazne protestovali zástupcovia Ostrihomskej kapituly.¹⁷¹ Erdődyovci pritom nebrali do úvahy ani nároky Anny Korlátköviovej. Vyvídali dokonca na ňu hrubý nátlak. Anna neskôr vypovedala pod prísahou pri hlavnom oltári na Nitrianskej kapitule. Podľa jej slov ju záhrebský biskup Šimon dal na Čabradi zadržiavať a nepustil ju na slobodu, kým s ním neuzavrela dohodu. Anna sa však vydala za Františka Székelyho z Ormosdu (čím sa okrem iného dostala do príbuzenstva s Alexejom

Thurzom), ktorý dôrazne obhajoval jej nároky a odmietal odovzdať Želiezovce a ostatné majetky Erdődyovcom. Po st'ažnostiach biskupa Šimona ho preto nariadil Ferdinand I. predvolať pred súd.¹⁷² Otvorenú podporu Erdődyovcov prejavil kráľ aj 4. októbra 1535, ked' na príhovor biskupa Šimona daroval Jánovi Perecskemu (*Perechke*), synovi Juraja z Ardudu, majetky po nebohom Štefanovi Erdődym. Patrili k nim mestečko Želiezovce, blízke Vozokany nad Hronom, Agov, Málaš, Veľký Dvor a prédiu姆 Szék v Tekove, ako aj o Šalov, Trhyňa, Veľký Pesek, Devičany a Sikenička (Ďarmotky) v Honte.¹⁷³ V tomto prípade sa zdá, akoby príslušenstvá kúrie v Želiezovciach získal ďalší spolulastník. Rozhodujúca časť majetkov patrila pod Čabrad', pričom hrad pomočou kastelánov kontroloval biskup Šimon. O jeho autoritu a vplyv sa mohol opriest' Peter Pálffy. Na hrade bol prítomný iste častejšie, ako biskup sídliaci vo vzdialenom Záhrebe.¹⁷⁴

Pravdepodobne s ohľadom na biskupa Šimona panovník aj nadalej bránil Erdődyovcov pred požiadavkami Ostrihomskej kapituly, ktorej ako náhradu 5. januára 1536 udelil majetky opátstva v Hronskom Beňadiku.¹⁷⁵ Ostrihomský prepošt Ondrej sa vzápäť obrátil so žiadost'ou o radu na popredného uhorského právnika Štefana Werbőczyho. Ten potvrdil oprávnenosť nárokov Ostrihomskej kapituly na Čabradské hradné panstvo. Konštatoval, že v zmysle testamentu Tomáša Bakóčza sa o hrad a ostatné majetky právom delili Farkaš a Štefan Erdődyovci. Hrad však nemohol pripadnúť Petrovi Erdődymu právom pokrvnosti, lebo neboli jeho otcovským ani dedovským majetkom, teda nešlo o jeho dedičstvo. Čabrad' totiž nadobudol Petrov strýko. Podľa Bakóczovho rozhodnutia a aj na základe obyčajov kráľovstva by podľa Werbőczyho mienky bolo najspravidlivejšie, aby hrad pripadol Ostrihomskej kapitule.¹⁷⁶ V tejto súvislosti treba dodat', že uhorské obyčajové právo považovalo za skutočných dedičov len zákonných synov dediacich otcovské práva. V prípade vymretia v mužskej línii, čiže bez zanechania synov, mohol kráľovský súhlás umožniť prenesenie majetkov a práv na iných dedičov, ale prípustný bol len v prípade bez zanechania záveta.¹⁷⁷ Z tohto pohľadu mala legitímny základ donácia Čabradského panstva Erdődyovcom v roku 1502, ked' majetok získali po vymretí Horvátovcov. Paradoxne, po smrti Farkaša a Štefana vznikla podobná situácia, ktorú však ich príbuzenstvo nerešpektovalo.

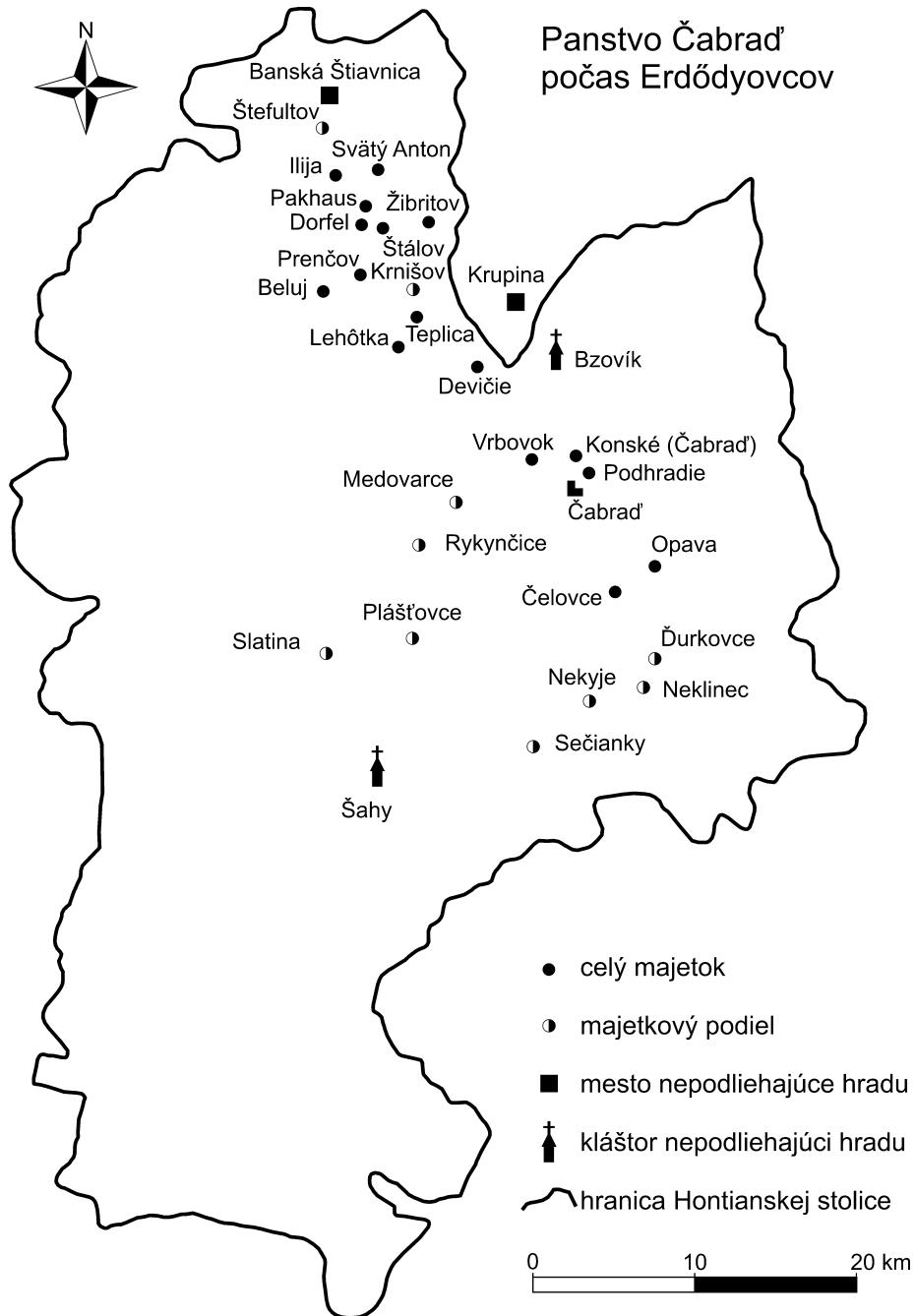
S nárokmi na hrad a príľahlé panstvo napriek rozporu s právnymi ustanoveniami prichádzal aj ďalší, vzdialenejší príbuzný. Na základe mandátu panovníka viedol do vlastníctva Čabrade 21. mája 1536 Šahanský konvent Petra Pálffyho. Kráľovský človek a svedok z konventu dovtedy čakali dva dni na príchod susedov. Ešte 20. mája 1536 prišiel k Petrovi Pálffymu na Čabrad' ostrihomský kanonik Michal Körmöndy a hned', ako tam videl poverencov, protestoval proti vovedeniu v mene svojej kapituly. Môžeme z toho vyvodiť, že Pálffy sa chcel ujat' majetkov bez vedomia kapituly. Körmöndy následne 10. júna 1536 proti vovedeniu protestoval aj pred Šahanským konventom.¹⁷⁸ Prepošt a kanonici po týchto skúsenostach zrejme mienili využiť pri ďalšej argumentácii stanovisko Štefana Werbőczyho. Zástupcovia Ostrihomskej kapituly sa 3. decembra 1536 obrátili priamo na Petra Erdődyho, ktorý v tom čase zastával funkciu hlavného kráľovského koniarnika. Vyčítali mu, že koná v rozpore s poslednou vôľou arcibiskupa. Vzhľadom k tomu, že Štefan Erdődy nezanechal potomstvo, mal so súhlasom nebohých uhorských kráľov hrad Čabrad' pripadnúť ako trvalá almužna a podpora kaplnke Zvestovania Panne Márie v Ostrihome. Kaplnku dal vybudovať Tomáš Bakócz, ktorý bol v nej aj pochovaný. Prostriedky, ktoré zanechal na podporu kaplnky, mali slúžiť pre spásu a pokoj jeho duše. Peter Erdődy sa ale postavil proti testamentu a Čabrad' predal záhrebskému biskupovi Šimonovi, pričom si vymohol aj kráľovský súhlas. Vyzývali preto Petra Erdődyho, aby neporušoval vôľu arcibiskupa a nevzbudzoval tak pohoršenie.¹⁷⁹

Kapitula popri tom pokračovala vo vymáhaní svojich práv súdnou cestou. Krajinský sudca Alexej Thurzo najprv na jej žiadosť vyzval Šahanský konvent, aby vo svojom archíve vyhľadal listiny týkajúce sa Čabrade a vyhotobil z nich pre kapitulu hodnoverné odpisy. Kráľ Ferdinand 29. júla 1537 na žiadosť kapituly vyzval Thurza, aby predvolal Petra Erdődyho a po preskúmaní dokumentov a vypočutí strán spravodlivo preskúmal, či Erdődy predal Čabrad' oprávnene, alebo nie. O výsledku mal kráľa informovať.¹⁸⁰ Vyšetrovanie opäť nedopadlo pre kapitulu úspešne. 12. mája 1538 kráľ Ferdinand znova potvrdil, že Ostrihomskej kapitule namiesto nárokovaného hradu a panstva Čabrad' udelil opátstvo v Hronskom Beňadiku s prináležiacimi majetkami.¹⁸¹ Po opakovanych odročeniach a naliehaní Alexeja Thurzo kauzu opäťovne otvoril v júni a júli 1540. Vydal sice prepis testamentu Tomá-

ša Bakóčza (spolu s potvrdením jeho znenia od kráľa Ferdinanda), ale zároveň zamietol požiadavku Ostrihomskej kapituly na predvolanie svedkov. Prisudzujúcemu listinou 19. júna 1540 nariadil Thurzo Šahanskému konventu vykonat' reambuláciu, obhliadku a súpis majetkov hradu Čabrad' a tiež majetkov v okolí Bíne a Želiezoviec. Konvent preto vyslal svojho zástupcu brata Gregora spolu s kráľovským notárom Jánom Vassom, ktorí za účasti početných svedkov zaznamenali aktuálne majetkové pomery. Podľa nich bol jediným vlastníkom spisaných príslušenstiev hradu Čabrad' Peter Pálffy, ktorý ich kúpil. Zložitejšie sa javili pomery v okolí Želiezoviec, kde vlastnil niekol'ko podielov František Székely.¹⁸²

Majetkový register vyhotovený postupne počas leta roku 1540 najprv spomína samotný hrad Čabrad', následne majer pod hradom, prédiuム Čabrad' (dnes azda samota Konské), Čabradský Vrbovok, podieľy v Medovarcích, Teplicu, Iliju, podieľy v Štefultove, Krnišov, Opavu, (Sitniansku) Lehôtku, podieľy v Horných Rykynčiciach, Beluj, Prenčov, Svätý Anton, Žibritov, Devičie, Čelovce, podieľy v Ďurkovciach, podieľy v Horných Nekyjách a Neklinci (dnes súčasť obce Vinica), Horné Sečianky, Stredné a Dolné Plášťovce a podieľy v Slatine. Západnejšie na pomedzí Tekova a Hontu súpis uvádzá Želiezovce, podiel vo Veľkom Dvore, Málaš (presnejšie len jeho časť), Agov, podiel vo Vozokanoch nad Hronom, Šalov, Trhyňu, Veľký Pesek a Devičany. Južnejšie napokon menuje Dolnú Bíňu (ležala v Ostrihomskej stolici), podiel v majetku Leánd, Csudu (obidve zaniknuté pri Bíni) a Sikeničku.¹⁸³

S výnimkou prédií Pakhaus, Dorfel, Štálov a Szék (vtedy azda neobývaných) súpis uvádzá všetky vyššie spomínané lokality, nadobudnuté v stredoveku. V prípade Dolnej Bíne, Leándu, Csudy a Sikeničky išlo o mladšie (nedávne) nadobudnutie Petrom Pálffym. Podľa územného rozloženia tvorili príslušenstvá niekol'ko majetkových celkov, pričom za najstabilnejší z nich možno označiť priestor na severu Hontu v okolí Svätého Antona. Ďalšie celky získané kúpou, prípadne výmenou, najprv Damiánom Horvátom a neskôr Tomášom Bakóczom južnejšie v povodí Ipl'a a tiež Hrona mali často podobu majetkových podielov a v rôznej miere podliehali vlastníckym zmenám. Rozsiahle majetky v severnej, centrálnej a južnej časti Hontu podľa všetkého spravovali z Čabrade. Naopak, majetky pozdĺž hraníc medzi Hontom a Tekovom v povodí Hrona najpravdepodobnejšie podliehali kúrii v Želiezovciach.

Všeobecne možno konštatovať, že Čabradské panstvo sa napriek vlastníckym zmenám nezmenšovalo, ale z dlhodobého pohľadu malo skôr tendenciu narastat'. Od záveru stredoveku je zretel'ná politika zemepánov cielene rozširovať hradné majetky do južnej časti Hontu. Môžeme to vysvetliť' pol'nohospodársky úrodnejšou pôdou, ale aj skutočnosťou, že v severnej časti Čabradské panstvo vymedzovali mestá Krupina a Banská Štiavnica, ako aj Šášovské a Dobronivské panstvo. Aj napriek spochybňovaným právam bol od roku 1535 reálnym majiteľom panstva Peter Pálffy, ktorému sa podarilo udržať majetkové príslušenstvá hradu v nezmenenom rozsahu. Svoje väzby k hradu a panstvu začal vyjadrovať aj používaním predikátu z Čabrade.¹⁸⁴ Jeho práva na majetok zvýraznil vo svojom testeamente 2. mája 1543 záhrebský biskup Šimon: „*Dalej to, čo bolo pre skromnosť, totiž nazhromaždené z obchodovania a z pol'nohospodárstva, nedávno som poslal na Čabrad', aby tým môj synovec Peter Pálffy splatil nejakú časť onoho hradu, ak to kráľovské Veličenstvo pre svoju šľachetnosť slobodne môže urobit'. ... Kráľovskému Veličenstvu pravda, najšľachetnejšiemu pánovi a vladárovi, zverujem všetky moje siroty a biskupstvo. Prosím jeho Veličenstvo, aby pre svoju šľachetnosť hrad Čabrad' bránilo pred spormi s protivníkmi. Petra Páffyho a ďalšie moje siroty napomínam a zaprisahávam, aby sa žiadnym spôsobom neodvracali od vernosti voči kráľovskému Veličenstvu, ale aby zachovávali trvalú vernosť.*“¹⁸⁵ Ako vidieť, biskup Šimon dbal na urovnanie pretrvávajúcich záväzkov, osobitne na vyplatenie podielu neurčenej stránke. Jednalo sa azda o Várdayovcov, ktorí krátko predtým vzniesli nároky na majetky v Želiezovciach.¹⁸⁶ Vlastníctvo Čabrade biskup prezieravo podmieňoval vernosťou voči panovníkovi, výhodnou pre obidve strany.

Po smrti biskupa Šimona sledoval Peter Pálffy iné záujmy. Už v júni 1543 sa na Čabradi zdržiavalí úradníci bližšie neurčeného Podmanického. Vyhotovali súpis zbraní a zásob na hrade, ako aj súpis poddaných na jeho príslušenstvách. Dôvodom bol plánovaný predaj hradu aj panstva. Pálffy sa k nemu oficiálne odhodlal o dva roky neskôr. Pred Bratislavskou kapitolou vtedy predniesli protest zástupcovia Ostrihomskej kapituly. Prišli, že v zmysle testamentu Tomáša Bakóčza mali Čabrad' a Bíňa s príslušenstvami pripadnúť kaplnke Zvestovania Panne Márie v Ostrihome, teda Ostrihomskej kapitule. Peter Pálffy napriek tomu Čabrad' aj Bíňu predával Jánovi a Rafaelovi Podmanickému, voči čomu kapitula verejne protestovala a predaj mu zakazovala.¹⁸⁷ Bratia

Podmanickí, známi ako lúpežní rytieri, napokon Čabrad' nenadobudli. Už zanedlho však hrad získal iný šľachtic s rovnakou povest'ou. Dlhodobo prevažoval názor, že Čabrad' násilne a preto protiprávne zaujal Melchior Balassa. Presné okolnosti zmeny vlastníka sú nejasné, avšak aktuálne výskumy umožňujú nahliadať na udalosti novou optikou. Ešte v septembri 1543 závery z porady zväzu banských miest uvádzajú, že Melchior Balassa zabral časť majetkov hradu Čabrad'. Spresňujú, že išlo o opevnený Atilov vrch (*in muniendo monte Attilae*).¹⁸⁸ I ked' tento vrch od stredoveku figuroval pod názvom Sitno, od začiatku novoveku nachádzame najmä v nemeckom znení Etzelberg, či Otzelberg, jeho alternatívne označenie Atilov vrch. Archeologické výskumy Sitna opakovane potvrdili stredoveké osídlenie lokality, avšak staršie písomné doklady o hrade doposiaľ nepoznáme.¹⁸⁹

Balassa najprv prejavoval záujem o Sitno, avšak po neúspechu bratov Podmanických sa zameral na celé panstvo. V júli 1546 sa dozvedáme, že Melchior Balassa uzavrel s Petrom Pálffym zmluvu o kúpe Čabrade aj Želiezoviec, ale kvôli vzájomným podlžnostiam vstúpila do platnosti oneskorene. Balassa žiadal od Pálffyho vydanie listín na uvedené majetky a vyhlásenie ich zákonného prevodu, Pálffy však nedodržal určenú lehotu. Balassa preto navrhoval, aby sa na urovnaní finančných a právnych záväzkov zúčastnili vyslaní sprostredkovatelia. Pálffymu zároveň Balassa ponúkal, že mu vráti Čabrad'. Možno z toho vyvodit', že hrad bol v rukách Melchiora Balassu, ktorý ho obsadil ako donucovacie opatrenie. Peter Pálffy sa preto obrátil na Ferdinanda I. Najprv kráľovi opísal, ako jeho príbuzní nadobudli Čabrad', pričom príslušenstvá hradu podľa jeho slov ležali v Hontianskej aj Tekovskej stolici. Panovníkovi vysvetľoval, že Balassa síce od neho hrad kúpil, ale predaj neboli dokončený, lebo nezaplatil 400 zlatých. Ďalším problémom boli Želiezovce a ich príslušenstvá. Podľa Pálffyho ich už vlastnili jeho príbuzní Dersffyovci. Aj z týchto dôvodov preto Pálffy žiadal Ferdinanda I. o podporu a pomoc v spore s Balassom.¹⁹⁰ Je prekvapujúce, že dotknuté strany nespomínali Sitno. V tomto období totiž znova nachádzame v rukách Melchiora Balassu aj Atilov vrch, odkial' ohrozoval okolie a väznil tam zajatých mešťanov. Banská Štiavnica na to reagovala odvetnými protiopatreniami.¹⁹¹

Z nasledujúceho obdobia vieme, že Melchior Balassa si majetky ponechal a nezachoval vernost' Ferdinandovi I., čo napokon viedlo

k obliehaniu Čabrade aj Sitna cisárskym vojskom v roku 1549. Z deníka vojenskej výpravy španielskeho veliteľa Bernarda de Aldanu sa pri tej príležitosti dozvedáme, že Balassa mal Čabrad' v zálohu za 9000 zlatých. Hrad odmietal odovzdať panovníkovi a na jeho obranu umiestnil posádku. Podľa rovnakého prameňa Balassa vybudoval na Atilovom vrchu hrad Sitno, pomocou ktorého chcel ovládnut' blízke bane na zlato a striebro.¹⁹² Podľa vyššie uvedených údajov môžeme konštatovať, že Sitno pôvodne patrilo medzi hradné majetky Čabrade. Sitnianske panstvo sa po vybudovaní hradu Sitno začalo vyčleňovať spod Čabradského panstva a postupne rozširovať svoju pôsobnosť. Okolo polovice 16. storočia podliehali Sitnu dve susedné dediny, považované v rámci čabradských hradných majetkov za bohatšie. Išlo o celú obec Ilija a o podiely v Štefultove.¹⁹³ Počiatky vyčleňovania Sitnianskeho panstva môžu siahať do rokov 1543 – 1546. Dôsledkom tohto vývoja bolo nařušenie dovtedy jednotnej správy Čabradského panstva a jeho rozsahu, aký nadobudlo v stredoveku.

II. HOSPODÁRSTVO

Charakteristika hospodárskych pomerov na hradnom panstve tvorí široko vymedzenú tému, pričom východisko poskytujú najmä doklady z konkrétnych hospodárskych odvetví. Všeobecnejšiu predstavu o hospodárení poskytujú údaje o daniach, dávkach a iných záväzkoch poddaných voči zemepánovi. Typickou zložkou zemepanskej časti feudálnej renty bola robota alebo služba (*labor, servitium*). Robotné povinnosti jestvovali pri panských majeroch nepochybne už v neskorom stredoveku. Nad vlastnou pol'nohospodárskou prácou medzi nimi prevažovali práce spojené s kosením sena, zásobovaním drevom a s opravami panských sídiel.¹⁹⁴ O prítomnosti námezdne pracujúcich priamo pri hrade poznáme kurióznu správu. Poddaní bzovíckeho prepošta z Dolných Mladoníc sa v novembri 1467 prišli zohriat' do mlyna, ako aj do domu pre nádenníkov (*domum mercenariorum*) pod hradom Litava, kde ich však zadržali miestni familiári.¹⁹⁵ Vidíme, že v podhradí stál samostatný dom, určený pre najímaných robotníkov. Pracovať mohli najpravdepodobnejšie na hrade, kde boli iste potrební pri budovaní a údržbe stavieb. Okrem toho poddaní zo vzdialenejších dedín mohli v uvedenom dome bývať počas prác v okolí. Majiteľ hradu Litava Peter Horvát sa v roku 1477 st'ažoval pred uhorským palatínom, že Šimon z Kalondy a Marek z Vátoviec s ich ozbrojenými poddanými z Čeloviec na žiadost svojho švagra Pavla z Ludánya okolo sviatku Bartolomeja Apoštola (24. augusta) napadli na území prédia Čabrad' Martina, Antona, Gregora Valacha, Mateja Drenaia a mnohých iných poddaných z Krnišova, ktorí na lúke práve hrabali seno. Útočníci ich zranili a ukradli im rôzne veci a majetok.¹⁹⁶ O samotnom prédiu Čabrad' majetkový register v roku 1540 uvádza, že sa tam nenachádza nič okrem trnia a buriny, a hôr a lesov. Prítomní susedia a spoluchotárnici uviedli, že podľa ich predkov tam bolo sedem obývaných poddanských usadlostí.¹⁹⁷ Podľa uvedených údajov malo prédiu kedysi aj vlastných obyvateľov. Aktuálne však bolo neobývané a pôsobilo zanedbane.

Konkrétne roboty a iné povinnosti, s výnimkou vyššie uvedenej služby v prédiu, na Čabradskom panstve v stredoveku nepoznáme. Určitú predstavu si môžeme utvoriť podľa údajov na susednom panstve Bzovík. Z roku 1135, krátko po založení kláštora, pochádza tzv. bzoví-

ka listina. Podľa nej mali poddaní na kláštorných majetkoch vykonávať bežné práce: slúžiť s koňmi, povozníčiť, kosiť a žať, iní pracovať vo viniciach, pást' zvieratá a niektorí aj slúžiť v kuchyni. O pomeroch podrobnejšie hovorí dohoda medzi bzovickým prepoštom a jeho poddanými z roku 1406. Každý poddaný, užívajúci celú usadlosť, mal zaplatiť na sv. Michala (29. septembra) prepoštovi alebo jeho ľuďom jeden zlatý. Na Vianoce, Veľkú noc a Turíce boli poddaní povinní podľa svojich možností uctiť si prepošta obvyklými darmi. Z ďalších ustanovení hospodárskeho charakteru ešte môžeme spomenúť povinnosť poddaného užívajúceho celú usadlosť zoratiť na jeseň dve jutrá zeme (*duo iugera terre*), na jar jedno jutro (*unum iuger*) a počas žatvy dva dni žať na pôde kláštora. Tieto hospodárske záväzky vychádzali zo starého zvykového práva. Podobne, ako na iných panstvách, sa stretávame s jutrom – mierou, pôvodne totožnou s plochou, ktorú bolo možné zoratiť počas jedného dňa s t'ažkým pluhom.¹⁹⁸ V závere stredoveku pozorujeme v Uhorsku snahy o reguláciu a zjednocovanie dovtedy odvádzaných platieb a vykonávaných robôt. Podľa dekrétu kráľa Vladislava II. z roku 1514 mali poddaní (sedliaci aj želiari) za každú usadlosť platit svojmu zemepánovi 100 denárov, t. j. jeden zlatý. Z toho 50 denárov mali zaplatiť na sv. Juraja (24. apríla) a ďalších 50 na sv. Michala. Poddaní mali svojmu zemepánovi slúžiť jeden deň v každom týždni.¹⁹⁹ Peňažnú rentu v rozsahu celého Čabradského panstva môžeme sledovať na začiatku novoveku na základe majetkového registra a dvoch mladších urbárov.²⁰⁰ Vyplýva z nich niekol'ko poznatkov, ktoré možno vziať aj k predchádzajúcemu vývoju.

Platba sa týkala sedliakov, želiari namiesto nej vykonávali služby. Z prehľadu platieb sedliackych usadlostí majiteľovi alebo správcovi hradného panstva v rokoch 1540, 1549 a 1558 sú zrejmé značné rozdiely medzi jednotlivými sídlami. Druhým podstatným znakom je stabilita, pričom nárast alebo pokles platieb pozorujeme iba v dvoch dedinách. Jedná sa však o oficiálne dokumenty, zachytávajúce podľa všetkého ideálny stav. Ako uvidíme ďalej, po roku 1549 úradníci na hrade svojvolne navyšovali dedinám peňažnú rentu. Podľa troch spomínaných prameňov najvyššie platby odvádzali poddanské usadlosti vo Svätom Antone a Prenčove, kde nachádzame len platbu za celú obec. Z porovnania s údajmi o počte usadlostí (tab. 5 na strane 110) však vyplýva, že poddanská usadlosť v obidvoch obciach platila v prie-

SÍDLA	PLATBA SEDLIACKEJ USADLOSTI ZEMEPÁNOVI ZA ROK		
	1540	1549	1558
ČABRADSKÝ VRBOVOK	66 DEN.	-	66 DEN.
PODIEL v MEDOVARCIACH *	20 DEN.	20 DEN.	20 DEN.
DEVIČIE *	36 DEN.	36 DEN.	-
KRNIŠOV	52 DEN.	52 DEN.	52 DEN.
ŽIBRITOV	100 DEN.	9 USADLOSTÍ PO 100 DEN. 2 USADLOSTI PO 50 DEN. 1 USADLOST PO 72 DEN.	9 USADLOSTÍ PO 100 DEN. 1 USADLOST PO 50 DEN. 1 USADLOST PO 72 DEN.
SVÄTÝ ANTON **	40 ZL.	50 ZL.	54 ZL.
ILJA	56 DEN.	56 DEN.	56 DEN.
PODIEL V ŠTEFULTOVE	72 DEN.	72 DEN.	72 DEN.
PRENČOV **	50 ZL.	50 ZL.	50 ZL.
BELUJ	100 DEN.	100 DEN.	100 DEN.
TEPLICA	50 DEN.	50 DEN.	-
LEHÔTKA	50 DEN.	50 DEN.	-
OPAVA	19 DEN.	18 DEN.	18 DEN.
PODIEL V SLATINE	40 DEN.	-	40 DEN.
PODIEL V SEČIANKACH	24 DEN.	-	-
PODIEL v H. RYKYNČIACH	40 DEN.	40 DEN.	40 DEN.
ČELOVCE	1 ZL.	1 ZL.	1 ZL.
PODIEL V ĎURKOVCIACH	-	-	-
PODIEL V H. NEKYJÁCH	1 ZL.	1 ZL.	1 ZL.
PODIEL V NEKLINCI	1 ZL.	1 ZL.	1 ZL.
PODIEL V PLÁŠŤOVCIACH	32 DEN.	32 DEN.	32 DEN.

Tab. 1. Porovnanie peňažnej renty v sídlach na Čabradskom panstve. Evidované platby sedliackych usadlostí.

* Uvádzané polovičné usadlosti. V rokoch 1540 a 1549 patrili Čabradskému panstvu Dolné Medovarce. V roku 1558 už panstvo vlastnilo celé Medovarce.

** Platba za celú obec.

mere až 1,7 zlatého. Tento stav možno zdôvodniť hospodárskou produktivitou v doznievajúcim hutníctve, ale aj v lesnom hospodárstve a pol'nohospodárstve. Svätý Anton bol zároveň jediným sídlom, kde platby oficiálne stúpali. Normatívnu hodnotu 100 denárov, resp. 1 zlatý v termínoch na Juraja a Michala dokumentujú platby v Beluji a tiež v Žibritove. V tejto dedine výnimcoľne dochádzalo k štruktúrovaniu aj na nižšie hodnoty. Jednorazovú platbu 1 zlatý na Michala odvádzali južnejšie položené Čelovce, Horné Nekyje a Neklinec. Rozdiely vo forme platieb mohli súvisieť so skutočnosťou, že uvedené tri sídla spolu susedili a k Čabradi boli pričlenené v mladšom období. Väčšina hradných majetkov pritom odvádzala platby v rozsahu niekoľkých desiatok denárov. Variabilitu platieb pravdepodobne ovplyvňovali odlišné životné podmienky v chotároch, veľkosť usadlostí (vyskytovali sa aj polovičné), prípadne aj ich l'udnatosť. Najnižšie platby, ktoré dokonca ešte klesali z 19 na 18 denárov, pozorujeme v Opave. Táto situácia naznačuje hospodárske problémy sídla. Z celkového pohľadu však bola výška platieb ustálená, hoci vo vlastníctve a správe panstva prebiehali zmeny. Naopak, pred rokom 1540 k výrazným posunom v radoch vlastníkov nedochádzalo. Môže to podporovať úvahy o kontinuite odvádzaných platieb aspoň od nástupu Erdődyovcov. Vyčíslenie sumárnej hodnoty platieb je problematické. Poznáme súčasné počty usadlostí v jednotlivých sídlach, avšak nevieme, kol'ko z nich bolo od platenia oslobodených. Možno len odhadovať, že ročný príjem majiteľov panstva na základe skúmanej renty presahoval 200 zlatých.

Okrem peňažnej renty majetkový register z roku 1540 spomína ešte príjmy panstva z mýt. Richtár v Čabradskom Vrbovku uviedol, že príjem z tamojšieho mýta netvorí viac, ako 1 zlatý. V ned'alekých Medovarcích sa tiež nachádzalo mýto, ale podľa slov miestneho richtára a prísažných bol ročný príjem z neho 10 zlatých. Niekoľkonásobne vyššie príjmy dokumentuje register vo Svätom Antone. Mýto v dedine podľa slov richtára a mytníka ročne vynášalo 30, inokedy 40 alebo 50 zlatých, niekedy dokonca 60 a viac zlatých. Register uvádzá aj mýto v Čelovciach. Podľa l'udí Petra Pálffyho a tamojšieho richtára ročný príjem z tohto mýta netvorilo viac, ako 50 zlatých.²⁰¹ Okrem rozdielov medzi príjmami, vyplývajúcich z rôznej využatenosti ciest, môžeme konštatovať, že celkové príjmy Čabradského panstva z výberu mýt v roku 1540 a aj pred týmto rokom sa pohybovali okolo 100 zlatých.

Zemepáni navyše poberali príjmy aj z prenájmu pôdy (prédií či majerov) a lesov, ale aj z mlynov, banských mlynov a hút. Presnú hodnotu prenájmov v sledovanom období nepoznáme. Môžeme však hovoríť o súhrnných ročných príjmoch majiteľov panstva vo výške niekol'kých stoviek zlatých.

Celkový rozsah zemepanských príjmov naznačuje st'ažnosť na Petra Horváta z roku 1492. Ešte v roku 1490 František Balassa po smrti svojej manželky Anny Horvátovej v čase konania vol'by nového uhorského kráľa prepustil a odstúpil rovnakým dielom (*pariter*) podiely na hradnom panstve po Anne jej súrodencom Štefanovi a Žofii Horvátovcom. Ich strýko Peter Horvát podiely vzápätí zabral a poddaným vyrubil mimoriadne dane (*taxas extraordinarias*). Žofia Horvátová a jej manžel Ján Henning sa na jeho konanie st'ažovali v roku 1492 pred palatínom. Vzniknutú škodu vyčíslili na viac ako 200 zlatých. Zmienka o mimoriadnych alebo nadbytočných daniach nevylučuje násilné konanie, ktorého sa pri vyberaní tohto typu platieb feudálni vlastníci často dopúšťali.²⁰² Viac ako 200 zlatých predstavovalo chýbajúci výpadok príjmov z podielov Žofie počas trvania asi dvoch rokov. Vzhľadom na rovnaké delenie s bratom Štefanom možno očakávať, že aj jeho zabraté príjmy z podielov dosahovali prinajmenšom rovnakú hodnotu. K tomu treba započítať väčšinové príjmy z podielov Petra Horváta, reálneho vlastníka hradu s jeho štyrmi dcérami. Okrem mimoriadnych daní od 50. rokov 16. storočia pozorujeme nátlak správcov Čabrade, spočiatku najmä Jána Kružiča, na vyberanie vyšších platieb. Podľa st'ažnosti poddaných z roku 1551 nariadił Kružič dedinám Prenčov, Krnišov a Beluj zaplatiť na vydržiavanie hradnej posádky dávky, ktoré vysoko presahovali 60 zlatých, ako bolo oddávna zvykom (vieme už, že Prenčov platil 50 zlatých, avšak ako ešte uvidíme, dávnejšie platil 60). Svojvolné navýšovanie platieb, pochopitelné, neevidujú urbáre, ktorých rovnopisy Kružič odosielal vojenskému veleniu a Uhorskej komore.²⁰³ Z tohto pohľadu pravdepodobne môžeme považovať za spoločne livejší zdroj majetkový register z roku 1540.

Ďalšiu formu záväzkov poddaných voči zemepánovi tvorila naturálna renta odovzdávaná v podobe daru (*muneralia*). Zo stredoveku poznáme indície o takomto postupe. Počas del'by hradu Litava medzi Petrom Horvátom a jeho švagrinou Eufrozínou z Drienova v roku 1476 nachádzame na hrade niektoré hospodárske objekty a zásoby.

Patril k nim dom na uschovávanie potravín, dom na uskladňovanie obilia (sýpka), ako aj sklad na múku. Spomedzi zásob sa na hrade nachádzalo 24 pôltov slaniny. Posledný z uvedených údajov by mohol svedčiť o odvádzaných naturáliach z pasenia svíň v podobe samotných svíň, alebo slaniny.²⁰⁴ Ucelenejší pohľad na dary v naturáliach zahŕňa až urbár Čabradského panstva z roku 1549. Dokument súčasne prináša i údaje o robotných povinnostiach. V oboch oblastiach však dochádzalo k úpravám a navyšovaniu (po nástupe Jána Kružiča), preto nie je jasné, do akej miery tento prameň možno využiť aj retrospektívne. Spomenieme aspoň, že poddaní podliehajúci pod Čabrad' v roku 1549 odovzdávali na Juraja, Veľkú noc, na Michala, Martina, alebo na Vianoce (termíny neboli vo všetkých obciach rovnaké) syry, vajcia, chleby, ovos, pšenicu a oziminu (vo fertál'och a korcoch), sliepky alebo kurence, sviňu, koláče a vozy s drevom. Viaceré sídla platili zemepánovi deviatok z obilia a vína.²⁰⁵ Je pravdepodobné, že zloženie darov bolo rovnaké alebo podobné aj v staršom období. Menil sa predovšetkým ich počet a rozšírenie v jednotlivých sídlach. Skladbu odovzdávaných darov môžeme porovnať s blízkymi hradnými panstvami v rukách šľachticov z Veľkej Lúče. Z roku 1505 pochádza majetkový register panstiev Lupča, Šášov a Revište. Podľa tohto prameňa tamojší poddaní odvádzali rovnaké druhy darov, ako poddaní Čabrade. Okrem vyššie uvedených však odovzdávali aj hrach, zrná konope, proso, chmel' (všetky vo fertál'och), barana a teliatko na Veľkú noc, dosky z miestnej píly a nasolené ryby.²⁰⁶ Pestrejšie zloženie darov mohla ovplyvniť veľkost' majetkov (údaje za tri panstvá), ale aj odlišná štruktúra hospodárstva, ktorú vyjadrovala napr. početnejšia prítomnosť' pastierov – valachov.

Spoločne s feudálnym deviatkom mali poddaní platíť aj cirkevný desiatok, ktorý patril k najstarším formám daní v Uhorsku. Po počiatkovo odvádzaní z obilní a vína sa tento postup rozšíril na všetky polnohospodárske plodiny a úžitkové zvieratá. Kvôli t'ažkostiam s výberom desiatkov cirkev pristupovala k prenajímaniu desiatkových práv, pričom v závere stredoveku išlo v prostredí Ostrihomskej kapituly o všeobecne používaný nástroj. Z roku 1511 pochádza register prenájmu všeobecných desiatkov Ostrihomskej kapituly z obvodov ležiacich v Honte. Do obvodu Ipel'ského Predmostia patrili Sečianky. V obvode Hokoviec nachádzame Slatinu. Napokon v obvode Bzovíka vystupujú Medovarce, Krnišov a Čabradský Vrbovok.²⁰⁷ Spomedzi uve-

dených dedín vlastnilo Čabradské panstvo v štyroch majetkové podiele, pričom zvyšné podiely patrili rôznym zemanom. Iba v poslednom sídle, v Čabradskom Vrbovku, podliehali hradu všetky usadlosti. Vieme si preto vytvoriť približnú predstavu o celých dedinách. Pri prvom sídle, Sečiankach, hodnotenie nie je možné. Desiatok zo Sečianok (bez konkrétnej hodnoty) bol totiž započítaný k ďalším siedmim lokalitám, v ktorých mal výber prenajatý magister Peter z Bukovice (*de Bakolcha*). Desiatok zo Slatiny si prenajal tamojší zeman Jakub zo Slatiny za 18 zlatých. Desiatok v Medovarcích si prenajali mestní obyvatelia za 12 zlatých. V Krnišove ho mali prenajatý Štefan a Blažej zo susedných Hontianskych Nemiec za 10 zlatých. V Čabradskom Vrbovku mali desiatok prenajatý mestní obyvatelia za 12 zlatých.²⁰⁸ Rozdiely vo výške prenájmu mohli súvisieť s veľkosťou dedín, ale aj s ich hospodárskou produktivitou. Pozoruhodné sú prípady, keď si prenajímali výber desiatku obyvatelia dotknutých dedín (celá komunita alebo jednotlivci). Pomerne rozšírené boli aj v iných obciach a obvodoch.²⁰⁹ V prípade Čabradského Vrbovku aj Medovariec môžeme očakávať, že prostriedky na prenájom desiatku mali najmä majetnejší obyvatelia – richtári, mýtnici, mlynári a hradní familiári.

S prenájmom výberu desiatkov sa stretávame na Čabradskom panstve i v pomoháčskom období, ale už v rézii zemepánov. Anna Korlát-köviová z Bučian, vdova po Štefanovi Erdődym, vydala 23. júla 1534 na Čabradi kvitanciu, podľa ktorej si od predsedu Uhorskej komory Štefana Pemflingera, ktorému formálne podliehal niekdajší kláštor na Bzovíku, prenajala za 110 zlatých desiatky v Horných Nekyjách a Neklinci (Leklinci). Z tejto sumy mala 50 zlatých zaplatiť Pemflingerovi ihned. Zostávajúcich 60 zlatých mala zaplatiť na Vianoce.²¹⁰ V obidvoch sídlach patrili Čabradskému panstvu podiely, preto je pravdepodobné, že o celkovej situácii v čase zberu úrody boli vtedajší vlastníci hradu primerane oboznámení. Vysokú cenu prenájmu možno zrejme zdôvodniť dobrou úrodou v chotároch, ležiacich v polnohospodársky výnosnej oblasti, kde malo zastúpenie aj vinohradníctvo. Z mladšieho obdobia už poznáme spory o výber desiatku medzi správcami Čabrade a Bzovíka, ku ktorým navyše prispievala zlá úroda obilia.²¹¹ Bližšiu predstavu o podmienkach na úrovni farností vytvára sťažnosť na neskoršieho zálohového držiteľa panstva Jána Kružiča. Ten v roku 1558 zbral desiatky v Ilji, presnejšie príjmy z chlebové-

ho obilia, ozimnej pšenice, jačmeňa, ovsy, aj desiatok zo včiel, všetko v hodnote viac ako 35 zlatých. Miestnym obyvateľom za to dal 9 lakt'ov súkna, ktoré však mali hodnotu 5 zlatých. Kružič sa vyhral, že bude ďalej zaberat' všetky desiatky. Obyvatelia Svätého Antona (kam patrila aj fília Ilija) sa obávali, že nebudú môct' vydržiať svojho farára. Ich farár totiž každý rok za desiatky platil do Ostrihomu 15 zlatých. Podobne nepriaznivé bolo v tom čase aj postavenie farára v Žibritove.²¹²

Na hradnom panstve boli zastúpené remeslá obvyklé vo vidieckom prostredí. Ak vychádzame len z prímen poddaných, zvyčajne vo viacerých dedinách poznáme debnára,²¹³ mlynára,²¹⁴ kováča,²¹⁵ obuvníka²¹⁶ a mäsiara.²¹⁷ Okrem nich sú v mladšom období doložení krajčír²¹⁸ a kamenár.²¹⁹ V Čabradskom Vrbovku išlo najpravdepodobnejšie o potomkov kamenára, ktorý predtým pôsobil na Čabradi. Priamo na hrade poznáme obydlia pekára a kováča.²²⁰ Majitelia hradu využívali aj služby remeselníkov z mestského prostredia. Dokumentuje ich kachľová pec vybudovaná na hrade počas vlastníctva Tomáša Bakóčza a jeho príbuzných. Jej pôvod možno hl'adat' v banskobystrickej kachliarskej dielni.²²¹ Cez región dlhodobo prechádzali dial'kové cesty, tvoriace aj obchodné trasy. Správy o ich využívaní vystupujú do popredia obvykle až vtedy, keď vznikali problémy. V roku 1482 Lukáš, poddaný svätoobeňadického opáta z Tekova, išiel okolo sviatku Všetkých svätých na jarmok do Ďarmôt v Novohrade. Cestou zaplatil mýto pod hradom Litava a prišiel prenocoval' do domu istého poddaného v dedine Opava. Prepadol ho tam Marek z Vátoviec so spoločníkmi, t'ažko ho zranil na tvári a odvliekol ho do susedných Čeloviec, kde ho zadržiaval a olúpil ho o majetok.²²² Príčinu konfliktu nepoznáme, ale nemožno vylúčiť, že miestny zemepán mal záujem o tovar, prevážaný na jarmok.

Na cestovaní do vzdialenejších regiónov sa zúčastňovali aj poddaní Čabradského panstva. V roku 1526 oznámil richtár z Trenčína zástupcom mesta Banská Štiavnica, že sa pred ním zaručili ich susedia Jakub Koza a Petrás Furman (*Jacobus Koza et Petras Fuorman*) za Václava zo Svätého Antona, že vyrovnajú jeho dlh 24 zlatých. Mali tak urobit' počas štyroch týždňov, svoj záväzok však nesplnili. Trenčiansky richtár preto žiadal banskobanského richtára, aby ručiteľov aj pomocou väzenia donútil dlh uhradit'.²²³ Prímeno jedného z ručiteľov napovedá o jeho práci v povozníctve. Vzhľadom na utvorenie dlhu sa povozníctvu alebo obchodu mohol venovať aj Václav zo Svätého Antona.

Trenčín súčasne nevylučuje orientáciu na Moravu, kam viedli aj cesty z Čabradského panstva. Počas vypočúvania svedkov v roku 1543 Benedikt Prošovský zo Zvolena uviedol, že ked' sa so svojimi spoločníkmi a tovarom vracal z Moravy, mal pohostenie (*hospicium... habuisset*) u Petra Koreňa, obyvateľa Žibritova. Vtedy sa medzi sebou rozprávali o hraniciach krupinského chotára, ktoré d'alej opísal.²²⁴ Pod uvedeným označením možno chápat' (s prihliadnutím na spoločníkov, tovar a polohu Žibritova) ubytovanie spojené s pohostením. Priame doklady o krčmách na panstve zo stredoveku a začiatku novoveku doposiaľ chýbajú, avšak môžeme predpokladať rôzne miestne pohostinstvá. Varenie piva a najmä čapovanie vína poddaní z Prenčova, Beluje, Krnišova, Svätého Antona a Žibritova v polovici 16. storočia považovali za svoje staré právo. Spájali ho so slobodným predajom a výčapom v ich dedinách, čím si prilepšovali živobytie. Vtedajší správcovia Čabrade už toto právo nebrali do úvahy.²²⁵

O šírení tovaru pomocou dial'kového obchodu, ale aj o mobilite šľachticov vypovedajú doklady oodevach a iných osobných veciach. Po smrti Damiána Horváta si jeho vdova Eufrozína, deti Štefan, Žofia a Anna, ako aj brat Peter Horvát v roku 1477 rozdelili pozostalosť. V zozname vecí sa objavuje napr. purpurová tunika na švédsky spôsob, zamatovala stuha na taliansky spôsob, ale aj pozlátená čaša na bosniansky spôsob. Exotický tovar pripomíala purpurová pokrývka podšitá kožušinou pantera (leoparda).²²⁶ Iné výrobky sa mohli na hrad dostať na základe príbuzenských zväzkov. Z roku 1531 pochádza súpis vena Anny Korlátkovicovej, vyhotovený pri príležitosti jej sobáša so Štefanom Erdődym. Spomedzi početných šperkov, odevov a doplnkov bývania uvádzajú aj viaceré s cudzokrajným pôvodom. Patrili sem pozlátené stuhy na český spôsob. Z dial'kového obchodu zjavne pochádzali vzácne druhy kožušíň. Niekol'ko šiat bolo podšitých hermelínom z hranostaja, vyskytla sa kožušina zo sobola, aj zo sivobielej ruskej veverice. Šaty zelenej farby boli ušité z taftu (hodvábu) z Benátok. Medzi ďalším zariadením nachádzame posteľ s vankúšmi a plachtami, ozdobenými benátskym taftom a paplón z tureckého zamatu.²²⁷ O dovoze tkaných látok priamo na Čabrad' vypovedajú nálezy plomb používaných na textilných tovaroch. Prvá pochádza z Anglicka, pravdepodobne z obdobia vlády Henricha VIII. (1509 – 1547). Patrila k jemnej vlnenej látke, vo vtedajšej Európe veľmi oblúbenej, ale pomerne drahej. Druhá

plomba pochádza zo sliezskej Opavy, z mladšieho obdobia. Označovala látku strednej alebo nižšej kvality.²²⁸ Uvedené predmety reprezentujú hmotnú kultúru elít – šľachtických majitelov panstva, ale zároveň signalizujú aj prítomnosť kupcov, resp. dostupných centier obchodu.

POĽNOHOSPODÁRSTVO

Všeobecne rozšírené odvetvie, akým je pôdohospodárstvo (polné a lesné hospodárstvo) dokumentuje zriedkavý výskyt priamych údajov o jeho vývoji a ich často nízka výpovedná hodnota. Dôsledkom je, podľa slov Richarda Marsinu, malá rentabilita výskumu. Na druhej strane, ide o činnosť známu archaickými formami hospodárenia, o ktorých niekedy vypovedajú pramene až so značným časovým odstupom.²²⁹ Do tejto kategórie môžeme zaradiť zmienky o rozšírení prielohu či úhoru, doložené v početných terénnych názvoch v regióne Hontu. Pri rôznych sídlach spomínajú od 13. storočia v madarskej forme *parlag* lúku zvanú prieloh, oráčinu zvanú prieloh, cestu cez prieloh, dlhý prieloh a pod.²³⁰ Poľnohospodárstvo v regióne ovplyvnila tradícia včasnostredovekého osídlenia, ako aj mladšia vrstva kolonizácie zvlášť v okolí mestských sídiel. Tatársky vpád zasiahol aj región Hontu. Z významnejších sídiel okrem Krupiny zrejme Mongoli napadli aj nedaleký Bzovík.²³¹ Na následnej rekonštrukcii územia sa podielali nemeckí hostia. Okrem doosídľovania a zakladania nových dedín viedla nemecká kolonizácia k pokračujúcemu odlesňovaniu a k nárastu ornej pôdy. Tento proces sprevádzalo budovanie chotárných sídiel, ktoré nadobudli podobu samôt a nepravidelne využívaných prédií. V roku 1266 listina vymedzujúca majetky Hunt-Poznanovcov spomína viaceré dvory (kúrie) a usadlosti stojace v extravidlanoch. Okrem dediny Prenčov, založenej zrejme na nemeckom práve, listina uvádza aj dedinu Štálov, nazývanú i Pakhaus. Od roku 1342 v súpise hradných majetkov vystupuje aj Dorfel či Derfel. Dodnes zachované miestne názvy dokumentujú polohu Pakhaus a Dorfel na pravom brehu a polohu Štálov (dnes skôr Štádlov) na ľavom brehu toku Štiavnice medzi Svätým Antonom a Prenčovom, predovšetkým na severnom okraji katastrálneho územia Prenčova. Z hľadiska priestorových vzťahov je zaujímavé, že lokality spolu susedili.²³²

Obr. 1. Lokalita Štál (Štádlov) v katastrálnom území Prenčova. Pohľad od západu, z brehu potoka Štiavnica. V pozadí Štádlový vrch (510 m). Foto Ján Beljak.

Vo vzťahu k formám hospodárenia, navzdory zovšeobecňujúcemu prílastku dedina v roku 1266, išlo o prédiá. V prípade Dorfelu vzhľadom na jeho polohu (rovinatý reliéf) archeologické bádanie uvažuje priamo o pol'nohospodárskej funkcií lokality.²³³ Susedný Pakhaus položený v zalesnejenej vrchovine takéto využíte predbežne nenaznačuje. Etymológia názvu Štál odkazuje na pol'nohospodárske využitie. Pod označením štadla alebo štala etnografické výskumy v oblasti Hon-tu dokumentujú hospodársku stavbu, totožnú s humnom. Samotné označenie sa zachovalo pre časť sezónnych lazničkých sídiel.²³⁴ V stredoveku bolo pôvodom nemecké označenie *štál* synonymné s latinským pojmom *horreum*. Označovalo samostatnú hospodársku stavbu – humno alebo senník. V takomto význame ho v 16. storočí poznáme aj zo susednej Zvolenskej stolice. Všeobecnejšie môžeme pod týmto pojmom chápať aj celé gazdovstvo, či hospodárstvo.²³⁵ V polohe Štál v súčasnosti možno vidieť početné agrárne terasy na odlesnených i zalesnených (zarastajúcich) plochách, ktoré môžu svedčiť o dlhodobom obhospodarovaní. Pozostatky po hospodárskych stavbách terénny prieskum v roku 2019 nepotvrdil.

Podľa súpisu pápežských desiatkov z rokov 1332 – 1337 Martin, farár v Prenčove, uviedol, že desiatok z jeho benefícia nepresahuje 12 grošov, ktoré zaplatil.²³⁶ Uhorský groš predstavoval v desiatkovom registri stabilnú menovú jednotku. Zodpovedal hodnote 8 denárov. Prenčovský farár preto zo svojej farnosti poberal desiatok približne vo výške 96 denárov. Pri porovnaní s doposiaľ spracovaným štatistikickým súborom zo súpisu išlo o nadpriemernú výšku desiatku.²³⁷ Hos-podársky potenciál, v prípade desiatkov založený na pol'nohospodár-stve, okrem samotného Prenčova veľmi pravdepodobne dotváralo aj jeho širšie zázemie – Dorfel, Štálov a možno aj lokalita Dlhé Polia, ako uvidíme nižšie. V súpise poddaných (hláv usadlostí) z Prenčova v roku 1476 sa objavujú až traja nositelia prímena Molnár, teda Mlynár. Zdá sa, že išlo o živé prímená spojené s rôznymi mlynmi. Majetkový regis-ter z roku 1540 uvádzá v Prenčove tri mlyny, každý s jedným kolesom. V rámci Čabradského panstva register tri mlyny uvádzá už len v Hor-ných Nekyjách, podobne pol'nohospodársky výnosnom majetku.²³⁸ Za otáznu možno považovať stálosť pol'nohospodárskej produkcie, dotváranej prédiami. Z dlhodobého hľadiska bolo ich využívanie pre-menlivé (o čom vypovedajú aj správy o prédiu Čabrad'), alebo vzhl'a-dom na polohu mohli pôdu využívať aj obyvatelia z okolia. Poddaní zo Svätého Antona platili za užívanie zemí v prédiu Dorfel hradnému panstvu ročne 4 zlaté, ale v roku 1558 poplatok neuhradili, lebo zeme vtedy neužívali.²³⁹

Transformáciu obhospodarovanej pôdy naznačujú niektoré ďalšie údaje o sídlach a chotárných sporoch. Vychádzame pritom z poznatku, že v rámci oráčin alebo pozemkov sa od 13. storočia prevládajú-cou formou stali dlhé záhonové lány.²⁴⁰ Na morfológiu oráčin v tejto súvislosti upozorňuje názov zaniknutého sídla Dlhé Pole alebo Dlhé Polia. Objavuje sa medzi najstaršími majetkami, z ktorých sa sformo-valo hradné panstvo. Už len ako miesto Dlhé polia uvádzajú listiny z roku 1474. Obyvatelia Sebechlieb a Hontianskych Nemiec sa vtedy st'ažovali na svojich susedov z Prenčova a Beluje, ktorí im dávnejšie zabrali časť chotára. Pri presnejšom určení išlo o územie od doliny Prenčovského potoka (*Princhpathaka*) po Dlhé polia a akýsi nepomenovaný vrch. Úsek metácie v roku 1476 opisuje v tomto priestore hranice od miesta, kde sa stretávali chotáre Prenčova, Sebechlieb a Nemiec. Viedli odtiaľ rovno k prameňu Ďurovho potoka, zvaného aj Koseni-

ce (*Gywropathaka alias Kosenycze*) a ďalej na východ popri uvedenom potoku. Pri ceste sa hranice otočili na juhovýchod, prechádzali vzdialosť na hod kameňom a popri rôznych medzníkoch pomedzi dve cesty prišli k oráčinám pod hruškou. Chotár Nemiec následne hraničil s chotárom dediny Lehôtka.²⁴¹ Na spornom úseku metácia uvádza ornú pôdu len na tomto mieste. V prípade spomínanej Lehôtky ide o dnešnú obec Sitnianska Lehôtka, ktorá vznikla v 14. storočí zrejme na zákupnom práve, spočiatku s udelenou úľavou (lehotou) od platenia daní. Vzhľadom na opisované ohraďenie nemožno vylúčiť jej situovanie na mieste, alebo v blízkosti staršieho opusteného sídla Dlhé Pole. Ani založenie Lehôtky podľa všetkého nenaplnilo očakávania, lebo opakovane vystupovala ako prevažne pusté sídlo. Tamojší obyvatelia preto mali prebytok oráčin. V roku 1549 ich prenajímali susedom z Hontianskych Nemiec za 6 zlatých.²⁴²

Okrem polnohospodárskych plodín spomínaných pri platení daní, poznáme v širšom regióne Hontu v 13. – 14. storočí pestovanie pšenice, raže, ovsa a jačmeňa. Stredoveké archeobotanické nálezy zo Sitna dokladajú dvojzrnú aj siatu pšenicu, ďalej šošovicu a hrach.²⁴³ Šírenie nových druhov plodín pramene dokumentujú skôr nepriamo a oneskorene. V závere stredoveku napr. vystupuje v susednom regióne Tekova špalda. V metáciach pomerne skoro figurujú solitérne ovocné stromy (plánky) v úlohe hraničných bodov. Postupne sa objavujú aj správy o ovocných sadoch tak, ako v Plášt'ovciach v roku 1470.²⁴⁴ Osev obilní v rôznych termínoch počas roku dokumentujú pramene v závere skúmaného obdobia. Počas vyšetrovania hraničného sporu medzi dedinou Devičie a mestom Krupina sa dozvedáme, že v roku 1542 zasiali krupinskí mešťania na hraniciach chotára v časti zvanej Čierne zeme (*Chernazeme*) ozimnú pšenicu, ale úrodu im ukradli obyvatelia Devičia.²⁴⁵ Z dedín Čabradský Vrbovok a Medovarce pochádzajú mladsie doklady o trojpol'nom, resp. aj dvojpol'nom hospodárení. Ich pôvod zrejme siahal do staršieho obdobia.²⁴⁶

Počas vlastníctva Čabradského panstva v rukách Erdődyovcov vystupuje do popredia ďalší fenomén, ktorým boli hraničné spory. Dotýkali sa predovšetkým lesného hospodárstva, kde sa však stretávame aj s odlesnenou a obhospodarovanou pôdou. Určenie striktnej hranice medzi nimi nemusí byť jednoznačné. Príkladom je situácia pozdĺž severného okraja chotára Svätého Antona. V roku 1525 písal

spolumajitel' Šášovského panstva František Dóczy svojim susedom, predstaviteľom Banskej Štiavnice. Dóczymu sa st'ažovali jeho poddaní z Banského Studenca, že sedliaci (*rustici*) zo Svätého Antona im, ale aj Banskej Štiavnici, násilím obsadili zeme v počte mnohých jutár (*terras ad numerum multarum iugerum*). Dóczy preto žiadal mesto o poskytnutie pomoci všetkými silami, aby žiadnemu z uvedených sedliakov nedovo-lili zaberať jeho hranice. Prikázal to už aj svojmu kastelánovi a všet-kým poddaným.²⁴⁷ Úsek hraníc Svätého Antona s Banským Studencom a Banskou Štiavnicou prechádza cez pomerne členité územie. Nemož-no preto vylúčiť, že údaj o mnohých jutrach zeme je zjednodušením a mohol skôr označovať prevažujúce využívanie pôdy.

V rámci chovu hospodárskych zvierat skúmané pramene ucelenej-sie dokumentujú pasenie svíň. Ich stáda sa pásli na žalud'och, menej často aj na bukviciach, v presvetlených pasienkových lesoch. K prvým správam o výkrme svíň patrí listina z roku 1367. Ostrihomský arcibis-kup Tomáš a zástupcovia Ostrihomskej kapituly sa pred kráľom st'ažo-vali na magistra Mikuláša z Vértesu, úradníka v Ladznoch, ktoré vte-dy mohli podliehať hradu Litava. Mikuláš odohnal poddaným kapituly zo susedných Sebechlieb 150 svíň. St'ažovatelia ich požadovali všetky vrátit'.²⁴⁸ Dôvod odcudzenia svíň môžeme hl'adat' v porušovaní chotár-ných hraníc pri ich pasení, s čím sa stretávame aj na iných hontianskych majetkoch. Rozšírenie chovu na okolitých kláštorných aj kráľovských panstvách v neskorom stredoveku dokladajú odvádzané poplatky za pa-senie alebo chov svíň.²⁴⁹ O spôsobe výkrmu viac vypovedajú svedectvá počas vyšetrovania sporov medzi Krupinou a Devičím v roku 1543. Muži zo Bzovíka uviedli, že pred piatimi rokmi im krupinskí mešťania dovolili za poplatok užívať les Červená hora (*Cherwenahora*), kde zria-dili pre svine ohrady (*caulas porcinas*) a vo vhodnom čase ich chovali ža-lud'mi. Vždy, ked' im to mešťania nariadili, svine z lesa vyhnali. V čase chovu mohli svine pásť až po vrchol Červenej hory. Ak ich prepásli za vrchol, vtedy ich mešťania nebránili (pred susedmi z Devičia).²⁵⁰ Bližšie neurčený vhodný čas a čas chovu mohli označovať termíny vý-krmu počas roka, vrátane neskorej jesene. V Honte dokonca nachádza-me vykŕmené svine v lese aj počas zimného obdobia.²⁵¹ V tomto prí-pade azda rozhodovali dostatočné zásoby žalud'ov a priaznivé počasie.

Vinohradníctvo, podobne ako iné odvetvia pol'nohospodárstva, malo v Honte pôvod ešte vo včasnom stredoveku. Miestnu produk-

ciu spočiatku naznačujú správy o víne. Podľa mierovej dohody z roku 1452 podliehala Jánovi Jiskrovi Zvolenská stolica a iné územia, ale nie mesto Krupina. Juraj, syn Ďulu z Kazy, mal Jiskrovi v tom roku z Krupiny dat' 24 sudov vína. V každom nasledujúcom roku mal Jiskrovi dat' 20 sudov vína. Môžeme uvažovať, či víno pochádzalo len zo samotnej Krupiny. Krupinskému kastelánovi Jurajovi Gyulovi patrili viaceré majetky, odkial' mohol získať víno, napr. z podielu v Medovarciach.²⁵² Z neskorého stredoveku spočiatku poznáme len správy o prítomnosti viníc na hradných majetkoch. V roku 1492 František Balassa majetkové podiely po nebohej manželke Anne Horvátovej, vrátane Sečianok s vinicou a Slatiny s príjomom z viníc prepustil svojmu švagrovi a švagrinej Štefanovi a Žofii Horvátovcom. Ich strýko Peter Horvát tieto podiely následne zabral.²⁵³ Krátko po smrti Petra Horváta († asi 1499) pred konvent na Bzovíku predstúpili jeho zat'ovia František Gyulafi, Melchior z Hatvanu a Ján Füssi. Vyhlásili, že pre spásu svojich duší a pre spásu duše vdovy Doroty a jej nebohého manžela Petra Horváta sa rozhodli darovať vinicu na úpäť viničného vrchu (*quandam vineam in promontorio*) v Kosihovciach (pôvodne majetok Petra Horváta) bzo-víckemu kláštoru na pravidelné slúženie omší.²⁵⁴ K viniciam patrili aj rôzne výrobné a skladovacie priestory. Na majetku zemanov v dedine Nekyje sa napr. nachádzali pivnice na víno (*cellaria*).²⁵⁵

V roku 1512 krupinský mešťan Baltazár Schneider kúpil v Dobrej Nive za 26 zlatých a 50 denárov dva sudy vína. Podľa dohody mu Dobronivčania mali víno odviezť do Banskej Štiavnice. Ked' však prechádzali cez Banský Studenec, miestni poddaní im víno násilím zobraли a plánovali ho odviezť k svojmu zemepánovi na hrad Šášov. Na následnom vyšetrovaní uväznených páchatel'ov sa na žiadost' zástupcov mesta Krupina zúčastnili aj muži zo Svätého Antona a Prenčova.²⁵⁶ Pomerne vysoká suma za odcudzený tovar naznačuje, že sa jednalo o kvalitné víno a išlo najpravdepodobnejšie o sudy s veľkým objemom.²⁵⁷ V tomto prípade nevieme, odkial' víno pochádzalo. Nemožno vylúčiť, že na Dobrú Niu sa dostalo zo susedného hontianskeho regiónu. Pestovanie viniča bolo rozšírené najmä na majetkových podieloch hradného panstva v južnej časti Hontu. K podielu v Ďurkovciach patrili aj vinice, ktoré však spustli. Podľa listiny vydanej Ostrihomskou kapitulou sa tak nestalo kvôli nedbanlivosti miestnych obyvateľov, ale kvôli silnej zime, pričom v roku 1524 boli vinice pusté už ôsmy rok.

Obr. 2. Poloha Weinberg (Viničný vrch, 558 m) v katastrálnom území Žibritova.

Spevnený okraj terasovitej parcely na juhozápadnom svahu. Foto Ján Beljak.

Ostrihomská kapitula preto osloboďala tamojších obyvateľov od platenia desiatku z viníc na štyri roky, kým sa nedodí d'alšia úroda.²⁵⁸ Vinohradníctvo dokumentujú pramene aj na klimaticky menej priaznivejšom severe Hontu. V roku 1526 prenajali zástupcovia Ostrihomskej kapituly za 170 zlatých bzovíckemu prepoštovi výber desiatku z viníc a obilia vo viacerých hontianskych obciach, aj v Čabradskom Vrbovku.²⁵⁹ Ďalšie správy o desiatku z viníc a o samotných viniciach v tejto dedine však nepoznáme.

Prvé ucelenejšie údaje o viniciach na Čabradskom panstve poznáme z roku 1540. Majetkový register vtedy spomína vinice, pri bližšej charakteristike označené ako primerané, na majetkoch a majetkových podieloch v Medovarciah, Horných Rykynčiciach, Devičí, Horných Nekyjách, Neklinci, Horných Sečiankach, Stredných a Dolných Plášt'ovciach, ako aj v Slatine.²⁶⁰ Hoci register uvádzá aj Ďurkovce, tamojšie vinice nespomína, čo možno vysvetliť ich vyššie uvedeným spustnutím. Prítomnosť d'alších zaniknutých viníc naznačujú miestne názvy. V Žibritove svedectvá poddaných v roku 1543 opakovane spomínajú

vrch Weinberg (v zápisoch *mons Wayperk*). Dozvedáme sa, že Weinberg tvoril spornú hranicu pozemkov. Napriek tomu, že vrch stojí pomerne blízko intravilánu, vlastnili ho 40 rokov krupinskí mešťania. Sedliaci zo Žibritova im za jeho užívanie odvádzali poplatok. Svedectvá sa nezmieňujú o viniciach na Weinbergu. O ich prítomnosti neinformujú ani dostupné mladšie pramene.²⁶¹ Počas terénneho prieskumu na jar v roku 2019 sme v lese na južnom a juhozápadnom svahu v polohe Viničný vrch identifikovali terasovité parcely, rovnobežné s vrstevnicami a spevnené kamennými múrikmi. Analógie k nim existujú v pôvodnom krupinskom chotári, kde boli tieto parcely identifikované ako historické vinice.²⁶² Nemožno vylúčiť, že vinice na Weinbergu zanikli kvôli sporom v dôsledku neusporiadaných vlastníckych vzťahov. Vzhľadom na polohu lokality vo vyššie položenom teréne do úvahy pripadajú klimatické činitele. K pokusom o zakladanie viníc na severnejšie položených majetkoch panstva dochádzalo aj v mladšom období. O ich polohe pod označeniami typu „pusté vinice“ informujú mapy z 18. storočia. Zrejme aj z uvedených dôvodov si čast' hontianskych vín vyslúžila prílastok horské vína.²⁶³

MLYNÁRSTVO A RYBNIKÁRSTVO

Výrobu ručných mlynčekov (žarnovov), ale následne aj mlynských kameňov poháňaných vodnou energiou už od včasného stredoveku naznačujú zmienky o majetku Žarnosek (zaniknutá lokalita v katastrálnom území Kráľoviec-Krnišova). Jeho prítomnosť ešte aj na začiatku 14. storočia môže odkazovať na zdroj suroviny a dopyt po nej v okolitých mlynoch.²⁶⁴ Dostupné správy o mlynoch aj rybníkoch na hradných majetkoch pochádzajú z pomerne neskorého obdobia. Navyše, obvykle vypovedajú len o existencii týchto objektov, bez podrobnejších údajov. Sústredíme sa preto najmä na doklady o výstavbe, hodnote a prevádzke mlynov. Jedna z prvých správ z tohto okruhu pochádza z roku 1359. Čečko (*Cechk*), syn Tomáša z Domaník, spolu so svojimi synmi Mikulom (*Mykyl*), Jurajom a Pavlom predal za 16 zlatých Demeterovi, synovi Ondreja z Rakovca, svoj mlyn na Krupinici nad Medovarcami. K mlynu patrili aj príslušenstvá (pozemky), čo môže vysvetľovať cenu predávaného majetku.²⁶⁵ Viaceré z mlynov pracovali dlhodobo, čo si časom vynútilo ich opravu alebo prestavbu. Pod hradom Litava stál

mlyn v roku 1467. Tvoril asi súčasť podhradia s niekol'kými poddan-skými usadlosťami, včelínnimi a majerským domom.²⁶⁶ Mlyn však neskôr spustol, alebo bol vážne poškodený. V roku 1540 sa dozvedáme, že pod hradom sa nachádza majer a mlyn s jedným kolesom, ktorý dal postaviť Peter Pálffy, keď nadobudol panstvo.²⁶⁷ Výstavba iného mlyna vyvolala vážne spory. V roku 1535 čabradský kastelán na príkaz zá-hrebského biskupa Šimona Erdődyho nariadił poddaným zo Žibritova vybudovať mlyn na úpätí vrchu Rabenstein (dnes Havran) na potoku Tersenbach (dnes Bebrava) (*in radice cuiusdam montis Robwnsch an in quodam fluvio Thersewpaeh*) v chotári Krupiny. Zástupcovia mesta proti tomu protestovali a užívanie mlyna na zabratých pozemkoch bisku-povi, kastelánom a poddaným zakazovali.²⁶⁸ Majetkový register v roku 1540 ešte uvádza v Žibritove malý rybník a mlyn s jedným kolesom. Neskôr už poznáme len pustý rybník.²⁶⁹ K zániku mlyna pravdepodob-ne prispelo konfliktné spolužitie medzi Žibritovom a Krupinou.

Na kláštornom majetku predtým pozorujeme uvážlivejšie využí-vanie mlyna. V roku 1510 Vavrinec Sas z Čabradského Vrbovku (*Lau-rentius Zaz de Warbok Castri*) spolu s tromi ďalšími obyvateľmi dedín Zemiansky Vrbovok, Horný Badín a Trpín predstúpil pred konvent v Šahách. Spoločne vyhlásili, že od bzovíckeho prepošta Andreja si prenajali jeho mlyn na Krupinici v Dolnom Badíne. Za nájom sa za-viazali každoročne prepoštovi a jeho nástupcom platiť 3 zlaté, dvoch kapúnov a dva koláče. Prepošt alebo jeho nástupcovia mali nadľalej právo doviezť do mlyna obilie, kde im ho mali mlynári zomliet bez zdržiavania a bez poplatku. Ak by sa uvedení mlynári časom previnili voči prepoštovi alebo jeho nástupcom, prepošt mal právo ich predvo-lat' a súdiť tak, ako iných previnilcov. Ak by sa previnilci zdráhali príst' pred prepošta, vtedy mohol ich podieľ v mlyne slobodne zabrat'.²⁷⁰ Výška nájmu a účasť štyroch poddaných z rôznych dedín ukazuje, že prevádzka mlyna bola atraktívna a podľa všetkého prinášala všetkým stranám zisk.

Prvé komplexnejšie údaje o práci mlynov na panstve poznáme z roku 1540. V Čabradskom Vrbovku stál mlyn s jedným kolesom otá-čaný dopadaním vody zvrchu. V lete mal mlyn nedostatok (vody), teda nepracoval. Okrem toho v Čabradskom Vrbovku boli aj dva rybníky, jeden neporušený a druhý pustý. V Medovarciach stáli dva mlyny oby-vateľov obce, jeden v dedine a druhý mimo nej. V lete mali oba mlyny

dostatok vody. Mlyn v Ilji mal v lete nedostatok vody. V susednej Beluji stál mlyn tamojších obyvateľov, ktorý v lete mal tiež nedostatok vody. V Prenčove stáli tri mlyny. Všetky mali v lete dostatok vody. Vo Svätom Antone boli dva mlyny miestnych obyvateľov. Jeden stál v dedine, druhý mimo dedinu a v lete mali dostatok vody. V podiele v Horných Nekyjách patrili Čabradskému panstvu dve časti v troch mlynoch tamojších obyvateľov. V lete mali dostatok vody. Ročný príjem z dvoch mlynov bol spolu 40 denárov. Z tretieho mlyna 20 denárov. V podiele v susednom Neklinci panstvu patrila tretina z príjmu mlyna, ktorý mal v lete dostatok vody. Príjem tvoril spolu 40 denárov. Údaje o mlynoch v majetkovom registri panstva sa tým uzatvárajú. V podiele v Horných Sečiankach ešte register spomína rybníček (*piscicula*) patriaci k šlachtickej kúrii, podliehajúcej Čabradskému panstvu.²⁷¹ Väčšina mlynov mala počas celého roku dostatok vody. Môže prekvapit', že v dedinách, kde súpis uvádzajú jej nedostatok v lete, nechádzame rybníky (okrem Čabradského Vrbovku), ktoré by mohli zásoby vody vytvárať'. Z hľadiska technického uspôsobenia je zaujímavé, že register všetky uvedené mlyny spomína len s jedným kolesom, poháňaným zvrchu (dopodom vody na koleso). Viackolesové mlyny vyžadovali potrebné množstvo vody, ale aj väčšiu kapacitu na mletie obilia. V pol'nohospodársky úrodnejšej oblasti na brehu Hrona napr. nachádzame štvorkolesový mlyn v tekovskom Leände.²⁷²

Problémy so získavaním a zadržiavaním vody naznačuje niekol'ko skromných správ. V roku 1484 zástupcovia Hontianskej stolice dosvedčili, že pred nimi protestoval zeman Peter z Plášt'oviec proti Štefanovi, synovi nebohého Jána Jakófiho. Podľa jeho slov v uplynulých rokoch ešte Ján Jakófi zálohal svoj majetok Iskorňa Damiánovi a Petrovi Horvátovcom. Vtedy tamojší poddaní na príkaz Štefana Jakófiho a jeho bratov prekopali zo starého toku či koryta tamojšieho potoka nový tok a zabrali tak Petrovi z Plášt'oviec jeho lúky, oráčiny a les. Išlo zrejme o zemné práce vo väčšom rozsahu, lebo ich vykonávalo jedenášť poddaných.²⁷³ Odklonenie koryta v tomto prípade viedlo k posunu hraníc medzi majetkami. S dohodou o využívaní vodného zdroja sa stretávame v Krnišove. Poddaní Michala z Obeckova platili za povolenie napájať dobytok z tamojšieho potoka hradnému panstvu každoročne 50 denárov.²⁷⁴ Neobvyklá platba za vodu, azda napájadlo, môže svedčiť o jej nedostatku, prípadne o väčšom množstve dobytka.

LESNÉ HOSPODÁRSTVO

Členitost' územia Hontu stúpala pozdĺž vodných tokov z juhu na sever. Správy o lesoch a ich využívaní sa preto týkajú predovšetkým hradných majetkov na severe regiónu. K prvým dokladom patrí listina vydaná Ľudovítom I. v roku 1368. Kráľ' vtedy rozhodol o určení hraníc v úrodných lesoch a zemiach (*uberiores silvas et terras*) medzi dedinou Prenčov a mestom Banská Štiavnica. Ľudu (popri ktorom predtým listina uvádza i hostí) z Prenčova mala patrīť polovica lesov od ich dediny až po vrchol kopca Sitno (*Sythunhegh, Sythunheg*). Druhá polovica lesov a vrchu mala patrīť mešťanom z Banskej Štiavnice. Ďalej panovník povolil ľudu užívať aj zem na druhej strane potoka, pričom každý rok mu mali platiť 60 zlatých a dva dary. Prvú platbu 30 zlatých a dar, tak ako sa zvyknú odovzdávať iné dary, mali kráľovi odovzdať na Juraja. Zvyšných 30 zlatých a dar mali kráľovi odovzdať na Michala. Navyše Ľudovít I. obyvateľov Prenčova vyňal a osloboďil od všetkých ostatných poplatkov, vyberania vojenskej dane a poskytovania akýchkoľvek potravín. Listinu v roku 1437 na žiadost' zástupcov obce Prenčov prepísal konvent v Šahách. V roku 1536 listinu opäť prepísal, tentoraz už na žiadost' zástupcov Banskej Štiavnice, konvent v Šahách.²⁷⁵ Vzhľadom na uvádzané skutočnosti v roku 1368 došlo skôr k potvrdeniu, ako k posunu existujúcich hraníc. Lesy na juhovýchodnom úpäti Sitna preto (nadálej) patrili k hradným majetkom.

V širšom regióne Hontu pomerne skoro nachádzame rôzne typy lesa s hospodárskym využitím. Do tejto skupiny patrí porast s maďarským označením eresztvény. Išlo o stromy upravované zrezávaním konárov a výhonkov blízko zeme, čím vznikal hustý výmladkový les.²⁷⁶ Podobne, ako v iných regiónoch, aj v Honte sa už v stredoveku stretávame s rozlišovaním viacerých druhov duba, ktorého drevo bolo cenené napr. v stavebnictve. Metácia chotárov Sebechlieb, Hontianskych Nemiec, Beluje a Prenčova v roku 1476 zretel'ne rozlišuje duby *quercus* a *ilex*.²⁷⁷ O t'ažbe dreva v lese na majetku, ktorý zrejme určitú dobu podliehal pod správu hradu, vypovedá údaj z Čeboviec. V roku 1479 sa Ladislav Balassa st'ažoval na šlachticov, ktorí mu v Čebovciach zabrali majetky, ku ktorým patril aj vyrubovaný les (*silva dolabrosa*). Pod týmto prívlastkom, alebo doslovne v spojení „les pod sekera“ (*silva sub dolab-*

ro) sa objavujú lesy s vyššou hodnotou, najmä kvôli rozsiahlym zásobám dreva.²⁷⁸

Najväčší súbor poznatkov o lesnom hospodárstve je spojený s baníctvom a hutníctvom. Predovšetkým spracovanie rúd kládlo nároky na spotrebu dreva. Ked'že lesy v mestskom chotári sa zmenšovali, v 15. storočí dovážalo mesto Banská Štiavnica veľkú časť drevného uhlia pre tamojšie huty z okolitých obcí. Situácia nebola iná ani v okolitých banských mestách, kde sa v závere stredoveku podobne prejavoval nedostatok dreva.²⁷⁹ Za týchto okolností sa v širšom zázemí Banskej Štiavnice stretávame s rozvinutým prenájom lesov na základe dohôd medzi mešťanmi a poddanými. Postup pri prenájmaní osvetľuje vzácne zachované vyhlásenie o uzatvorení dohody. V septembri roku 1508 richtár a prísažní dediny Svätý Anton dosvedčili, že so súhlasom všetkých svojich spoluobyvateľov predstúpili pred richtára a prísažných mesta Krupina a požiadali ich o výrub stromov z ich lesa v uvedenom roku a nie dlhšie. Drevo malo slúžiť za primeranú cenu a poplatok pre potrebu uvedenej dediny. Zástupcovia Svätého Antona slúbili pred Bohom a pod hrozbou trestu krupinským mešťanom, že odteraz po narastení mnohých kríkov a stromov v uvedených častiach a dieloch, ako aj v ich hraniciach sa žiadny človek nemôže opovážiť brániť a škodiť, ani rúbať, a konat proti rozhodnutiu mešťanov. Dohoda ďalej opisuje jednotlivé časti lesa. Jurajovi Kováčovi (*Georgius Faber*) bol udelený jeden diel dubového lesa od jeho okraja, ktorý zo severu susedil s chotárom Banského Studenca a zo západu s chotárom Svätého Antona, počínajúc od chodníka, ktorý cez tento les vedie do Banskej Belej, po Jelšový prameň (*iuxta fontem Alnus, vulgariter Erlen prwnn dictum*) až k hraničnému dubu. Dĺžka a šírka boli určené na východ aj na juh krížmi vysekanými na stromoch. Za tento diel lesa bolo hned' nato vyplatených 7 zlatých. Za spomínaným hraničným dubom zostala časť lesa, ktorá nebola slúbená na rúbanie. Na veľkej vzdialosti sa tam nachádzali znaky. Potom krupinskí mešťania udelili ďalšiemu obyvateľovi Ivanišovi Zweilingovi (*Hywanisch Czweyling*) rovnaký diel lesa za 7 zlatých na dĺžku a šírku určený na štyri strany, čo bolo vyznačené krížmi na štyroch stromoch. Ďalej zostala veľká časť lesa, ktorú mešťania prísne zakázali užívať, kde sa nachádzali znaky. Napokon krupinskí mešťania udelili za 13 zlatých diely uvedeného dubového lesa na rúbanie dreva bratom Gregorovi a Jánovi Korčov-

com (*Kortsch*), počínajúc od ďalšieho hraničného duba, pri susedoch zo Žibritova, cez bukový lesík na dĺžku a šírku do štyroch strán s krížmi vysekanými do stromov. Spomínaných 13 zlatých už aj mešťanom zaplatili. Vyhlásenie dali obyvatelia Svätého Antona zapísat' do banskoštiaivnickej mestskej knihy.²⁸⁰

V januári 1509 vznikol nemecký preklad vyhlásenia, overený pečaťami mesta Banská Štiavnica a dediny Svätý Anton (žial', zachovala sa len zmienka o spečatení v koroborácii). Na rozdiel od latinskej predlohy preklad uvádza meno prvého z nájomcov, Juraja Kováča, v tvare Gregor Kováč (*Gregor Schmit*).²⁸¹ Napriek nejasnostiam prímeno odkazuje na zamestnanie nositeľa. Nie je pritom jasné, či pôsobil samostatne v rámci dediny, alebo prípadne v miestnej hutníckej dielni. Z hľadiska hospodárskeho a sociálneho postavenia možno všeobecne predpokladat', že kováč patril k majetnejšej vrstve obyvateľov. Spomedzi ďalších nájomcov mohol peňažnou hotovosťou disponovať aj Ivaniš alebo inak Ján Zweiling. Neskôr sa dozvedáme, že vo Svätom Antone bol mytňnikom.²⁸² Podľa znalkyne stredovekého lesníctva Ester Magyar si lesy prenajali na pálenie uhlia, pričom banskoštiaivnická mestská rada sa zaručila za dodržiavanie prísnych podmienok nájmu. Autorka predpokladala, že vypálené uhlie následne obyvatelia Svätého Antona vozili do Banskej Štiavnice.²⁸³ Vzhľadom na to, že vo Svätom Antone tiež pracovali hutky, tento záver nevieme spôsobivo potvrdiť.

Prenájom lesov a s nimi spojenú námezdnu prácu ďalej osvetľujú svedecké výpovede týkajúce sa Žibritova a Krupiny z roku 1543. Svedkovia z Čekoviec uviedli, že obyvatelia Svätého Antona vždy platili krupinským mešťanom poplatok za užívanie lesov (*semper solucionem quandam de silvarum usione ipsis civibus de Corpona fecissent*), ale Peter Pálffy to týmto obyvateľom zakázal. Môže to svedčiť o dlhodobejšom a opakovanej prenajímaní lesov. Podľa svedkov zo Bzovíka krupinskí mešťania svoj les Stará hora (*Ztharahora*) odovzdali na užívanie obyvateľom Svätého Antona na istý čas za poplatok. Ked' však rúbali v tom istom lese bez povolenia drevo obyvatelia Žibritova, krupinskí mešťania ich prenasledovali.²⁸⁴ V prípade polohy Stará hora je pozoruhodná jej vzdialenosť od Svätého Antona, ale aj od Žibritova. Nejednalo sa totiž o les na hraniciach, ale o lokalitu položenú hlbšie v krupinskom chotári, na dohľad od mesta, čo naznačuje narastanie vzdialenosťi pri získavaní dreva.

Nedostatok dreva viedol v mestských chotároch k vyčleňovaniu tzv. zakázaného lesa (*silva prohibita*) s obmedzeným prístupom a využívaním. Obvykle išlo o les so zásobami stavebného dreva v prípade požiaru na obnovu, alebo neskôr na opevňovacie práce. Už podľa dohody z roku 1508 poddaným zo Svätého Antona krupinskí mešťania prísne zakázali užívať jednu časť lesa. V roku 1538 čabradský kastelán oznamil zástupcom mesta Banská Štiavnica, že sa dozvedel, že jeho poddaní rúbu v zakázanom lese jedľové drevo a ide o les patriaci Banskej Štiavnici.²⁸⁵ Podobne v roku 1542 odpovedal majiteľ' panstva Peter Pálffy na list zvolenskému kapitánovi Adamovi Puchwalderovi. Ten Pálffymu oznamil, že poddaní z Krnišova a Svätého Antona vyrúbali zakázané lesy krupinských mešťanov. Pálffy sa však bránil, že ide o jeho lesy a svojim poddaným v nich dovolil rúbať drevo. Nevedel o tom, že by poddaní rúbali krupinské lesy patriace uhorskej kráľovnej.²⁸⁶ Lesy uhorskej kráľovnej totiž patrili k jej venným majetkom, ktoré spravoval zvolenský župan a kapitán.

V prípade Žibritova a jeho hospodárskych aktivít pozorujeme vo vzťahu k zemepánom obdobný trend, ako vo Svätom Antone. Podľa vyšetrovania z roku 1543 si svedkovia zo Bzovskej Lehôtky pamätali, že obyvatelia Žibritova platili krupinským mešťanom poplatok ešte v časoch ostrihomského arcibiskupa Tomáša (†1521). Niekoľkí spoluho-tárnici vyhlásili, že starší (*seniores*) zo Žibritova uzavreli s mešťanmi z Krupiny v časoch Štefana Erdődyho (†1534) dohodu o poplatkoch za užívanie pozemkov a lesov. Svedkovia zo Sásy k tomu dodali, že vi-deli zástupcov dediny Žibritov v Krupine, ked' krupinskému richtárovi doručili nájomné za pôdu (*terragium*). Viacerí svedkovia si spomenuli, že ked' pracovali ako uhliari, zvlášť u nebohého Šimona zo Žibritova, drevo kupovali od krupinských mešťanov. S drevorubačmi a uhliarmi zo Žibritova alebo Krnišova, ktorí pracovali v krupinských lesoch bez povolenia a bez poplatku, sa mešťania súdili, prípadne sa ich pokúšali zastrašiť. Traja svedkovia z Babinej, ktorí sa však narodili v Žibritove, uviedli, že v lesoch nazývaných v ich jazyku Vysoký vrch (*in silvis eorum lingua Wyzokýwar appellatis*) rúbali drevo na pálenie uhlia, ale vždy so strachom pred krupinskými mešťanmi. Svedkovi z Teplice (Tepličky) sa občas vyhŕázali krupinskí mešťania, že ak s rúbaním neprestane, hodia ho do ohňa alebo uväznia. Napriek tomu ho nezastrašili.²⁸⁷ Zdá sa, že napäťie vyvolávali opäť najmä zmeny zavádzané

Petrom Pálffym, ktorý okrem zaberania pozemkov zakazoval platiť do vtedajšie poplatky. Narušili sa tým vzťahy, založené často na prenájme pozemkov. Treba však dodat', že uhliari na hradných majetkoch si zachovávali postavenie v lesnom hospodárstve aj v mladšom období. Vieme dokonca porovnať počty uhliarov, resp. uhliarskych majstrov, ktorí dodávali uhlí do Banskej Štiavnice. Podľa nich prevažovali dodávatelia z dedín či chotárov na Šášovskom panstve, za nimi s odstupom uhliari z Dobronivského panstva a za nimi s výrazným odstupom uhliari z Čabradského, resp. už Sitnianskeho panstva.²⁸⁸ Je možné, že išlo o pomer ustálený už dlhšiu dobu.

BANÍCTVO A HUTNÍCTVO

Doklady o baníctve, ale najmä o úpravníctve a hutníctve sa viažu k najsevernejšie položeným hradným majetkom. Na starú tradíciu tohto odvetvia odkazuje údaj vo vymedzení majetkov Hunt-Poznanovcov s Banskou Štiavnicou v roku 1266. Pri vypočítavaní príslušenstiev medzi Svätým Antonom a Žibritovom vystupuje lokalita Eisenbläser (*Isumbleser*). Na inom mieste pri opise hraníc je uvedené, že sídlo (*villa*) Eisenbläser zo severu hraničí s Banským Studencom. Vzhľadom na význam označenia (Eisen – železo, Bläse – mech, dúchadlo) Jozef Gindl predpokladal, že išlo o nemeckú kolonizačnú obec s rozvinutou železiarskou výrobou.²⁸⁹ Podľa uvádzanej polohy ležal Eisenbläser zrejme niekde v doline Banského Studenca, ale ešte na majetku Hunt-Poznanovcov. Ďalšie správy o tejto lokalite chýbajú a jej presnú polohu nevieme určiť.

Zmienky naznačujúce hutníctvo, prípadne jeho pokračovanie, nachádzame až s výrazným časovým odstupom. V metácií Banskej Štiavnice v roku 1444 na úseku s Iljou a Štefultovom najprv ohraničovali chotár priekopy s medzníkmi. Následne viedli hranice po potoku k starej hute (*darnach dem wasser nach pis czw der alden hwitten*) a potom po roklinách k vozovej ceste. Po tejto ceste viedli na Uhorský chodník (*hwnnnger steygk*). Odtiaľ hranice postupovali k Ilijskému potoku (*Senth Gilgen pach*) a d'alej už k potoku v Sigelsbergu (dnes Štiavnické Bane). Presná poloha a príslušnosť starej huty nie je známa. Na základe metácie nemožno vylúčiť, že stála pri Štiavnickom potoku, ktorý rozdeloval

Obr. 3. Dolina Ilijského potoka, v pozadí vľavo vrch Sitno. Pohľad od severovýchodu, z lokality Čekančok. Foto Pavol Maliniak.

hornú časť Štefultova patriacu mestu a dolnú časť Štefultova patriacu hradu.²⁹⁰ V roku 1467 patrili banský mlyn a huta pri Štefultove (*mül und hüttten nochst pey Steplitzhoff gelegen*) banskoštiavnickému mešťanovi Ondrejovi Meixnerovi.²⁹¹ Opäť, žial', nevieme, kde konkrétnie sa tieto zariadenia nachádzali.

Znovu však vidíme, že banské dielo sa nachádzalo na hranici chotára a jeho využívanie sa preto najpravdepodobnejšie dotýkalo rôznych strán. Ohraničenie pozemkov v roku 1481 postupovalo ponad potok v Sigelsbergu po ceste do Ilije a odtiaľ k vŕšku na hranici chotára. Hranica chotára viedla d'alej po hrebeni a odtiaľ k úpadnici, resp. slepnej šachte pri Štefultove (*pyz an das gesenck pey Stopolczhoff*). Ďalej už ohraničenie postupovalo k potoku v Sigelsbergu.²⁹² Podobný doklad nachádzame aj v roku 1496. Banskoštiavnickému mešťanovi Jurajovi Henslovi vtedy patril banský mlyn medzi Sigelsbergom a Štefultovom pod akýmsi lesom (*under dem Hagwalde*) alebo pod Uhorským chodníkom.²⁹³ S uvedeným chodníkom sme sa už stretli v roku 1444, ked' tvoril úsek hraníc severne od Ilijského potoka. Spomínaný *Hagwald*

je preto azda totožný s polohou Bukový háj (756 m) južne od Štiavnických Baní. I ked’ presná lokalizácia výrobných zariadení je otázna, opakovane ich nachádzame v rukách banskoštiavnických mešťanov a t'ažiarov. V roku 1497 t'ažiari Seifrid Pieschen a Ján Lutz prevzali od Juraja Pibera dedičnú štôlňu v hornej časti Štefultova spolu s mlynom na rudu.²⁹⁴ Pri spresnení hornej časti je už zrejmé, že išlo o podiel podliehajúci mestu.

Podobne, ako v prípade Štefultova položeného na pomedzí, môžeme očakávať angažovanie mešťanov aj priamo na hradnom panstve. V roku 1446 banský mlyn pri Svätom Antone (*dy muel dy do gelegen ist czu neckste der Awe*) kúpil od zástupcov mesta Banská Štiavnica za 100 zlatých banskoštiavnický mešťan Hensel Gilg. Celú sumu sa zaviazal splatiť do troch rokov.²⁹⁵ Vzhľadom na vtedajšie vlastnícke pomery (dočasné rozdrobenie panstva) a predaj uskutočnený medzi Štiavničanmi nevieme príslušnosť mlyna k pôvodnému hradnému majetku bezprostredne doložiť. Na druhej strane, mlyn pri Svätom Antone mohli zriadiť banskoštiavnickí t'ažiari po dohode s tamojšími zemepánmi. Spoločlivé údaje o hutníckych a úpravníckych zariadeniach v chotári Svätého Antona pochádzajú z mladšieho obdobia. Súpis hradných majetkov v roku 1476 vo Svätom Antone uvádza príjem z troch mlynov zvaných hámor (*proventus trium molendinorum gazarum vulgo hamor dictorum*). Spolu s príjomom z mýta vo Svätom Antone ho mali Peter Horvát a jeho švagríná Eufrozína mat' v spoločnom úžitku.²⁹⁶ Tieto zariadenia pracovali aj v nasledujúcom období. V roku 1492 sa počas dedičského pokonania medzi spolumajiteľmi panstva dozvedáme, že František Ballassa ešte v roku 1490 majetkové podiely po nebohej manželke Anne Horvátovej, medzi nimi aj zo zdanených banských mlynov (*molendinis urburarum*) vybudovaných vo Svätom Antone, prepustil svojmu švagraru a švagrinej – Štefanovi a Žofii Horvátovcom. Peter Horvát im tieto podiely zabral. Po rokovaniach ich Štefanovi a Žofii vrátil v roku 1496.²⁹⁷ Dopolňajúce známe stredoveké doklady o baníctve a hutníctve sa tým uzatvárajú. Aj napriek nejasnostiam v prípade Štefultova, môžeme nepochybne uvažovať o hutníckej výrobe vo Svätom Antone najneskôr počas éry Horvátovcov.

O zabezpečení prevádzky banských mlynov a hámrov chýbajú konkrétné doklady. Ak nepočítame všeobecné pomenovanie typu Kováč, Schmidt, alebo Faber, zamestnanie v tomto odvetví pripomína v roku

1476 obyvateľ' Svätého Antona Gregor *Zlemar*. Podľ'a Mikuláša Čelka ide o poslovenčené priezvisko Šlamiar (z nem. Schlemmer – robotník pracujúci pri premývaní rozdrvenej rudy).²⁹⁸ Počet osôb zapojených do miestneho hutníctva bol nepochybne vyšší. Z blízkeho regiónu pochádza údaj o zamestnávaní niekol'kých desiatok ľudí vo vyhnianskom hámri.²⁹⁹ Ak berieme do úvahy prevádzku troch hámrov vo Svätom Antone súčasne, môžeme očakávať určitý pohyb pracovnej sily z okolia. Obyvatelia Čabradského panstva okrem toho individuálne vyhľadávali prácu aj v banskoštiaivnickom baníctve. V roku 1527 pracoval v t'ažiarstve Valentína Čimka (*Tzschimko, Tschimckh*) aj istý Benedikt z Iliche.³⁰⁰ Pohyb obyvateľov z panstva do mesta sa však nejaví masívny a nevyvolávalo ho len baníctvo. Banská Štiavnica a jej predmestia pri tom poskytovali príležitosti aj pre usadenie poddaných zo vzdialenejších dedín, napr. z Krnišova.³⁰¹

Po výraznej odmlke sa opäť objavuje aj zmienka o pomeroch vo Svätom Antone. V roku 1540 autori majetkového registra Čabradského panstva uvádzajú: „*Ďalej dva mlyny či zariadenia, ktorými baníci spracovávajú rudu, l'udovo zvané huta. Jedna je celkom na konci dediny. Druhá je od dediny vzdialená a pustá. Z nich jednako podľ'a svedectiev ľudí uvedeného Petra Pálffyho a obyvateľov tejto dediny zemepán ani samotní obyvatelia nemajú iný príjem a úžitok, len čapovanie vín Petra Pálffyho banským robotníkom, ktorí ich tam najnovšie pijú. Obyvatelia, pravda, v hute vyhľadávajú prácu, dozvedeli sa.*“³⁰² Z kontextu možno usudzovať útlm hutníckej výroby. Spomedzi dvoch zariadení bolo funkčné len jedno, pričom chýbajúci príjem z prevádzky už nahrádzali zisky z výčapu.

V skúmanom období sa v Svätom Antone zretel'ne prejavil pokles zariadení z troch na dve, resp. jedno. Rôznorodé označenia hámor, mlyn a huta môžu vzbudzovať pochybnosti, či išlo o totožné objekty. Z iných regiónov sú však známe prípady, ked' pôvodné označenie hámor slúžilo len pre najdôležitejšiu časť prevádzky, často tvorenej celkom baňa – huta – hámor.³⁰³ Z údajov o hámroch na Čabradskom panstve nie je zrejmé, komu boli určené miestne výrobky a prečo tie-to zariadenia zanikli. Hámre na vodný pohon vyrábali železné nástroje a náradie, podľ'a blízkych analógií napr. čeriesla a rýle. Za miesto odbytu okrem poddanských dedín môžeme považovať najmä mesto Banskú Štiavnicu. Nemožno vylúčiť, že k dôvodom útlmu patrila konkurencia v železiarskej výrobe vo Vyhniach a okolí na panstve Revište

na majetku Dóczyovcov.³⁰⁴ Konštatovanie, že hutníctvo na hradných majetkoch definitívne zaniklo, by však bolo unáhlené. Archeologické nálezy zo Sitna dokumentujú v horizonte od 16. storočia technickú keramiku so zastúpením ohňovzdorných misiek určených na tavenie rudných vzoriek počas skúšobníckych prác.³⁰⁵ Na základe súčasného poznania nevieme určiť, či išlo o prejav sporadickej alebo systematicky vyvíjanej hospodárskej činnosti.

VZŤAHY S MESTAMI KRUPINA A BANSKÁ ŠTIAVNICA

Dediny položené v okolí Krupiny a Banskej Štiavnice patrili k najstarším majetkom hradu. Možno preto predpokladat', že ich obyvatelia boli s obyvateľmi miest dlhodobo v každodenom kontakte. Pramene však o vzťahoch s mestským prostredím obvykle vypovedajú až vtedy, keď nastali problémy. Napriek tomu, že konflikty stoja v popredí, je zaujímavé sledovať kontext, v ktorom sa odohrávali. Do kategórie sporov presahujúcich rôzne sociálne skupiny patria udalosti z Krupiny. Pred krajinským sudcom Ladislavom z Pavloviec sa st'ažovali Mikuláš z Uňatína a jeho syn Šimon, ktorí 14. mája 1453 prišli na jarmok do Krupiny. Zdržiavali sa v hostinci, kde ich krupinský richtár a ďalší mešťania na žiadost' poddaných z Trpína (podliehali bzovíckemu prepoštovi Albertovi), ako aj na žiadost' Petra Szenteho (Zenthe) z Vrbovku (podliehal Jurajovi Gyulovi z Kazy), ktorí vtedy boli tiež v hostinci, bez viny zadržali, zobraли im kušu a z pút a väzenia ich prepustili až na príhovor šlachticov. Okrem toho, keď 29. júla 1453 znova išli do Krupiny, vtedy krupinský richtár a prísažní zobraли Mikulášovi koňa so sedlom a ohlávkou. Krajinský sudca nariadil prípady vyšetrit' konventu v Šahách.³⁰⁶ Spomínaný Peter Szente z Čabradského Vrbovku sa v čase konania jarmoku zdržiaval v Krupine, kde jeho zemepán predtým pôsobil na poste kapitána. Prítomnosť' poddaného v meste počas jarmoku naznačuje jeho hospodárske aktivity, pričom o jeho pôsobnosti v mikroregióne môže svedčiť aj spor so zemanmi z blízkeho Uňatína.

V Banskej Štiavnici pozorujeme odlišné prístupy k poddanému a k majiteľovi hradného panstva. V roku 1468 sa pred súdom richtára Mikuláša Schweingretela dopustil Ján Makovka zo Svätého Antona

(*Hannes Makoka aws der Aw*) t'ažkého zločinu, keď celú mestskú radu urazil a obvinil z potláčania práva pri súdení. Predstaviteľia mesta mu preto nariadili zaplatiť pokutu, pričom hned' mal zaplatiť prvú splátku.³⁰⁷ Ústretovejší prístup mesto prejavilo, keď od hradného panstva očakávalo pomoc pri hraničných sporoch. V roku 1469 sa zástupcovia miest Kremnica, Banská Bystrica, Nová Baňa, Pukanec a Banská Belá zúčastnili spolu so zvolenským županom Vítom Mühlsteinom, s Petrom Horvátom sídliacim na Litave (*durch... Peter Charwatenn sitzund awff der Lithawa*) a so Stanislavom z Košece v úlohe sprostredkovateľov na riešení sporu medzi Banskou Štiavnicou a Ladislavom z Úporu, majiteľom pastva Šášov.³⁰⁸ Popri zvolenskom županovi boli mediátormi majiteľa a správca susedných hradov: Peter Horvát z Litavy, resp. Čabrade a Stanislav Košecký, kapitán na hrade Teplica (dnes Sklené Teplice) na majetku ostrihomského arcibiskupa.³⁰⁹ Predstaviteľia oboch hradov, resp. panstiev, susediacich s Banskou Štiavnicou, predstavovali spolu so zvolenským županom potrebnú autoritu vo vzťahu k Šášovskému panstvu.

Poddaní zo severnej časti Čabradského panstva vzhľadom na svoje kontakty s Banskou Štiavnicou mali vedomosti, či povedomie o právnom postavení mesta. V roku 1500 kráľ Vladislav II. nariadil krajinskému súdcovi a konventu v Šahách vyšetriť stratu alebo zničenie výsad banských miest. Počas vyšetrovania vypovedali početní urodzení aj neurodzení svedkovia z okolia, medzi nimi aj richtári, prísažní a ďalší obyvatelia zo Svätého Antona, Prenčova, Beluje a Iljí. Zástupcovia obcí potvrdili, že banským mestám udelili predchádzajúci panovníci oslobodenie od rôznych poplatkov a mali právo slobodne užívať okolité lesy. O výсадách miest vypovedali podľa toho, čo počuli od svojich predkov.³¹⁰ Obyvatelia dedín vstupovali do kontaktu s mestom aj kvôli stavebným prácam. V roku 1509 vypočúvali v Banskej Štiavnici kvôli krádeži vápna, piesku a kamenia pri stavbe špitálskeho kostola viacerých svedkov. Patrili k nim aj siedmi muži zo Štefultova (nie je zrejmé, či patrili do podielu mesta, alebo Čabradského panstva) a jeden muž z Iljí.³¹¹ Podľa vyúčtovania práč, na stavbu banskoštiaivnického špitála vozili v rokoch 1514 – 1515 kameň zo Svätého Antona. Pochádzal z tamojšieho lomu, o ktorom sa zmieňujú mladšie urbáre. Ťažba kameňa prebiehala po uhradení poplatku v rézii panstva.³¹² Treba súčasne dodať, že Svätý Anton podľa spol'ahlivých prameňov podliehal

v tom období výlučne pod hrad Čabrad'.³¹³ Poddaní okrem toho v meste obchodovali so živým tovarom. Čabradský kastelán Pavol Désházy v roku 1516 žiadal banskoštiavnického richtára o pomoc pri splatení dlhu poddaného Blažej z Vrbovku. Peniaze mu mal vyplatiť mešťan Gregor zvaný Mészáros (*Mesaros*), teda „Mäsiar“. Kastelán naliehal na richtára, aby mešťana donútil dlh uhraditiť.³¹⁴ Prímeno odkazuje na zamestnanie a pravdepodobnú oblast', kde vznikla pohl'adávka.

Vzťahy majitel'ov Čabradského panstva s Krupinou sa prejavovali, na rozdiel od Banskej Štiavnice, konfliktnejšie. Tento trend pozorujeme od obdobia, keď hrad s panstvom nadobudol arcibiskup Tomáš Bakócz a jeho príbuzní Erdődyovci. Počas niekol'kých desaťročí prebiehali intenzívne spory o chotárne hranice. V roku 1511 písal Bakócz niekdajšiemu spolumajitel'ovi panstva Františkovi Gyulafimu. Pripomienul mu, že jeho predkovia vlastnili hrad Čabrad', inak zvaný Lita. Žiadal preto o poskytnutie metačných listín a iných práv na hrad a jeho príslušenstvá. Listiny potreboval, aby mohol hranice hradných majetkov, osobitne Devičia, brániť proti susedom, krupinským mešt'anom.³¹⁵ Okrem Devičia sa sporné spolužitie rozšírilo aj na ďalšie majetky. V roku 1518 zástupcovia mesta Krupina protestovali proti porušovaniu chotárnych hraníc. Poddaní Tomáša Bakócza zo Žibritova ešte pred ôsmimi rokmi zabrali les Červená hora (*quandam silvam ipsorum protestantium Rubeam nuncupatam*), ako aj zem zvanú Pomok v chotári Krupiny. Obsadené pozemky už užívali poddaní Petra, Farkaša a Štefana Erdődyovcov. Zástupcovia Krupiny ich preto vyzývali, aby to poddaným zakázali. Nové spory a protesty pokračovali v roku 1521. Zástupcovia Krupiny sa pred panovníkom st'ažovali na Bakóczovych poddaných zo Žibritova, Krnišova a Devičia, ktorí zabrali mestu polia a lúky, a vyrubovali mestské lesy. Kráľ preto Bakóczu žiadal, aby prikázał svojim čabradským kastelánom, aj poddaným, aby prestali spôsobovať škody. Okrem toho sa Bakócz mal postarat' aj o spravodlivé vymedzenie hraníc na sporných majetkoch. Pomery sa však nezlepšovali, lebo mesto požadovalo vrátiť obsadené pozemky aj po Bakóczovej smrti.³¹⁶ Hradné majetky ďalej vlastnili jeho príbuzní Peter Erdődy, ako aj Farkaš a Štefan, synovia Valentína Erdődyho, ktorí nepristúpili k náprave. Krupinskí mešťania preto podnikli protiopatrenia. Dozvedáme sa o nich zo st'ažnosti Erdődyovcov pred krajinským sudcom, ktorý nariadil prípad vyšetriť konventu v Šahách. Výsledky vyšet-

rovania v roku 1524 zaznamenali sériu konfliktov, ku ktorým došlo v uplynulom období. Poddaní z Devičia na oráčinách vo svojom chotári na mieste zvanom Cerová (*in loco Serewa vocato*) zasiali ovos, jačmeň a iné obilie, avšak krupinskí mešťania im úrodu posekali mečmi a posliapali. Na lúkach v Cerovej poddaní z Devičia uskladnili pokosené seno, ktoré im Krupinčania podpálili. Krupinský richtár s mešťanmi napokon prišli so sekerami do lesa Červená hora v chotári Devičia, kde vyrúbali a odviezli drevo. Erdődyovcom a ich poddaným tým údajne spôsobili škodu viac ako 80 zlatých.³¹⁷ Vyšetrovanie sa nat'ahovalo. Krajinský sudca Alexej Thurzo napokon v roku 1529 rozhodol v prospech Krupiny a Petrovi Erdődymu nariadil za obsadenie pozemkov zaplatiť pokutu.³¹⁸

Ako sme už uviedli, v prípade Banskej Štiavnice sa spolunažívanie s Čabradským panstvom prejavovalo pokojnejšie. V roku 1528 pred súdom Zvolenskej stolice protestoval Štefan Steck zo Zolnej v mene zvolenského župana Krištofa Thurna proti nemenovaným kastelánom Čabrade, ktorí od mešťanov Banskej Štiavnice v rozpore s ich výsadami vyberali mýto vo Svätom Antone.³¹⁹ V tomto prípade môžeme usudzovať, že banskostiaivnickí mešťania predniesli st'ažnosť pred zvolenským županom, ktorý dal verejne vyhlásiť protest.

O aktívnom obchodnom styku s mestom vypovedá list Štefana Erdődyho richtárovi Banskej Štiavnice z roku 1531. Poddaný Matej Balog z dediny Beluj sa Erdődymu st'ažoval na neuhradený dlh od jedného obyvateľa mesta, pričom dlžník sa doposial' nestaral o zaplatenie dlhu. Erdődy preto žiadal richtára, aby nariadil dlh jeho poddanému zaplatiť.³²⁰ Predstaviteľia panstva okrem toho vyvíjali úsilie, aby vyvrátili podozrenia z nekalej činnosti. Čabradský kastelán Gabriel z Turoviec (*de Thwr*) odpovedal v roku 1532 banskostiaivnickému richtárovi a prísažným. Zástupcovia mesta mu predtým písali, že ich služobníci a baníci boli na verejnej ceste prepadnutí. Neurobili to však jeho služobníci, ani služobníci jeho pána, ale akýsi Ján Hunyady (*Hwnyadý*). Na kastelánove mnohé žiadosti Hunyady vrátil odcudzený odev a zbroj na hrad Čabrad'. Zástupcovia mesta kvôli tomu vyslali na hrad posla. Ten ich po návrate mal o celej záležitosti oboznámiť.³²¹ V prípade, že boli poddaní usvedčení z konania proti mestu, sa stretávame s prosbou zemepána o zhovievavý prístup. V roku 1533 písal Štefan Erdődy opäť banskostiaivnickému richtárovi a prísažným. Opísal roztržku,

ktorá vznikla, keď nedávno akýsi mešťania išli kvôli vínu do Maroša (*versus Maros*, dnes Nagymaros). Poddaní z Prenčova im pritom spôsobili mnohé škody – zobraли im všetky kone. Erdődy žiadal mesto, aby v tejto veci postupovalo podľa práva a spravodlivosti.³²²

Pohľad na obyvateľov Čabradského panstva očami mesta približuje list zástupcov Banskej Štiavnice svojmu susedovi, synovcovi záhrebského biskupa Šimona Erdődyho, Petrovi Pálffymu. Mešťania sa najprv st'ažovali na výber mýta a zadržiavanie tovaru v dedine Svätý Anton, čím opäťovne dochádzalo k porušovaniu práv mesta. Prosili zároveň Pálffyho, aby nasledoval príklad svojich predchodcov a zachovával dobré susedstvo. K tomu dodali: „*Lebo poddaní Vašej veľkomožnosti podliehajúci pod hrad nemôžu byť bez nás a nášho mesta ani jedinú hodinu, ani okamih. Všetku svoju a takmer každodennú obživu majú z našich baní. Ich ubúdaním tol'kými nebezpečenstvami budú nútení byť v tiesni. Bez nich bude nakoniec nespokojnosť a vaši budú nútení zostať na hrade.*“³²³ Zástupcovia Banskej Štiavnice tým chceli zdôrazniť závislosť hradného panstva na meste a očakávali z hradu priaznivú odpoved'. Mesto a jeho hospodárske možnosti skutočne prit'ahovali pozornosť zemepánov aj poddaných, o čom svedčí opakované vymáhanie dlhov.

František Babindali (z Babindolu), hospodársky správca na Čabradi, v roku 1541 pripomína banskoštianickému richtárovi, aby prikázal splatiť dlh. Dlhoval ho t'ažiar Vavrinec Rössl poddanému Michalovi Koreňovi. Zdráhal sa dlh zaplatiť, Babindali preto žiadal richtára, aby to Rösslovi nariadol. Richtárovi pritom mierne pohrozil: *Pakliže by se to wedle tejto mey zadosti nestalo, tehda ya giz bych musel ginym wobyczegem czloweku pana meho geho milosti poraditi y pomoczen byti, neb mi gych neslussy w gegich sprawedlnosti wopustiti.* Na záver Babindali vyjadril nádej, že richtár jeho žiadosti vyhovie.³²⁴ Čeština, použitá namiesto latinčiny prvýkrát v písomnom styku medzi panstvom a mestom, naznačuje posun v komunikácii smerom k hovorenému slovu a spoločne zrozumiteľnému jazyku.

Ul'ahčovanie dorozumievania však nepostačovalo pri narastajúcich konfliktoch s Krupinou. Prameňov z tohto okruhu je značné množstvo. Na tomto mieste si priblížime len dôsledky dlhodobých sporov. Od polovice 30. rokov, keď panstvo vlastnili Šimon Erdődy a Peter Pálffy, pozorujeme vo vzťahu ku Krupine opäť cielené zaberanie pozemkov v chotári, na ktorom sa podielali poddaní z Devičia a Žibri-

tova. V prípade Žibritova bolo jeho postavenie voči Krupine pomerne špecifické a odvídalo sa pravdepodobne už od založenia dediny. Podľa zástupcov Krupiny dostali kedysi tamojší obyvatelia Žibritov od krupinských mešťanov, ktorí im predali aj časť lesov. Navyše si mohli vyklčovať polia, z ktorých mali povinnosť platiť krupinskému farárovi desiatok a mešťanom každý rok poplatok. Obyvatelia Žibritova tak aj robili, ale Peter Pálffy a kasteláni biskupa Šimona im to zakázali. Počas súdneho vyšetrovania v roku 1543 predvolaní svedkovia (viacerí aj z Čabradského panstva) opakovane uvádzali prekvapujúcu informáciu, že dedina Žibritov nemá vlastné chotárne hranice, ale ide o územie Krupiny.³²⁵ Táto skutočnosť bola podľa všetkého jadrom sporu.

Vlastnícke a právne nároky mesta voči Žibritovu viedli k násilnému stretu. Dňa 11. júna 1543 krupinský richtár Michal Tandler s niekolkými desiatkami krupinských mešťanov, ako aj s viac ako sto cudzími ozbrojencami (vrátane strelcov a husárov) prepadli Žibritov. Vtrhli do domov, porúbali ploty okolo záhrad, strhli stavby okolo domov a zničili úrodu na poliach. Podľa odhadov škoda presahovala 100 zlatých.³²⁶ Okrem škôd na majetkoch si udalosť vyžiadala aj ľudskú obet'. Zrejme nešlo o náhodu. Počas následného vyšetrovania svedkovia z Pliešoviec počuli, že krupinskí mešťania napadli Žibritov a zabili tam človeka. Urobili to však akýsi cudzí ľudia. Krupinčania údajne vynaložili veľké úsilie, aby bol tento obyvateľ Žibritova zabity.³²⁷ Akoby toho nebolo málo, 13. júna 1543 vtrhli krupinskí richtár a mešťania s posilou štyridsiatich strelcov do Medovariec. Zničili tam ploty okolo záhrad a úrodu, pričom spôsobili škodu vyše 25 zlatých. Zemepán Peter Pálffy sa na obidva prípady stážoval pred ostruhomským arcibiskupom Pavlom Várdyom, ktorý ich nariadil vyšetriť konventu v Šahách.³²⁸ Trestné výpravy Krupinčanov a ich spojencov boli vyústením zhoršujúcich sa vzťahov. Od tohto obdobia zároveň pozorujeme záujem Petra Pálffyho predať Čabradské panstvo. Riešenie sporov za týchto okolností nenapredovalo. Riziká pretrvávajúceho stavu, vzhl'adom na blížiacu sa osmanskú hrozbu, si však súčasníci uvedomovali, ako je to zrejmé z listu mesta Krupina panovníkovi.³²⁹ Posun vo vzťahoch nakoniec priniesli zmeny vlastníkov hradného panstva.

III. DEMOGRAFICKÉ A SOCIÁLNE POMERY

Demografia obyvateľstva feudalných panstiev v neskorom stredoveku nepatrí k preferovaným tématom v rámci domáčich výskumov. Bádateľov pravdepodobne odrádza nedostatok využiteľných prameňov. K samotnému odboru sa viaže azda aj určitá nedôvera a skepsa, spojená v minulosti so značne rozkolísanými odhadmi početnosti populácie. Básanie preto začalo sústredovať pozornosť najmä na kvalitatívnu stránku demografického vývoja a na javy spoločne sivejšie doložené prameňmi, napr. na štruktúru populácie, usporiadanie rodín, úroveň plodnosti a úmrtnosti.³³⁰ Nadväznosť na sociálne dejiny a výskum každodennosti je zrejmá. Historická demografia by sa preto nemala zameriavať len na opis a charakteristiku populácie, ale mala by sa usilovať aj o objasnenie demografických fenoménov. Je preto potrebné siahnuť aj po iných, ako len demografických prameňoch a zároveň využívať interpretačné prístupy, charakteristické pre iné odbory. Ani široko koncipované práce venované dejinám obyvateľstva sa však nevyhli kritike zameranej na reprezentatívnosť výskumov, špecifickosť prameňov (dokumentujúcich často statický obraz, nie proces) alebo izolovanosť od spoločensko-historického kontextu skúmanej populácie či regiónu.³³¹ Pre demografický výskum Čabradského panstva je príznačné rovnako, ako pre iné územia s prevažne roľníckym obyvateľstvom v neskorom stredoveku základné obmedzenie, ktorým sú skromné a navonok málo využiteľné pramene. Na druhej strane, aj nepočetné a neraz už známe pramene umožňujú klásť nové otázky a rozvinúť výskum, pri ktorom možno uplatniť poznatky doterajšieho básania.

MLADOSŤ, PLNOLETOSŤ A PRODUKTÍVNY VEK

Nie je prekvapujúce, že údaje o narodení, det'och a najmladšej generácii v rámci obyvateľstva hradného panstva v stredoveku takmer nenachádzame. S odkazom na mladý, či nedospelý vek sa stretávame preto len výnimocne. V roku 1506 majitel Čabradského panstva Va-

lentín Erdődy dostal správu, že zástupcovia Banskej Štiavnice pre akýsi priestupok uväznili jeho mladých poddaných (*quosdam iuvenes iobagiones nostros*) zo Svätého Antona. Erdődy žiadal mesto, aby ich prepustilo a nepotrestalo.³³² Vieme, že uhorské obyčajové právo určovalo plnoletosť mužov od 24 rokov a u žien od 16 rokov. Podmienkou pre účasť na súdnom konaní bol zákonný vek, v prípade mužov i žien od 12 rokov. Banskoštiavnické mestské právo vek priamo nevymedzovalo, ale určovalo napr. slobodné disponovanie s majetkom pre osoby, ktoré dosiahli plnoletosť.³³³ V tomto prípade nie je zrejmé, ako vnímal vek poddaných ich zemepán, ani dotknuté mesto. Nemožno však vylúčiť, že upozornenie na ich mladosť malo ospravedlniť priestupok a nabádat' na zhovievavosť.

O období dospievania počas služby v sedliackom hospodárstve hovoria niektoré svedecké výpovede z roku 1543. Počas sporu o chotárne hranice mesta Krupina s dedinami Čabradského panstva vypočovalo viac ako 200 svedkov z dotknutých strán, aj zo širšieho okolia. Boli medzi nimi šľachtici, mešťania, ale najmä poddaní.³³⁴ Štefan Vařačkovič z Cerova uviedol, že v detskom veku (*in tenera etate*) ho otec odviezol do Devičia, kde následne zotrval dvadsať rokov. V chotári Devičia oral a kosił.³³⁵ Matúš Fašang z Dačovho Lomu uviedol, že ešte v mladosti (*in puericia sua*) pásol stáda obyvateľom Žibritova v chotári ich obce.³³⁶ Podobne aj Demeter Jakub z Banskej Štiavnice, pokým bol mladý (*adhuc in puericia*) chodieval s rodičmi na hostiny na Bzovík cez hranice chotára Devičia na Červenej hore, Cerovej a Čiernom blate. Z jeho ďalšieho svedectva (zapísaný ako Jakub Demetrovič) vieme, že bol v Banskej Štiavnici želiarom, ale istý čas žil v Žibritove.³³⁷ Nemožno vylúčiť, že práve v Žibritove strávil svoju mladosť. Tieto výpovede otvárajú otázku, do akej miery poddanské rodiny využívali v prípade nedostatku pracovnej sily služobnú čel'ad' – paholkov. Rozsah tohto fenoménu ešte nepoznáme, ale jeho prítomnosť je zjavná.

S dospievaním a plnoletosťou bol spojený vstup do produktívneho veku a aktívne pôsobenie v rámci životného cyklu s dosahmi v individuálnom, rodinnom i spoločenskom živote. K poznaniu problematiky prispel Piotr Guzowski, ktorý na základe výskumu obyvateľov (súbor 219 osôb) dediny Trześniów na juhovýchode Poľska identifikoval v 15. – 16. storočí dĺžku trvania hospodárskej aktivity sedliakov v priemere 23,6 rokov (medián 21 rokov). Hodnota predstavovala rozpätie rokov,

počas ktorých skúmaní muži vystupovali v súdnych knihách najmenej päťkrát. V prípade miestnej spoločenskej elity (richtári, prísažní, panskí úradníci a pod.) bolo ich aktívne pôsobenie ešte o niečo dlhšie, dosahovalo v priemere 26 rokov (medián 25). Môže to potvrdzovať predpoklad, že sociálne vyššie postavená časť obyvateľov sa dožívala vyššieho veku a bola aj dlhšiu dobu ekonomicky aktívna.³³⁸ Na Čabradskom panstve sme vzhladom na medzerovitosť prameňov podobne detailný výskum nemohli uplatniť. V prípade, že sa identifikované osoby vyskytovali v prameňoch opakovane, išlo obvykle len o dva hraničné doklady. V tejto skupine osôb môžeme v niektorých lokalitách doložiť obdobné hodnoty, presahujúce 20 rokov. Dokumentujú ich údaje zo Svätého Antona,³³⁹ z Prenčova,³⁴⁰ z Beluže³⁴¹ a z neustáleného majetkového podielu vo Vel'kej Vsi nad Ipl'om.³⁴² O dĺžke aktívneho pôsobenia mužov viac hovoria svedecké výpovede z roku 1543. Svedkovia opisovali predovšetkým vlastnícke vztahy a priebeh hraníc. Časové určenie obvykle odkazovalo na stav v predchádzajúcim roku, ale aj pred dvomi rokmi, pred piatimi rokmi, či pred pätnástimi rokmi. Väčší časový odstup svedkovia spresňovali vládou panovníka a majiteľmi hradného panstva. Najmä svedkovia šlachtického pôvodu datovali udalosti pred alebo po smrti uhorského kráľa Ľudovíta II. (†1526). Iní svedkovia si spomínali na udalosti ešte počas života ostrhomského arcibiskupa Tomáša Bakóčza (†1521). Okrem neho ďalšími vlastníkmi panstva boli Valentín Erdődy (†1509) a Štefan Erdődy (†1534), pričom viaceré svedectvá opisovali stav v ich časoch. Spomendzi poddaných desať svedkov uviedlo, že pred 25 rokmi bývali v Žibritove, pričom traja z nich sa tam aj narodili. Išlo iste o približné vyjadrenie doby, ktorou vymedzovali svoje pôsobenie v dedine a následnú zmenu vyvolanú odstahovaním. Nevieme, čo túto zmenu vyvolalo, ale nemožno vylúčiť, že bola spojená napr. aj so vstupom do manželstva. Len niekoľko svedkov opisovalo stav pred 30, asi 32, viac ako 35 a 40 rokmi. Patril k nim muž z Teplice (dnes samota Tepličky pri obci Krnišov). Uviedol, že v Žibritove slúžil pred 40 rokmi a rúbal vtedy drevo pre miestnych uhliarov.³⁴³ Ak priupustíme, že rámec 25 rokov vyjadroval najmä pôsobenie v aktívnom či produktívnom veku, časový odstup 40 rokov už môžeme aj s vedomím určitej nepresnosti predpokladat' v staršej generácii obyvateľov.

RODINA A DOMÁCNOSŤ

Pod pojmom *familia* v minulosti nevystupovala len rodina v súčasnom chápaní, ale označenie malo širší význam. Viac ho vystihujú spojenia domácnosť, resp. hospodárstvo, kde žili príbuzné aj nepríbuzné osoby. Na ich čele preto nemusel stáť otec, ale skôr hospodár.³⁴⁴ V tejto súvislosti možno za primeraný považovať aj termín čel'ad'. Takto ho môžeme chápať v stážnosti obyvateľov Žibritova, ktorí protestovali proti správcovi Čabrade. Ten im nariadil vypravíť dva vozy na dovezenie vína na hrad, ktoré s čel'ad'ou a záprahom (*cum familia et iumentis*) museli na vlastné náklady vydržiavať viac ako týždeň.³⁴⁵ Za klúčový prameň pre výskum rodiny v oblasti Hontu možno považovať nedatovaný súpis poddanských rodín v Dolných Nekyjách (dnes súčasť obce Vinica). Dedina nepodliehala Čabradskému panstvu, avšak priamo s ním susedila, keďže k hradu patrili podiely v Horných Nekyjách a Neklinci.³⁴⁶ Žial', k súpisu podľa súčasného stavu poznania z uhorského prostredia chýba porovnávací materiál. Ďalšie zachované súpisy rodín sú minimálne o niekol'ko desaťročí mladšie.³⁴⁷ Okrem toho Dolné Nekyje ležali v rovinatnej úrodnej časti Hontu a ako uvidíme ďalej, patrili k väčším a vyvinutejším dedinám. V závere stredoveku dokonca ojedinele figurovali ako *oppidum*. Poznatky o tamojších domácnostíach preto nemožno nekriticky prenášať na celé Čabradské panstvo. Otvorenou otázkou je aj miera zaludnenia sídla. Prameň totiž uvádzá len obývané domácnosti. Na význam súpisu upozornil András Kubinyi najprv vo svojich príspevkoch o každodennosti a mobilite feudálnej uhorskej spoločnosti.³⁴⁸ K téme sa následne vrátil v samostatnej analytickej štúdii. Súpis datoval do rokov 1518 – 1526, s väčšou pravdepodobnosťou do polovice 20. rokov 16. storočia. Podľa jeho zistení sa v Dolných Nekyjách nachádzalo 44 domácností, v ktorých žilo približne 348 osôb. V jednej domácnosti žilo priemerne 7,9 obyvateľov. Počet domácností je stanovený presne, avšak určenie presného počtu obyvateľov podľa našich zistení stážujú niektoré problematické pasáže dokumentu.³⁴⁹ Počet mužov aj žien bol na základe súčtu 348 až prekvapujúco rovnaký (174 : 174). Súpis zaznamenal 49 manželských párov, dvoch vdovcov a 11 vdov. Z detí bolo 123 chlapcov a 114 dievčat. Poddaní v dedine žili v nukleárnych aj v rozšírených rodinách, ako

aj v zložených rodinách (tzv. veľkorodinách). S počtom 27 (62 %) prevažovali jednoduché rodinné domácnosti. Z nich 24 tvorili manželské páry s det'mi a 3 vdovy s det'mi. Pozoruhodný bol vysoký počet detí v tomto type rodín, v priemere 4,7. Počet detí môže zároveň vysvetl'ovať, prečo v súpise a najpravdepodobnejšie i reálne v dedine chýbali sluhovia a služky.³⁵⁰ Okrem nukleárnych rodín v Dolných Nekyjách súpis spomína aj 5 (10 %) rozšírených rodinných domácností, v ktorých žil ešte jeden alebo i viacerí príbuzní. Najčastejšie išlo o ovdovenú starú matku, alebo o slobodného súrodencu. Súpis eviduje aj 9 (21 %) zložených rodinných domácností. Pozostávali najmä z dvoch nukleárnych rodín, alebo z hlavnej a vedľajšej (kolaterálnej) rodiny, prípadne z ich kombinácií. V tejto kategórii bolo zároveň pomerne časté zastúpenie všetkých troch generácií. Napokon 3 domácnosti (7 %) nemožno zaradiť do žiadnej z uvedených skupín. Dôvodom sú najmä nejasné príbuzenské vzťahy.³⁵¹

Interpretovanie údajov v súpise dopĺňa ďalšie zistenie, podľa ktorého v dvoch domácnosťach žili po dve rodiny bez jasných príbuzenských vzťahov. Môžeme uvažovať, či išlo o švagrov s rôznymi prímenami, o rôzne nespríbuznené rodiny, alebo či v jednom z prípadov išlo o želiarsku rodinu. S prihliadnutím na tieto údaje možno uvažovať, že v 44 domácnosťach žilo vlastne 46 rodín.³⁵² Súpis dokumentuje relatívne homogénne poddanské obyvateľstvo tvorené rol'níkmi a čiastočne remeselníkmi. K charakteristike patrí aj etnicita, ak sa ju pokúšame určiť podľa osobných mien. Z nich možno usudzovať, že v Dolných Nekyjách žili poddaní maďarského aj slovenského pôvodu (prevažovali maďarské mená), ale v štruktúre rodín medzi obidvomi etnikami neboli rozdiely.³⁵³ V dedine bol vyrovnaný pomer dospelých mužov a žien. Takmer vyrovnané bolo aj zastúpenie chlapcov (51,9 %) a dievčat (48,1 %). Naopak, výrazný rozdiel vidíme v pomere ovdovenných mužov a žien (2 : 11). Prevahu vdov nad vdovcami mohol podmieňovať vyšší vek mužov pri vstupe do manželstva. Skorší sobášny vek (v prípade žien) môže naznačovať, že išlo o „dohovorené“ sobáše. V šlachtických i meštianskych rodinách bol vstup do manželstva v neskoršom veku zrejme častejším javom, ako v rol'níckom prostredí. Skoršie uzatváranie manželstva u rol'níkov bolo spojené s ich vyššou plodnosťou. Historická demografia všeobecne konštatuje, že na vyššiu plodnosť nadväzovala vyššia miera detskej úmrtnosti.³⁵⁴

Podiel vdov v populácii na Čabradskom panstve nepoznáme, keďže skúmané stredoveké pramene o nich neinformujú. Predstavu si však môžeme vytvoriť na základe súpisu poddaných z blízkeho Modrokamenského panstva z roku 1527. I keď tento prameň sa zachoval len v mladšom odpise a zrejme v neúplnom znení, uvádza obyvateľov (hlavy usadlostí) v 31 sídlach na území Novohradu aj Hontu. Relatívne početné vdovy spomína súpis vo väčších dedinách, ale často aj v dedinách strednej veľkosti. Obvykle vystupujú s väzbou na nebohých manželov, čo malo zrejme zdôrazniť ich vzťah k zdaneným usadlostiam.³⁵⁵ Na Čabradskom panstve poznáme zo začiatku novoveku konkrétnie údaje o sobášnom veku nevesty a ženicha, avšak týkajú sa šľacht. V roku 1531 sa sotva 14 ročná Anna Korlátkovicová vydávala za Štefana Erdődyho z Čabrade. Akiste aj kvôli výraznému vekovému rozdielu Anna už v roku 1534 ovdovela.³⁵⁶ V roku 1559 sa 17 ročná Katarína, dcéra Petra Pálffyho (niekdajší majiteľ Čabradského panstva), zosobášila s 34 ročným krupinským a čabradským kapitánom Jánom Kružičom.³⁵⁷ Napriek tomu, že išlo o šľachtické prostredie, môžeme vďaka poznatkom o štruktúre rodín v Dolných Nekyjách usudzovať, že mladý vek nevesty a pokročilejší vek ženicha v regióne azda neboli zriedkavostou.

Už od stredoveku sa v skúmaných lokalitách stretávame s endogamiou aj s exogamiou. V roku 1464 medzi obyvateľmi Čabradského Vrbovku nachádzame Tomáša Deravého (*Derewy*) a jeho troch synov Pavla, Michala a Jána obvinených z násilia proti poddaným bzovícke-ho prepošta. Okrem nich vyšetrovanie spomína aj Tomášových zat'ov. Prvý zat' Štefan pochádzal z Čabradského Vrbovku. Druhý zat' Gre-gor žil v nedalekom Cerove, ktoré ale nepodliehalo hradu Čabrad'.³⁵⁸ Z výskumov zameraných na vidiecku rodinu v neskorom stredoveku a na začiatku novoveku na pol'skom území vieme, že v rámci stratégie uzatvárania manželstva si dcéry sedliakov nachádzali svojich manželov mimo svojej rodnej obce častejšie, ako si synovia tých istých sedliakov nachádzali svoje manželky. O vstupe do manželstva mimo svojej obce rozhodoval vyšší počet detí (čím viac detí, tým väčšia pravdepodobnosť, že jedno z nich si nájde partnera mimo rodnej obce), majetkové postavenie rodičov (čím menšie veno alebo skromnejšie vyplatenie synov, tým viac manželstiev mimo obce) a tiež geografická poloha obce (osobitný význam mala blízkosť mesta).³⁵⁹

Na prelome rokov 1475 a 1476 si Peter Horvát a jeho švagriná Eufrozína z Drienova, vdova po Damiánovi Horvátovi, rozdelili Čabradské panstvo. Pri tej príležitosti dali vyhotoviť súpis poddanských usadlostí. Pri každej usadlosti súpis uvádza hlavu – mužského zástupcu, resp. hlavného hospodára. Prímená mužov na čele niektorých usadlostí vypovedajú o ich šírení, najčastejšie azda prižnením zat'a do novej domácnosti. V majetkovom podiele v Sečiankach žili v troch usadlostiach poddaní s prímenom Jano. Troch zástupcov usadlostí s prímenom Žibrit súpis spomína aj v rôznych usadlostiach v Devičí. V susednej dedine Žibritov uvádza dve hlavy usadlostí s prímenom Lemer. V Krnišove poznáme dve usadlosti Benedekovcov. V Beluji nachádzame na čele troch usadlostí troch Turčavicovcov, pričom dve z nich spolu susedili. V susednom Prenčove sa s prímenom Turčavica stretávame v jednej usadlosti. V rovnakej dedine bývali vedľ'a seba aj dvaja Hammanovci. V Prenčove okrem toho žili v dvoch usadlostiach hospodári s prímenom Grossnikel. Išlo najpravdepodobnejšie o potomkov Mikuláša zvaného Vel'ký (*Nicolaus Magnus*, nem. Nikel Gross), ktorý bol prísažným v Prenčove v roku 1455. Vo Svätom Antone bol v roku 1455 prísažným Mikuláš Long. V súpise dokončenom na začiatku roku 1476 vo Svätom Antone nevystupuje žiadny hospodár s prímenom Long, avšak stretávame sa s Mikulášom Nagyom. Jeho susedom bol Egíd Longovič.³⁶⁰ Vedie nás to k úvahе, či pisár v tomto prípade nemecké Long neupravil v maďarskom tvare Nagy. Otcovské prímeno Longovič už nevedel preložiť'. Nevieme spol'ahlivo určiť', či susediace usadlosti obývané príbuznými boli výsledkom predchádzajúcej del'by, alebo sobášov medzi susedmi. Zemepáni, ale i samotní poddaní nemali záujem plošne rozširovať intravilán, ani zväčšovať počet usadlostí, lebo tým narastal výber daní do kráľovskej pokladne, čo sa prejavovalo najmä počas vlády Mateja Korvína. Prevažujúcou tendenciou preto nebolo delenie usadlostí, ale naopak, koncentrovanie obyvateľov. V jednej usadlosti aj z týchto dôvodov spolu bývali 2 – 3 rodiny (domácnosti) v náležitom počte domov. Prispievalo to k pustnutiu iných usadlostí a paralelne to viedlo k rastúcomu počtu delených lánov prislúchajúcich k obývaným usadlostiam.³⁶¹

Otázku, do akej miery pozostávali domácnosti na Čabradskom panstve popri pokrvných príbuzných aj z iných obyvateľov, otvárajú svedecké výpovede viažuce sa k dedine Žibritov z roku 1543. Jeden

spoluchotárník najprv uviedol, že kedysi pracoval u Šimona zo Žibritova, pre ktorého vyrábal uhlie a bol u neho vtedy sluhom (*servitor*). Michal Majdan z nedalekej Teplice vyhlásil, že rovnako slúžil u nebohého Šimona a dodal, že drevo na pálenie uhlia rúbal pred 40 rokmi. Želiar (*inquilinus*) z Banskej Štiavnice tiež určitý čas býval v Žibritove a vypovedal preto o užívaní tamojších pozemkov.³⁶² Charakteristiku Žibritova dopĺňa poznatok, že išlo o menšiu dedinu (v rámci Čabradského panstva priemerne veľkú), ktorá ležala v podhorskej oblasti s pôvodne nemeckým obyvateľstvom.³⁶³ Ako uvidíme ďalej, v dedine trvalo nežili želiari. V rámci miestneho hospodárstva nadobúdali zrejme významný podiel lesné remeslá, najmä uhliarstvo. Štruktúra a utváranie domácností sa v týchto súvislostiach týka diskusie o typoch rodín v predindustriálnej Európe, ktorú už pred desaťročiami inicioval britský matematik a štatistik maďarského pôvodu John Hajnal. Pôvod skúmaných fenoménov hl'adal ešte v stredoveku. Trvalejšie zastúpenie služobníctva v domácnostiach v starom demografickom režime bádanie často pripisuje neskorému sobásnemu veku (postupne stúpajúcemu) a odkladanému sobášu, s čím bol okrem iného spojený nižší počet detí v manželstvách a rodinách západného typu. Uhorsko však podľa Hajnalovho vymedzenia patrilo do oblasti s utváraním rodiny východného typu. Aj v uhorskom prostredí sa však vyskytovali značné odchýlky a rozdiely, napr. medzi dedinou a mestom, ku ktorým prispievala etnická a neskôr aj náboženská rôznorodosť.³⁶⁴ I keď' na základe torzovitých dokladov môžeme vyvodzovať len závery s obmedzenou platnosťou, porovnanie situácie v Žibritove so štruktúrou domácností v Dolných Nekyjách naznačuje, že už v rámci regiónu Hont pozorujeme zreteľné rozdiely. Okrem odlišných geografických podmienok a nadväzujúceho hospodárstva môžeme predpokladat' ďalšie faktory podmieňujúce rozdiely v štruktúre domácností: najmä rôznu veľkosť sídiel, mieru mobility a tiež etnický pôvod obyvateľstva.

PUSTNUTIE A ZAĽUDŇOVANIE USADLOSTÍ

Zmienky o pustých, či opustených sídlach, tvoria súčasť opisov stavu osídlenia už od vrcholného stredoveku. Rozsah obývaných a pustých usadlostí preto nepravidelne opisujú rôzne del'by, kúpy, ale

i dedenie a zálohovanie majetkov. K najstarším dokladom vo vzťahu k hradným majetkom môžeme zaradiť doklad z Ladzian z roku 1288. Do vlastníctva dediny, dovtedy v rukách Derža mladšieho a Demetera z rodu Hunt-Poznan, na základe rozhodnutia Ladislava IV. zástupcovia Ostrihomskej kapituly ustanovili potomkov a príbuzných šľachtica Dobáka. V Ladzanoch pri tej príležitosti zástupcovia kapituly našli bez obyvateľov len jeden dom.³⁶⁵ Žiaľ, nepoznáme počet obývaných domov. Údaj o jednom prázdnom dome však v tomto prípade odkazuje na vyššiu mieru zalúdnenia.

Proces pustnutia usadlostí v neskorom stredoveku patrí k dôkladne spracovaným témam na pomedzí dejín osídlenia a historickej demografie. Vďaka doterajšiemu bádaniu preto môžeme v zvýšenej miere uplatniť porovnávací výskum. Tak, ako inde v Európe, aj v Uhorsku malo pustnutie sídiel viaceré príčiny. Patrili k nim predovšetkým hospodárske a spoločenské činitele, feudálne rozbroje, neznesiteľné poddanské bremená, živelné pohromy, epidémie a vojny. Netreba azda príliš zdôrazňovať, že podmienky v jednotlivých regiónoch sa mohli značne lísiť.³⁶⁶ Klíčovým prameňom pre poznanie stavu osídlenia a zalúdnenia je súpis a zároveň delba poddanských usadlostí na Čabradskom panstve, vyhotovená Horvátovcami. Jej výslednú podobu zachytáva listina vydaná Budínskou kapitolou dňa 27. januára 1476.³⁶⁷ Delba eviduje 27 majetkov, avšak iba časť z nich patrila k dlhodobo ustáleným príslušenstvám hradu. Ďalšiu časť majetkov držali majiteľia panstva v zálohu, alebo v nich krátkodobo vlastnili podiely. V rámci zdokumentovanej delby preto budeme hodnotiť len 17 ustálených majetkov (z nich jedno prédiu bez obyvateľov a tri sídla zastúpené podielmi), kde možno dlhodobejšie sledovať okrem vlastníckych vzťahov aj hospodárske a sociálne pomery, zamestnanie obyvateľov, prípadne iné charakteristiky.

Delba zaznamenávala členenie majetkov podľa sedliackych, resp. poddanských usadlostí (*sessiones iobagionales*, ojedinele aj *loca sessionalia*), ktoré rozlišuje na obývané a pusté. S výnimkou podhradia dokument vždy uvádzajú aj hlavu – hospodára na čele každej obývanej usadlosti. V prípade pustých usadlostí spomína iba časť mien bývalých hospodárov, k čomu sa vrátim nižšie. Podľa doplnujúceho výskumu osobných mien sa zdá, že delba uvádzajú všetkých usadlostí, vrátane usadlostí obývaných neurodzenými familiármi, remeselníkmi, mly-

SÍDLA	OBÝVANÉ USADLOSTI		PUSTÉ USADLOSTI		SPOLU
PODHRADIE	2	67%	1	33%	3
ČABRADSKÝ VRBOVOK	12,25	67%	6	33%	18,25
MEDOVARCE	12	40%	18	60%	30
DEVIČIE	22	85%	4	15%	26
KRNIŠOV*	12	86%	2	14%	14
ŽIBRITOV	12	100%	-	-	12
SVÄTÝ ANTON	22	65%	12	35%	34
ILJIA	8	50%	8	50%	16
PODIEL V ŠTEFULTOVE	6	100%	-	-	6
PRÉDIUM DORFEL	-	-	-	-	-
PRENČOV	32	71%	13	29%	45
BELUJ	30	97%	1	3%	31
TEPLICA	1	17%	5	83%	6
LEHÔTKA	1	17%	5	83%	6
OPAVA	4	40%	6	60%	10
PODIEL V SLATINE	6	43%	8	57%	14
PODIEL V SEČIANKACH	10	63%	6	37%	16
SPOLU	192,25	67%	95	33%	287,25

Tab. 2. Podiel obývaných a pustých usadlostí na ustálených majetkoch Čabradského panstva v roku 1476.

* Súpis nespomína majetkový podiel, ale staršie pramene v Krnišove uvádzajú aj miestnych zemanov.

nármí, mýtnikom a pod. Ich usadlosti možno neplatili zemepanskú daň stanovenú pre rolníkov, ale plnili iné konkrétnie služby a povinnosti. Súpis bol vykonaný na základe pôvodných port, totožných s bránami usadlostí. Nešlo teda o novú daňovú jednotku nazývanú aj daň kráľovskej pokladnice (*tributum fisci regalis*), zavedenú kráľom Matejom Korvínom v roku 1467. Vyjadrovala ju tzv. daň od komína, vyberaná od jednotlivých domácností v rámci každej poddanskej usadlosti.³⁶⁸ V prípade dlhodobých príslušenstiev Čabradského panstva pod pojmom

usadlost' v roku 1476 vzhl'adom na rôzne geografické, hospodárske a demografické podmienky sídiel môžeme očakávať pomerne heterogénnu jednotku. O ich vnútornom usporiadani ešte nepoznáme údaje, ale ojedinelá zmienka o štvrtinovej usadlosti v Čabradskom Vrbovku členenie naznačuje. Je pravdepodobné, že v rámci jedného panstva sa usadlosti v jednotlivých sídlach líšili veľkost'ou. Podľa Petra Ratkoša v uhorských podmienkach ešte nebolo presne stanovené, kol'ko pôdy pripadne na jednu usadlosť. O rozsahu usadlosti rozhodovala zemepanská vrchnosť. Poddanská usadlosť bola základom pre určovanie vrchnostenskej časti feudálnej renty, nie pre stanovenie štátnej dane ani cirkevného desiatku, kde bola rozhodujúca produkcia.³⁶⁹ Vzhl'adom na rozdiely medzi usadlosťami môžu absolútne čísla vyjadrujúce veľkost' sídiel byť do určitej miery skresľujúce. Reálnejšiu predstavu môže dokumentovať percentuálny pomer obývaných a pustých usadlostí.

SÍDLA	OBÝVANÉ USADLOSTI		PUSTÉ USADLOSTI		SPOLU
VEĽKÉ (HORNÉ) TUROVCE	16	70%	7	30%	23
MAJER V INÁNCI	-	-	-	-	-
HORNÉ (HONTIANSKE) TESÁRE	4	100%	-	-	4
ISKORŇA	14	88%	2	12%	16
IPEĽSKÉ ÚĽANY	6	100%	-	-	6
VEĽKÁ VES NAD IPEĽOM	12	75%	4 (8?)	25%	16?
KOSIHOVCE	7	100%	-	-	7
ČECHY	4	89%	0,5?	11%	4,5?
DAČOV LOM	7	100%	-	-	7
ČEBOVCE	10	83%	2	17%	12
SPOLU	80	84%	15,5	16%	95,5

Tab. 3. Podiel obývaných a pustých usadlostí v zálohovaných majetkoch Čabradského panstva v roku 1476.

Zo súpisu dlhodobo ustálených majetkov a majetkových podielov hradného panstva možno naprieč chýbajúcim údajom o veľkosti

usadlostí vyvodiť výrazné rozdiely vo veľkosti sídiel a najmä v pomere obývaných a pustých usadlostí. K najmenším sídlam patrilo podhradie hradu Čabrad', kde súpis eviduje dve obývané a jednu pustú usadlosť. Patril k nim aj majerský dom. Len po jednej obývanej usadlosti súpis uvádza v samote Teplica a rovnako v susednej dedine Lehôtka. V obidvoch sídlach spomína po 5 pustých usadlostí. Podiel pustých usadlostí bol v týchto sídlach najvyšší v rámci celého panstva. Môžeme dodat', že súčasne išlo o najmenšie sídla medzi príslušenstvami hradu, čo potvrdzuje poznatok, že pustnutie a zanikanie ohrozovalo predovšetkým malé sídla. Podobne malou dedinou bola aj Opava, kde popri štyroch obývaných nachádzame 6 pustých usadlostí. Najväčšie zastúpenie mali dediny s počtom od 10 do 30 usadlostí. Pomer obývaných a pustých usadlostí aj v tejto kategórii značne kolísal. Za najväčšie sídla v rámci panstva možno označiť Prenčov, Svätý Anton a Beluj, kde nachádzame 45, 34 a 31 usadlostí. I keď tieto dediny spolu susedili, preukazovali tiež zreteľné rozdiely v zastúpení obývaných a pustých usadlostí. Pokial' v Prenčove a Svätom Antone bola pustá asi tretina usadlostí, v Beluji nachádzame len jednu pustú usadlosť. Predstavu dopĺňajú podiely v dedinách Štefultov, Slatina a Sečianky, kde nepoznáme dobové údaje o celkovej veľkosti obcí. Je však pozoruhodné, že podiel v Štefultove spolu s dedinou Žibritov boli jedinými príslušenstvami, kde súpis uvádza iba obývané usadlosti. Pomery v týchto dvoch sídlach sú pozoruhodné aj v mladšom období. Išlo totiž o príslušenstvá hradu, v ktorých chýbali želiari. Údaje o celkovom počte usadlostí potvrdzujú známu skutočnosť, že obyvateľstvo na vidieku žilo najmä v menších dedinách. Majetky a majetkové podiely na panstve mali priemerne 18 usadlostí (obývaných aj pustých), čo mierne prevyšovalo priemernú veľkosť dedín v celom Honte (spolu s Malohontom). Tento údaj môže však pôsobiť skresľujúco, lebo prítomnosť spustnutých, resp. neobývaných usadlostí bola všeobecne rozšíreným javom.³⁷⁰ Na Čabradskom panstve bola v roku 1476 tretina usadlostí pustá. Okrem toho však majitelia panstva mali v čase konania del'by v držbe aj zálohované usadlosti v ďalších desiatich sídlach na území Hontu. Podiel obývaných usadlostí voči pustým bol v tejto skupine majetkov výrazne vyšší. Pustá bola len šestina zálohovaných usadlostí. Vo viacerých sídlach (Hontianske Tesáre, Ipel'ské Úľany, Kosihovce, Dačov Lom) pritom majetkové podiely tvorili len obývané usadlos-

ti. Vysvetlením môže byť ich majetkovoprávne postavenie. Predmetom zálohovania sa stávali predovšetkým obývané usadlosti, z ktorých mohli ich držitelia poberať príjmy. Napriek tomu, údaje z blízkeho regiónu ukazujú, že v pomere obývaných a pustých usadlostí mohli byť medzi majetkovými celkami relatívne vysoké rozdiely.

SÍDLA	OBÝVANÉ USADLOSTI	PUSTÉ USADLOSTI	SPOLU
ŽELIEZOVCE	50	36%	90
VOZOKANY NAD HRONOM	23	48%	25
AGOV	15	75%	5
VEĽKÝ DVOR	9	45%	11
MÁLAŠ	5	16%	27
PRÉDIUM SZÉK	-	-	-
ŠALOV	22	69%	10
TRHYŇA	9	20%	35
VEĽKÝ PESEK	28	56%	22
DEVIČANY	24	60%	16
SPOLU	185	43%	241
			426

Tab. 4. Podiel obývaných a pustých usadlostí v majetkovom celku v okolí Želiezoviec v roku 1486.

Pre porovnanie, z roku 1486 poznáme údaje o zastúpení obývaných a pustých usadlostí v niektorých ďalších sídlach na pomedzí Tekova a Hontu, ktoré v závere stredoveku získali do vlastníctva Erdődyovci, vtedajší majitelia Čabradského panstva. V Tekove sa jednalo o blok majetkov v okolí mestečka Želiezovce: o samotné Želiezovce, Vozokany nad Hronom (dnes súčasť Hronoviec), Agov (dnes súčasť Nýrovie), Veľký Dvor (Kerekudvar, samota v k.ú. Želiezovce), Málaš s prédiom Szék (nelokalizované, azda v k.ú. Málaš). Na hontianskej strane išlo o Šalov, Trhyňu a Veľký Pesek (obidve dnes súčasť Sikenice), ako aj o severnejšie položené Devičany.³⁷¹ Z údajov o počtoch a pomeroch usadlostí sú zrejmé dve skutočnosti. Sídla boli v porovnaní s Čabradským panstvom väčšie, ale zároveň spustnutejšie. Veľkostou dominovali Želiezovce, čo možno vysvetliť postavením mestečka. Aj

po zohľadnení skreslenia vyvolaného Želiezovcami sa priemerná veľkosť všetkých sídiel (okrem prédia Szék) blížila k veľkosti najväčších dedín Čabradského panstva. Väčšiu veľkosť možno azda vysvetliť klimaticky aj pol'nohospodársky priaznivejšími podmienkami v mikroregióne. Vo väčšine sídiel v tomto majetkovom celku nachádzame pustú viac ako polovicu usadlostí, pričom vyl'udnené usadlosti spolu dosahovali takmer dvojtretinový podiel. Otázne zostávajú príčiny vysokého podielu pustých usadlostí.

Príčiny stavu nesporne aspoň sčasti vysvetľuje nariadenie Mateja Korvína z roku 1483. Kráľ vtedy osloboďil Želiezovce, Pesek, Šalov, Agov, Devičany, Vozokany a Veľký Dvor od povinnosti zásobovať vojsko a poskytovať mu pohostenie. Uvedené sídla totiž kvôli častým povinnostiam voči vojakom spustli. Panovník preto nariadił kapitánom, podkapitánom a iným veliteľom kráľovského vojska, aby svojim vojakom nedovolili na tieto majetky vstúpiť, ani žiadať pohostenie či potraviny. Ak by vojaci trpeli veľkou núdzou, mohli si prísť po potraviny, ale tamojším obyvateľom mali za ne riadne zaplatiť. Možno z toho vyvodiť, že dovtedy sa tak nedialo. Je určitým paradoxom, že k nepríaznivému rozpoloženiu sídiel prispelo domáce uhorské vojsko.³⁷² Plienenie, ku ktorému pravdepodobne dochádzalo pred rokom 1483, sa prejavilo na stave zaznamenanom s miernym časovým odstupom v roku 1486. Spustnutie veľkej časti usadlostí mohli v krátkodobom horizonte vyvolat najmä úteky poddaných.

Ako sme už uviedli, problém pustnutia bádanie tradične kladie do vztahu s viacerými vplyvmi. Skúmat iba pustnutie by bolo jednostranné, hoci ide o jav obvykle doložený dlhodobo. Rovnakú dôležitosť nadobúda aj opačný proces smerujúci k obnove a zaľudňovaniu sídiel. Aj napriek častým otrasmom je revitalizácia jedným zo znakov prevažne rol'níckej spoločnosti s ustálenými zdrojmi obživy.³⁷³ Spomedzi potenciálnych negatívnych vplyvov sú v oblasti Hontu pomerne dobre zdokumentované predovšetkým vojenské t'aženia, ku ktorým zhodou okolností dochádzalo v pravidelných intervaloch. V novembri 1441 ohrozovalo Krupinu vojsko bojujúce proti spojencom ovdovenej kráľovnej Alžbety Luxemburskej, ktoré tam spôsobilo veľké škody. V decembri 1441 sa v regióne zdržiaval aj uhorský kráľ Vladislav I. Jagelovský. Do oblasti vstúpil z juhu v smere od Vacova a hradu Novohrad. Pravdepodobne cez Šahy prenikol so svojim vojskom až ku Kru-

pine, kde si vybudoval polný tábor. Následne poznáme jeho pobyt v Hontianskych Moravciach, odkiaľ sa presunul cez Dvory nad Žitavou dalej na západ.³⁷⁴ V máji 1442 jágerský biskup Šimon z Rozhanoviec s Ladislavom Čechom z Levíc napadli so 4000 vojakmi Banskú Štiavnicu a mesto vyplienili. V novembri 1442 Krupinu znova ohrozovali protivníci kráľovnej.³⁷⁵ V júli 1447 uskutočnilo tăženie proti Zvolenu a ostatným pevnostiam Jána Jiskru vojsko Jána Huňadyho. Podľa miest Huňadyho pobytov je zrejmé, že postupoval cez región Novohradu. Podarilo sa mu však ovládnut' aj Krupinu. Nevieme však, či silou, alebo dohodami.³⁷⁶ V októbri a novembri 1451 po prehratej bitke pri Lučenci uskutočnil Ján Huňady nové tăženie proti oporným bodom Jána Jiskru. Hlavným cieľom bolo dobytie Zvolena. Cez Šahy, ktoré obliehal a vydobyl s veľkým vojskom, postupoval Huňady až do Krupiny, ktorú tiež zaujal. Následne sa obrátil naspäť na juh k Vyškovciam nad Ipľom a dalej už postupoval k Ostrihomu.³⁷⁷ V októbri a novembri 1461 uskutočnil Matej Korvín výpravu proti českej posádke na Čabradi. Kráľ vstúpil do Hontu z východu, od Sečian. Kráľovské vojsko so zastúpením jazdy aj pechoty vybudovalo pri Čabradi obliehací tábor a po dobytí hradu panovník odtiahol do Budína.³⁷⁸ Pozdĺž rieky Ipel' preniklo do Hontu v novembri 1471 aj vojsko pol'ského kráľoviča Kazimíra Jagelovského, ktoré na ceste od Hatvanu prechádzalo do Nitry. Vojsko malo spočiatku okolo 12 000 mužov a pomerne pestré zloženie. Okrem Poliakov v ňom boli zastúpení aj nemeckí žoldnieri, Moldavci a krymskí Tatári. Časť oddielov sa od výpravy postupne oddelila. Do Nitry preto nakoniec dorazilo asi 4000 vojakov.³⁷⁹ Podľa pol'ského kronikára Jána Długosza v Hatvane mal Kazimír nedostatok dreva. Presunul sa preto ku kláštoru a mestečku Šahy nad riekou Hron (?) (*ad monasterium et opidum Szak supra fluvium Ren*), kde si rozložil tábor a mal tam dostatok potravín aj paliva. Odtiaľ po čase odtiahol do Nitry.³⁸⁰ Je zrejmé, že pri lokalizovaní Šiah nad Hronom sa kronikár dopustil chyby. Pozoruhodnejšia je zmienka o dostatku zásob. V Šahách a na okolí sa zrejme nachádzali dostatočné zdroje pre potreby väčšieho vojska.

K uvedeným údajom o presunoch a pobytach vojsk sa viažu prevažne jesenné termíny ich prítomnosti v Honte v čase po zbere úrody. Očakávať preto môžeme najmä plienenie v dedinách, ktorým si vojaci dopĺňali zásoby. Situáciu dokresľujú údaje z mesta Krupina, ktoré sice nepatrilo k Čabradskému panstvu, ale hradné majetky ho obklopovali

a viedli po nich nevyhnutné prístupové cesty. V 60. a 70. rokoch Matej Korvín opakovane oslobodil Krupinu od platenia daní, lebo mesto bolo spustnuté, vypálené a vyl'udnené. Podľa dobových správ Krupinu ohrozovali cudzí ale aj domáci „lúpežníci“ (*latrones*).³⁸¹ Opakovaným pustošením dedín môžeme snáď vysvetliť stav niektorých hradných majetkov v roku 1476. Polovičné alebo väčšie zastúpenie pustých usadlostí vidíme v Ilji, Medovarcích, Opave a Slatine. Následky plienenia obyvatelia dedín obvykle pomerne rýchlo prekonávali, ale vyšší podiel a najmä pretrvávanie pustých usadlostí mohli signalizovať dlhodobejšie demografické alebo hospodárske problémy. Vojnové t'aženia podľa všetkého len výnimcoľne spôsobovali straty na ľudských životoch v hodnotách ovplyvňujúcich demografický vývoj. Naopak, nepriame dôsledky okrem hladu v dôsledku plienenia prinášali rôzne epidémie, ktoré často šírila pohybujúca sa masa vojakov žijúcich v nevyhovujúcich hygienických podmienkach. Nemusí tomu protirečiť poznatok, že mor ovplyvňoval populačný vývoj v Uhorsku vo všeobecnosti menej, ako sa usudzovalo.³⁸² O epidémiách na Čabradskom panstve v stredoveku doposiaľ chýbajú konkrétné údaje. Zo zachovaných správ o more v susednom banskoštiavnickom regióne v závere stredoveku a na začiatku novoveku však vieme, že spôsoboval vel'ké škody a straty na životoch.³⁸³

Bádanie zamerané na proces pustnutia dedín už opakovane upozornilo, že vyl'udňovanie nemožno chápať len ako obraz výlučne negatívnych zmien, akými boli vojny alebo epidémie. Naopak, neraz išlo o výsledok pozitívnych úprav a korektúr v kultúrnej krajine, ktoré medzi prvými poznamenali málo atraktívne lokality.³⁸⁴ V týchto súvislostiach možno uvažovať aj o hospodárskych a sociálnych činitel'och pustnutia, ktoré vyslovávali st'ahovanie obyvateľ'sta. Na silný pohyb obyvateľ'sta, hojnú emigráciu a imigráciu v Honte v neskorom stredoveku upozornil už dávnejšie na základe rozboru osobných mien Vladimír Šmilauer. Okrem etnických mien vypovedajú podľa neho o vnútornej migrácii obyvateľ'sta aj početné prímená odvodené z osadných názvov a obyvateľ'ské mená.³⁸⁵ Do skupiny prímen odvodených od pôvodného bydliska ich nositeľ'ov alebo predkov patria napr. Selecký (Tomáš Zelczky, 1464) a Szelczy (Ján Sywlchy, 1476) v Čabradskom Vrbovku, ako aj Drienocký (Peter Drinoczky, 1476) v Medovarcích a Drenai (Matej Drenay, 1477) v Krnišove. Početnejšie sa vyskytuje prímeno Žib-

rit (Pavol *Sybreh*, 1467, Marek a Ondrej *Sybryth*, Pavol *Sybrith*, 1476) v Devičí. Richtárom vo Svätom Antone bol Slatinský (Tomáš *Slatinsky*, 1502 – 1521). V rovnakej obci poznáme aj prímená Stubner a Stubler (Valentín *Sthwbner*, Ambróz *Sthwbler*, 1524). Nemožno u nich vylúčiť pôvod zo susednej Babinej, nemecky Stuben. Na hrade Čabrad' poznáme familiára s prímenom Bozók (Ondrej *Bozok*, 1475) a v Prenčove richtára s prímenom Bozauker či Bozoukar (Pavol *Bozaukar*, *Bozoukar*, 1437). Nie celkom priezračné je prímeno Kolbasič (Michal *Kolbozicz*, Ján *Colbazycz*, 1476) v Prenčove možno podľa Kolpachov – Banského Studenca. V Beluji poznáme prímeno Môťovský (Juraj *Mothowczky*, 1500). V Slatine opakovane nachádzame prímeno Čabrad' (Štefan *Chabrad*, 1476, Matej a Albert *Chabrad*, 1504).³⁸⁶ Prehl'ad naznačuje, že prímená vyjadrujúce pôvod sa vyskytovali v takmer každej dedine hradného panstva. Zhodne so závermi, ku ktorým dospel István Szabó, môžeme konštatovať, že tento typ prímen vypovedá o st'ahovaní poddaných, ktorí zvyčajne pochádzali z úzkej geografickej oblasti v pásme susedných alebo okolitých dedín.³⁸⁷ Vyššie uvedená vzorka prímen ukazuje, že st'ahovanie časti poddaných mohla ul'ahčovať ich migrácia v rámci rovnakého panstva.

St'ahovanie, pochopiteľne, organizovali aj zemepáni, ktorí tým mienili navýsiť počet daňovníkov a osídlit' prípadné pusté usadlosti. Určité znaky doosídľovania viacerých lokalít v rovnakom čase pozorujeme na začiatku osmanskej expanzie (po obsadení Budína). Portálny súpis Hontianskej stolice z rokov 1542 – 1543 spomína v Čabradskom Vrbovku, v Strednom Pýre a v Slatine nové obyvatel'stvo: ujdených a zbedačených dalmátskych Slovanov zvaných Bunjevci. Súpis spomína ich usadlosti hned' za miestnymi chudobnými obyvateľmi. Môžeme očakávať, že boli spoločne oslobodení od platenia dane.³⁸⁸ Prítomnosť Bunjevcov súvisela s postupujúcimi Osmanmi a s masívnu migráciou chorvátskeho obyvatel'stva na sever. Napokon, aj vtedajší vlastník panstva Peter Pálffy sa zo Slavónska presídlil do svojho nového pôsobiska – horného Uhorska.³⁸⁹

Porovnanie stavu zal'udnenia v pomoháčskom období, avšak iba v rozsahu celého Čabradského panstva, umožňuje dikálny súpis Hontianskej stolice z roku 1531. Vzhľadom na charakter výberu, resp. evidencie daní dokumentuje len platiace, čiže obývané usadlosti. I ked' súpis spočiatku uvádza konkrétné sídla v rámci regiónu Hont,

SÍDLA	SEDLIACKE USADLOSTI			ŽELIARSKE USADLOSTI
	OBÝVANÉ	PUSTÉ		
PRÉDIUM ČABRAĎ	-	-	-	-
ČABRADSKÝ VRBOVOK	14	82%	3	18%
PODIEL V MEDOVARCIACH*	25	83%	5	17%
DEVIČIE*	22	85%	4	15%
KRNIŠOV**	13,5	100%	-	-
ŽIBRITOV	11	100%	-	-
SVÄTÝ ANTON	23,5	100%	-	-
ILJIA	11,5	92%	1	8%
PODIEL V ŠTEFULTOVE	6	100%	-	-
PRENČOV	29,5	98%	0,5	2%
BELUJ	26	84%	5	16%
TEPLICA	6	100%	-	-
LEHÓTKA	6	100%	-	-
OPAVA	10	100%	-	-
PODIEL V SLATINE	6	50%	6	50%
PODIEL V SEČIANKACH**	10	71%	4	29%
PODIEL V H. RYKYNČICIACH	2	100%	-	-
ČELOVCE	22	100%	-	-
PODIEL V ĎURKOVCIACH	1	50%	1	50%
PODIEL V H. NEKYJÁCH	19	100%	-	-
PODIEL V NEKLINCI	8	84%	1,5	16%
PODIEL V PLÁŠŤOVCIACH**	15	94%	1	6%
SPOLU	287	90%	32	10
				74

Tab. 5. Podiel obývaných a pustých sedliackych usadlostí a počet želiarskych usadlostí na majetkoch Čabradského panstva v roku 1540.

*Uvádzané polovičné usadlosti. ** Do počtu neboli zahrnuté šľachtické kúrie, zálohované, ani osloboodené usadlosti. V Krnišove register neuvádzajú majetkový podiel, ale iné pramene tu dokladajú majetky zemanov.

za hradné panstvo v rukách Štefana Erdődyho z Čabrade uvádza súhrnný počet 175 platiacich port.³⁹⁰ Kvôli rozširovaniu panstva v závere stredoveku tento údaj nedokážeme porovnať so súpisom z roku 1476. Vzhľadom na to, že hradné majetky sa na území Hontu po roku 1531 nerozširovali, údaj môžeme porovnať so súpisom z roku 1540. Výsledok (rozdiel) je prekvapujúci. V roku 1540 eviduje register majetkových príslušenstiev hradu Čabrad' na území Hontu až 287 obývaných usadlostí.³⁹¹ Má to znamenat', že počet obývaných usadlostí na panstve v priebehu desiatich rokov stúpol o dve tretiny? Takýto nárast je nereálny, skôr možno uvažovať o nízkom výbere daní v roku 1531. Nevylučujeme disproporciu medzi vyrubenou a vybranou daňou, ktorá sa mohla prejavit' aj v krátkom časovom úseku.³⁹² Vysvetlenia sú nejednoznačné, ale zohľadniť môžeme najmä následky osmanského plienenia na južnom okraji Hontianskej stolice po moháčskej bitke.³⁹³ Naopak, dôkladný majetkový register z roku 1540 dokumentuje vysoký podiel obývaných, teda zdanených usadlostí.

Ak sledujeme počet a podiel obývaných a pustých usadlostí v pätnástich dedinách (bez Podhradia), ktoré patrili k panstvu ešte v roku 1476, vidíme pozoruhodné rozdiely. Súpis v roku 1540 v tejto skupine sídiel (vrátane podielov v Slatine a Sečiankach) uvádza 224 (89 %) obývaných a 28,5 (11 %) pustých usadlostí. V roku 1476 tie isté súdla vykazovali 190,25 (67 %) obývaných a 94 (33 %) pustých usadlostí. Pri porovnaní obidvoch časových horizontov v absolútном vyjadrení celkový počet usadlostí v roku 1540 poklesol, avšak reálny pokles o dve tretiny zaznamenali len pusté usadlosti. Počet a podiel obývaných usadlostí všeobecne stúpol. Časť sídiel pritom pusté usadlosti vôbec nevidovala. Mohli by sme preto konštatovať, že súdla na panstve sa sice zmenšili, ale súčasne sa zvýšilo ich zaľudnenie. Treba však pripomenúť, že časové rozpäťie 1476 – 1540 zahŕňa približne tri generácie obyvateľov a bez kontinuálnych prameňov nemožno vyvodzovať d'alekosiahle závery. Zmena je napriek tomu zrejmá. Samostatnou skupinou obyvateľstva zostávajú želiari, o ktorých podáva prvé ucelenejšie správy práve súpis z roku 1540. Želiari žili vo väčšine dedín a voči sedliakom mali v rôznom pomere menšinové postavenie. Pusté usadlosti želiarov pritom súpis nespomína. Tento stav môže vysvetlovať o celkovej tendencii zemepánov koncentrovať obyvateľstvo a optimalizovať výber daní. Pre dokreslenie, súpis obyvateľov Modrokamenského pan-

stva z roku 1527 spomína priamo v podhradí hradu Modrý Kameň aj dve želiarske usadlosti. V prvej uvádzia šest' hláv rodín (vrátane jednej vdovy). V druhej usadlosti spomína sedem hláv želiarskych rodín.³⁹⁴ Prel'udnenie, na lokálnej úrovni, mohlo tvorit' sprievodný jav naznačeného procesu.

STAROBA A VYSOKÝ VEK

V stredoveku i na začiatku novoveku upozorňujú na prítomnosť staršej, resp. najstaršej generácie medzi obyvateľmi dedín predovšetkým správy o starcoch, vyššom veku a uvádzanom časovom odstupe. Muži vo vyššom veku s prívlastkom starí, starší alebo starci sa obvykle zúčastňovali na súdnom vyšetrovaní vo funkcii svedkov a pamätníkov najmä pri majetkových sporoch a vymedzovaní hraníc. Váhu ich ústneho svedectva zachytávajúceho častokrát stav spred viacerých desaťročí posilňoval nízky stupeň alfabetizácie vtedajšej spoločnosti.³⁹⁵ Podľa uhorského obyčajového práva mali mat' svedkovia požadovaný vek, aby si pamätali minulé skutky a mohli o nich vypovedať. Nízky vek mohol spochybniť svedectvo. Svedkovia vo veku 16 alebo nanajvýš 20 rokov preto nemohli vypovedať o udalostiach spred 25 rokov, iba ak boli podplatení. Úradníci vedúci vyšetrovanie preto mali vek svedkov a čas opisovaných udalostí starostlivo a pravdivo zaznamenať. Svedectvo sedliaka voči šľachticovi nebolo rovnocenné, avšak svedectvo susedov a spoluchotárnikov bolo kvôli ich blízkosti (*propter propinquitatem*) k prípadu a udalostiam pravdivejšie, ako svedectvo šľachticov z rovnakej stolice.³⁹⁶ V podobnom kontexte sa stretávame s určovaním času a veku i v skúmaných prameňoch. Počas rozsudzovania sporu o pozemky medzi majetkami Ostrihomskej kapituly Sebechleby a Nemce proti majetkom Čabradského panstva Prenčov a Beluj sporiace sa strany v roku 1476 opisovali hranice, ktoré si pamätali ešte za života cisára Žigmunda (†1437). K zabratiu pozemkov a k posunutiu hraníc malo pritom dôjsť až v nepokojných časoch po smrti kráľa Albrechta (†1439).³⁹⁷ Obidve vymedzenia odkazujú na relatívne presné datovanie stavu, pričom odkaz na vládu Žigmunda Luxemburského môže zahŕňať aj rozpätie dvoch generácií. Mladší prameň už namiesto politických udalostí zdôrazňuje stav podľa hospodárskych a vlastníckych

pomerov. Počas súdneho vyšetrovania v roku 1543 muži zo Žibritova vypovedali o sporných lesoch podľa toho, čo počuli od svojich rodičov (*a parentibus*). Desiatí svedkovia z Babinej uviedli, že pred 25 rokmi bývali v Žibritove a traja z nich sa tam aj narodili, konkrétnie Gregor Vicen, Mikuláš Buzák a Melchior Antal. Podľa toho, čo počuli od starých ľudí (*ab antiquis hominibus*), opísali hranice tamojších pozemkov. Ďalší svedok, Kristián Kuchárka alebo Kuchár zo Bzovskej Lehôtky uviedol, že sa narodil vo Svätom Antone a počul tam od starých predkov (*ab antiquis antecessoribus*), že s obyvateľmi Žibritova nemali žiadnu hranicu, ale len s krupinskými mešťanmi. Iný svedok napokon zdôraznil, že starí obyvatelia (*antiqui incole*) Žibritova sa s krupinskými mešťanmi vždy dohodli o poplatkoch za pálenie uhlia.³⁹⁸ Zo svedectiev je zrejmé, že príslušníci mladšej generácie sa aj po desaťročiach a navyše aj po odstahovaní mohli opriest' o ústne tradované poznatky svojich predchodcov, čo posilňovalo medzigeneračnú pamäť a zotrvačnosť vo vlastníckych vzťahoch.

Stredoveké aj ranonovovéké pramene udávajú vek osôb tromi spôsobmi. Do prvej skupiny patria údaje o presnom veku, ktoré tvoria najmenšiu skupinu a zvyčajne ich možno pokladat' za hodnoverné. Patria sem najmä údaje o veku kňazov. Druhú, najväčšiu skupinu, tvoria údaje o zaokrúhlenom veku +/- niekoľko rokov, alebo zaokrúhlené číslo. Týkajú sa dĺžky života rôznych vrstiev svetskej spoločnosti – sedliakov, šlachty, mešťanov a iných skupín obyvateľstva, napr. baníkov. Patrí sem aj udávanie veku časti duchovenstva, najmä nižšieho. Približný vek uvádzali zaužívané zvraty v medziach pravdepodobnosti. Nemožno vylúčiť, že sami vypočúvaní svedkovia v prevažne negramotnej spoločnosti udávali svoj orientačný vek. Napokon, tretiu skupinu tvoria nedôveryhodné údaje o veku. Ide predovšetkým o osoby s vekom 100 rokov, ktoré nezodpovedali reáliam stredovekej demografie. Správy o storočných mužoch sa javia ako expresívna konvencia. Z rôznych období sú známe prípady starcov všeobecne považovaných za storočných, hoci nikto, vrátane ich samotných, nepoznal dátum ich narodenia. Sto rokov bolo jednoducho synonymom dlhovekosti. Priam fantazijske pôsobia zmienky o ešte starších osobách. Ich vek mal často iba zvýšiť viero hodnosť výpovede.³⁹⁹ V domácich pomeroch v Honte a Novohrade pozorujeme v 70. rokoch 15. storočia počas súdnych svedectiev obdobné postupy. Medzi poddanými aj zemanmi z rôznych de-

dín nachádzame niekol'ko desiatok mužov a aj niekol'ko žien s približným vekom 50, 60, 70, 80, 90 a 100 rokov. Najčastejšie uvádzaný bol v tejto vzorke vek 60 a 70 rokov. Kňazi, prípadne iné gramotné osoby svoj vek opisovali presnejšie.⁴⁰⁰ Poznatky korešpondujú s výskumom pol'ských prameňov, v prípade ktorých uvažuje Grzegorz Myśliwski v 15. storočí o starobe od 60 rokov života. Kritériu zodpovedajú aj údaje z blízkych banských miest, kde v závere stredoveku vystupujú starí baníci vo veku 60 – 70 rokov.⁴⁰¹ Všeobecné vymedzovanie staroby následne nachádzame pri generačnom odstupňovaní príbuzenských vztahov. Ked' v roku 1509 vypočúvali v Banskej Štiavnicki kvôli krádeži vápna a piesku svedkov z okolitých dedín, bol medzi nimi aj Štefan, syn starého Jakuba (*Steffl, alten Jacobs swn*) zo Štefultova.⁴⁰²

Podľa presne nedatovaného záznamu svedeckých výpovedí (podľa uvádzaných úradníkov asi z rokov 1487 – 1492) poznáme odhadovaný vek niekol'kých mužov zo Svätého Antona: Egíd, asi 60 ročný, Ondrej Strofel (*Sthrofferll*), asi 80 ročný, Maco Vencek či Benček (*Macz Wenczek*), asi 55 ročný. Títo muži počas súdneho vyšetrovania dosvedčili, že obec Hodruša vždy patrila k Banskej Štiavnici.⁴⁰³ Už v súpise z roku 1476 vystupujú vo Svätom Antone obyvatelia usadlostí Egíd Longovič, Ondrej Strofel (*Streffel*) a Matúš Benček (*Benczek*).⁴⁰⁴ Podľa vyššie uvedeného záznamu ich svedectiev a odhadovaného veku môžeme usudzovať, že pochádzali zo staršej generácie obyvateľov. V prípade Ondreja Strofela, resp. Strofela, je dokonca pravdepodobné, že patril k najstarším žijúcim obyvateľom obce. Súpis z roku 1476 menuje vo Svätom Antone spolu 22 hláv obývaných usadlostí. Nemožno vylúčiť, že rovnako ako Egíd, Ondrej a Matúš patrili do blízkej vekovej skupiny aj ostatné hlavy usadlostí. V tom prípade je možné, že jednotlivé usadlosti obvykle zastupovali najstarší žijúci muži – hospodári (súpis nespomína ženské mená ani v ostatných lokalitách), ktorí mohli v prípade potreby svedčiť o dovtedajších obyvateľoch a o majetkových pomeroch. Oporou pre takýto postup mohli byť právne zvyklosti v Uhorsku.⁴⁰⁵ Generačný rozdiel medzi 55 ročným a 80 ročným obyvateľom, pochopiteľne v medziach pravdepodobnosti, môže zároveň naznačovať značné vekové rozdiely v kategórii mužov považovaných za najstarších.

Del'ba hradného panstva z roku 1476 evidovala v rámci pustých usadlostí mená ich niekdajších hláv len v prvých štyroch dedinách:

v Čabradskom Vrbovku, Medovarciach, Devičí a Krnišove. V ostatných majetkoch už autori súpisu mená bývalých obyvateľov pri pustých usadlostiach nezapisovali. Je pozoruhodné, že z 32 pustých usadlostí až pri počte 27 (84 %) zapísali presné označenie niekdajšieho hospodára, určené krstným menom aj prímenom. Iba pri 5 (16 %) pustých usadlostiach, z toho troch v Čabradskom Vrbovku a dvoch v Medovarciach, uviedli neúplné meno bývalej hlavy. Najčastejšie išlo o označenie typu „nebohý Jakub“ (*Jacobus condam*), len raz išlo o prímeno bez krstného mena.⁴⁰⁶ V prípadoch s neúplným určením mien bývalých obyvateľov môžeme oprávnene predpokladat' dlhodobo neobývané usadlosťi. Identifikácia väčšiny pomenovaných pustých usadlostí s konkrétnym menom bývalého hospodára nenaznačuje veľký časový odstup od ich spustnutia. Naopak, môže vysvetliť aj o krátkodobom, resp. dočasnom spustnutí. V Medovarciach ešte v roku 1439 vystupujú poddaní Štefan Debnár (*Debnar*) a Mikuláš Veľký (*Magnus*), ktorí aj so spoľočníkmi zničili hrádzu mlyna na potoku Krupinica. V roku 1476 žil v Medovarciach Mikuláš Veľký (*Welky*) v obývanej usadlosti, ale súpis uvádza aj identické meno bývalého obyvateľa pustej usadlosti. Okrem toho spomína i Štefana Debnára (*Dobnar*), rovnako bývalého obyvateľa pustej usadlosti.⁴⁰⁷ Ak skutočne išlo o mužov uvádzaných v roku 1439 v produktívnom veku, potom môžeme usudzovať, že v roku 1476 boli ešte ich mená uchované v kolektívnej pamäti miestnych obyvateľov, čo vyjadrovali názvy ich bývalých usadlostí. Samozrejme, nepoznáme reálny vek dožitia mužov v Medovarciach, avšak už spomínané svedectvá starcov odkazujúce na udalosti spred 40 rokov zodpovedajú zdokumentovaným reáliam. Predpokladom pre kontinuitu populácie boli aj dostatočne veľké sídla a komunity s prítomnosťou najstaršej generácie obyvateľov.

SEDLIACI A ŽELIARI

O poddaných, predovšetkým roľníkoch – sedliakoch, síce informujú početné pramene, avšak dokladov o ich sociálnom alebo aj právnom postavení je pomerne málo. K základným dlhodobo skúmaným tématom patrí otázka slobody stáhovania a naopak pripútanost' k pôde. Je známe, že poddaní sa mohli odstáhovať po zaplatení nájmu za pôdu, ale

potrebovali aj súhlas zemepána. Stretávame sa s prípadom, keď' zemepanský úradník bránil odst'ahovaniu poddaného napriek zaplatenej dani. V roku 1418 sa poddaný Jakub zvaný Videk (*Wydek dictus*) rozhodol prest'ahovať z (Čabradského) Vrbovku na majetok bzovíckeho prepošta do Jalšovíka. Podľ'a obyčajov kráľovstva zaplatil právoplatnú pozemkovú daň (*iusto terragio deposito*) a iné povinné poplatky. Keď' si Jakub chcel odviezť zariadenie, majetok a cennosti zo svojho domu, na príkaz Loranda Kakaša z Kazy, vlastníka majetkového podielu vo Vrbovku, ho zadržal jeho úradník Klement. Väznil Jakuba vo Vrbovku v putách a poškodil mu zdravie. Bzovícky prepošt sa preto stážoval pred kráľom Žigmundom, ktorý prípad nariadil vyšetriť konventu v Šahách. Ten o výsledku oboznámil uhorského palatína.⁴⁰⁸ Nevieme, ako sa prípad skončil. Vzhľadom na prítomnosť spomenutých autorít je pravdepodobné, že Lorand Kakaš napokon Jakubovi Videkovi odst'ahovanie umožnil.

S podobným prípadom sa stretávame v ned'alekom Cerove. Margita, vdova po Levkovi, sa z Cerova rozhodla odst'ahovať tiež na majetok bzovíckeho prepošta Bzovská Lehôtka. Pôvodní zemepáni, šl'achtici z Cerova, jej napriek vyplateniu všetkých dlhov a odovzdaniu dávok odňali aj hnutel'ný majetok. Patrilo k nemu dvanásť včelích úľov, obiliny, strukoviny a nedovolili jej zožať úrodu. Keďže tým spôsobili škodu aj prepoštovi, v roku 1451 prípad vyšetrovali súdne orgány Honťianskej stolice.⁴⁰⁹ Napriek spoločnému znaku (ciel' odst'ahovania) ide o dve správy, oddelené niekol'kými desaťročiami. Preto ešte nemôžme vydoriť zovšeobecňujúci záver, že poddaní sa zo šl'achtických majetkov pokúšali uniknúť na územia podliehajúce bzovíckemu prepoštovi a prepoštstvu. V mladšom období pozorujeme aj opačný pohyb – st'ahovanie, opäť problematické, z prepoštovho majetku na Čabradské panstvo.

V stredu pred sviatkou Všetkých svätých (30. októbra) 1476 Peter Horvát odviedol poddaného Jána Korniša z dediny Szobok v Novohrade bez zaplatenia pozemkovej dane (*absque solucione terragii*), bez ďalších povinných poplatkov a bez súhlasu zemepána – bzovíckeho prepošta, na svoj majetkový podiel do Veľkej Vsi nad Ipl'om. Udalosť zjavne vyvolala napätie medzi prepoštom a majiteľom hradného panstva. Neskôr Petrov familiár Matúš napadol na Bzovíku poddaného, ktorý stál pred bránou tamojšieho dvora.⁴¹⁰ Odvádzanie poddaných ob-

vykleský podmieňoval príslušný lepších podmienok v novom bydlisku, ale často bez urovnania pôvodných záväzkov. Dobové právne úpravy preto odvádzanie poddaných zakazovali a nariadovali ich navracat' späť.⁴¹¹ Okrem toho sa však stretávame aj s pohybom poddaných, v ktorom zemepáni podľa všetkého nezohrávali klúčovú rolu. Vyššie sme už spomenuli údaje o mladých služobníkoch v sedliackych usadlostiach v Devičí a Žibritove, ktorí nepochádzali z hradného panstva. V službe mohli pôsobiť krátkodobo, avšak aj dlhšie počas svojej dospelosti (jeden svedok svoj pobyt v Devičí odhadol až na 20 rokov).⁴¹² Prítomnosť paholkov, aj keby bola len zriedkavým javom, ukazuje na iniciatívu sedliakov pri zabezpečovaní pracovnej sily a určitú voľnosť pohybu.

Pozoruhodné svedectvo o okolnostiach st'ahovania zahŕňa výpoved', ktorú počas vyšetrovania v Žibritove v roku 1543 podal Juraj *Korchod* zo Bzovíka. Uviedol, že pred šiestimi rokmi sa chcel stať obyvateľom Svätého Antona, kde si už aj kúpil dom, za ktorý zaplatil štyri zlaté. Nakoniec sa tam však nechcel prest'ahovať, lebo ked' sa pýtal obyvateľov Svätého Antona, kde môže mať pozemky pre svoj úžitok, povedali mu, že si môže vyrobiť klčoviská až po Žibritov. Nato sa spýtal, či to obyvatelia Žibritova dovolia. Ľudia zo Svätého Antona mu však hovorili, že hranice ich pozemkov siahajú až po studňu pri Žibritove. Odtiaľ si môže vyrobiť dostatok klčovísk, lebo za studňou už majú hranice mešťania z Krupiny. Svedok sa preto kvôli neistote a sporom do Svätého Antona neprist'ahoval.⁴¹³ Hodnota domu stanovená na 4 zlaté (1 hrivna) zodpovedala normatívnej cene obývanej poddanskej usadlosti.⁴¹⁴ Pod touto cenou si môžeme predstaviť prevzatie nájomného vzťahu sedliaka za dom a dvor. Pozemky k tejto usadlosti, ak máme veriť svedectvu, mali patrili do značnej miery podľa autonómneho rozhodnutia obyvateľov obce.

Poddaní oficiálne nevlastnili pozemky, avšak ojedinele sa s náznakom vlastníctva stretávame. Počas vyšetrovania hraničného sporu medzi Krupinou a Devičím v roku 1543 traja svedkovia uviedli (odvolávajúc sa na slová starých mužov), že lúku na prednej strane oráčin Čierne zeme, kde tečie potok Cerová, vyklčoval akýsi obyvateľ Devičia a predal ju za 100 denárov otcovi krupinského mešťana Blažaja Schindlera. Lúka tak začala podliehať mestu Krupina.⁴¹⁵ Pôvod pozemku snáď môžeme spojiť s vyklčovaním lesa alebo iného porastu. Nevieme, či predaj lúky prebehol s vedomím a súhlasom zemepána. Je však

možné, že tomu tak bolo, lebo za spornú sa považovala len jej následná príslušnosť ku Krupine.

Protipóлом majetnejších sedliakov boli želiari. O ich prítomnosti v dedinách na hradnom panstve poznáme správy až od záveru skumaného obdobia. Podľa majetkového registra Čabradského panstva z roku 1540 (tab. 5) tvorili želiarske usadlosti 20 % podiel voči obývaným sedliackym usadlostiam (ak by sme započítali aj pusté sedliacke usadlosti, podiel by bol nižší). V registri sú obydlia želiarov pomenované hungarizovaným označením *pathwarcz*. Pri jednotlivých sídlach dokument rozlišuje obývané a pusté poddanské usadlosti (*sessiones iobagionales*) od domov želiarov nazvaných patvarc (*domus pathwarcz, domus inquilinorum pathwarcz*), kde už obývané a pusté nerozlišuje, resp. pri spresnení ich uvádza len ako obývané. V Medovarciach súpis spresňuje polohu týchto domov. Päť z nich uvádza v dedine na jej konci a v rade. Šiesty dom uvádza mimo dediny a dodáva, že v ňom býva pastier. O bývaní želiarov sa dozvedáme pozoruhodný údaj na majetkovom podiele v Horných Rykynčiciach. V tamojšej šlachtickej kúrii, tvorenej malým domčekom, žili dva želiari. Pri označení ich obydlia súpis pomenovanie *pathwarcz* nepoužil. Pri charakteristike želiarov v ďalších dedinách sa opakovane dozvedáme, že neplatia zemepánovi žiadne poplatky, ale vykonávajú služby.⁴¹⁶ Doterajšie bádanie označenie *pathwarcz* nevysvetľuje jednotne. Pomerne zretel'ná je však forma zápisu, ktorá v hungarizovanom znení odkazuje na výraz so slovanským suffixom. S prihliadnutím na slovný základ bádanie uvažovalo o obytných priestoroch s predsieňou (pitvorom).⁴¹⁷ Iné vysvetlenie môže poskytovať stredoveký názov dediny Patvarc v blízkej Novohradskej stolici. Novšie jazykovedné výskumy v tomto prípade podávajú výklad zo základu *potvor, potvorica*, vo význame ochranná prístavba pred hradom či domom.⁴¹⁸ Pôvod označenia na Čabradskom panstve môže viac osvetliť vyššie spomínaný súpis. Výrazom *pathwarcz* sú v ňom nazvané celé domy, vždy obývané, pri spresnení stojace v rade, ale aj mimo dediny. Prítomnosť želiarov súčasne napovedá, že išlo o domy zaradené v určitej právnej, sociálnej alebo i zamestnaneckej kategórii. V chorvátskych prameňoch zo 16. storočia vystupujú medzi obyvateľmi dedín osoby bez vlastného domu pod označením podvorec či podvorac (*podworech, podworacz*), často aj s väzbou na majiteľa resp. hlavného nájomníka poddanskej usadlosti. V chorvátskom prostredí bolo toto označenie

živé a rozšírené až do moderného obdobia.⁴¹⁹ Ak priupustíme takýto význam označenia *pathwarcz*, adaptovaná maďarská forma patvarc/padvarc môže odkazovať na prenesenie označenia do administratívy na Čabradskom panstve prostredníctvom zemepánov. Uvažovať v tom prípade môžeme o Horvátovcoch v závere stredoveku, ale rovnako aj o Erdődyovcoch, či o aktuálnom vlastníkovi Petrovi Pálffym.

FAMILIÁRI A SLOBODNÍCI

Fenomén šľachtických aj nešľachtických familiárov alebo čel'adníkov vystihuje niektoré znaky stredovekej spoločnosti. Zemepán, zvlášť vyššie postavený, sa do kontaktu so svojimi poddanými dostával len zriedkavo. Zastupovali ho obvykle jeho familiári. Označenie malo široký význam. Označovalo služobníkov s najrôznejšími úlohami pri správe a ochrane majetku. Bádanie rozlišuje úlohy familiárov v súkromnej aj verejnej oblasti, pričom v centre našej pozornosti bude stáť ich úloha pri zastupovaní súkromnej moci. Pre obidve oblasti je spoločný tradičný záväzok zachovávania vernosti v službe svojmu pánovi, za čo familiári dostávali mzdu, naturálie, ošatenie, ale aj inú formu odmeny, až po nehnuteľné majetky. Z rôznych regiónov Uhorska je známy ďalší typický znak familiarity – vzájomné príbuzenské väzby jej členov, často aj s rodinou svojho pána.⁴²⁰ Tu môžeme hneď dodat, že podrobnejšie poznatky z tohto okruhu na Čabradskom panstve nepoznáme. Dôvodom môže byť aj pomerne krátka časový úsek, v ktorom sa koncentrujú doklady o familiároch.

Prvú podrobnejšiu správu o miestnych familiároch a ich väzbách k hradu poznáme z roku 1467. Pred zástupcami Hontianskej stolice vtedy protestoval bzovícky prepošt Albert. Opísal, ako jeho poddaní z Dolných Mladoníc na sv. Klementa (23. novembra) prenasledovali jedného spoluobyvateľa, obvineného zo zločinu, ktorý ušiel až na hrad Litava. Poddaní sa pritom išli zohriat' do mlyna, ako aj do domu pre nádenníkov pod hradom, kde ich však zamkli. Tamojší kastelán Brikcius Porkoláb a spolu s ním aj Benedikt Pagáč, Martin Pekel, Benedikt *Litteratus*, Peter *Portarius* a iní familiári odtiaľ odviedli jedenásť prepoštových poddaných na hrad Litava, kde ich zadržiaval v putách. Konali tak na príkaz svojich zemepánov Damiána a Petra Horvátovcov, oso-

bitne aj na príkaz Damiánovej manželky, ako aj na radu Juraja Pašku, Ladislava a Benedikta, zemanov z Plášt'ovieci. Stalo sa tak v rozpore so starými slobodami bzovíckeho kláštora, pričom väznitelia konali podľa slov prepošta takým spôsobom, ako Česi, ktorí predtým sídlili na hrade.⁴²¹ V tomto prípade sa zdá, že medzi familiármi vystupovali priamo členovia hradnej posádky. Okrem vzdelaného, azda aj úradne činného Benedikta s prímenom *Literatus* sem môžeme zaradiť aj Petra nazvaného *Portarius* (dverník, kapuš), zrejme správcu a strážcu hradnej brány.

Okrem mužov s neurodzeným pôvodom nachádzame medzi familiármi aj šľachticov, pričom vidíme najmä vztahy s rozvetveným rodom z Plášt'ovieci. Počas vyšetrovania sporu zemanov z Neniniec s kláštorom na Bzovíku sa dozvedáme, že Peter Horvát údajne okolo Hromníc (2. februára) v roku 1471 poslal svojich familiárov – šľachtica Tomáša z Plášt'ovieci a neurodzeného Petra Pagáča do dediny Litava (napriek názvu nepatrila k rovnomennému hradu), kde tamojším zemepánom, zemanom z Neniniec odohnali z ich lesa sedem vykŕmených svín.⁴²² So službami Tomáša z Plášt'ovieci bol Peter Horvát zrejme spokojný, lebo neskôr ho nachádzame vo funkcií litavského (čabradského) kastelána. Druhý familiár Peter patril k rodine Pagáčovcov z Čabradského Vrbovku.⁴²³ Vyššie spomínaný Benedikt Pagáč bol najpravdepodobnejšie jeho blízkym príbuzným. Nemožno zároveň vylúčiť, že Peter Pagáč je totožný s Petrom, synom Jakuba z Vrbovku, alebo aj s Petrom Varbókym, ktorí figurujú v mladších prameňoch.

V roku 1473 majiteľ hradu Peter Horvát predniesol st'ažnosť pred krajinským sudcom. 3. apríla poslal svojich familiárov Petra Chudeniča z Nemiec (*Hwdenycz de Nemphy*) a iného Petra, syn Jakuba z Vrbovku, ku vdove po nebohom Bartolomejovi z Plášt'ovieci v záležitosti poddaného Blažeja Setka (*Sethko*) z Medovarieci. Oboch familiárov v Plášt'ovciach napadli zemania Dominik z Inánča a Žigmund z Demandíc so svojimi spoločníkmi a do krvi ich zbili. Z hľadiska pôvodu familiárov je zaujímavé, že prvý z nich pochádzal z Nemiec (podľa kontextu z Hontianskych), ktoré nepatrili k príslušenstvám hradu. Peter Horvát okrem toho podal aj ďalšiu st'ažnosť. Na sv. Imricha (5. novembra) v tom istom roku jeho familiár Peter Varečka (*Varechka*) išiel za manželkou do Dolných Príbelieci. Ked' tam Varečka a ďalší familiári prechádzali s dvomi vozmi, napadli a zranili ich tamojší zeme-

páni a poddaní. V tejto súvislosti sa dozvedáme, že spoločníci Petra Varečku sa tam zdržiavali slobodne, nie ako poddaní (*non sub aliquo iobagionatus nomine, sed libere commorantes*). Keby sa však nezachránili útekom, zomreli by.⁴²⁴ Je pozoruhodné, že familiári s neurodzeným pôvodom v tomto prípade pôsobili v slobodnom postavení. Útoky šľachticov na familiárov v obidvoch prípadoch akoby naznačovali reakcie na predchádzajúce konflikty. Familiarita tvorila aktívny článok pri presadzovaní záujmov majiteľa hradného panstva, čím neraz dochádzalo ku sporom. Familiári, na rozdiel od svojho zemepána, boli preto vystavení násiliu, ale sami ho aj páchali.

Dlhodobejšie konflikty sa prejavovali medzi hradným panstvom a Ostrihomskou kapitolou kvôli vyberaniu mýta vo Svätom Antone a v Hontianskych Nemciach. Ján Molnár a Jozef z Prenčova, familiári a poddaní Damiána a Petra Horvátovcov, okolo sviatku sv. Michala (29. septembra) ešte v roku 1470 napadli v chotári Sebechlieb familiárov a mýtnikov Ostrihomskej kapituly a ukradli im dva kone a dve kuše. Okolo Turíc (29. mája) roku 1474 familiári Tomáš a Peter Varbóky na príkaz Horvátovcov vtrhli do mestečka Sebechleby, odkial' chceli odvliect' poddaného. S pomocou svojich spoluobyvatel'ov sa mu však podarilo utieť. Ked'že Sebechleby patrili Ostrihomskej kapitule, jej zástupcovia predniesli st'ažnosť pred panovníkom. Ten nariadił prípad vyšetrit' Vacovskej kapitule.⁴²⁵

Šľachtickí a čiastočne aj nešľachtickí familiári si utvorili úzke väzby so zemepánom a zároveň tvorili jeho nenahraditeľ'nú mocenskú oporu. V roku 1475 sa Eufrozína, vdova po Damiánovi Horvátovi, st'ažovala na svojho švagra Petra Horváta. Ten spolu so svojimi šľachtickými familiármami: Ladislavom Verebešom z Plachtiniec, Jánom Paškom z Plášťoviec, Štefanom z Turoviec, ako aj s poddaným Ondrejom Bozókom z hradu Litava jej odmietal vydat' majetkové podiely po nebohom mužovi.⁴²⁶ V tomto prípade je pri familiároch výslovne uvedený prívlastok šľachtickí, pričom poddaného do tejto kategórie dokument nezaradil. Za svoje služby mohli familiári získať menšie majetky, nie vždy však legálne. V júni 1476 zabral Peter Horvát švagrinej Eufrozíne poddanskú usadlosť v jej podiele v Sečiankach a prenechal ju svojmu familiárovi (*ipsamque sessionem cuidam familiari suo tradidisset*). Ten usadlosť držal násilím. Eufrozína preto protestovala pred kráľom, ktorý v auguste 1476 nariadił prípad vyšetrit' zástupcom Šahanského kon-

ventu a Hontianskej stolice. Po vyšetrení kauzy mal Peter v stanovenej lehote usadlost' vrátiť Eufrozíne.⁴²⁷ Zo správy, žial', nie je zrejmé, či Peter Horvát familiárovi usadlosť daroval dedične, alebo udelil do dočasného užívania či držby.

So spormi sa stretávame aj pri hnutel'nom majetku. Pred súdom Hontianskej stolice sa v roku 1493 st'ažovala Anna, vdova po Jánovi Vajdafim z Levíc. Ako uviedla, jej poddaný Benedikt Rúčka z Hronských Kosíh išiel po ceste z Pukanca do Banskej Štiavnice. Ked' sa vracal späť, nemenovaní familiári Petra Horváta mu v Štefultove vzali koňa. Anna svojho poddaného bránila, že nikdy nešiel po zlej ceste, ale vždy len po správnej a slobodnej.⁴²⁸ Odobratie koňa môžeme snáď spojiť s problémami počas cestovania. Za iných okolností bol príčinou roztržky priamo kôň. Pred Hontianskou stolicou sa v roku 1501 st'ažovali vtedajší spoluľastníci panstva František Gyulafi a Ján Füssi na ďalšieho spoluľastníka Urbana Fánchyho. Jeho sluha Albert Veľký alebo Nagy (*Magnus*) predal Gregorovi, richtárovi v Svätom Antone, koňa hnedej farby. Albert však koňa ukradol v Ipel'skom Predmostí (v Hidvégu), pričom Gregorovi ho predal za 2 zlaté a 60 denárov.⁴²⁹

Majitelia panstva v závere stredoveku zrejme len výnimočne udeľovali poddaným slobody. O vyčleňovaní usadlosťí sa dozvedáme s časovým odstupom. Podľ'a majetkového registra hradu Čabrad' sa medzi podielmi v Plášt'ovciach nachádzal aj dom, či poddanská usadlosť, oslobodená nebohým Valentínom Erdődym (†1509).⁴³⁰ Zmienka v registri z roku 1540 ukazuje, že usadlosť s udeleným osloboodením (od daní a iných povinností) si zachovala postavenie aj niekoľko desaťročí po smrti Valentína Erdődyho a možno aj po generačnej obmene v oslobodenej poddanskej rodine. Urbár Čabradského panstva z roku 1549 spresňuje, že popri sedliakoch a želiaroch žil slobodník (*libertinus*) v Stredných Plášt'ovciach.⁴³¹

Vzhľadom na početnosť neurodzených familiárov by sme očakávali, že niektorí z nich budú smerovať medzi miestnu nobilitu. Údaje z tohto okruhu doposiaľ nepoznáme, ale nemožno ich vylúčiť. Určité indície nachádzame v Medovarciach. V roku 1511 medzi ručiteľmi za zemana Mikuláša zo Súdoviec v Banskej Štiavnici vystupuje *Balasch de Medowar*.⁴³² Potomkom uvedeného Baláža alebo Blažeja najpravdepodobnejšie bol zeman Jakub Blažko s predikátom z Horných Medovariec (*de Felsew Meznewelew*). V roku 1540 bol prítomný medzi svedkami

počas reambulácie majetkového podielu Čabradského panstva v Medovarciach.⁴³³ Nevieme, ako presne došlo k vyčleneniu zemianskeho majetku v hornej časti obce. Ked’že hradnému panstvu ešte v roku 1476 patrili celé Medovarce, môžeme predpokladat’, že Blažej alebo jeho predok nadobudol v dedine usadlosť podobne, ako to vidíme v Plášťovciach.

Správy o familiároch na hradnom panstve od začiatku novoveku ubúdajú. Zmeny vlastníkov, ale aj celospoločenské zmeny viedli k postupnému zániku tejto inštitúcie. Samotné označenie familiár ešte prežívalo pri označovaní hradných úradníkov, avšak jeho význam sa už menil. Dopolnil skúmané mladšie pramene naproti tomu začínajú informovať o slobodníkoch a zemanoch. V roku 1549 spomína urbár Čabradského panstva slobodníkov v Beluji.⁴³⁴ Ich pôvod pritom nepoznáme a ďalšie dobové správy chýbajú. Podľa urbára z roku 1558 žil v Slatine slobodník František Varga a v dedine sa nachádzali aj usadlosti zemanov z rodín Hegedüs, Német, Bory a Barna. V Nekyjách rovnaký urbár spomína slobodníka Blažeja Nagya.⁴³⁵ Tieto ojedinelé zmienky opäť neobjasňujú pozadie udel’ovania slobôd alebo nobilitácií. Môžeme však usudzovať, že v roku 1558 išlo len o nedávne zmeny, lebo register z roku 1540 a urbár z roku 1549 sa o nich nezmieňujú.

IV. SPRÁVA HRADU A PANSTVA

Správe hradného panstva sme sa už venovali na niektorých miestach v súvislosti s majetkovými pomermi a s hospodárstvom. Ďalej preto predstavíme najmä doklady, týkajúce sa priamo riadenia a administratívy, čiastočne aj organizácie hradu a jeho majetkov. Podobne, ako v predchádzajúcich častiach, bude t'ažisko spočívať v neskorom stredoveku a začiatku novoveku. S prihliadnutím na striedanie majiteľov hradu v sledovanom období sa zároveň sústredíme na zmeny v spôsobe spravovania a znaky typické pre Čabradské panstvo. Zvýšenú pozornosť budeme venovať kontaktom Čabrade so Bzovíkom, kde sa zánik kláštora prejavil aj v správe hradu.

KASTELÁNI, VICEKASTELÁNI A BZOVÍCKY PREPOŠT

Prvé správy o kastelánoch pochádzajú podľa súčasného stavu poznania až z obdobia, ked' panstvo prevzali a obnovili bratia Horvátovci. Podľa už vyššie spomínanej st'ažnosti bzovíckeho prepošta v novembri 1467 Brikcius Porkoláb, kastelán Damiána Horváta na Litave (*Briccius castellanus*, *Briccius Porkolab castellanus*), spolu so svojimi familiármi uväznil na hrade skupinu prepoštových poddaných. Kontrastovala s tým skutočnosť, že len mesiac predtým sa Damián a Peter Horvátovci dohodli s prepoštom, že mu za rôzne škody zaplatia 33 zlatých a ukončia všetky spory.⁴³⁶ Prímeno a súčasne hodnosť Porkoláb vychádzali z bežne používaných označení porkoláb alebo polkoráb, ktoré mali svoj pôvod v starom nemeckom názve pre kastelána, doslovne hradného grófa. Na Litave, resp. Čabradi a rovnako aj v širšom okolí bolo pomenovanie živé i v mladšom období. Neskorší čabradský kastelán Ján Dombay si rovnako vyslúžil prímeno Porkoláb (popri d'alšom *Literatus*), hoci už zastával funkciu kapitána hradu v Ostrihome.⁴³⁷ O uvedenom Brikciovi chýbajú d'alšie správy, avšak ešte v roku 1464 medzi poddanými z Čabradského Vrbovku, ktorí napadli poddaných bzovíckeho prepošta v Čekovciach a Dolnom Badíne, vystupuje istý Brikcius Berko a jeho brat Tomáš.⁴³⁸ Vzhľadom na neobvyklé krstné meno nevylučujeme, že ide o rovnakú osobu. Nemusí tomu protirečiť

ani zaradenie Brikcia medzi poddaných. Ďalej uvidíme, že obsadzovanie neurodzených mužov do úradu kastelána sa mohlo sporadicky uplatňovať aj na hrade Litava.

Ostatní známi kasteláni v období Horvátovcov pochádzali spomedzi hontianskych a novohradských zemanov. V roku 1479 sa bzovický prepošt Albert st'ažoval pred krajinským sudcom na litavského kastelána Tomáša z Plášťoviec. Jeho vojaci Peter Benčík (*Benchyg*) a Gregor Hesteš (*Hestus*) zadržali po sviatku sv. Egida (1. septembra) dvoch prepoštových poddaných Gregora a Stanislava z Trpína. Poddaní lovili ryby v prepoštovom potoku Trpíneček (*Thepenpathaka*) pri sútoku s riečkou Litava. Vojaci ich tam napadli, zobraťali im odev a iné veci a odviedli ich na hrad, kde ich väznili. Z väzenia poddaných prepustili, až keď od nich vymohli zaplatenie istej sumy peňazí. Krajinský sudca nariadol udalosť vyšetriť konventu v Hronskom Beňadiku a zástupcom Hontianskej stolice.⁴³⁹ Zmienka o vojakoch odkazuje na prítomnosť stálej posádky na hrade, podliehajúcej kastelánovi. Presné počty mužov z tohto obdobia ešte nepoznáme, ale určitú predstavu si môžeme utvoriť na základe údajov o výzbroji. V roku 1476 delba hradu medzi Petrom Horvátom a Eufrozínou z Drienova uvádzala na Litave spolu 74 diel a pušiek a 38 veľkých a malých štítov.⁴⁴⁰ Pri sporoch so bzovickým prepoštom kasteláni opakovane jednali z pozície sily. Využívali pritom práve početných ozbrojencov – vojakov a familiárov. V roku 1486 sa bzovický prepošt Albert opäť st'ažoval, tentoraz na Juraja z *Dvorčian (*de Dworchan*, zaniknuté v chotári Želoviec), kastelána ustanoveného na Litave Petrom Horvátom. Juraj spolu s Vavrincom a Benediktom, synmi Lukáša, s Narikom, synom Berka (*Naryk filio Berko*), so Šimonom, synom Hracha (*Rah*), s Petrom, synom Jakuba, s Petrom Veľkým (*Magnus*) a s Ladislavom Varbókym (*Warboky*), familiármami a poddanými z Čabradského Vrbovku, vtrhol do kláštorného dvora na Bzovíku. Vavrinec, Benedikt a ďalší z uvedených tam napadli prepoštovho kl'učiara a chceli ho zavraždiť, ale prepoštovi familiári ho ochránili. Zemana Martina z Drážoviec t'ažko poranili na rukách. Prepošta Alberta a jeho familiárov urazili hanlivými slovami. Navyše, dobývali sa do brány kláštora a hádzali na ňu zem a kamene. Brána potom zostala poškodená.⁴⁴¹

V závere 15. storočia po smrti Petra Horváta hrad s panstvom prevzali jeho dcéry a neter so svojimi manželmi, ako aj synovec Šte-

fan Horvát. Majetky užívali rozdelené na podiely, ktoré zakrátko začí-nali spravovať oddelene. Napr. v roku 1498 počas pokonania medzi vlastníkmi prédia Pomag zastupoval susedov aj Jakub, richtár z Devičia, podliehajúceho Ondrejovi Henningovi zo Susedgradu (syn Žofie Horvátovej).⁴⁴² Spravovanie panstva sa tým komplikovalo, čo viedlo k nespokojnosti jednotlivých strán. V roku 1501 pred Jasovský konvent predstúpili František Gyulafi s manželkou Alžbetou Horvátovou a vyhlásili, že uzavreli pomocou vyslaných šľachticov dohodu so Štefanom Horvátom, so Žofiou Horvátovou (vdovou po Jánovi Henningovi), s Melchiorom z Hatvanu a jeho manželkou Dorotou Horvátovou, s Urbanom Fánochym a jeho manželkou Katarínou Horvátovou, ako aj s Jánom Füssim a jeho manželkou Žofiou Horvátovou. Podľa do-hody ohľadne hradu Litava do budúcnosti všetci z uvedených strán mali jednohlasne zvoliť jedného kastelána na stráženie a udržiavanie hradu zo šľachtického rodu (*de nobili genere*). Kastelán, ustanovený vždy na určitý čas, mal uvedeným stranám, ich ľudom alebo familiárom umožniť vstúpiť do hradu. Hrad nemal vydať do cudzích rúk a bol povinný zložiť prísahu. Ak by sa časom niektorá zo strán bez vedomia inej strany pokúšala ustanoviť iného kastelána, vylúčiť niektorú stranu, vydať hrad do cudzích rúk, alebo prijať k sebe niekoho iného, vtedy mali všetci povinnosť pristúpiť k oceneniu hradu a jeho príslušenstiev.⁴⁴³ Podobný postup pozorujeme na hrade Šášov počas nezhôd medzi spoluľastníkmi Františkom Dóczym a jeho príbuznými, šľachticmi z Veľkej Lúče. Kráľ Vladislav II. v roku 1500 potvrdil výsledok aktuálnej del'by. Šášov mal zostať v spoločnom úžitku a spoluľastníci mali na hrade vydržiavať a zachovávať jedného kastelána. Každá zo strán mohla zo svojich podielov poberať určené príjmy až do termínu d'alšej del'by. Poddaným pritom nemali vyrubovať žiadne mimoriadne dane.⁴⁴⁴

Od obdobia, keď hrad s panstvom nadobudli Tomáš Bakócz a jeho príbuzní Erdődyovci, môžeme očakávať zmenu na poste kastelána. V roku 1505 bol kastelánom hradu Litava, inak nazývaným Čabrad' (*Lythwa, alio nomine Chabragh*) Ján Literát s predikátom *de Domba*. Spolu s Ladislavom z Plášťovieci získal od Jakuba zo Slatiny za 200 zlatých do zálohu podiely v majetku Inánč.⁴⁴⁵ Ján Literát sa už v predchádzajúcim období zúčastňoval na protiosmanských bojoch. V roku 1506 kráľ Vladislav II. udelil Jánovi Dombayovi Literátovi, už s predikátom

z Inánča, za jeho služby a vernost', ktoré preukazoval zvlášť vo vojsku proti Turkom pod kráľovským hradom Jajce (v Bosne), právo používať erb. Armáles panovník udelil okrem Jána Literáta aj jeho adoptívemu bratovi Ladislavovi z Plášťoviec a ich dedičom. Listina obsahovala aj vyobrazenie erbu. Uhorský vojak v ňom šabl'ou odtínal hlavu Osmany.⁴⁴⁶ Nemožno vylúčiť, že postava uhorského vojaka mala zobrazovať' priamo Jána Literáta.

Obr. 4. Erb udelený Jánovi Literátovi a Ladislavovi z Plášťoviec. Miniatúra v listine Vladislava II. z roku 1506. Zdroj: Ghyczy 1891.

Z nasledujúcich rokov správy o kastelánovi chýbajú. Vzhľadom na veľkosť hradného panstva však môžeme usudzovať, že úrad bol nadálej obsadený. Zároveň sa objavuje zmienka o osobnej prítomnosti zemepána počas právneho úkonu – vymedzovania hraníc. Počas vyšetrovania hraničných sporov medzi dedinou Devičie a mestom Krupina v roku 1543 si niektorí svedkovia spomenuli, že pán hradu Valentín Erdődy (spolumajiteľ Čabrade v rokoch 1502 – 1509) vykonal s krupinskými mešťanmi za účasti zástupcov konventu a stolice reambuláciu chotára Devičia. Začali na hornom úseku pri blate Fekete sár,

po slovensky Čierne blato (*penes quendam lacum Fekethe saras, sclavonice Chernablatho vocatum*), kde sa stretávali hranice Devičia, Kráľovieč a Krupiny. Odtial' Valentín Erdődy zostupoval s kráľovským človekom popri potoku Cerová a vysekával do stromov hraničné znaky (*signa metalia*).⁴⁴⁷ Správy tohto druhu sú dosť sporadické. K aktívnej účasti majiteľa panstva zrejme prispel fakt, že hradný majetok susedil s privilegovaným mestom.

V správe panstva sa následne stretávame s rodom Désházyovcov. Rovnako ako Dombay, nepochádzali z regiónu. Vytvárali si však v Honte zázemie. V službách ostrihomského arcibiskupa Tomáša Bakóčza pria-mo v Ostrihome pôsobil Štefan Désházy, čo prispelo k dosadeniu jeho príbuzného (brata?) Pavla Désházyho do funkcie kastelána na Čabradi.⁴⁴⁸ V úrade je známy od roku 1513. Vo zvolenskej mestskej knihe vtedy nachádzame vyúčtovanie za ovos (pre kone) kastelánovi Pavlovi z Litavy (*de Lythawa castro*).⁴⁴⁹ Omnoho podrobnejšie nás oboznamujú o jeho účinkovaní dve listiny, vydané v Krupine dňa 16. marca 1515. Prvú vydal v mene čabradských kastelánov Pavla Désházyho a Petra Szunyoga čabradský kaplán Gašpar. Hradný kaplán, iste aj kvôli vzdelaniu a znalosti latinčiny, plnil úlohu sprostredkovateľa a zazname-nal utvorené záväzky. Podľa listiny banskoštiavnický mešťan Fridrich Schaider (*Separator*) dlhal Tomášovi Literátovi z Domadíc sumu 70 zlatých. Bol preto uväznený na Čabradi až dovtedy, kým dlh neuhradí. Spútaný v okovách bol nútený dlh zaplatiť. Pred Vianocami zaplatil 5 zlatých a ďalších 20 zlatých v piatok pred 4. pôstnou nedel'ou (teda v deň vydania listiny) pred richtárom a radou mesta Krupina. Fridrich sa pred nimi zaviazal, že nasledujúce tri roky bude Tomášovi z Doma-díc platiť po 12 zlatých a v poslednom roku mu zaplatí 9 zlatých. Ak by Fridrich neuhradil určenú splátku v stanovenom termíne, Tomáš ho mal vyhl'adat' a peniaze vymáhat' podľa práva, pričom mesto Ban-ská Štiavnica nemalo utrpiet' škodu. Druhú listinu vydali zástupco-via mesta Krupina. Dosvedčili, že pred nich predstúpil Gašpar, kaplán na Čabradi, s poverením od čabradských kastelánov Pavla Désházyho a Petra Szunyoga. Tomáš Literát obidvoch kastelánov splnomocnil, aby vymáhali jeho dlh u Fridricha Schaidera. Zostávajúcu sumu 45 zlatých mal Fridrich splácať kastelánom každoročne vždy na 4. pôstnu nede-l'u, kým celý dlh nesplatí.⁴⁵⁰ Je pravdepodobné, že za angažovanie sa pri vymáhaní dlhu dal Tomáš Literát Pavlovi Désházemu k dispozícii

vlastný majetok. Neskôr totiž Désházy s manželkou Žofiou vlastnil v Domadiciach majetkové podiely.⁴⁵¹

Dvaja súčasne vystupujúci kasteláni môžu na prvý pohľad naznačovať rozdelenie správy panstva medzi spoluľastníkmi. Dôvodom by mohli byť spory o užívanie hradov Eberau (v Železnohradskej stolici), Somló (vo Vesprímskej stolici) a Čabrad' medzi Tomášom Bakóczom a jeho synovcom Petrom Erdődym v roku 1513.⁴⁵² Za presvedčivejšie vysvetlenie však považujeme zastávanie funkcie provízora jedným z kastelánov a utváranie úradu vicekastelána, o čom pojednávame nižšie. O obidvoch kastelánoch sa s časovým odstupom zmieňujú svedectvá šľachticov počas vyšetrovania hraníc medzi Devičím a Krupinou v roku 1543. Juraj z Domaník najprv uviedol, že počas života Tomáša Bakócka istý Szunyog (*quidam Zwnyogh*), kastelán na Čabradi, chránil obyvateľov Devičia pri užívaní oráčin v ich chotári. Ondrej Nordlinger zo Zvolena si pamätal, že Tomáš Bakócz kvôli sporom písal mnohé nariadenia svojim úradníkom, zvlášť čabradskému úradníkovi (*officialis*) Pavlovi Désházemu. Bakócz pririekol sporné pozemky krupinským mešťanom, ale Désházy a obyvatelia Devičia to nedovolili.⁴⁵³ Ak máme veriť svedectvu Ondreja Nordlingera, kastelán v tomto prípade odporoval príkazom svojho zemepána.

Opačne, zmenu vidíme vo väzbách ku bzovíckemu kláštoru, kde čabradský kastelán musel rešpektovať nový prístup ostrihomského arcibiskupa. Zavážila pritom skutočnosť, že panovník sa zriekol patronátneho práva nad Bzovíkom a vol'bu nového prepošta poveril Tomáša Bakócka. Arcibiskup ešte v roku 1508 za bzovíckeho prepošta vymenoval Andreja Dévaia (mal povest' reformátora rehole premonštrátov) a na Bzovíku sa osobne zúčastnil na jeho uvedení do funkcie.⁴⁵⁴ Za týchto okolností Tomáš Bakócz nemal záujem vyvolávať konflikty známe z čias Horvátovcov. V doposiaľ skúmaných prameňoch správy tohto druhu chýbajú. O vztahoch vypovedá udalosť z roku 1516. Dobronivský kastelán na svojom území zadržal poddaných bzovíckeho prepošta. Po žiadostiach zvolenského župana Thurza (pravdepodobne Juraja) a čabradského kastelána Pavla Désházyho poddaných následne prepustil.⁴⁵⁵ Vplyv Tomáša Bakócka na Čabradi symbolicky vyjadroval nápis na bašte na nádvorí vnútorného hradu, zachovaný až do 18. storočia. Nápis hlásal, že baštu dal v roku 1520 vybudovať arcibiskup a kardinál Tomáš Bakócz.⁴⁵⁶ Na rozdiel od Bzovíka a tiež Ostrihomskej

kapituly, vztahy s Krupinou sa nezlepšovali, na čom mali významný podiel kasteláni. V januári 1521 pred súdom Zvolenskej stolice protestovali krupinskí mešťania Ján Traytler a Peter Knaytl. Podľa ich slov Tomáš Jó a Pavol Désházy so svojimi poddanými spôsobili Krupinčanom veľké škody v lesoch a zadržaním koní na mýtach. Navyše, odcedzili im voz s koňmi a so senom, ktorý odviezli na Čabrad'. Spomínaný Tomáš Jó bol čabradským kastelánom, podobne ako Pavol Désházy.⁴⁵⁷ Opäť nachádzame vo funkcií dvoch navonok rovnocenných úradníkov. Znovu však očakávame ich odlišnú pôsobnosť.

Obr. 5. Tomáš Bakócz. Vyobrazenie na dobovej pamätej medaile s kruhopisom THOMAS. CAR. STRIGON. VNGAR. PRIMAS. („Tomáš, ostrihomský kardinál, uhorský prímas“). Zdroj: Fraknói 1889.

Po smrti Tomáša Bakóčza (15. júna 1521 v Ostrihome) môžeme opäť predpokladať zmeny v personálnom obsadzovaní správy hradu. Pavla Désházyho už na Čabradi nenachádzame. Zdá sa, že svoje záujmy na hradnom panstve mohol vo väčšej miere presadzovať Peter Erdődy. V úrade kastelána začal účinkovať Štefan z Körmentu alebo Körmendi (*de Kermend*), kde vlastnil Peter Erdődy hrad. V roku 1523 mu už ako čabradskému kastelánovi adresoval kráľ Ľudovít II. mandát. Nariadil mu, aby spolu s ďalšími šľachticmi ukončil vyšetrovanie sporu medzi zemanmi v Železnohradskej stolici, ktorý prebiehal v uplynulých ro-

koch.⁴⁵⁸ V marci roku 1524 písal Peter Erdődy zo svojho hradu Eberau (*ex castro nostro Monyorokerek*) železnohradskému županovi Ladislavovi z Kaniže. Oznámil mu, že k nemu posiela svojho familiára Štefana, čabradského kastelána, ktorý ho oboznámi o mnohých záležitostach. Žiadal Ladislava, aby ich prijal s dôverou, akoby to boli jeho vlastné slová (*tamquam propriis nostris dictis*).⁴⁵⁹ Peter Erdődy teda svojmu kastelánovi dôveroval a poveril ho aj náročnejším jednaním.

V krátkom čase Erdődyovci obsadenie správy hradu opäť obmenili. V úrade nachádzame staronového kastelána a spolu s ním aj jeho oficiálneho zástupcu – vicekastelána. Majitelia hradu s kastelánom a vicekastelánom zvolili koordinovaný postup v prípade nátlaku na platenie mýta. Požadovali ho od poddaných Ostrihomskej kapituly, ktorí ale boli od platenia mýta oslobodení kráľovskými listinami. Poddaní kapituly Ondrej Hogen, Valentín Pymer, Ondrej Relyh, Martin Kráľ' (*Kyral*) a Ján Hanko z mestečka Sebechleby okolo sviatku sv. Víta a Modesta (15. júna) v roku 1524 cestovali do Banskej Štiavnice. Ked' prechádzali cez Svätý Anton, tamojší mýtnik Ján Zweiling, richtár Ladislav a ďalších 14 spoluobystatelia ich na príkaz Petra, Štefana a Farkaša Erdődyho, ako aj čabradského kastelána Jána Dombaya a jeho vicekastelána Ladislava Luku zo Slatiny násilím donútili zaplatiť mýto vo výške 100 denárov. Ked' v Banskej Štiavnici predali svoj tovar a vracali sa späť domov, uvedený mýtnik s ostatnými spoluobystatelia ich vo Svätom Antone znova donútil zaplatiť mýto 100 denárov. Okrem toho poddaní Ostrihomskej kapituly z dediny Hontianske Nemce Peter Doneba, Michal Švábj (Sewabay) a Blažej Antolec okolo sviatku sv. Petra a Pavla (29. júna) v tom istom roku cestovali do Ďarmôt. Ked' prechádzali cez Čelovce, majetok Petra, Štefana a Farkaša Erdődyho, vojaci a familiári na Čabradi – Pavol Svatoš (*Zwhathos*), istý Červeň (*Cheruene*), ako aj poddaní v Čelovciach – Žigmund Kotrgáz (*Kothorgarz*) a Ján Lehký (*Lehky*) ich zadržali na príkaz uvedených troch Erdődyovcov, kastelána Jána Literáta Dombaya a vicekastelána Ladislava Luku zo Slatiny. Odviedli ich aj s koňmi, vozmi a všetkými vecami na Čabrad', kde ich uväzniili a dva dni držali v najukrutnejšom zajatí (*in dirissima captivitate*). Po slube ručiteľov ich prepustili, ale privlastnili si železné retaze, sekery, odev a iné veci. Spôsobili im tým škodu 20 zlatých. Ostrihomská kapitola predniesla stážnosť pred panovníkom, ktorý nariadil obidva incidenty vyšetriť konventu v Šahách. Ked' sa však člen konventu, brat

Albert z Medovariec, dostavil s kráľovskými mandátmi na Čabrad', spomedzi obvinených, vrátane Erdődyovcov, na hrade zastihol len kastelána Jána Dombaya.⁴⁶⁰ Popri Dombayovi, ktorý sa na Čabrad' vrátil po určitej odmlke, v správe hradu prvýkrát vidíme miestneho zemana, Ladislava Luku zo Slatiny, pôvodom z rodu Lukovcov z Neniniec.⁴⁶¹ Dosadzovanie domáčich šlachticov do úradu začalo prevládať a d'alej ich nachádzame už priamo vo funkciu kastelána.

Pravdepodobne v roku 1531 písali zástupcovia Hontianskej stolice list richtárovi, prísažným a ostatným mešťanom mesta Banská Štiavnica. Opísali v ňom udalosti, ku ktorým došlo pred dvomi rokmi. Ján Kaza, Gregor Pándy, inak čabradský kastelán, ako aj Juraj Balogi a ďalší zemania išli podľa nariadenia vyberať kráľovskú daň do Piargu a Banského Studenca. Prepadli ich tam mnohí služobníci a baníci, ktorí prešli ozbrojení až do mestečka Svätý Anton (*usque oppidum Zenth Anthal*). Nebrali ohľad na záležitosť kráľa a ich šlachtickú slobodu, zranili ich, zadržali a odviedli do Banskej Štiavnice. Zástupcovia mesta ich potom prepustili. Zástupcovia stolice preto dúfali v dobré susedstvo a žiadali mesto o podporu, aby uvedení úradníci mohli opäť pokračovať vo svojej práci v blížiacom sa termíne.⁴⁶² Je zaujímavé, že čabradský kastelán Gregor Pándy sa zúčastňoval na vyberaní kráľovskej dane. Pre stoličných úradníkov bola spolupráca zrejme výhodná pri vyberaní dane na hradnom panstve. Autorita výbercov bola napriek tomu, pri najmenšom v okolí Banskej Štiavnice, podľa všetkého pomerne nízka. V liste vydanom orgánmi Hontianskej stolice napokon nachádzame označenie Svätého Antona pojmom *oppidum*. O zaradení obce medzi výsadné mestečká v tomto období nemáme informácie. Použitie označenia azda ovplyvnila veľkosť a hospodárska vyspelosť dediny.

Medzitým v roku 1530 nastala zásadná zmena v postavení Bzovíka. Kláštor prepadol Žigmund Balassa, zničil jeho zariadenie, zabral majetky premonštrátov a na Bzovíku umiestnil vojenskú posádku. Časť mníchov po prepade odišla do Hronského Beňadika. Bzovícky prepošt, ktorým bol v tom čase Pavol Németi, odišiel na Čabrad'.⁴⁶³ Ako sa dozvieme ďalej, útočisko mu na hrade poskytol Štefan Erdődy. Prepošt z hradu pozoroval situáciu, ale na Čabradi aj úradoval a vykonával kňazskú službu. V roku 1532 mu doručil Ondrej Váry na Čabrad' schránku od členov Ostrihomskej kapituly opatrenú piatimi pečaťami, v ktorej boli uložené listiny. Prepošt ju kvôli ochrane uložil do svojej

väčšej truhlice vo vel'kej veži (*in magna turri*) a vydal o tom na Čabradi písomné svedectvo.⁴⁶⁴ V apríli roku 1534 písal Pavlovi Németimu list František Nyáry, familiár kráľovského dvora (u Ferdinanda Habsburského). Opisoval v ňom priebeh jednaní so šahanským prepoštom. Zároveň sa ospravedlnil za konanie svojho služobníka Bartolomeja Horváta v Želiezovciach, ktorého dá potrestať a zjedná nápravu. Nyáry sa dozvedel, že na Čabradi nastali nové okolnosti. Naliehajú preto na neho z rôznych strán, aby upustil od okupácie príslušenstiev hradu. Bol však tej mienky, že o obranu majetkov hradu Čabrad' sa bude starat' užitočnejšie, lepšie a bezpečnejšie. Pozoruhodné je oslovenie adresáta na chrbte listu. Nyáry ho poslal dôstojnému pánovi Pavlovi, bzovíckemu prepoštovi a správcovi (*governator*) hradu Čabrad'.⁴⁶⁵ S prihliadnutím na zmienené nové okolnosti a neobvyklé titulovanie Pavla Németiho môžeme vyslovit' úvahu, že azda v tom čase zomrel majiteľ hradu Štefan Erdődy, inak podporovateľ Jána Zápol'ského. Nemožno vylúčiť, že prepošt Pavol mohol dočasne prevziať niektoré právomoci v správe hradu. Posilnil tým zrejme svoj vplyv po strate Bzovíka. Udržiaval pritom kontakty s Krupinou, ktorú začínal ohrozoval Žigmund Balassa. Podporu prepoštovi Pavlovi v závere roku 1534 vyjadril krupinský mestský kapitán Žigmund Bruckner. Pavol Németi pravdepodobne krátko nato zomrel.⁴⁶⁶

Prepošt na Čabradi predtým uschoval početné bohoslužobné predmety, rúcha, uzavreté truhlice so sumou údajne až 10 000 zlatých a truhlicu s výsadnými listinami. Tieto veci pochádzali zo Bzovíka, avšak po smrti prepošta si ich ponechal Peter Pálffy. Členovia Bzovícke-ho konventu sa na jeho konanie stážovali pred kráľom Ferdinandom I. Ten v roku 1543 poveril Šahanský konvent vyšetrovaním. Ked' sa zástupca konventu dostavil na Čabrad', Petra Pálffyho tam nezastihol. Preto tam aspoň vyhlásil, že Pálffy alebo jeho súdny zástupca má v určenom termíne osobne predstúpiť pred panovníka.⁴⁶⁷ V nasledujúcom roku sa s Petrom Pálffym o veci po prepoštovi sídlil Žigmund Balassa. Pri tej príležitosti podali svedectvo zemania z okolia. Niektorí uviedli, že nádoby a iné veci zo striebra videli, ked' na Čabradi prepošt Pavol slúžil omšu. Prísahu a svedectvo nevykonal iba Gregor Pándy. Naopak, Imrich Pándy vedel, že prepošt si na pochovanie nechával 800 zlatých. Nevedel však povedať, komu peniaze pripadli.⁴⁶⁸ Okolnosti napokon približuje vyšetrovanie Bratislavskej kapituly v marci 1546, vykonané

na príkaz palatínskeho miestodržiteľa Františka Révaya. Podľa neho bzovícky prepošt Pavol Németi ešte v roku 1529 dal z kláštora na Bzovíku previezať k Štefanovi Erdődymu na Čabrad' rôzny hnutel'ný majetok, najmä bohoslužobné predmety, ale aj 348 zlatých. Hodnota celého prevezeného majetku presahovala 2000 zlatých. Privilastnili si ho potom záhrebský biskup Šimon a jeho synovec Peter Erdődy. Teraz, keď Peter Erdődy predal Čabrad', si z hradu všetky uvedené veci odviezol so sebou. Bzovíckemu konventu tým vznikla značná škoda. Bratislavská kapitula preto vyslala za Petrom Pálffym svojho zástupcu. Pálffyho našiel vo Veľkej Lúči, ale pred zástupcom kapituly sa skryl a potajomky odišiel zo zadnej strany svojho domu (*se celans et a tergo domus sui hospicii clam alio discessisset*). Zástupca kapituly mu preto nemohol ukázať listinu palatínskeho miestodržiteľa. V dome našiel iba manželku a sestry Petra Pálffyho. Oznámil im znenie listiny s nariadením, aby sa Pálffy v stanovenom termíne osobne, alebo prostredníctvom súdneho zástupcu, dostavil pred Františka Révaya.⁴⁶⁹ Dohru celého prípadu zatial nepoznáme. Z hľadiska vlastníckych pomerov je však pozoruhodná zmienka o predaji hradu a odstahovaní Petra Pálffyho do Bratislavskej stolice už v marci 1546.

V priebehu 30. rokov nachádzame na poste čabradského kastelána Gabriela Thúriho z Turovca. Vo funkcií pôsobil ešte v roku 1538. Od zástupcov mesta Banská Štiavnica vtedy požadoval splatenie dlhu ich spoluumešťana poddanému z Lehôtky. Na Čabradi súčasne pôsobili kasteláni Gregor a Imrich Pánydiovci z Klenian. Oznámili mestu Banská Štiavnica, že mu nemôžu podať správu, lebo ich pán je neprítomný.⁴⁷⁰ Gregor Pányd sa do funkcie kastelána zrejme vrátil po istom časovom odstupe. V roku 1542 odpovedal, nadalej ako kastelán na Čabradi, radcom uhorskej kráľovnej Márie Habsburskej. Uviedol, že porozumel ich listu, ktorý prijal v neprítomnosti svojho pána. Pányd zároveň zdôraznil, že vinu za chotárne spory majú krupinskí mešťania, ktorí obsadili a využívajú pozemky poddaných jeho pána. Opakovane odkaže na neprítomnosť pána, ktorým bol Peter Pálffy, môžu naznačovať obmedzené kompetencie a rozhodovanie kastelána.⁴⁷¹ Okrem vyššie uvádzaných právomocí kastelán predovšetkým zodpovedal za prevádzku a obranu hradu. O bežnej údržbe a výstavbe na Čabradi z tohto obdobia takmer nemáme správy. Podľa majetkového regisra z roku 1540 bol však hrad dobre opevnený všetkými baštami a potrebnými

opevneniami, ako aj dvomi múrmi.⁴⁷² Približujúci sa konflikt s Osmani- mi zákonite viedol k rozsiahlejšej prestavbe, na Čabradi vymedzenej ako vnútorný a vonkajší hrad.

PROVÍZORI A SPRÁVCOVIA PRÍMOV

V neskorom stredoveku sa z funkcie kastelána na hradných panstvách oddelil úrad provízora, ktorý prevzal zodpovednosť za hospodársku správu. Poberal všetky príjmy (finančné aj naturálne), viedol administratívu a zvyčajne bol aj pokladníkom. Od začiatku 16. storočia pôsobili na väčších panstvách dva kasteláni, pričom jeden z nich zastával úrad provízora. Kastelán nadobudol najmä vojenskú a provízor hospodársku pôsobnosť, ale tieto dve oblasti neboli zretel'ne vymedzené. Je to zrejmé aj zo skutočnosti, že tá istá osoba mohla slúžiť ako kastelán a potom ako provízor, alebo dokonca oboje v rovnakom čase. Prvotnou kvalifikáciou pre úrad preto nebola odbornosť (v obchodovaní, spravovaní financií, hospodárení), ale vernosť voči pánovi.⁴⁷³ Opakujúce sa dvojice čabradských kastelánov (Désházy a Szunyog, Désházy a Jó, Pányovci) azda môžu naznačovať vyčleňovanie hospodárskej správy spod pôsobnosti kastelána. Priame označenie úradu provízora poznáme hned' v spojení s vedením účtov, o ktorých na Čabradi nemáme ďalšie poznatky.

V marci roku 1533 Štefan Erdődy potvrdil, že František Farkas z Beše, jeho provízor a správca prímov na Čabradi (*provisor huius castri nostri Chabragh, ac administrator proventuum nostrorum*), vystavil úplný účet z Erdődyho peňazí, ktoré mu boli pridelené od prvého dňa jeho služby až do dátumu vydania potvrdenia. Štefan Erdődy vyjadril spokojnosť s jeho službami. Provízora, ale i jeho dedičov a potomkov osloboďil spod všetkých záväzkov, ktoré by mohol voči nim v budúcnosti vzniest.⁴⁷⁴ Potvrdenie naznačuje, akoby František Farkas po vyúčtovaní plánoval službu na Čabradi ukončiť. V úrade však pôsobil nadálej. V januári roku 1534 písal vacovský biskup Ján Ország bzovickemu prepoštovi Pavlovi a čabradskému provízorovi Františkovi Farkasovi. Oznámil im, že k nim posiela s náročnou úlohou svojho familiára Štefana z Feketeerdő. Prosil ich, aby ho priateľsky prijali a veril, že po návrate mu Štefan podá dobrú správu.⁴⁷⁵

Správy o provízorovi na Čabradi následne poznáme po určitej odmlke. V roku 1541 úrad zastával František Babindali. V česky písanom liste mestu Banská Štiavnica použil latinskú tituláciu *provisor castri Czabrak*.⁴⁷⁶ Babindali pracoval na Čabradi aj v nasledujúcom roku, avšak jeho zaradenie sa javí komplexnejšie. Richtár a prísažní mesta Krupina vtedy odpovedali na jeho list (nezachoval sa), ktorý im poslal 19. marca. V koncepte listu súčasná ruka poznačila, že ide o odpoved' na list Františka Pisára, kastelána na Čabradi (*Antwort auf Fran. Schreiber, purgraf auf Chabragh*). Jednalo sa pravdepodobne o prímeno Františka, spojené s jeho administratívou činnosťou. Jeho nemecké označenie ako kastelána poopravili zástupcovia mesta 22. marca v latinskom liste – odpovedi Františkovi Babindalimu, provízorovi na Čabradi. Obsahom listov boli aktivity poddaných z Krnišova, obvinených z porušovania hraníc krupinského chotára. Podľa zástupcov mesta poddaní rúbali v lese drevo na výrobu uhlia, ktoré páliili bez povolenia mešťanov.⁴⁷⁷ Na ich list odpovedal 27. marca František Babindali, podpísaný ako čabradský provízor. Ako vysvitlo, Krupinčania zbili v lese poddaného. Mali to urobiť v krupinskem chotári, ale Babindali sa sám presvedčil, že čin sa stal na území jeho pána. Zástupcom Krupiny preto oznámil, že sa postará o bránenie poddaných svojho pána.⁴⁷⁸ Zamieňanie provízora s kastelánom v mestskom prostredí v danom prípade mohlo ovplyvniť zjednodušené prekladanie titulov. Vďaka jazykovej pestrosti však poznáme jeho pôsobnosť aj vo funkciu pisára.

Provízor zohral úlohu aj počas vyšetrovania chotárnych sporov. Šahanský konvent okolo sviatku sv. Barnabáša Apoštola (11. júna) v roku 1543 predvolal na žiadost Krupiny na vypočúvanie viacerých svedkov, medzi ktorými boli aj obyvatelia Svätého Antona. Podľa zistení konventu provízor František Babindali, ustanovený na Čabradi Petrom Pálffym, nedovolil jednému z nich vyjaviť pravdu. Konkrétnie Valentínovi Sthybelovi pred všetkými prítomnými pohrozil palicou. Tento spravodlivý a zbožný muž preto nemohol zložiť prísahu a s pláčom (*fluentibus oculis*) odišiel. Babindali sa predtým vyhrážal aj obyvateľom Krnišova a Devičia. Nemohli preto podať pravdivé a spravodlivé svedectvá. Rovnako aj obyvateľov Žibritova pred vykonaním prísahy bil, nadával im a vyhrážal sa, že ak niekto z nich bude svedčiť proti pánovi, príde o hlavu.⁴⁷⁹ Nemožno vylúčiť, že František Babindali zastrašoval svedkov s vedomím alebo i na priamy príkaz Petra Pálffyho. Je

otázne, či takýto postup zodpovedal úlohám provízora, sledoval však politiku zemepána.

NIŽŠIE POSTAVENÍ ÚRADNÍCI A SLUŽOBNÍCI

Popri kastelánoch a provízoroch na hrade a hradnom panstve účinkovali aj ďalšie úradne činné osoby. Už počas rozdrobenia panstva v časoch šlachticov z Kazy sme si priblížili niekol'ko správ o miestnych úradníkoch. Ďalej sa preto zameriame na nižšiu a najnižšiu úroveň správy hradných majetkov počas Horvátovcov a Erdődyovcov. Najprv však predstavíme problém centralizácie a decentralizácie správy panstva. Okrem etáp, ked' boli príslušenstvá hradu rozdelené na podiely, sa na panstve stretávame okrem hradu aj s ďalším sídlom jeho vlastníkov. V roku 1468 kúpil Damián Horvát polovicu majetku v Sečiankach od miestnych zemanov. V dedine nadobudol, alebo dal vybudovať šlachtickú kúriu, svoje občasné sídlo. Starší predikát *de Zeelcz, Zelcz* a pod., ktorý Damián používal, pritom nevyjadroval jeho vzťah k Sečiankam, ale k chorvátskemu majetku jeho otca Štefana.⁴⁸⁰ V roku 1473 podliehala kúria v Sečiankach Damiánovmu bratovi Petrovi. Pred krajinským sudcom sa vtedy st'ažoval na zemana Juraja zo Sečianok, ktorý na verejnej ceste napadol úradníka (*officialis*) Demetera, ustanoveného Petrom Horvátom v jeho kúrii v Sečiankach.⁴⁸¹ Pod týmto označením môžeme chápať šafára – správcu tamojších majetkov. Po Damiánovej smrti sa jeho vdova Eufrozína v roku 1475 dohodla so švagrom Peterom, že striebro, peniaze a iné veci po Damiánovi prevezú z hradu Kamenska (v stolici Požega) do domu, či kúrie v Sečiankach, ktorá im obidvom patrila.⁴⁸² V roku 1477 si Horvátovci rozdelili dedičstvo po Eufrozíne, aj po Damiánovi. V Sečiankach del'ba uvádzá okovaný voz s príslušenstvom, zásoby vína, koňa klusáka (*gradarius*) čiernej farby a podiel z úrody a dochovaných zvierat. Tieto majetky pripadli deťom Damiána a Eufrozíny – Štefanovi a Žofii Horvátovcom.⁴⁸³

Vinice, oráčiny, lúky a lesy prislúchajúce ku kúrii nebohého Damiána v Sečiankach (*ad curiam prefati condam Damyani Horwath in eadem possessione Zelchen*) patrili jeho deťom až do začiatku 90. rokov, ked' ich zabral strýko Peter Horvát. Okrem svojho sídelného hradu sa sporadicky zdržiaval aj v Sečiankach. V roku 1495 pred konven-

tom v Šahách protestoval Martin z Drážoviec, familiár Petra Horváta. Dôvodom bol spor medzi Petrom Horvátom a Jánom Füssim, počas ktorého Peter odovzdal a vrátil Jánovi listiny. Ján Füssi ich však v dlhej truhlici, opatrenej jeho a Petrovou pečaťou, uschoval v konvente v Šahách. Počas ďalšieho riešenia sporu sa dozvedáme, že poverenec konventu našiel Petra Horváta v jeho dome v Sečiankach.⁴⁸⁴ Po Petrovej smrti krátko využívala kúriu jeho rodina. V roku 1500 viedla vdova po Petrovi Horvátovi Dorota a jej dcéra Katarína spor proti ďalším dcérám Alžbete, Dorote a Žofii (s manželmi) o podiely na hrade Čabrad'. Panovník st'ažnosť' dcér nariadil vyšetrit' Hontianskej stolici a Šahan-skému konventu. Ich zástupcovia zastihli Dorotu a Katarínu v Sečiankach. Zmienku o miestnej kúrii ešte uvádza súpis príslušenstiev hradu Čabrad' z roku 1511. Podľa tohto dokumentu išlo o jedinú šl'achtickú kúriu na hradnom panstve. Existovala ešte aj v roku 1540, keď sa o nej zmieňuje majetkový register panstva. O jej využití však nehovorí.⁴⁸⁵

Správa o kúrii v roku 1511 si zasluhuje pozornosť'. Vieme už, že pred týmto rokom Erdődyovci pričlenili k Čabradskému panstvu šl'achtické kúrie v Plášt'ovciach a Rykynčiciach. Môžeme pripustiť', že súpis mal dokumentovať starší stav pred nástupom Erdődyovcov. Na druhej strane, na rozdiel od Sečianok nepoznáme v Plášt'ovciach ani v Rykynčiciach údaje o pobytu majiteľov panstva v miestnej kúrii. Za jeden z dôvodov, prečo sa Damián Horvát zdržiaval v Sečiankach, môžeme považovať polohu, najmä lepšiu dostupnosť' k Budínu, kde zastávané úrady vyžadovali jeho prítomnosť' na kráľovskom dvore. Hoci v kúrii pôsobil úradník, nepodliehalo mu väčšie územie, ktoré by sa vyčleňovalo spod správy hradu. Inú situáciu neskôr vidíme v Želiezovciach, ktoré súce patrili majiteľom hradného panstva, ale podľa všetkého neboli jeho priamou súčasťou. Na správu okolitých majetkov slúžila želiezovská kúria, kde pôsobili miestni služobníci.⁴⁸⁶

Menovanie nižších úradníkov najmä z radov familiárov a slobodníkov patrilo do právomoci zemepána, prípadne jeho kastelána. Indíciou pre prítomnosť' osôb činných v administratíve sú údaje o gramotnosti. Poddaní s latinským prímenom *Literatus*, výnimavo aj *Scriptor*, prípadne v ľudovom označení Diak alebo Deák, sa v Honte v stredoveku objavujú približne v 16 dedinách (asi 13 % z celkového počtu). Správy o gramotných mužoch takmer vo všetkých prípadoch začínajú od druhej polovice 15. storočia.⁴⁸⁷ Na hradnom panstve k nim patril

familiár Horvátovcov Benedikt *Literatus*, ktorý sa v roku 1467 podielal na uväznení poddaných bzovíckeho prepošta na hrade Litava. Benediktov pôvod nepoznáme, ale je zrejmé, že pôsobil na hrade.⁴⁸⁸ Podľa súpisu poddaných z roku 1476 žil v dedine Opava istý Fabián *Dyak*. Opava patrila k najmenším sídlam panstva a s prihliadnutím na platenie daní išlo o dedinu s hospodárskymi t'ažkost'ami. Zaniknutý kostol v Opave pritom nepochádza zo stredoveku.⁴⁸⁹ Spomínaný Fabián preto musel nadobudnúť vzdelanie v inej lokalite. Uvažovať môžeme o jeho zaradení medzi hradníckych úradníkov, ale pôsobiť mohol napr. aj v obecnej samospráve na poste richtára. Ojedinelú zmienku o farskej škole nachádzame v Svätom Antone. Podľa registra z roku 1540 sa okrem kostola s farou v dedine nachádzala aj škola v dobrom stave. Prostriedky na jej vydržiavanie poskytovala svätoantonská farnosť, kde sa finančne angažoval aj Peter Pálffy.⁴⁹⁰ Je pravdepodobné, že miestna škola slúžila aj pre časť obyvateľov z okolitých dedín. Nadobudnuté základné vzdelanie mohli využiť v hospodárskej, ale aj úradnej sfére.

Vzhľadom na rozšírenie vinohradníctva na hradnom panstve bola medzi úradníkmi opodstatnená prítomnosť kl'učiara (*claviger*). Do jeho právomoci patrila starostlivosť o hospodárenie s nápojmi, zvlášť s vínom. Kl'učiar dohliadal na práce vo viniciach, na dorábanie a skladovanie vína, ako aj na jeho čapovanie v krčmách na panstve. Rovnako dozeral aj na dovezené víno.⁴⁹¹ Podľa súčasného stavu poznania evidujeme doklad o kl'učiarovi na Čabradskom panstve až od roku 1559. Obyvatelia Svätého Antona sa vtedy stážovali, že čabradskému prefektovi Michalovi Fychorovi a jeho nemenovanému kl'učiarovi museli v uplynulých rokoch vyčapovať svoje víno.⁴⁹² I ked' panstvo už podliehalo pod kráľovskú správu a riadil ho prefekt (zlúčený úrad kastelána a provízora), v prípade kl'učiara môžeme uvažovať o jeho skoršom pôsobení. Pre porovnanie, na Modrokamenskom panstve v roku 1527 vo funkcií kl'učiara pôsobil poddaný v Dolných Strhároch. Súpis v tejto dedine súčasne spomína majerský dom, kde kl'učiar zrejme pracoval.⁴⁹³ Kl'učiarovi a iste aj provízorovi slúžili povozníci, zabezpečujúci prepravu úrody, výrobkov a iných tovarov. V roku 1543 počas vyšetrovania sporov medzi Krupinou a Devičím podal svedectvo Michal Šebeň, inak zvaný Tót (*Michael Seben, alio nomine Thot*) z Čekoviec. Uviedol, že po smrti arcibiskupa Tomáša Bakóčza bol na Čabradi takmer 23 rokov služobníkom (*servitor*). Z oráčin nazývaných Čierne

zeme dovážal na Čabrad' deviatok z obilia, ale vždy s akýmisi obavami.⁴⁹⁴ Člen služobníctva bol v tomto prípade vystavený riziku, lebo úrodu odvážal zo sporného územia.

K okruhu osôb, ktoré panstvu zabezpečovali pravidelné príjmy, patrili mýtnici. V roku 1476 medzi hlavami poddanských usadlostí vystupovali Štefan Mýtny (?) (*Mythly*) v Medovarciach a Benedikt Vámos (*Wamos*) vo Svätom Antone. Obaja patrili do majetkového podielu Petra Horváta.⁴⁹⁵ Spomedzi mýt a mýtnikov na hradnom panstve máme najviac poznatkov práve o Svätom Antone. V roku 1498 banskoštiavnický richtár rozsudzoval spor medzi Benkom Diakovičom (*Benko Dyakobitz*) zo Starej Kremničky a banskoštiavnickým mešťanom Štefanom Fleischerom. Dôvodom bola roztržka kvôli kúpenému koňovi, ktorá sa medzi nimi odohrala pred mýtnicou (*mawthaws*) vo Svätom Antone.⁴⁹⁶ Ustanovenie mýtnika patrilo pod právomoc zemepána, čo do istej miery poskytovalo tomuto služobníkovi ochranu. Podľa svedectva poddaného z Domaníku z roku 1543 bol asi pred 30 rokmi v Svätom Antone ustanovený mýtnik Gregor, ktorý sa dostával do konfliktov s obyvateľmi Žibritova. Vyhlasoval totiž, že Svätý Anton nemá chotárnu hranicu so Žibritovom, ale susedí len s krupinským chotárom.⁴⁹⁷ Vyberanie mýta naproti tomu mohlo spôsobovať problémy, vedúce až k násilným stretom. O jednom sa dozvedáme v roku 1545. Na základe st'ažnosti Petra Pálffyho vtedy Šahanský konvent vykonal vyšetrovanie, podľa ktorého krupinský richtár, prísažní a ďalší mešťania vtrhli do Svätého Antona, kde najprv prepadli mýtnicu (*domum theolonii*). Zajali mýtnika Petra, následne aj richtára Jána, ako aj Egída a jeho zat'a Michala. Odviedli ich do Krupiny, kde ich väznili.⁴⁹⁸

Súčasťou administratívy hradného panstva boli aj služby poslov, doručiteľov listov a súdnych zástupcov. O ich využívaní vypovedá pre-dovšetkým zachovaná korešpondencia, ktorú vd'aka mestským archívom poznáme od záveru stredoveku. V roku 1516 čabradský kastelán Pavol Désházy žiadal zástupcov mesta Banská Štiavnica o pomoc pri vymáhaní dlhu pre poddaného Blažeja z Čabradského Vrbovku. Kastelán hned' na úvod zdôraznil, že o pohl'adávke ho oboznámil prialo predkladateľ listu (*presencium ostensor*).⁴⁹⁹ Blažej teda predstúpil pred zástupcov mesta s listom od kastelána, ktorý podporil jeho požiadavky. Podobne v roku 1531 písal banskoštiavnickému richtárovi a prísažným Štefan Erdődy. Oznámil im, že k nim posiela svojho člove-

ka Gregora zo Svätého Antona v určitých záležitostiach (*in certis negotiis nostris*), o ktorých ich Gregor dôverne a hodnoverne oboznámi tak, ako by to povedal on sám (*tamquam ab ore nostro prolatis*).⁵⁰⁰ Rovnako písal richtárovi a prísažným Erdődy aj v roku 1533. Poslal k nim šľachtica Petra, svojho osobitného služobníka (*nobilem Petrum, servitorem nostrum specialem*), ktorý ich dôverne oboznámi o istých záležitostiach. Tento jeho familiár im povie, o čom nemajú pochybovať, ako by to povedal on sám.⁵⁰¹ Obidva listy ukazujú, že pri písomnom styku majiteľ panstva považoval v prípade podávania citlivých informácií za dôležitejšie hovorené slovo.

Počas riešenia sporov a súdneho vyšetrovania medzi Petrom Pálffym a Krupinou nachádzame medzi zástupcami hradného panstva úradníkov, ktorí boli už dlhodobo v kontakte so zemepánmi a pracovali v ich službách. Patrili k nim hontianski zemania Ladislav Luka zo Slatiny a Tomáš Dalmady z Domadíc. V auguste roku 1542 v Kremnici jednali služobníci vyslaní Petrom Pálffym, Ladislav Luka a Peter zo Svätého Antona, so zástupcami Krupiny Matúšom Schneiderom a Žigmundom Brucknerom. Krupinčania ich obviňovali z porušovania chotárných hraníc, najmä z výrubu dreva, pálenia uhlia a klčovania polí. Zástupcovia Pálffyho to popierali a Ladislav Luka dokonca vyhlásil, že Krupinčania si drevo ukradli sami.⁵⁰² Aktívnym súdnym zástupcom (*procurator*) bol aj Tomáš Dalmady. V roku 1543 počas vyšetrovania sporov medzi Krupinou a Žibritovom opakovane spochybňoval viero-hodnosť viacerých svedkov. Voči svedkom z Banskej Štiavnice protestoval, že nepočul ich prísahy. Svedectvá šľachticov zo Zemianskeho Vrbovku napadol, lebo vlastnili v krupinskom chotári dedičné majetky. Napokon voči svedkom zo Bzovskej Lehôtky a Bzovíka namietal, že sú nepriateľmi jeho pána Petra Pálffyho. Tomáš Dalmady z Domadíc, nazývaný aj Literát, študoval na univerzite vo Viedni a bol vyhľadávaným právnym zástupcom súkromných osôb. V službách Petra Pálffyho pôsobil opakovane.⁵⁰³ Jeho dávnejšie kontakty s čabradskými kastelánmi mohli vytvoriť predpoklady pre dlhodobú spoluprácu.

ZÁVER

Najstaršie dejiny hradu a panstva, pre ktoré sa až v závere stredoveku ustálil prílastok Čabradské, sú úzko spojené so šlachtickým rodom Huntovcov, neskôr Hunt-Poznanovcov. Zakladateľ rodu Hunt, veľmož z okruhu uhorského kráľa Štefana I., bol prvým županom na čele komitátu pomenovanom po ňom Hontiansky. Jeho potomkovia dedili a rozširovali početné majetky zvlášť na severe regiónu Hont. Azda na začiatku druhej polovice 13. storočia založili členovia bzovíckej vetvy Hunt-Poznanovcov hrad s názvom v znení Hrádok alebo (podľa Istvána Tormu) Hradník. Za stavebníkov môžeme považovať Hunta, syna Stojslava, či ešte pravdepodobnejšie jeho syna Derža/Dezidera (prezývaného aj starší, alebo Tučný). Po zániku starého rodového sídla a zároveň komitátneho hradu Hont bol Hrádok, resp. Hradník ďalším hradom vybudovaným v regióne. Pred rokom 1276 hrad v rukách Derža staršieho obsadili jeho druhostupňoví bratranci Derž mladší a Demeter. Hrad už Deržovi staršiemu nevrátili a po delbe v roku 1285 pripadol Deržovi mladšiemu. Vtedy sa okrem staršieho označenia Hrádok/Hradník objavuje alternatívny názov hradu Litava. Nemožno vylúčiť, že nový názov súvisel so zmenou majiteľa. Syn Derža mladšieho, Tomáš, vlastnil hrad do roku 1318, ked' mu Litavu násilne odňal Matúš Čák. Hunt-Poznanovci tým o hrad definitívne prišli.

Po smrti Matúša Čáka hrad prešiel do rúk kráľa Karola Róberta. V polovici 30. rokov panovník udelił Litavu bratom Petrovi a Leukusovi výmenou za ich hrad Dobra Kuča. Už o niekol'ko rokov im kvôli násilnému správaniu Litavu odobral. Od obdobia vzniku hradu poznáme medzerovité zmienky o jeho majetkových príslušenstvach. Prvýkrát ich spoločne dokumentuje súpis z roku 1342 (iný súpis, údajne z roku 1285, nemožno považovať za hodnoverný). Listina z roku 1342 vypovedá aj o zániku pôvodného hradu a o vzniku nového v susedstve, ktorý prevzal meno Litava. Aj tento hrad však v závere 14. storočia spustol. Nepodarilo sa spol'ahlivo vysvetliť, prečo sa tak stalo. Vysvetlenie môžeme pravdepodobne hl'adat' v častom striedaní majiteľov, ktorí do prevádzky a údržby hradu nemohli dlhodobo investovať. Ten-to stav predznamenala už správa pôvodných hradných majetkov počas vlády kráľa Ľudovíta I., ktorý viaceré príslušenstvá od hradu odčlenil.

Niekdajšie hradné panstvo sa po zániku hradu rozdrobilo. Poslední vlastníci funkčného hradu, šlachtici z Kazy, si ponechali v rukách časť z jadra majetkov ležiacich medzi Krupinou a Banskou Štiavnicou, ako aj okolie hradu. Počas konfliktov po smrti kráľa Albrechta Habsburgského stál v regióne v popredí Juraj Gyula z Kazy. Jeho mocenskou oporou však bola Krupina, kde bol kapitánom. Názov Čabrad', používaný najprv pre blízke prédiúm, mohli hradu udeliť bratríci, ktorí ho po desaťročiach obnovili okolo polovice 15. storočia. Správy o pobytu bratríkov sú pomerne skromné. V budúcnosti o nich možno viac povie archeologický výskum hradu. Kvôli tradícii a zotrvačnosti v dobových prameňoch nadálej prevažoval názov Litava. Až neskôr vlastníci, Erdődyovci, od začiatku 16. storočia začali používať pomenovanie Čabrad', ktoré zrejme už medzitým vstúpilo do širšieho povedomia.

Pre ďalší vývoj bolo rozhodujúce vydobytie hradu vojskom Mateja Korvína od českej posádky. Kráľ následne daroval hrad a časť majetkov Damiánovi Horvátovi z Vrbasu. Damián spolu s bratom Petrom v rokoch 1462 – 1469 obnovili hradné panstvo v pôvodnom rozsahu a rozšírili ho o nové príslušenstvá. Majetky, ktoré Horvátovci nadobudli v 70. rokoch, mali charakter podielov a zálohovej držby, čím sa odlišovali od jadra zoskupeného v predchádzajúcim desaťročí. Damián, ktorý vďaka kontaktom na kráľovskom dvore a zastávaným úradom systematicky rozširoval panstvo, zanedlho zomrel. Jeho brat Peter ho prežil o viac ako 20 rokov, počas ktorých bol faktickým vlastníkom Litavského panstva. Po smrti Petra Horváta nastalo krátke obdobie sporov medzi dedičmi. Vymretie Horvátovcov po meči v roku 1502 viedlo k rozhodnutiu Vladislava II. darovať Valentínovi Erdődymu a jeho príbuzným Litavu, inak Čabrad', aj s príslušenstvami. Je pravdepodobné, že donáciu vymohol pre svojich príbuzných ostrihomský arcibiskup Tomáš Bakócz. Na panstve spočiatku dominoval Valentín Erdődy a jeho syn Štefan. Aj Erdődyovci sa zamerali na rozširovanie príslušenstiev hradu. Zisky mali najmä podobu majetkových podielov. Rovnako, ako v prípade Horvátovcov, išlo o príslušenstvá na úrodnejšom juhu Hontianskej stolice. V závere stredoveku už Čabradské panstvo tvorilo asi 26 dedín, samôt a prédií. Na severe majetky hraničili s Banskou Štiavnicou (podiel v Štefultove) a na juhu zasahovali až k nivе Ipl'a (podiel v Sečiankach). Súvislé územie pritom tvoril iba blok majetkov v severnej časti od Devičia po Svätý Anton. V rozpore so závetom To-

máša Bakóčza panstvo nadobudol jeho synovec Peter Erdődy, ktorý ho predal záhrebskému biskupovi Šimonovi Erdődymu a jeho synovcovi Petrovi Pálffymu. Práve Peter Pálffy uzatvára skúmaný rad vlastníkov. Na základe sporov o majetky po bzovíckom prepoštovi vieme, že Peter Pálffy hrad s panstvom predal Melchiorovi Balassovi a najneskôr v marci 1546 sa odstúhal do Bratislavskej stolice. Nástup Balassu je zároveň medzníkom v územnom vývoji panstva, z ktorého sa začal vyčleňovať nový hrad Sitno a jeho príslušenstvá.

Hrad s panstvom vstupoval dlhodobo do kontaktu s blízkym prepoštstvom na Bzovíku. Zakladatelia kláštora, aj zakladatelia hradu, Hunt-Poznanovci, boli patrónmi reholného spoločenstva. Po prevzatí patronátneho práva panovníkom sa noví majitelia hradu od 14. storočia dostávali s kláštorom čoskoro do konfliktu. Bzovík priamo napádali šľachtici z Dobra Kuče, z Kazy, ale aj Horvátovci. Po nástupe Erdődyovcov vidíme upokojenie situácie až do zániku kláštora. Konflikty nemožno vnímať len ako jednostranný zápas svetských feudálov s cirkevnou autoritou. V závere 14. storočia vystúpil s nárokmi na hrad a panstvo na základe pochybných dedičských práv vesprímsky biskup Demeter, potomok Hunt-Poznanovcov. O niekol'ko generácií neskôr získal panstvo ostrihomský arcibiskup Tomáš Bakócz, ktorý osobne prispele k urovnávaniu vztahov s prepoštstvom. Azda v očakávaní nebezpečenstva bzovícky prepošt Pavol Németi previezol zo Bzovíka na Čabrad' početné cennosti. Po obsadení kláštora Žigmundom Balassom našiel prepošt útočisko práve na Čabradi a podiel'al sa dokonca aj na spravovaní hradu. Po smrti Pavla Németiho však noví vlastníci hradu Peter Pálffy a záhrebský biskup Šimon Erdődy jeho pozostalosť odcudzili. Vzťahy medzi majiteľmi hradu a prepoštom teda neboli konštantné. Z dlhodobého hľadiska je zrejmé, že konanie členov episkopátu vo vzťahu k hradnému panstvu, aj prepoštovi, ovplyvňovala ich príslušnosť k jednotlivým šľachtickým rodom.

V závere stredoveku vd'aka Horvátovcom a Erdődyovcom panstvo Čabrad' narastalo, pričom k majetkom na členitom severe majitelia hradu prikupovali majetkové podiely, menej často aj celé majetky, v rovinejšom a klimaticky priaznivejšom juhu Hontianskej stolice. Panstvo tým nadobudlo pestré zastúpenie hospodárskych odvetví. Na pomedzí s Banskou Štiavnicou v podiele v Štefultove a v Iliji sa rozvíjalo baníctvo. Na príslušenstvách hradu medzi Krupinou a Banskou Štiav-

nicou sa popri polnohospodárstve rozvíjali aj lesné remeslá – osobitne uhliarstvo zásobujúce okolité hámre a huty. Chov hospodárskych zvierat pramene dokumentujú pomerne skromne. Rozšírené bolo pasenie svíň v dubových lesoch. Je zrejme príznačné, že o ovčiarstve a salašníctve chýbajú doklady. O to viac bolo zastúpené vinohradníctvo, ktorého význam stúpal najmä na majetkoch ležiacich na juh od Čabrade. Na začiatku 16. storočia niektoré pramene dokladajú iniciatívu poddaných pri prenajímaní desiatkov (od Ostrihomskej kapituly), prenájme mlyna (od bzovického prepošta), alebo prenájme lesov (od mesta Krupina). Prostriedky na prenájom môžeme hľadať v príjmoch časti poddaných, medzi ktorými nachádzame napr. mlynára, mýtnika a kováča. Výmena zemepánov, predovšetkým nástup Petra Pálffyho v roku 1535, prispeala k obmedzovaniu týchto aktivít. Súčasne pozorujeme opačný trend – narastajúce spory o užívanie pozemkov s mestom Krupina, menej aj s Banskou Štiavnicou. Počas éry Erdődyovcov a Pálffyho pokleslo (v porovnaní s Horvátovcami) aj zapojenie dovtedy početných familiárov do správy panstva. Tieto zmeny nemuseli súvisieť len so zmenou vlastníkov panstva, ale i s celospoločenskými zmenami a všeobecne s feudálnou anarchiou v pomoháčskom období.

Dediny ležiace v severnej časti panstva tvorili dôležité zázemie susedných miest. V popredí záujmu stála najmä Banská Štiavnica, kde majitelia panstva a ich úradníci opakovane vymáhali dlhy neuhradené ich poddaným. Spomedzi hradných majetkov bol v neskorom stredoveku a na začiatku novoveku po hospodárskej stránke najrozvinutejší Svätý Anton. V dedine pracovali hámre, banské mlyny a huty, pravdepodobne v rézii banskoštiavnických mešťanov. Mýto vo Svätom Antone poskytovalo v porovnaní s ďalšími mýtami na panstve najväčšie príjmy. Dôvodom bola najmä vytázenosť cesty do Banskej Štiavnice. Podľa majetkového registra a urbárov Čabradského panstva z rokov 1540, 1549 a 1558 platby poddaných zemepánovi oficiálne rástli len vo Svätom Antone. Priaznivé hospodárske aj populačné podmienky naznačuje aj prítomnosť školy pri miestnej fare. Tieto okolnosti mohli prispieť k označeniu Svätého Antona pojmom *oppidum* v písomnosti vydanej Hontianskou stolicou. Hoci dedina podľa aktuálnych poznatkov získala postavenie mestečka až omnoho neskôr, predpoklady pre vývoj k výsadnému sídlu vidíme už od stredoveku.

Demografický vývoj na hradnom panstve sa v skúmanom období na základe rôznych aspektov javí prevažne pozitívny. Údaje o vyššom podiele vdov zo susednej lokality a blízkeho regiónu (Dolné Nekyje a Modrokamenské panstvo), ale aj správy o sobášoch majiteľov panstva môžu naznačovať vekovo nevyrovnané manželstvá. V prípade nedostatku pracovnej sily sa zároveň stretávame s najímaním mladých paholkov (údaje z Devičia a Žibritova) do služby aj zo vzdialenejších dedín. Podľa súpisov poddaných (presnejšie sedliakov) medzi rokmi 1476 a 1540 v pätnásťich opakujúcich sa sídlach len mierne stúpol počet obývaných usadlostí. Naopak, výrazný pokles o dve tretiny evidujú súpisu pri pustých usadlostiach. Vyšší podiel pustých usadlostí v predchádzajúcom období mohli spôsobiť viaceré činitele, pričom opakovane sú zdokumentované najmä vojenské t'aženia. Úbytok pustých usadlostí následne môžeme spájať s populačným nárastom, ale aj so záujmom zemepánov koncentrovať obyvateľov kvôli plateniu daní. Poddanské obyvateľstvo hradného panstva (podobne, ako aj jeho majiteľa) bolo etnicke zmiešané. V centrálnej časti panstva boli výraznejšie zastúpené prímená slovenského pôvodu, v severnej časti nemeckého pôvodu, v južnej maďarského pôvodu. Takmer v každej dedine mala časť poddaných prímená odvodené od sídiel, z ktorých sa pristáhovali, čo vypovedá o pohybe obyvateľstva najmä v rámci panstva.

Tézu o všeobecnej kríze v neskorom stredoveku, ktorú sme predstavili v úvode knihy, na základe skúmaného materiálu z Čabradského panstva nemožno potvrdiť. Niektoré z hospodárskych odvetví dokonca ukazujú skôr znaky konjunktúry. Sem možno zaradiť údaje o lesnom hospodárstve s rozšírením nájomnej práce a dohodami previazanými s mestským prostredím. V pol'nohospodárstve pozorujeme tendenciu rozširovať obhospodarované plochy (zvlášť na úkor susedných chotárov), ale súčasne sa stretávame aj so zánikom vinohradníctva v menej priaznivých lokalitách. O čiastkovej či sektorovej kríze môžeme hovoriť v prípade baníctva a hutníctva na hradnom panstve. Po počiatocných dokladoch o prevádzke objektov a zariadení z tohto okruhu nachádzame údaje o ich stagnácii, pustnutí, alebo až zániku. Treba zdôrazniť, že sledovaný časový úsek nezahŕňa obdobie osmanských vpádov. Niektoré porovnania s týmto obdobím (pramene od polovice 16. storočia) už naznačujú oslabovanie právneho a sociálneho postavenia poddaných. Vojnový konflikt preň vytváral predpoklady, avšak kom-

plexnejšie poznanie nových pomerov vyžaduje samostatný výskum.

V predloženej monografii sme Čabradské panstvo skúmali najmä na základe vlastníckych vzťahov, hospodárskych, sociálnych a demografických pomerov, ako aj dejín správy. Dúfame, že sme tým okrem dejín panstva prispeli aj k dôkladnejšiemu poznaniu dejín regiónu Hont. Našou ambíciou zároveň bolo poskytnúť námety a materiál na porovnávací výskum ďalších hradných panstiev na Slovensku, či v Uhorsku. Problematiku pritom nepovažujeme za uzavretú. Ďalšie výskumy môžu sústredit pozornosť napríklad na cirkevnú organizáciu, historickú geografiu, etnické pomery, samosprávu obcí a ich právne postavenie, či prosopografiu kastelánov. Rôznorodosť tém a možných prístupov ukazuje, že fenomén stredovekých hradných panstiev mohol nadobudnúť mnoho podôb, vždy v závislosti od podmienok v konkrétnom regióne.

POZNÁMKY

- 1 FÜGEDI, E.: *Castle and society*, s. 62.
- 2 SKALSKÁ, M.: *Jelšava a Jelšavské panstvo*, s. 18-22; TIBENSKÝ, M.: *Červenokamenské panstvo*, s. 5-6, 11-12.
- 3 SZŰCS, J.: *Tri historické regióny*, s. 47-50; SEIBT, F.: Zu einem neuen Begriff, s. 9-10.
- 4 NODL, M.: František Graus, s. 104-107; DRENDEL, J.: Introduction, s. 1-10; MYŚLIWSKI, G.: Central Europe, s. 254-255; ČECHURA, J.: Krize pozdního středověku, s. 38-39.
- 5 TOPOLSKI, J.: Pojem úpadku v dějinách, s. 76; MYŚLIWSKI, G.: Central Europe, s. 277.
- 6 MAJTÁN, M.: *Názvy obcí Slovenskej republiky*, s. 27, 326-327.
- 7 ČECHURA, J.: Staré a nové v agraristice, s. 9-10, 18-19.
- 8 Napr. dikálny súpis z roku 1630, portálny súpis z roku 1635, súpis armalistov, kurialistov a slobodníkov z roku 1640. ŠA BB, HŽ, škat. 17, súpis 1626 – 1694.
- 9 *Diplomatarium Hontense*, d'alej používame skratku *Dipl. Hont.* Uverejnené listiny so vzťahom k hradu Čabrad', resp. Litava, pochádzali z archívu rodu Nyáryovcov.
- 10 ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 183.
- 11 SNA, HMHB, Autentické protokoly A (1411 – 1551), B (1518 – 1549), C (1526 – 1600). Listiny sme študovali podľa fotokópií dostupných v MNL OL DF 205 057 – 206 800, 261 312 – 261 418, 282 899 – 282 900.
- 12 Čísla listín v MNL OL DL pod súhrnným označením Q 154.
- 13 Súpis z roku 1476 uverejnený v plnom znení podľa originálu. *Balassa*, s. 141-147, č. 411. Súpis z roku 1527 zachovaný v neskoršom odpise. MNL OL, P 1815 Balassa család, nagydoboz 2, téTEL 8, No. 6, pag. 9-18.
- 14 Fond inventarizoval Pavel Balcárek. Nachádza sa v ňom napr. reštaurovaný armáles Fánchyovcov z roku 1511. MZA, Seilern, krab. 1, No. 351.
- 15 K fondu vyhotobil základnú pomôcku František Sedlák. SNA, ÚA Erdődy, vecné skupiny Majetkovoprávne písomnosti a Korešpondencia. Z fondu ÖStA HHStA, FU Erdődy, publikoval sériu listín KIS, P. (ed.): Bakócz Tamás, s. 399-421.
- 16 Zachovaný originál aj odpis z 19. stor. ŠA BB, KC II, no. 9729.
- 17 Staršiu, nie príliš prehládnú a presnú edíciu pripravil Pál Paláthy. Porov. *Paláthyak I.* Modernejší regestár uverejnila Krisztina Tóth. Porov. *Paláthy cs. lt.*

18 MNL OL, Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai, P 1715 Nagy család (leszenyei), P 2004 Teszéry-Deméndy család, P 2257 Piry család; PL, Új egyházi levéltár, Ipolyi gy., 23. doboz.

19 Fond, vrátane novovekého materiálu, inventarizoval Michal Klúčka. Výber prameňov z rokov 1535 – 1545 uverejnil MATUNÁK, M. (ed.): Korpona város levéltárából, s. 430-443. Nemecké zápisu v mestskej knihe zo stredoveku a začiatku novoveku uverejnil GROTHAUSMANN, K.-H. (ed.): *Das Stadtbuch von Karpfen*.

20 Fond spracoval od stredoveku až po rok 1534 v XIV. zväzkoch inventára Mikuláš Čelko. Okrem listín a listov údaje o hrade a panstve uvádza II. a III. mestská kniha. Pod označením Gobilov kódex (podľa autora iluminácií Valentína Gobila) je II. mestská kniha (1432 – 1508) uložená v archeologických zbierkach Maďarského národného múzea v Budapešti. MNM, Régészeti tár, 61.54.C Gobil-kódex. Mladšia, III. mestská kniha (1483 – 1575), poskytuje zo stredoveku o panstve menej údajov. ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 13, sign. MMBŠ-MOL IV-755.

21 BEL, M.: *Notitia Hungariae IV*, s. 685-688, 723-725.

22 Odpovede obcí Čabradský Vrbovok, Devičie, Horné Nekyje, Ilija, Sečianky, Medovarce, Prenčov, Slatina, Svätý Anton a Žibritov z rokov 1863 – 1865. *Pesty Frigyes kéziratos helynevtárából*, s. 75-76, 88-89, 108-111, 151, 160-164, 222, 253-255, 261-262, 276-278, 319-320.

23 BOROVSKÝ, S. et al.: *Hont vármegye*, s. 293.

24 Pri Čabradi napr. uvádza doklad o kastelánovi až zo začiatku 18. stor. BERGFEST, Á.: *Hont vármegye*, s. 21.

25 THALY, K.: Csábrág vára (Történeti rajz), s. 25-28.

26 KNAUZ, N.: *A Garan-mellelti*, s. 106-112.

27 RATKOŠ, P.: Hrad Čabrad', s. 95-96.

28 BAKÁCS, I.: *Hont vármegye*, s. 11-15.

29 ÁMTF IV, s. 149-266.

30 Bibliografiu prácu uvádzame v zozname literatúry.

31 Komplexné výsledky výskumov vyšli knižne. ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 44-96, 119-184.

32 KMET, A.: Veleba Sitna, s. 144-147, 178-179.

33 BÁTORA, J.: Stredoveké polia, s. 46; LABUDA, J.: Zaniknuté osady, s. 70-71; MIŇO, M. – FRATRIČOVÁ, M.: Špecifická forma skladovacích priestorov, s. 355-357.

34 IVANIČ, P.: *Stredoveká cestná siet'*, s. 33-37; BELJAK, J. – BELJAK PAŽI-NOVÁ, N. – MITÁŠ, V.: *Stredné a horné Poiplie*, s. 16-25, 78-79.

35 HANULIAK, V.: Hrad Čabrad', s. 305-307; MORDOVIN, M.: New re-

sults of the excavations, s. 271-273.

36 ČELKO, M.: Príspevok k stredovekým dejinám Ilje, nestránkovane.

37 MORDOVIN, M.: Archeologický výskum, s. 8-9, 37; STEINHÜBEL, J.: *Nitrianske kniežatstvo*, s. 329-330, 340; STEINHÜBEL, J.: Hont, s. 26-27; CDSI I, s. 71-72, č. 74; *Pramene III*, s. 56-59, č. 13; ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 45-48; ÁMTF III, s. 200-202; KRISTÓ, Gy.: *A vármegyék kialakulása*, s. 374-375.

38 MALINIÁK, P.: Hrádok/Litava, s. 310; TORMA, I.: Grad/hrad, zamek/zamok, s. 164-165, 173; HUDÁČEK, P.: Civitas, urbs, grad, s. 70-72, 78.

39 CDSI II, s. 135, č. 201; MAJTÁN, M.: Sitno (Etzelberg), s. 149. Zápis *Zoyslaus* rekonštruujeme ako Stojslav, pričom P. Engel uvádzia tento typ osobného mena (mad'. Sztojszló) aj v d'alej vetve rodu. ENGEL, P.: *Középkori magyar genealógia*, heslá Hontpázmány nem. 1. 1. tábla: Vajdai (Jánoki), Hontpázmány nem. 4. 1. tábla: Kóvári.

40 ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 49; ÁMTF III, s. 175, 209; MNL OL DL 69 269. Do mladšieho obdobia datuje SITÁR, T.: *Historický slovník*, s. 171; SITÁR, T.: *Magister Pavol z Kolára*, s. 25-26.

41 TÖLGYESI, T.: K pôvodu slov, s. 198-200.

42 *super metis, terminis, aquis et utilitatibus terrarum eorum Dalhapala, Stallo, Scentantollo, Isumbleser et villa Seweret vocatarum... ad aquilonem, precellens villam Princh et villam Stallo, que vocatur Bacuus... ad ecclesiam sancti Egidii... metas inter villas Kulpah et Isumbleser... villa Petri et Desiderii comitum prefatorum Seurdfolua vocata... berch iacet inter Kurumsou et inter Apat Byky.* MNL OL DL 40 117; *Dipl. Hont.*, s. 5-8, č. 4; *Pramene III*, s. 215-217, č. 106. K lokalizácii ŠMILAUER, V.: *Vodopis*, s. 152-154; ÁMTF III, s. 191, 194, 204, 209-210, 235, 254-255, 266.

43 CAC IX, s. 89, č. 51; MES II, s. 44, č. 23; MNL OL DL 40 117. Za upozornenie na súvislost' obsadenia hradu so stratou listiny d'akujem Denise Starekovej.

44 *Dipl. Hont.*, s. 17-19, č. 11; MNL OL DL 42 494; RA II/2-3, s. 168, č. 2725.

45 CAC IV, s. 248, č. 153; ŠMILAUER, V.: *Vodopis*, s. 151.

46 ZSOLDOS, A.: *Magyarország világi*, s. 159; *Dipl. Hont.*, s. 25-26, č. 17.

47 *castrum Lytua, Haradnuk alio nomine vocatum, in comitatu Hontensi existentem, cum villis ad se pertinentibus, videlicet duabus villis Chabrad vocatis et villa, que est sub castro, Waralya dicta, item Chery, item Warbuch nova, item Damanyk, Touth dicta, item Pomath inferior, que alio nomine Bekesteleke vocaretur, item Bagun, Chasyta, Perrendfalua cum terra Tapulcha, Legen, Marouth condicionariorum, item Sarlou iuxta possessionem capituli ecclesie predicte, Damas vocatam existenti, item Warabuk alia, que eciam est circa terram dicte ecclesie Strigoniensis, Berenche, item Scuha cessisset predicto*

Ders et suis heredibus. MNL OL DL 41 783; *Dipl. Hont.*, s. 27-28, č. 18; ÁMTF III, s. 185, 217, 262-263; BAKÁCS, I.: *Hont vármegye*, s. 93. V roku 1366 sa stretávame aj s nárokmi ďalšej z vetiev, sídliacej v Ožďanoch. MNL OL DL 77 371.

48 Spomedzi 111 lokalít v lexikóne stredovekých hradov na Slovensku poznáme ešte súpisy príslušenstiev hradov Červený Kameň (1296) a Uhrovec (1295). DVORÁKOVÁ, D. a kol.: *Stredoveké hrady na Slovensku*, s. 279, 414. Najstaršie súpisy ostatných hradov pochádzajú obvykle zo 14. alebo až 15. storočia.

49 MNL OL DL 1284; CAC IX, s. 530-532, č. 385; ÁMTF III, s. 235; SITÁR, T.: *Magister Pavol z Kolára*, s. 26; RDSL I, s. 443, č. 1037.

50 Zachoval sa novoveký odpis listiny, v ktorom je Dezider nazvaný *Virtuosus*. V inej listine – origináli z roku 1310 je Derž nazvaný *Ventrosus*. RDSL I, s. 223-224, č. 483, s. 345-346, č. 803.

51 RDSL II, s. 197-198, č. 413.

52 ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 49; FÜGEDI, E.: *Castle and society*, s. 80-81.

53 V roku 1318 medzi kastelánmi Matúša Čáka, plieniacimi majetky nitrianskeho biskupa, vystupoval *Endreh de Litwa*. Bádanie ho však spája s hradom Lietava na Považí. RDSL II, s. 154, č. 312, s. 570; MARSINA, R. – DVOŘÁKOVÁ, D.: *Lietava*, s. 332.

54 AO XIX (1335), s. 125-126, č. 275, s. 149-150, č. 322; ENGEL, P.: *Magyarország világi*, V. Várnagyok és várbirotokosok, heslá Dobrakucsa, Litva (Csábrág).

55 MES III, s. 297, č. 422; MNL OL DL 25 091; ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 60; CDH VIII/4, s. 593-594, č. CCCII.

56 PLAČEK, M. – BÓNA, M.: *Encyklopédia slovenských hradov*, s. 190-191. Mapa z roku 1830 uvádza v meandri Litavy medzi polohami Náklo a Macocha popis *Sztari Hrad*. ŠA BB, KC, Mapy, č. 479.

57 *castrum ipsorum Lytua vocatum cum alio castro similiter Lytua desolato, possessioribus Lezenye, Opoa, Hruso, Jablanch, Chal, Belw, Karaczow, Waralyafalw, Chabrad, Werbok, Konzka, Terpen et alia Terpen, Badun, Jaksteluke, Legen, Kalazytha, Beel, Korumpsou, Duhapula, Princhfolua, Dersel, Pakhaus, Zenthantal, Sebrethfolua vocatis in comitatu Huntensi existentibus ac tributis in Zenthantal, in Zynerad, in Worbok, in Damanyk, in Chabrad et sub castro Lytua exigi consuetis.* MNL OL DL 3469; CDH VIII/4, s. 592-596, č. CCCII; AO XXVI (1342), s. 116-117, č. 109.

58 ÁMTF III, s. 176, 179, 185, 209, 215-216; MNL OL DL 87 046.

59 BAKÁCS, I.: *Hont vármegye*, s. 85, 91, 130; ÁMTF III, s. 203-204, 262; SITÁR, T.: *Historický slovník*, s. 89.

60 ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 62-64, 66-67. I. Bakács Badun

priradil k Baďanu, avšak forma zápisu odkazuje skôr na Badín. BAKÁCS, I.: *Hont vármegye*, s. 85-86.

61 RDSL II, s. 106-107, č. 206; BAKÁCS, I.: *Hont vármegye*, s. 325; MZA, Seilern, kar. 10, No. 427.

62 MNL OL DF 238 582.

63 Listina Ľudovíta I. datovaná 6. júla 1368 vo Zvolene. ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, vecná skupina chotárne záležitosti, škat. 1. Nespracovaný materiál, za jeho poskytnutie d'akujem Mikulášovi Čelkovi. Porov. aj ČELKO, M.: *Prenčov – stopy v histórii*, s. 25-27.

64 MNL OL DL 42 015, 41 790, DF 248 902.

65 ZsO I, s. 2, č. 20; ORTVAY, T. – PESTY, F. (eds.) *Oklevelek Temesvármegye*, s. 182, č. 114.

66 MNL OL DL 42 423; *Dipl. Hont.*, s. 318-320, č. 180, s. 321-323, č. 181; ZsO I, s. 133, č. 1066.

67 MNL OL DL 42 494, 42 676, 43 831; *Dipl. Hont.*, s. 338, č. 186; ZsO I, s. 234, č. 2099.

68 Naopak, podľa staršieho bádania biskup Demeter a jeho synovci v roku 1389 získali Čabrad' s príslušenstvami. BOROVSKÝ, S. et al.: *Hont vármegye*, s. 34, 293.

69 MNL OL DL 7565, 96 634, 7594; ZsO I, s. 158, č. 1367, s. 161, č. 1408, s. 166, č. 1464; MAREK, M. (ed.): *Archivum familiae Majtényi*, s. 113-114.

70 MNL OL DL 7968; ZsO I, s. 378, č. 3429, s. 392, č. 3587.

71 MNL OL DL 97 268, 97 340, 97 530, 97 573.

72 MNL OL DL 89 750; ZsO V, s. 175-176, č. 503, 504.

73 MNL OL DL 69 306, 69 338, DF 243 893, 243 904; ZsO II/1, s. 20, č. 112, s. 177, č. 1488, s. 233, č. 1961. Porov. SITÁR, T.: *Magister Pavol z Kolára*, s. 53-54.

74 MNL OL DL 9004, 9005, 9006; ZsO II/1, s. 429, č. 3621, 3622.

75 BAKÁCS, I.: *Hont vármegye*, s. 91, 181, 224; ČELKO, M.: *Prenčov – stopy v histórii*, s. 26.

76 V listine je dedina nazvaná *Varuarbok*. MZA, Seilern, kar. 6, No. 130. I. Bakács čítať názov dediny *Vduarnok* a stotožnil ju preto s Dvorníkmi. BAKÁCS, I.: *Hont vármegye*, s. 214.

77 MNL OL DL 89 750.

78 *quarundam possessionum Zenthalthal, Myzmeuelew, Varbok, Varmosow, (!) Also-sthephelfalwa, Zenthegh, Derfelshalow, Luchen et Barkan, nec non tributi in eadem Myzmeuelew exigi consueti*. MNL OL DL 89 766; ZsO V, s. 478, č. 1777. Posledné dva menované majetky Lucina (mad'. Lucfalva) a Bárkány ležali v Novohrade.

79 I. Bakács stotožnil Iliju s lokalitou Szentegyed, ktorú v 14. stor. vlastnil

Wulfling z Haschendorfu a jeho príbuzní. BAKÁCS, I.: *Hont vármegye*, s. 128; ČELKO, M.: Príspevok k stredovekým dejinám Iljje, nestránkované. Ide však o lokalitu Dány-Szentegyed v Peštianskej stolici. Porov. CDA II, s. 115-116, č. 105.

80 ČELKO, M.: Príspevok k dejinám Štefultova, s. 3-4.

81 MNL OL, Bírósági levéltárak, kúriaiai levéltár, O 18 Processus tabulares, 4-954, fol. 9r, 19r, 102r, 117r, 136r (elenchy), fol. 160r-161r (znenie listiny s chýbajúcou záverečnou pasážou).

82 MNL OL DL 89 922.

83 Tranzumpt vydaný Šahanským konventom 21. júla 1437. ŠA BB p. ABS, MMBŠ, vecná skupina chotárne záležitosti, škat. 1; ČELKO, M.: *Prenčov – stopy v histórii*, s. 25-27.

84 MNL OL DL 69 463, 69 465. Starší doklad, týkajúci sa asi tiež uvedeného mlyna, porov. MNL OL DF 281 803; *Palásthys cs. lt.*, s. 196, č. 347. Ešte v roku 1437 sa bzovícky prepošt st'ažoval na Jána, Juraja a Detrika, synov Ďulu z Kazy. Ich poddaní z Medovariec vtedy zabrali prédiu Somárovo (*Zamárttheleke*, zaniknutá lokalita na ľavom brehu Krupinice medzi Medovarcami a Hornými Rykynčicami). MNL OL DL 13 052; ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 67.

85 ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 51-52, 55, 85; SZITNYAI, J. (ed.): A körmöczbányai békekötés, s. 605, 609; MZA, Seilern, kar. 7, No. 204; MNL OL DF 274 448.

86 MNL OL DL 90 023.

87 MNL OL DF 236 024, 236 025, 236 032.

88 TÓTH-SZABÓ, P.: *A cseh-huszita mozgalmak*, s. 410-411, č. LVIII.

89 *Datum in descensu nostro exercituali sub fortalitio Lythwa*, napr. MNL OL DF 223 211, DL 15 649, 85 931, 15 650, 37 028. Porov. HORVÁTH, R.: *Itineraria regis*, s. 69.

90 *in anno, quo prefatus dominus noster rex castellum Chabrad expeditisset*. MNL OL DL 98 257.

91 MNL OL DL 46 857.

92 MNL OL DL 90 042, 90 046; TÓTH, N. C. et al.: *Magyarország világi*, s. 129.

93 *castrum Pwzthalithwa vocatum simul cum possessionibus et villis Zenthalthal, Stephelfalwa, Zenthilyen, Dorphel, Istalaw, Chormastow, Waruok, Stabrad et Waralya vocatarum*. MNL OL DL 97 268. Ich d'alšie protestácie z rokov 1472, 1496 a 1504 uvádzajú bez ohľadu na prebiehajúce zmeny rovnaké príslušenstvá, ako listina z roku 1462. MNL OL DL 97 340, 97 530, 97 573.

94 KARBIĆ, M.: Od hrvatskoga sitnog plemića, s. 119-120.

- 95 MNL OL DL 90 049, 90 050.
- 96 *in dominium totalium possessionum Dewyche, Prynchfalwa, Bellye, Sybrythfalwa, Lehotha, Theplycze in Zoliensi ac medietatis possessionis Mezmeelew vocatarum in Honthensi comitatibus existentium habitarum, totalisque tributi in eadem Mezmeewelw exigi soliti*. Inzerty v tranzumpte Mateja Korvína z roku 1464. MNL OL DL 98 193. Porov. KARBIĆ, M.: Od hrvatskoga sitnog plemića, s. 120.
- 97 MZA, Seilern, kar. 7, No. 250.
- 98 MNL OL DL 98 193.
- 99 *castrum Lythwa vocatum cum suis pertinentiis ac possessiones Werbook, Kerneso, Theplicze, Sthefolthfalwa, Zenthal et Apowa vocatarum, ac predii Chabrad, nec non medietatis possessionis Meznewelw vocate*. Inzert v tranzumpte krajinského sudcu Petra zo Svätého Jura z roku 1508. MNL OL DL 46 857. Porov. ČELKO, M.: *Prenčov – stopy v histórii*, s. 27-28.
- 100 MNL OL DL 98 198, 66 005; *Balassa*, s. 136, č. 395, s. 137-138, č. 399, 400, 401.
- 101 KARBIĆ, M.: Od hrvatskoga sitnog plemića, s. 121-124.
- 102 MNL OL DL 17 561; ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 47, 66-67; BAKÁCS, I.: *Hont vármegye*, s. 190. Pozri aj poznámku 84 v tejto kapitole.
- 103 MNL OL DF 251 074; BAKÁCS, I.: *Hont vármegye*, s. 102, 213, 302, 425.
- 104 KARBIĆ, M.: Od hrvatskoga sitnog plemića, s. 124.
- 105 MNL OL DF 251 080, DL 50 315.
- 106 MNL OL DF 205 618; BAKÁCS, I.: *Hont vármegye*, s. 116.
- 107 SNA, HMHB, Autentický protokol A, fol. 60r.
- 108 MNL OL DL 69 501. Porov. SITÁR, T.: *Historický slovník*, s. 42, 101, 109, 128, 222, 225.
- 109 BAKÁCS, I.: *Hont vármegye*, s. 262, 339-340.
- 110 *Balassa*, s. 140, č. 408; HORVÁTH, R.: „*Gradus ad Parnassum*“, s. 40-41.
- 111 *Balassa*, s. 145-149, č. 411, 412, 416, 417; MNL OL DF 208 874, 236 028, 236 032; SITÁR, T.: *Historický slovník*, s. 26, 28-29, 83-84; PILKOVÁ, L. – ŠIMONČIČOVÁ KOÓŠOVÁ, P.: *Militária, ostrohy a konský postroj*, s. 173, 180.
- 112 MNL OL DF 205 974, DL 45 620, 46 859, 65 951, 65 952. Súpis poddaných uverejnený v plnom znení: *Balassa*, s. 141-147, č. 411.
- 113 MNL OL DL 65 954, 65 955, 65 956; *Balassa*, s. 148-149, č. 413, 414, 415, 416, 417.
- 114 MNL OL DL 65 957, 65 958; *Balassa*, s. 150-153, č. 418, 419, 420.
- 115 SNA, HMHB, Autentický protokol A, fol. 60r; GÉRESI, K. (ed.): *A nagy-károlyi*, s. 508, č. CCCV.

116 *signanter castro Lythwa predicto, nec non possessionibus et portionibus possessionariis Waralya, Apova, Naghfalw ac molendino in eadem habito, Zewchen, Thwr, Zalathwa, Mesmewelew cum tributo in eadem habito, Warboch, Diuyche, Kormoso, Sybrythfalwa, Sthefolcz, Zentheged, Zenthantal, Beel, Prynchfalwa ac similiter molen-dino in eadem existente et Leothka (!) vocatis ad idem castrum pertinentes hereditariis et emptionalibus ac eorum cunctis pertinentiis, item Fedemes, Schornia, Theser, Naghfalw predicta, Daczolama, Thwr et [nasleduje prečiarknuté: Theser] vocatis impignoratiis, omnino in comitatu Honthensi.* MNL OL DF 205 618.

117 BAKÁCS, I.: *Hont vármegye*, s. 96, 109, 185-186, 201.

118 Pozri poznámku 136 v tejto kapitole.

119 MNL OL DF 253 826, fol. 40v-41r, DL 50 315.

120 MZA, Seilern, kar. 8, No. 263, 268, 307; MNL OL DF 205 894, 206 314, DL 16 596, 17 940.

121 MNL OL DL 33 360, DF 233 226. Inzerovaný mandát krajinského sudcu Štefana Bátoriho, adresovaný konventu v Šahách, s vynechanými názvami lokalít (mýt) a datovaním 1492. SNA, HMHB, Autentický protokol A, fol. 56r-v. Spresňujeme zároveň obsah a datovanie pokonania. Porov. MALINIAK, P.: K majetkovým pomerom, s. 19-20.

122 Zachovaný koncept, Peter Horvát je v ňom najprv nazvaný ako Martin. SNA, HMHB, Autentický protokol A, fol. 127r.

123 MNL OL DF 205 618.

124 V októbri 1497 Peter ešte žil. V septembri 1499 bol už nebohý. MNL OL DF 206 370, DL 711, pag. 19-20.

125 MNL OL DL 5776, pag. 19-21. Neúplný odpis z 19. stor., na margu s datovaním 1472. Porov. ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 70.

126 Nedatovaný zápis, podľa datovania predchádzajúcich a nasledujúcich zápisov asi z rokov 1502 – 1505. SNA, HMHB, Autentický protokol A, fol. 83r (staršia paginácia 144). I. Bakács podľa pôvodného zálohu za 300 zlatých uvádza okrem Čeloviec aj zálohovanie Farkašovho (Zemianskeho) Vrbovku Petrovi Horvátovi s datovaním 1498 aj 1500. BAKÁCS, I.: *Hont vármegye*, s. 96, 217, 302, 361. P. Paláthy s datovaním k roku 1505. *Paláthyak. I.*, s. 375-376, č. 229, s. 402-403, č. 253.

127 MNL OL DL 90 254, 90 256. Navyše, približne v tom čase protestovala Damiánova dcéra Žofia proti zálohovaniu a odcudzeniu jej podielov na panstve Čabrad', z čoho obvinila svojho brata Štefana, tetu Dorotu a sesternice Žofiu, Katarínu a Alžbetu. SNA, HMHB, Autentický protokol A, fol. 89r.

128 MNL OL DL 90 257.

129 Pozri poznámku 136 v tejto kapitole.

130 *in totali castro Lythwa alio nomine Chabrag vocato in comitatu Honthensi habi-*

*to, nec non possessionibus Warbok, Kormosow, Theplycze, Stepholthfalwa, Zenthegyed, Apowa, Zenthal et Mezmewelew ac predio Chabrag vocatis, ceterisque possessi-
nibus, portionibus et iuribus possessionariis tam in eodem Honthensi, quam aliis ubivis
et in quibusunque comitatibus existentibus et habitis, et quovis nominis vocabulo voci-
tatis ad idem castrum Lythwa pertinentibus et pertinere debentibus, nec non tributis in
predictis possessionibus Zenthal et Mezmewelew exigi solitis.* ÖStA HHStA, FU
Erdődy, D 1032. Za poskytnutie fotokópie dokumentu d'akujem Norbertovi
C. Tóthovi.

131 Podľa rôznych (neraz protichodných) údajov mohlo v neskorom stre-
doveku žiť päť blízkych príbuzných s menom Valentín. Vo vztahu k ústrednej
postave rodu, Tomášovi Bakóczovi, išlo o jeho starého otca, strýka, bratrance,
synovca a druhostupňového synovca. ENGEL, P.: *Középkori magyar genealógia*,
heslo Erdődy (Bakócz); TÓTH, N. C.: Erdődi Bakóc Tamás, s. 10, 12-13, 16,
22, 28-29; TOMPA, F. S.: *Cardinal Thomas de Erdeud*, s. 72; PÁLFFY, G.: A Pál-
ffy család, s. 36.

132 FÜGEDI, E.: Hungarian Bishops, s. 380, 383-384, 389; BAKÁCS, I.:
Hont vármegye, s. 282-283.

133 *Accepimus castrum Chabragh, eandem concernendo, quod castrum ab ista parte
Danubii stat et in longoque circa aliorum bonum vestrae magnifica dominationis est.
Utendum est, si bellum oritur vel aliqua disturbia, ut mox pertinentias illius castri ne
occuparent, quod secus potius bellum oriri, quam pacem et nisi nudus minus in manus
eiusdem remaneret. Unde nihil utilitatibus vestra magnifica dominatio habere posset et
deinde castrum etiam expugnabitur.* SNA, ÚA Erdődy, Majetkovoprávne písom-
nosti, kar. 89, fasc. Predošlí majitelia – rôzni (16. stor.), fol. 19. Zachovaná
časť listu bez uvedeného autora a adresáta. Fotokópia v Maďarskom národnom archíve s datovaním do rokov 1520 – 1540. MNL OL DF 278 384.

134 HORVÁTH, R.: Tamás Bakócz of Erdőd, s. 272-273; TÓTH, N. C.:
Erdődi Bakóc Tamás, s. 21-22.

135 SNA, HMHB, Autentický protokol A, fol. 90r-v.

136 Pred konventom v Hronskom Beňadiku protestoval niekedy po júni
1501 aj v mene svojej manželky Margity a syna Damiána zemepán Peter (Li-
terát) proti Uršule, vdove po Štefanovi Horvátovi, ktorá im obsadila majetok
Inánč. Uršul'a spolu s dcérou Martou z majetku poberala úžitky, čím protes-
tujúci utrpeli škodu. Neskôr Uršul'a majetok v Inánči, ktorý mala v zálohu za
200 zlatých, udelila za služby a oddanost' Jakubovi zo Slatiny až do obdobia,
kým Inánč nebude vykúpený. SNA, HMHB, Autentický protokol A, fol. 84r-
v, 88r (staršia paginácia 146-147, 154). Porov. *Paláthyak I*, s. 398, č. 248.
Nedatovaný zápis na fol. 88r (pag. 154), podľa I. Bakácsa okolo roku 1500.
BAKÁCS, I.: *Hont vármegye*, s. 129. Pochádza z mladšieho obdobia, lebo v júni

1501 ešte Damiánov syn Štefan žil. V marci 1502 bol už nebohý. MNL OL DL 90 257; ÖStA HHStA, FU Erdődy, D 1032.

137 MNL OL DL 97 573.

138 SNA, HMHB, Autentický protokol A, fol. 72v, 124v.

139 SNA, HMHB, Autentický protokol A, fol. 84r, 96v.

140 Mená poddaných porov. MNL OL DF 233 257; *Balassa*, s. 145, č. 411. K cene obývanej poddanskej usadlosti (1 hrivna, t.j. 4 zlaté) a pustej poddanskej usadlosti (pol hrivny, t.j. 2 zlaté) porov. *Tripartitum*, 1. časť, čl. 133, § 18 a 19. DRMH V, s. 216; ŠTENPIEN, E. (ed.): *Tripartitum*, s. 164.

141 V roku 1540 tvorilo podiel Petra Pálffyho v Slatine šest' obývaných a šest' pustých usadlostí. ŠA BB, KC II, no. 9729.

142 MNL OL DL 46 699.

143 MNL OL DF 244 226, DL 46 808. Podľa I. Bakácsa mal v roku 1505 Petrovi Erdődymu majetkový podiel v Dolných Plášťovciach predat' Ján, syn Bartolomeja. BAKÁCS, I.: *Hont vármegye*, s. 362.

144 Okrem toho sa ešte dozvedáme, že Blažej Palásthý zálohoval jednu poddanskú usadlosť v Plášťovciach v bližšie neurčenom čase Štefanovi Erdődymu (†1534). Údaje v registri majetkov z roku 1540. ŠA BB, KC II, no. 9729.

145 SNA, HMHB, Autentický protokol A, fol. 91r-v; MNL OL DL 97 990, 21 446, DF 236 053. Okrem toho v Nekyjách na základe daru od miestneho zemana, kňaza Jána, vlastnila od roku 1494 jeho kúriu s príslušenstvami Ostrihomská kapitula. MNL OL DF 236 047, 236 051, 236 052; SITÁR, T.: *Historický slovník*, s. 131-132, 259.

146 BAKÁCS, I.: *Hont vármegye*, s. 271, 283.

147 SNA, HMHB, Autentický protokol A, fol. 99r-v; SITÁR, T.: *Historický slovník*, s. 34; TÓTH, N. C.: Erdődi Bakóc Tamás, s. 12, 18-19, 23.

148 MNL OL DL 46 857.

149 *occassione et pretextu castri Chabragh alio nomine Lythwa vocati in comitatu Honthensi existentem, nec non possessionum Warbok, Sthefelthffalwa, Zenthalthal, Zenthegyed, Warallya alio nomine Lithwa, Apowa, Mezmevelew, Zelchen ac domus et curie nobilitaris in eadem Zelchen adiacentem ac Dewyche et Zalathna vocatarum, item prediorum Chabragh, Derfel, Sthallo et Pwkawz nuncupatorum, preterea possessionum Theplyche, Lehotka, Prynchffalwa, Belye, Babazeky, Kormossow et Sybrythffalwa appellatarum, omnino in dicto comitatu Honthensi.* MNL OL DL 106 083, pag. 61-62.

150 *Balassa*, s. 146, č. 411; MNL OL DF 261 802. Porov. BAKÁCS, I.: *Hont vármegye*, s. 159; SITÁR, T.: *Historický slovník*, s. 244-245.

151 *Dipl. Hont.*, s. 6, č. 4; BAKÁCS, I.: *Hont vármegye*, s. 109, 165, 185-186. Dotazníky z roku 1865 a katastrálne mapy z roku 1871 uvádzajú v chotári

Prenčova a čiastočne aj Svätého Antona miestne názvy Ďarfel, Štádlov a Bohaus. Pesty Frigyes kéziratos helynevtárából, s. 253-255, 276-278; ÚAGK, Honťianska župa, H 84, H 145, H 160. Pozri aj ČELKO, M.: *Prenčov – stopy v histórii*, s. 24, 62, 72-73.

152 MNL OL DF 208 683, 208 684. V roku 1512 Gašpar *de Erdewd*, brat bzovíckeho prepošta Andreja, spolu s Matejom Slavkom zo Senohradu kúpili od Mateja Porkolába jeho majetkové podiely v Malom Vrbovku, inak v Hornom Vrbovku (dnes Zemiansky Vrbovok), spolu s kúriou a mlynom v Dolných Domaníkoch. MZA, Seilern, kar. 9, No. 357, 358; MNL OL DF 248 707. Gašpar podľa vztahu k prepoštovi Andrejovi patril do príbuzenstva Drágfiovcov, ktorí si odvodzovali pôvod aj podľa rumunského Ardudu. ENGEL, P.: *Középkori magyar genealógia*, heslo Drágfi (bélteki); ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 81, 87; MALINIÁK, P.: K majetkovým pomerom, s. 29.

153 MNL OL DF 236 057, 244 259, 236 058, 236 056, 244 242; SITÁR, T.: *Magister Pavol z Kolára*, s. 102; KUBINYI, A.: Törvénytelen gyermekek, s. 22.

154 MNL OL DF 238 528; SZÁNTÓFY, A. (ed.): Bakacs Tamás végrendelete, s. 525, 527; POMFYOVÁ, B. – SAMUEL, M. – ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveká Bíňa*, s. 39-40, 42.

155 ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 5, sign. MMBŠ-MOL I-904; ŠA BB, p. AZv, MMKrup, škat. 6, inv. č. 74.

156 *super possessionibus Selyz predicta, nec non Kerekwdwar, Wezeken, Ago, Men-dzenth ac predio Zeeky in Barsensi, item Naghpezek, Thewgenye, Kyssarlo et Wezzews Baka vocatis in Honthensi comitatibus existentium habitis, egregio condam Ladislao de Warda in et pro certa florenorum summa titulo pignoris ut dicitur factam*. MNL OL DL 82 482; TOMPA, F. S.: *Cardinal Thomas de Erdeud*, s. 72, 88-89; TÓTH, N. C.: Erdődi Bakóc Tamás, s. 12-13.

157 PÁLFFY, G.: A Pálffy család, s. 36; MNL OL DF 224 960.

158 MNL OL DL 22 983; KIS, P. (ed.): Bakócz Tamás, s. 420-421, č. 16.

159 MNL OL DL 72 446, 25 700, 24 002, DF 236 039.

160 MNL OL DF 205 101, 205 191, 205 374; ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 149-150, 162-163.

161 SNA, ÚA Erdődy, Majetkovoprávne písomnosti, kar. 89, fasc. Predošlí majitelia – rôzni (16. stor.), fol. 10. K majetku Banka v rukách Werbőczyho porov. MNL OL DL 26 344.

162 MET I, s. 502, č. 504.

163 Podľa F. S. Tompu bola sestra Štefana Désházyho vydatá za Farkaša Erdődyho. TOMPA, F. S.: *Cardinal Thomas de Erdeud*, s. 84-85. Tento údaj nevieme potvrdiť, ani vyvrátiť. V testamente z roku 1534 spomína Štefan Désházy len sestru (slobodnú, alebo ovdovenú?) Annu. ÖStA HHStA, Hungari-

ca, *Miscellanea*, Fasc. 431. A. Einzuteilende Nachträge 1505 – 1575, Konv. A, fol. 92r. Z listu Štefana Désházyho Petrovi Erdődymu sú zrejmé ich priateľské vzťahy. SNA, ÚA Erdődy, Korešpondencia, kar. 115, fol. 38, list datovaný 3. septembra 1532.

164 SCHULLER, F. (ed.): *Urkundliche Beiträge*, s. 464-465, č. 86; KUBINYI, A.: *Die Pemflinger*, s. 83-84.

165 TOMPA, F. S.: *Cardinal Thomas de Erdeud*, s. 72, 84; PÁLFFY, G.: A Pálffy család, s. 36; KARÁCSONYI, J. (ed.): *Oklevélkivonatok*, s. 692-693; NEUMANN, T.: *A Korlátköviek*, s. 98.

166 MZA, Seilern, kar. 10, No. 418.

167 KNAUZ, N.: *A Garan-melletti*, s. 106.

168 ŠA BB, KC I, no. 54. Porov. MNL OL, A 57 Libri regii I, pag. 270-271; KNAUZ, N.: *A Garan-melletti*, s. 107; THALY, K.: Csábrág vára (Történeti rajz), s. 26; PÁLFFY, G.: A Pálffy család, s. 22-23.

169 KNAUZ, N.: *A Garan-melletti*, s. 107; *Eszt. főkápt. okm.*, s. 48, č. 48. Z listu Šimonovho synovca Petra Pállyho sa s odstupom dozvedáme, že pôvodnú kúpnu sumu 12 250 zlatých získal biskup Šimon z kráľovských daní v Slavónsku, Zalanskej, Železnohradskej, Nitrianskej, Vesprímskej, Tekovskej a Hontianskej stolici. MNL OL, P 1987 Illésházy család, 1. doboz, 1546-os évkör, No. 1, 5.

170 KNAUZ, N.: *A Garan-melletti*, s. 106-107.

171 KNAUZ, N.: *A Garan-melletti*, s. 108-109; FALLENBÜCHL, Z.: *Magyarország főmérlegései*, s. 107.

172 KARÁCSONYI, J. (ed.): *Oklevélkivonatok*, s. 693-694.

173 MNL OL, A 57, Libri regii I, pag. 315; BÁRTFAI SZABÓ, L. (ed.): *Pest megye*, s. 378, č. 1519.

174 MATUNÁK, M. (ed.): Korpona város levéltárából, s. 430-434, č. I-IV.

175 *Eszt. főkápt. okm.*, s. 47-49, č. 48.

176 MET III, s. 85-86, č. 97; KNAUZ, N.: *A Garan-melletti*, s. 109. K argumentácii Ostrihomskej kapituly porov. aj MNL OL DF 238 522.

177 Tripartitum, 1. časť, čl. 17, § 1, čl. 22, § 1-2, čl. 27, § 1, 4-6, čl. 29, § 1, čl. 64, § 1-3. DRMH V, s. 72, 78, 86, 88, 90, 140; ŠTENPIEN, E. (ed.): *Tripartitum*, s. 82, 86, 90-93, 121.

178 KNAUZ, N.: *A Garan-melletti*, s. 111. Podľa Knauza prišiel Michal Körmöndy na Čabrad' iba náhodou. Vieme však, že proti Erdődyovcom pred Šahanským konventom protestoval už v predchádzajúcim roku. KNAUZ, N.: *A Garan-melletti*, s. 108. Je preto možné, že v Šahách mal kontakty a o vovedení sa včas dozvedel.

179 MET III, s. 111-112, č. 130; KNAUZ, N.: *A Garan-melletti*, s. 109-110.

- 180 KNAUZ, N.: *A Garan-melletti*, s. 111.
- 181 *Eszt. főkápt. okm.*, s. 52-53, č. 51.
- 182 SZÁNTÓFY, A. (ed.): Bakacs Tamás végrendelete, s. 522, 531; KNAUZ, N.: *A Garan-melletti*, s. 111-112; ŠA BB, KC II, no. 9729.
- 183 ŠA BB, KC II, no. 9729. K majetkom v okolí Bíne POMFYOVÁ, B. – SAMUEL, M. – ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveká Bína*, s. 39-42.
- 184 V roku 1538 *super egregium Petrum Paalffy de Chabrag*. ŠA BB, ZŽ, Konfregačný protokol I, pag. 249. Mladšie doklady porov. MATUNÁK, M. (ed.): Korpona város levéltárából, s. 433, č. IV; PÁLFFY, G.: A Pálffy család, s. 24.
- 185 MET IV, s. 255, č. 212, s. 394, č. 349.
- 186 KARÁCSONYI, J. (ed.): Oklevélkivonatok, s. 694-695.
- 187 *Podmaniczky III*, s. 275-276, č. 119, s. 323-325, č. 146. V tom čase protestovali proti predaju aj zástupcovia mesta Krupina, M. Matunák ho však nespájal s bratmi Podmanickými. MATUNÁK, M.: Pálffi Miklós, s. 73; MATUNÁK, M. (ed.): Korpona város levéltárából, s. 442-443, č. XII. Ešte v marci 1543 Ján a Rafael Podmanickí o Čabrad' záujem oficiálne neprejavovali. Hrad nefiguroval medzi pevnostami, ktoré vtedy mali v rukách, alebo ich od panovníka požadovali. ÖStA HHStA, Hungarica, Allgemeine Akten, Fasc. 50, Konv. C, fol. 84r-85v.
- 188 ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 8, sign. 16K 18, Kniha odpisov 1543 – 1556, nepag.
- 189 MAJTÁN, M.: Sitno (Etzelberg), s. 149-151; ČELKO, M.: Zo stredovekých dejín, s. 20; LABUDA, J.: Pozoruhodné nálezy, s. 218, 229; HLADÍK, M.: „Veleba Sitna“, s. 370, 376-377, 391.
- 190 VIROVECZ, N.: Száműzetéstől főkapitányságig, s. 34-37. Dva koncepty listu P. Pálffyho Ferdinando I. porov. MNL OL, P 1987 Illésházy család, 1. doboz, 1546-os évkör, No. 1, 5. Proti predaju Čabrade v roku 1546 protestovala aj Ostrihomská kapitula. KNAUZ, N.: *A Garan-melletti*, s. 112.
- 191 ŠA BB p. AK, MMKrem, fons 26, fasc. 1, no. 58a; ŠA BB p. AZv, MMZv, škat. 11, Mestská kniha IV, fol. 18r.
- 192 ROŽAŃSKI, F. (ed.): *Wyprawa na Węgry*, s. 12-13; SZAKÁLY, F. – SCHOLZ, L. (eds.): *Bernardo de Aldana*, s. 65-66.
- 193 MAKSAJ, F. (ed.): *Urbáriumok*, s. 285-286; ILLÉSY, J.: Várvizsgálatok 1557–1558-ban, s. 237-238. Porov. DEMKÓ, K.: Felsőmagyarországi várak, s. 602-603.
- 194 PACH, Zs. P.: The Development, s. 4; RATKOŠ, P.: Vývin feudálnej renty, s. 20.
- 195 MZA, Seilern, kar. 8, No. 268; MNL OL DL 16 596. Porov. ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 74.

- 196 MNL OL DF 206 057; SITÁR, T.: *Historický slovník*, s. 34. Nemožno vylúčiť, že k útoku prispeli napäťe vzťahy Petra Horváta s jeho švagrinou Eufrozínou. Po jej smrti prevzal podieľ na panstve jej druhý manžel Ladislav Balassa, ktorý vlastnil aj majetky v Ludányi. Spojencom Ladislava Balassu bol Mikuláš, otec Mareka z Vátoviec. SITÁR, T.: *Osídlenie Novohradskej stolice*, s. 372-373, 763; ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 144.
- 197 ŠA BB, KC II, no. 9729.
- 198 CDSL I, s. 71-72, č. 74; *Pramene III*, s. 57-59, č. 13; ZsO II/1, s. 615-617, č. 4928. Porov. ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 46-47, 58-59; SINKOVICS, I.: *A magyar nagybirtok*, s. 49-50; SOKOLOVSKÝ, L.: *Správa stredovekej dediny*, s. 160-161; PACH, Zs. P.: *The Development*, s. 4-5.
- 199 DRMH IV, s. 199, čl. XV a XVI; *Pramene VI*, s. 144, č. 57.
- 200 ŠA BB, KC II, no. 9729; MNL OL, MKA, E 156 Urbaria et conscriptiones, Regestrata, fasc. 4, num. 11, pag. 3-21; MAKSAY, F. (ed.): *Urbáriumok*, s. 281-287, č. 15.
- 201 ŠA BB, KC II, no. 9729.
- 202 SNA, HMHB, Autentický protokol A, fol. 56r-v; PACH, Zs. P.: *The Development*, s. 11.
- 203 GÁCSOVÁ, A. (ed.): *Dokumenty*, s. 95, č. 42; MALINIÁK, P.: K pôsobeniu Jána Kružiča, s. 209-211.
- 204 Balassa, s. 142, č. 411; SINKOVICS, I.: *A magyar nagybirtok*, s. 48; PACH, Zs. P.: *The Development*, s. 12.
- 205 MNL OL, MKA, E 156 Urbaria et conscriptiones, Regestrata, fasc. 4, num. 11, pag. 4-18, 20-21. Stážnosti na Jána Kružiča porov. GÁCSOVÁ, A. (ed.): *Dokumenty*, s. 94-96, č. 42; MALINIÁK, P. – NAGY, I. (eds.): *Turek na obzore*, s. 130-132, č. 3.
- 206 SNA, Révay, 3-4 Rôzne rody, fasc. 4, nr. 4, fol. 1r-4v.
- 207 RÁBIK, V.: Neskorostredoveké desiatkové registre, s. 51, 54-55.
- 208 MNL OL DF 237 706.
- 209 RÁBIK, V.: Neskorostredoveké desiatkové registre, s. 56-57; SOKOLOVSKÝ, L.: *Správa stredovekej dediny*, s. 241.
- 210 MZA, Seilern, kar. 10, No. 418.
- 211 SZALAY, Á. (ed.): *Magyar leveles tár I*, s. 106-107, č. CVI, s. 111-112, č. CXII.
- 212 MNL OL, 1526 utáni gyűjtemény, R 323 Várakra vonatkozó iratok, Csábrág vára, fol. 2v, 3v. Skromné pomery farnosti vo Svätom Antone naznačuje aj mladšia vizitácia. BUCKO, V.: *Reformné hnutie*, s. 223.
- 213 V roku 1439 v Medovarciach Štefan Debnar. MNL OL DL 69 463.
- 214 V roku 1474 v Prenčove Ján Molnar. MNL OL DF 236 034. V roku

1476 v Prenčove Ján, Pavol a Juraj *Molnar. Balassa*, s. 144, č. 411. V roku 1500 v Prenčove Pavol *Molnar*. ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 16, sign. MMBŠ-N 67. Rovnako aj ŠA BB p. AK, MMKrem, škat. 10, no. 24 (tom. I, fons 18, fasc. 1). V roku 1476 vo Svätom Antone Michal *Molnar. Balassa*, s. 143, č. 411.

215 V roku 1476 v Medovariach Ján *Koacz*, v Prenčove Matej *Faber. Balassa*, s. 143-144, č. 411. V roku 1500 v Prenčove Urban *Faber*. ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 16, sign. MMBŠ-N 67; ŠA BB p. AK, MMKrem, škat. 10, no. 24 (tom. I, fons 18, fasc. 1). V roku 1476 vo Svätom Antone Peter *Faber. Balassa*, s. 143-144, č. 411. V roku 1500 vo Svätom Antone Peter *Faber*. ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 16, sign. MMBŠ-N 67; ŠA BB p. AK, MMKrem, škat. 10, no. 24 (tom. I, fons 18, fasc. 1). V roku 1508 vo Svätom Antone Juraj *Faber*. ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 13, sign. MMBŠ-MOL IV-755, Mestská kniha III, pag. 58. V roku 1509 vo Svätom Antone Gregor (!) *Schmit*. ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 1, sign. MMBŠ-MOL I-34.

216 V roku 1476 v Prenčove Vavrinec *Warga. Balassa*, s. 144, č. 411. V roku 1497 v Sečiankach Blažej *Warga*. MNL OL DF 206 370. V roku 1543 v Svätom Antone Ján *Warga*. ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 207.

217 V roku 1476 v Prenčove Michal *Carnifex. Balassa*, s. 144, č. 411. V roku 1524 vo Svätom Antone Matúš a Michal *Mezaros*. MNL OL DF 236 039.

218 V roku 1558 vo Svätom Antone Matúš *Schwecz*, v Žibritove Valentín *Schnayder*, v Beluji František a Lukáš *Swecz*, ale aj Žigmund *Kraychy*, v Krnišove Ondrej *Swecz* a Vavrinec *Schwecz*, v Slatine Žigmund, Dionýz a Vavrinec *Zabo*, v Nekyjách Peter a Matej *Zabo*, v Medovariach Gašpar *Schwecz*. MAK-SAY, F. (ed.): *Urbáriumok*, s. 281-282, 284-285, č. 15.

219 V roku 1558 vo Svätom Antone Egíd *Kamenyk*, v Čabradskom Vrbovku Juraj *Kamenykov*. MAK-SAY, F. (ed.): *Urbáriumok*, s. 281, 283, č. 15. Okolo roku 1567 v Čabradskom Vrbovku Blažej *Kemenit*. BAYERLE, G. (ed.): *Ottoman Tributes*, s. 70.

220 *Balassa*, s. 142, č. 411.

221 RAKONCZAY, R.: „Der Kachelofen des Erzbischofs“, s. 251-253.

222 MNL OL DF 205 315.

223 ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 4, sign. MMBŠ-MOL I-751.

224 ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 207.

225 GÁCSOVÁ, A. (ed.): *Dokumenty*, s. 95, č. 42; MNL OL, 1526 utáni gyűjtemény, R 323 Várakra vonatkozó iratok, Csábrág vára, fol. 1r-3v.

226 MNL OL DL 65 957; *Balassa*, s. 150-153, č. 419.

227 APPONYI II/1, s. 9-12, č. V; NEUMANN, T.: *A Korlátköviek*, s. 97.

228 MORDOVIN, M.: New results of the excavations, s. 272.

229 MARSINA, R.: Vývoj pôdohospodárstva, s. 66, 71, pozn. 21.

- 230 BAKÁCS, I.: *Hont vármegye*, s. 101, 159, 193, 210.
- 231 ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 50-51, 85.
- 232 *Dipl. Hont.*, s. 5-8, č. 4; *Pramene III*, s. 216-217, č. 106. Pozri aj náš text na s. 18, 23 a 46.
- 233 LABUDA, J.: *Zaniknuté osady*, s. 70-71.
- 234 ŠVECOVÁ, S.: *Lazy v 19. a 20. storočí*, s. 57, 69; BOTÍK, J.: *Hont*, s. 325-326.
- 235 HOFFMANN, T.: *Horreum*, s. 183, 186-187; MALINIAK, P.: *Človek a krajina*, s. 203, pozn. 1162; MATULAY, C. (ed.): *Katalóg I*, s. 180, č. 557.
- 236 MVS I, s. 59, č. 276.
- 237 RUTTKAY, A.: Pápežské desiatky, s. 66, 71-72. Údaje za hontianske farnosti, ale bez Prenčova, porov. ÁMTF III, s. 171.
- 238 Pozri pozn. 214. K roku 1540 porov. ŠA BB, KC II, no. 9729.
- 239 MAKSY, F. (ed.): *Urbáriumok*, s. 281, č. 15. I ked' urbár z roku 1558 opisuje pusté prédiúm Dorfel, v roku 1559 v súpise vojakov na hrade Sitno vystupuje Lukáš Derfelli a spolu s ním aj ďalší vojaci s obyvateľskými menami z okolia, napr. Filip Krnischofski. ÖStA HHStA, Hungarica, Allgemeine Akten, Fasc. 80, Konv. A, fol. 17r-v.
- 240 MARSINA, R.: Vývoj pôdohospodárstva, s. 69; LASZLOVSZKY, J.: Field Systems, s. 440-441.
- 241 V roku 1266 *terra Dalhapala*. V roku 1342 *possessio Duhapula*. V rokoch 1474 a 1476 *locus Dluhapolya*. MNL OL DL 40 117, 3469, DF 236 024, 236 025, 236 032, 236 066. K lokalizácii spomínaných potokov ŠMILAUER, V.: *Vodopis*, s. 152-155, 372; MAJTÁN, M. – ŽIGO, P.: *Hydronymia povodia Ipľa*, s. 26, 60.
- 242 MAREK, M.: Lehota na Slovensku, s. 30; KÖRMENDY, A.: *Melioratio terrae*, s. 217, 231-232. K roku 1549 porov. MNL OL, MKA, E 156 Urbaria et conscriptiones, Registrata, fasc. 4, num. 11, pag. 13.
- 243 ÁMTF III, s. 166-168; HAJNALOVÁ, E.: *Obilie v archeobotanických nálezoch*, s. 121.
- 244 CDA III, s. 477, č. 318; AO XXXVII (1353), s. 363-364, č. 615; MNL OL DF 238 579, 205 429, 205 437.
- 245 ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 201.
- 246 Podľa vizitácie Medovariec v roku 1613 poddaní farárovi obrábali pole *na uhory, y na syete*. SNA, Zay, škat. 157, Zbierka rukopisov ev. a. v., Protocolum Visitationis Montanae, fol. 11v. Trojpolné hospodárstvo v Čabradskom Vrbovku vyznačuje mapa z roku 1842. ŠVECOVÁ, S.: *Lazy v 19. a 20. storočí*, s. 37.
- 247 ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 17, sign. MMBŠ-N 234.

- 248 MNL OL DF 238 582.
- 249 ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 59, 134, 144; MNL OL DF 206 292; DVORÁKOVÁ, D. a kol.: *Človek a svet zvierat*, s. 249.
- 250 ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 201.
- 251 Pozri text na s. 120. Porov. aj HUDÁČEK, P.: *Silva ad pasturam porcorum*, s. 257-259.
- 252 SZITNYAI, J. (ed.): A körmöczbányai békekötés, s. 605, 609; MZA, Seilern, kar. 7, No. 206.
- 253 SNA, HMHB, Autentický protokol A, fol. 56r-v.
- 254 MNL OL DL 5776, pag. 19-21. Porov. aj text na s. 39-40.
- 255 Eszt. főkápt. okm., s. 155, č. 133; MNL OL DF 236 051, 236 052.
- 256 Zachovaný koncept. ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 2, sign. MMBŠ-MOL I-338. Ďalší zápis v krupinskej mestskej knihe. S chybňím čítaním uverejnili GROTHAUSMANN, K.-H. (ed.): *Das Stadtbuch von Karpfen*, s. 15.
- 257 NEMEŠ, J.: Drevené sudy a ich využitie, s. 252. O objeme vypovedajú pramene od polovice 16. stor. Gregor Stanovič (*Ztaniowych*) zo Svätého Antona sa stážoval na správcu hradu Čabrad', ktorý mu v roku 1556 zobrať sud vína obsahujúci 32 holieb (*vas unum continens urnas 32*), ocenený na 25 zlatých. MNL OL, 1526 utáni gyűjtemény, R 323 Várakra vonatkozó iratok, Csábrág vára, fol. 2r.
- 258 SOLYMOSSI, L. (ed.). *Az esztergomi székeskáptalan jegyzőkönyve*, s. 159-160.
- 259 MZA, Seilern, kar. 9, No. 390. Prenájom vypovedá o priaznivej hospodárskej situácii prepoštstva, ktoré si neskôr prenajímalo aj výber desiatku vo Zvolenskej stolici. ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 73.
- 260 ŠA BB, KC II, no. 9729.
- 261 ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 207. Urbáre z rokov 1549, 1558 a 1602 vinice v Žibritove neevidujú. MNL OL, MKA, E 156 Urbaria et conscriptiones, Regestrata, fasc. 4, num. 11, pag. 14; MAKSY, F. (ed.): *Urbáriumok*, s. 282, 289-290, č. 15. V 18. – 19. storočí vystupuje Weinberg ako les. Okrem toho v chotári Žibritova existoval aj les *Pri Winicách*. ŠA BB, KC Mapy, č. 841, 1011; *Pesty Frigyes kéziratos helynevtárából*, s. 319-320.
- 262 MIŇO, M. – FRATRIČOVÁ, M.: Špecifická forma skladovacích priestorov, s. 355-357.
- 263 Miestny názov *Stare Winohradi* uvádza mapa z roku 1778 v chotári Prenčova. Mapa z roku 1779 zakresľuje pri Beluji a Sitnianskej Lehôtku *vineae desertae*. ČELKO, M.: *Prenčov – stopy v histórii*, s. 62; ŠA BB, KC Mapy, č. 754. O vlastnostiach a prílastkoch hontianskych vín viac BEL, M.: *Notitia Hungariae IV*, s. 542.

- 264 MALINIAK, P.: Príspevok k dejinám, s. 145-149.
- 265 MZA, Seilern, kar. 5, No. 40. Pre porovnanie, v rokoch 1311 a 1316 odkúpil bzovícky prepošt od krupinských mešťanov mlyn na Krupinici, spolu v hodnote 6,75 hrivny, teda asi 27 zlatých. RDSL I, s. 407, č. 950; RDSL II, s. 57, č. 85; ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 55.
- 266 MZA, Seilern, kar. 8, No. 268; MNL OL DL 16 596; *Balassa*, s. 142, č. 411.
- 267 ŠA BB, KC II, no. 9729.
- 268 MATUNÁK, M. (ed.): Korpona város levéltárából, s. 430, č. I, s. 431, č. II.
- 269 ŠA BB, KC II, no. 9729; MAKSY, F. (ed.): *Urbáriumok*, s. 282, č. 15.
- 270 MNL OL DL 22 051; ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 63.
- 271 ŠA BB, KC II, no. 9729.
- 272 ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 147.
- 273 MNL OL DL 50 315.
- 274 Údaje z urbárov z rokov 1549 a 1558. MNL OL, MKA, E 156 Urbaria et conscriptiones, Regestrata, fasc. 4, num. 11, pag. 12; MAKSY, F. (ed.): *Urbáriumok*, s. 283, č. 15. Michal z Obeckova vlastnil poddaných v Krnišove už v roku 1537. MZA, Seilern, kar. 10, No. 427.
- 275 ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, vecná skupina chotárne záležitosti, škat. 1. K datovaniu a zachovaniu ČELKO, M.: *Prenčov – stopy v histórii*, s. 25-27.
- 276 CDSL II, s. 102, č. 150+; ŠMILAUER, V.: *Vodopis*, s. 146; SZABÓ, P.: *Woodland and Forests*, s. 57-60.
- 277 MNL OL DF 236 066; MALINIAK, P.: *Človek a krajina*, s. 130-131.
- 278 MNL OL DL 65 964; *Balassa*, s. 156, č. 428; SZABÓ, P.: *Woodland and Forests*, s. 62.
- 279 MAGYAR, E.: *A feudalizmus kori erdőgazdálkodás*, s. 25-29, 69; HAAS KIANIČKA, D.: *Lesy v dejinách Kremnice*, s. 68-76.
- 280 ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 13, sign. MMBŠ-MOL IV-755, Mestská kniha III, pag. 58-59.
- 281 ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 1, sign. MMBŠ-MOL I-34.
- 282 MNL OL DF 236 039.
- 283 MAGYAR, E.: *A feudalizmus kori erdőgazdálkodás*, s. 69-70.
- 284 ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 207. K polohe Stará hora alebo Altenberg porov. MAJTÁN, M.: *Ergebnisse des deutsch-slowakischen Kontaktes*, s. 112.
- 285 ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, nesign. List datovaný na Čabradi 30. mája 1538.
- 286 MATUNÁK, M. (ed.): Korpona város levéltárából, s. 436, č. VIII.
- 287 ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 207.

288 Dodávky uhlia do Banskej Štiavnice od septembra 1564 do februára 1565. Vystupuje v nich človek zo Svätého Antona (dodal 7 vozov uhlia), traja ľudia z Prenčova (dodali 10 vozov uhlia), dvaja ľudia zo Štefultova, z časti podliehajúcej Sitnu (dodali 5 vozov uhlia). MAGYAR, E.: *A feudalizmus kori erdőgazdálkodás*, s. 156-157, pozn. 11. Okrem toho však uhliari v roku 1564 pracovali aj v Žibritove, v lokalite Diebswinkel (azda Krnišov) a v Ilji. MEO I, s. 74, č. 133. Porov. aj MALINIÁK, P.: K pôsobeniu Jána Kružiča, s. 215, pozn. 28.

289 Pozri text na s. 18. GINDL, J.: Zo starších dejín železiarstva, s. 79; LABUDA, J.: Zaniknuté osady, s. 70. Podľa Gy. Györffyho už mohlo íst' o hámor. ÁMTF III, s. 194.

290 MNM, Régészeti tár, 61.54.C Gobil-kódex, fol. 127v. Porov. ČELKO, M.: Príspevok k dejinám Štefultova, s. 4. Ungersteig stotožňuje s Krížnou ŠTEFÁNIK, M.: Banská Štiavnica, s. 55.

291 MNM, Régészeti tár, 61.54.C Gobil-kódex, fol. 25v.

292 MNM, Régészeti tár, 61.54.C Gobil-kódex, fol. 31v. Za konzultáciu k pojmu *gesenck* d'akujem Danielovi Haasovi Kianičkovi.

293 ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 13, sign. MMBŠ-MOL IV-755, Mestská kniha III, pag. 11.

294 ČELKO, M.: Príspevok k dejinám Štefultova, s. 8.

295 MNL OL DF 235 041; ŠTEFÁNIK, M.: Banská Štiavnica, s. 72, pozn. 155.

296 Balassa, s. 144, č. 411.

297 SNA, HMHB, Autentický protokol A, fol. 56r-v, 127r.

298 ČELKO, M.: Zo stredovekých dejín, s. 31; Balassa, s. 144, č. 411.

299 GINDL, J.: Zo starších dejín železiarstva, s. 80.

300 RATKOŠ, P. (ed.): *Dokumenty*, s. 257, č. 3, s. 441, č. 14.

301 V roku 1543 Peter Benedek z Piargu (dnes Štiavnické Bane), ktorý kedy si slúžil v Krnišove, vypovedal o užívaní tamojších polí a lesov až po cestu zvanú Razdelie. O hraniciach vypovedal aj Klement Benedek z Krnišova. ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 207. V roku 1476 obývali dve usadlosti v Krnišove Matej Benedek a Anton Benedek. Balassa, s. 143, č. 411. Dopsial' skúmané zoznamy daňovníkov v Banskej Štiavnici v závere stredoveku prímená alebo pôvod z dedín Čabradského panstva neuvádzajú. MNL OL DF 235 622, 235 675, 267 190. Údaje o počtoch daňovníkov a datovaní uvádzajú ŠTEFÁNIK, M.: Banská Štiavnica, s. 60.

302 *Item duo molendina seu instrumenta, per que minera montaniste conficiunt, vulgo hwttha vocata, unum in fine eiusdem possessionis integrum, alterum ab ipsam possessione remocius adiacentem, desertum, de quibus tamen iuxta hominum prefati Petri*

Palffy et colonorum eiusdem possessionis fassiones, dominus terrestris, sed neque coloni ipsi ullum alium proventum aut fructum habent, quam solum vina ipsius Petri Palffy ibi educillandum laboratorum montanistarum recenter ebibunt, coloni vero ipsi labores inveniunt in ea hwtha, comperissent. ŠA BB, KC II, no. 9729.

- 303 HECKENAST, G.: Objavenie sa železného hámru, s. 69-71.
- 304 GINDL, J.: Zo starších dejín železiarstva, s. 80-81; HECKENAST, G.: Objavenie sa železného hámru, s. 67. Zo 40. rokov 16. stor. pochádzajú správy o pokračovaní baníctva v oblasti Štefultova, zrejme na pôde mesta. ČELKO, M.: Príspevok k dejinám Štefultova, s. 8.
- 305 HLADÍK, M.: „Veleba Sitna“, s. 389.
- 306 MNL OL DF 274 448.
- 307 MNM, Régészeti tár, 61.54.C Gobil-kodex, fol. 26r. Za preklad d'aku-jem Danielovi Haasovi Kianičkovi. O prímene Makoka uvažoval v znení Ma-kovka ŠMILAUER, V.: Ze staré antroponymie, s. 194.
- 308 MNM, Régészeti tár, 61.54.C Gobil-kodex, fol. 26r.
- 309 PROCHASKA, A.: Wyprawa św. Kazimierza na Węgry, s. 22; PLAČEK, M. – BÓNA, M.: Encyklopédia slovenských hradov, s. 304.
- 310 Zachovali sa dva originály záznamu z vyšetrovania, obidva so zhodnými svedkami z Čabradského panstva. ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 16, sign. MM-BŠ-N 67; ŠA BB p. AK, MMKrem, škat. 10, no. 24 (tom. I, fons 18, fasc. 1). K obsahu vyšetrovania ČELKO, M.: Prenčov – stopy v histórii, s. 30.
- 311 ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 1, sign. MMBŠ-MOL II-43.
- 312 ČELKO, M.: Zo stredovekých dejín, s. 30, 33. V rokoch 1549 a 1558 bol kameňolom bez využitia a prijmov. Predtým však panstvo z neho každoročne poberalo poplatok. MNL OL, MKA, E 156 Urbaria et conscriptiones, Reges-trata, fasc. 4, num. 11, pag. 15; MAKSYM, F. (ed.): Urbáriumok, s. 281, č. 15.
- 313 Podľa časti bádateľov podiely vo Svätom Antone v rokoch 1514 a 1516 vlastnili rody Dúbravických, Barlovcov a Thurzovcov. BAKÁCS, I.: Hont vár-megye, s. 234, 281, 426; ČELKO, M.: Príspevok k stredovekým dejinám Svä-tého Antona, s. 165, 170. Doklady sa však týkajú dediny Sásová vo Zvolen-skej stolici, rovnako s patrocíniom sv. Antona. Figuruje preto v prameňoch aj v spojeniach typu Zenth Antal alias Saasfalwa. Pomýliť môže aj skutočnosť, že majetkové práva tu mal Štefan Désházy, vtedy provízor ostríhomského arci-biskupa. MATULAY, C. (ed.): Katalóg I, s. 136, č. 423, s. 140, č. 434.
- 314 ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 5, sign. MMBŠ-MOL II-946.
- 315 MNL OL DL 90 298.
- 316 ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 6, inv. č. 74, 78, 80.
- 317 MNL OL DL 72 446.
- 318 ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 194, 195.

- 319 ŠA BB, ZŽ, Kongregačný protokol I, pag. 165.
- 320 ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, sign. MMBŠ/VS-K/512. List datovaný na Čabradi 4. marca 1531.
- 321 ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, sign. MMBŠ/VS-K/606. List datovaný na Čabradi 5. septembra 1532.
- 322 ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, sign. MMBŠ/VS-K/697. List datovaný na Čabradi 10. februára 1533. Podobne žiadal mesto o zhovievavost' pri súdení mladých poddaných v roku 1506 Štefanov otec Valentín Erdődy. Pozri text na s. 94.
- 323 *Quod iobagiones magnificencie vestre ad arcem pertinentes nec per unicam horam aut momentum sine nos et civitate nostra esse possunt, qui omnem et ferme quotidiam eorum sustentacionem ex montanis nostris habent, quibus deficiendum per tot rerum discrimina cogentur deficere et vestri, sine quibus displicencia tandem erit et in arce manere.* ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 18, sign. MMBŠ-N 384. Nedatovaný koncept listu.
- 324 TÓBIK, Š. (ed.): Zo štiavnických listov, s. 261-262, č. 3. Prímeno Koreň môže odkazovať na pôvod zo Žibritova. V roku 1543 odial' poznáme Petra Koreňa. Inou možnosťou je Svätý Anton, kde v roku 1558 žil Fabián Koreň. ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 207; MAKSY, F. (ed.): *Urbáriumok*, s. 281-282, č. 15.
- 325 MATUNÁK, M. (ed.): Korpona város levéltárából, s. 431-433, č. III; ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 207.
- 326 ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 208.
- 327 ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 207.
- 328 ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 208.
- 329 ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 9, inv. č. 225, 235.
- 330 ČECHURA, J.: Demografický faktor, s. 90-91, 99-100; KUBINYI, A.: A késő-középkori Magyarország, s. 107-108.
- 331 SZOŁTYSEK, M.: Demografia historyczna, s. 124, 132-133.
- 332 ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 5, sign. MMBŠ-MOL I-904.
- 333 Tripartitum, 1. časť, čl. 111, § 2-8. DRMH V, s. 192-193; ŠTENPIEN, E. (ed.): *Tripartitum*, s. 149-150; VOZÁR, J. (ed.): *Kodex des Stadt- und Bergrechtes*, s. 30-31.
- 334 Zachovali sa dva záznamy z vypočúvania svedkov, obidva v origináli. Prvý záznam sa týka chotára Devičia a menuje 117 svedkov. Druhý záznam sa týka chotára Žibritova a menuje 185 svedkov. Väčšina svedkov vystupuje v obidvoch záznamoch. Stotožnenie niektorých svedkov je nejednoznačné, avšak celkovo ide o viac ako 200 osôb. ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 201, 207.
- 335 ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 201.

- 336 ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 207.
- 337 ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 201, 207.
- 338 SZOŁTYSEK, M.: Demografia historyczna, s. 134-136; GUZOWSKI, P.: Demograficzne uwarunkowania, s. 85-87; FÜGEDI, E.: *A középkori Magyarország*, s. 51; HORSKÁ, P. et al.: *Dětství, rodina a stáří*, s. 207-208.
- 339 R. 1455 – 1476 Mikuláš Long/Nagy (*Longus, Nagh*). ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 5, sign. MMBŠ-MOL I-898; *Balassa*, s. 144, č. 411. R. 1476 – 1500 Peter Faber. *Balassa*, s. 143-144, č. 411; ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 16, sign. MMBŠ-N 67. R. 1524 – 1558 Egíd Strofer/Strofél (*Stroffer, Sroff, Sroffel*). MNL OL DF 236 039; ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 207; MAKSY, F. (ed.): *Urbáriumok*, s. 281, č. 15. R. 1476 – 1524 mäsiar Michal (*Carnifex, Mezaros*), avšak široké časové rozpätie naznačuje, že ide o dve rôzne osoby. *Balassa*, s. 144, č. 411; MNL OL DF 236 039.
- 340 R. 1476 – 1500 Pavol Molnár. *Balassa*, s. 144, č. 411; ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 16, sign. MMBŠ-N 67.
- 341 R. 1476 – 1500 Šimon Hranko. *Balassa*, s. 144, č. 411; ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 16, sign. MMBŠ-N 67.
- 342 R. 1476 – 1501 Michal Čulek (*Czwlek, Chylek*), Klement Mark a Štefan Nógrád (*Nugrad, Nagrad*). *Balassa*, s. 146, č. 411; MNL OL DF 261 802. K hradu Čabrad' patril podiel vo Veľkej Vsi od roku 1468 asi do záveru 15. storočia. MALINIAK, P.: K majetkovým pomerom, s. 13, 28.
- 343 ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 201, 207.
- 344 HORSKÝ, J. – SELIGOVÁ, M.: *Rodina našich předků*, s. 17-18.
- 345 St'ažnosť dedín Svätý Anton a Žibritov okolo roku 1559. MNL OL, 1526 utáni gyűjtemény, R 323 Várakra vonatkozó iratok, Csábrág vára, fol. 3r.
- 346 MALINIAK, P.: K majetkovým pomerom, s. 25-26.
- 347 KUBINYI, A.: Die Bevölkerung, s. 70; CSUKOVITS, E.: Rodinné pomery, s. 21-22; LENGYELOVÁ, T.: Početnosť rodín, s. 66-72.
- 348 KUBINYI, A.: Bäuerlicher Alltag, s. 238-239; KUBINYI, A.: Horizontale Mobilität, s. 115.
- 349 A. Kubinyi najprv identifikoval 346 osôb. KUBINYI, A.: Bäuerlicher Alltag, s. 238. Pri pokračujúcom výskume počet spresnil na 348 osôb. KUBINYI, A.: Egy Hont megyei, s. 7; KUBINYI, A.: Die Bevölkerung, s. 70. Na základe vlastného výskumu sme spočítali 350 osôb. Presné určenie komplikujú porušené miesta a zmätočné genealogické údaje v domoch č. 11 (rodina Lukáč), 28 (Fekete), 30 (Odry) a 31 (Szél). ELTE, II. Litterae et epistolae originales e variis collectionibus selectae, No. 235, pag. 218-222.
- 350 KUBINYI, A.: Egy Hont megyei, s. 8-11; KUBINYI, A.: A késő-középkori Magyarország, s. 112; CSUKOVITS, E.: Rodinné pomery, s. 23, 26.

- 351 KUBINYI, A.: Egy Hont megyei, s. 10, 15; CSUKOVITS, E.: Rodinné pomery, s. 23; ELTE, II. Litterae et epistolae, No. 235, pag. 218-222.
- 352 KUBINYI, A.: Egy Hont megyei, s. 9; KUBINYI, A.: Die Bevölkerung, s. 70. Po dve rodiny žili v domoch č. 6 (Tót a Laczoka) a 27 (Varga a Pobor). ELTE, II. Litterae et epistolae, No. 235, pag. 218, 220.
- 353 KUBINYI, A.: Egy Hont megyei, s. 11, 14; KUBINYI, A.: A késő-középkori Magyarország, s. 109; ELTE, II. Litterae et epistolae, No. 235, pag. 218-222.
- 354 KUBINYI, A.: A késő-középkori Magyarország, s. 110-111; GOODY, J.: *Promény rodiny*, s. 123; LIVI BACCI, M.: *Populace*, s. 113; HORSKÁ, P. et al.: *Dětství, rodina a stáří*, s. 268, 287.
- 355 MNL OL, P 1815 Balassa család, nagydoboz 2, téte 8, No. 6, pag. 9-18.
- 356 NEUMANN, T.: *A Korlátkövek*, s. 84, 97-98; PÁLFFY, G.: A Pálffy család, s. 36.
- 357 MALINIÁK, P. – NAGY, I. (eds.): *Turek na obzore*, s. 100, 109.
- 358 MZA, Seilern, kar. 7, No. 250. V prípade, že zápis prímena *Derewy* rekonštruujeme v znení Derevný alebo Drevný, môže mu zodpovedať prímeno Fa (mad'. „drevo“), utvorené v tomto prípade kalkovaním. Podľa súpisu z roku 1476 žil vo Vrbovku Michal Fa (*Ffa*). *Balassa*, s. 142, č. 411.
- 359 GUZOWSKI, P.: Demograficzne uwarunkowania, s. 79.
- 360 *Balassa*, s. 143-146, č. 411; ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 5, sign. MM-BŠ-MOL I-898.
- 361 KUBINYI, A.: Horizontale Mobilität, s. 114-115; SOKOLOVSKÝ, L.: *Správa stredovekej dediny*, s. 178-179.
- 362 ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 207.
- 363 *Balassa*, s. 143, č. 411; BAKÁCS, I.: *Hont vármegye*, s. 224; MAREK, M.: *Cudzie etniká*, s. 114.
- 364 HAJNAL, J.: European Marriage Patterns, s. 114-134; HORSKÝ, J. – SELIGOVÁ, M.: *Rodina našich predků*, s. 20-33; CERMAN, M.: Central Europe, s. 282-283; KUBINYI, A.: A késő-középkori Magyarország, s. 108-109; ČÁNOVÁ, E. – HORSKÁ, P.: Existuje středoevropský model, s. 90-95; GOODY, J.: *Promény rodiny*, s. 78-80.
- 365 CAC IX, s. 553-554, č. 404, s. 572-573, č. 427; ÁMTF III, s. 215.
- 366 SZABÓ, I.: *A falurendszer kialakulása*, s. 148-183; HABOVŠTIÁK, A.: *Stredoveká dedina*, s. 227-246; NEUMANN, T.: *Telekpusztásodás*, s. 849-851, 880-883; ŽUDEL, J.: *Osídlenie Slovenska*, s. 128-132, 172-188, 239-240; MYŚLIWSKI, G.: Central Europe, s. 266-267; KLÍR, T.: Procesy pustnutí, s. 713-714.
- 367 Edícia plnom znení, s malými odchýlkami v ortografii mien poddaných: *Balassa*, s. 141-147, č. 411. Porov. MNL OL DL 65 952.

- 368 PACH, Zs. P.: The Development, s. 3-4; FÜGEDI, E.: *A középkori Magyarország*, s. 33-34; SOKOLOVSKÝ, L.: *Správa stredovekej dediny*, s. 54-55.
- 369 RATKOŠ, P.: Vývin feudálnej renty, s. 16.
- 370 HABOVŠTIAK, A.: *Stredoveká dedina*, s. 244; FÜGEDI, E.: The demographic landscape, s. 50; ŽUDEL, J.: *Osydlenie Slovenska*, s. 114; SZABÓ, I.: Magyarország népessége, s. 69; SOKOLOVSKÝ, L.: *Správa stredovekej dediny*, s. 178.
- 371 ZICHY XI, s. 431, č. 234; MNL OL DL 81 946; SZABÓ, I.: *Jobbágyok-parasztok*, s. 170; MALINIAK, P.: K majetkovým pomerom, s. 31.
- 372 SOKOLOVSKÝ, L.: *Správa stredovekej dediny*, s. 56; ZICHY XI, s. 360, č. 198.
- 373 LIVI BACCI, M.: *Populace*, s. 7-11.
- 374 ODESCALCHI, A. (ed.): Königinnen-Briefe, s. 9, č. 13; SROKA, S. A.: *Z dziejów stosunków*, s. 153; MATUNÁK, M.: *Krupinskí hradní kapitáni*, s. XVIII-XXII (úvod M. Lukáča).
- 375 ŠTEFÁNIK, M.: Banská Štiavnica, s. 59, 71; ODESCALCHI, A. (ed.): Königinnen-Briefe, s. 12-13, č. 18.
- 376 ENGEL, P.: Hunyadi János, s. 982; ZICHY IX, s. 169, č. 129; MNL OL DL 14 128.
- 377 ENGEL, P.: Hunyadi János, s. 985; MNL OL DF 237 843, pag. 85-86, 98; SOPKO, J. (ed.): *Kroniky*, s. 191.
- 378 HORVÁTH, R.: *Itineraria regis*, s. 69; MIŇO, M.: Príspevok k životu, s. 81-91; MALINIAK, P.: K majetkovým pomerom, s. 10.
- 379 ULIČNÝ, F.: Pol'ské vojenské vpády, s. 254; BACZKOWSKI, K.: *Miedzy czeskim utrakwizmem*, s. 62-66, 202; LEWICKI, A. (ed.): *Codex epistolaris*, s. 162, č. 137.
- 380 PIROŽYŃSKA, C. (ed.): *Joannis Dlugossii*, s. 277.
- 381 ZREBENÝ, A.: *Z feudálnych dejín*, s. 20-22; CSERY, J. (ed.): Korpona városának, s. 229-230, 233-234.
- 382 KLÍR, T.: Procesy pustnutí, s. 733-735; SZABÓ, I.: *Jobbágyok-parasztok*, s. 178-179; FÜGEDI, E.: The demographic landscape, s. 51; HORSKÁ, P. et al.: *Dětství, rodina a stáří*, s. 201, 278-279; MYŚLIWSKI, G.: Central Europe, s. 258-261.
- 383 ŠTEFÁNIK, M.: Banská Štiavnica, s. 59, 71; BAKER, A. (ed.): Statpuch, s. 8.
- 384 HABOVŠTIAK, A.: *Stredoveká dedina*, s. 237, 242; KUBINYI, A.: Horizontale Mobilität, s. 114; HORSKÁ, P. et al.: *Dětství, rodina a stáří*, s. 209.
- 385 ŠMILAUER, V.: Ze staré antroponymie, s. 187-189, 192.
- 386 MZA, Seilern, kar. 7, No. 250, kar. 8, No. 265; MNL OL DF 206 057,

233 257, 236 039, DL 65 951; *Balassa*, s. 142-145, č. 411; ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 176, sign. MMBŠ-N 176/22, vecná skupina chotárne záležitosti, škat. 1, nespracované, škat. 16, sign. MMBŠ-N 67.

387 SZABÓ, I.: *Jobbágok-parasztok*, s. 225, 230-231; KUBINYI, A.: *Horizontale Mobilität*, s. 119.

388 *Warbokwarallya fl. VIII. Pauperes ibidem VII et Sclavi Bogmeh IIII.*

In Kezeppyr sunt fugittivi Sclavi dalmatici Bogmeh pauperes nihil habentes.

Szalathna fl. IIII. Ibidem pauperes VII, deserta I et Sclavi Bogmeh VI.

MNL OL, MKA, E 158 *Conscriptiones portarum*, 17. köt., pag. 114, 121. Fotokópia v Historickom ústave SAV. Za identifikáciu označenia *Bogmeh* – Bunjevac d'akujem kolegovi Miroslavovi Kmet'ovi.

389 PÁLFFY, G.: A Pálffy család, s. 23.

390 *Dominus Stephanus Chabrahay de suis bonis prout solvit porte I^o LXXV scilicet.* MNL OL, MKA, E 158 *Conscriptiones portarum*, 17. köt., Dica anni 1531 in comitatu Honthensi, pag. 9. Za poskytnutie fotokópie d'akujem Miroslavovi Lukáčovi.

391 ŠA BB, KC II, no. 9729.

392 Daň do kráľovskej pokladne bola stanovená 1 zlatý pre každú portu. V roku 1494 bola v Hontianskej stolici vyrubená daň pre 3659 port. Vybralo sa 2400. V roku 1495 bolo vyrubených 3600 port. Vybralo sa 2551. Paradoxne, napriek poklesu počtu port sa vybrala vyššia daň, ako v predošлом roku. Podobnú situáciu vidíme v susednej Zvolenskej stolici. Časť port bola od výberu z rôznych dôvodov oslobodená. FÜGEDI, E.: *Mátyás király jövedelme*, s. 491-492.

393 FRAKNÓI, V. (ed.): *Werbőczy István*, s. 136, č. IX.

394 MNL OL, P 1815 Balassa család, nagydoboz 2, téteľ 8, No. 6, pag. 9.

395 MYŚLIWSKI, G.: *Pamiętnici*, s. 114-125; SOKOLOVSKÝ, L.: *Správa stredovekej dediny*, s. 70-71; SLIVKA, M.: *Hranice*, s. 12-13.

396 *Tripartitum*, 2. časť, čl. 27, § 4, čl. 29, § 1. DRMH V, s. 280-282, 284; ŠTENPIEN, E. (ed.): *Tripartitum*, s. 204-205, 207.

397 MNL OL DF 236 032.

398 ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 207.

399 MYŚLIWSKI, G.: *Starość i długowieczność*, s. 181-185.

400 MNL OL DF 237 843, pag. 25-48, 57-59, DL 65 958; *Balassa*, s. 150, č. 418.

401 MYŚLIWSKI, G.: *Starość i długowieczność*, s. 180, 194; RATKOŠ, P. (ed.): *Dokumenty*, s. 127, č. 72/c.

402 ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 1, sign. MMBŠ-MOL II-43.

403 ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 11, sign. MMBŠ-MOL III-5.

- 404 MNL OL DL 65 952. Porov. *Balassa*, s. 143-144, č. 411.
- 405 LUBY, Š.: *Dejiny súkromného*, s. 301-305, 531-532; *Tripartitum*, 3. časť', čl. 29, § 1-3, čl. 30, § 1-8. DRMH V, s. 416-419; ŠTENPIEN, E. (ed.): *Tripartitum*, s. 284-285; SOKOLOVSKÝ, L.: *Správa stredovekej dediny*, s. 186; HORSKÝ, J. – SELIGOVÁ, M.: *Rodina našich předků*, s. 34.
- 406 *Balassa*, s. 142-143, č. 411.
- 407 MNL OL DL 69 463; *Balassa*, s. 143, č. 411.
- 408 MNL OL DL 10 681; ZsO VI, s. 475, č. 1855; ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 65. Na možnosť', že Jakub Videk odišiel do Jalšovíka, upozorňuje prímeno tamojšieho poddaného Antona Vidoviča (*Wydowych*) v roku 1488. BAKÁCS, I.: *Hont vármegye*, s. 84. Nemožno vylúčiť, že išlo o Jakubovho potomka.
- 409 ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 62.
- 410 MNL OL DF 205 894, DL 17 940; SITÁR, T.: *Osídlenie Novohradskej stolice*, s. 549; ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 70.
- 411 KUBINYI, A.: *Horizontale Mobilität*, s. 117-118; SOKOLOVSKÝ, L.: *Správa stredovekej dediny*, s. 50-51, 255-259.
- 412 Pozri text na s. 94.
- 413 ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 207.
- 414 *Tripartitum*, 1. časť', čl. 133, § 18. DRMH V, s. 216; ŠTENPIEN, E. (ed.): *Tripartitum*, s. 164.
- 415 ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 201.
- 416 ŠA BB, KC II, no. 9729.
- 417 ČELKO, M.: Príspevok k stredovekým dejinám Svätého Antona, s. 168.
- 418 SITÁR, T.: *Osídlenie Novohradskej stolice*, s. 434.
- 419 BRGLES, B. – ČILAŠ ŠIMPRAGA, A.: Prilog proučavanju, s. 23, 43-44, 47; PAVIČIĆ, S.: Porijeklo stanovništva, s. 212, 333.
- 420 SOKOLOVSKÝ, L.: *Správa stredovekej dediny*, s. 57-58; RADY, M.: *Nobility, Land and Service*, s. 112-126.
- 421 Listina vydaná zástupcami Hontianskej stolice 2. decembra 1467 ešte manželku Damiána Horváta nespomína. V listine vydanej krajinským sudcom Ladislavom z Pavloviec 7. decembra 1467 je manželka Damiána uvedená, ale pri jej mene je vyniechané miesto. MZA, Seilern, kar. 8, No. 263, 268; MNL OL DL 16 596. Porov. ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 61.
- 422 MNL OL DL 17 940, DF 205 894.
- 423 MNL OL DF 206 314. V rokoch 1464 a 1476 medzi poddanými vo Vrbovku poznáme Gašpara Pagáča. MZA, Seilern, kar. 7, No. 250; *Balassa*, s. 142, č. 411.
- 424 MNL OL DF 206 175.

- 425 MNL OL DF 236 020, 236 028, 236 031, 236 034.
426 MNL OL DL 65 951.
427 MNL OL DL 65 954, 65 955.
428 MNL OL DL 20 074.
429 MNL OL DL 90 259.
430 ŠA BB, KC II, no. 9729.
431 MNL OL, MKA, E 156 Urbaria et conscriptiones, Registrata, fasc. 4, num. 11, pag. 7.

432 MNL OL DF 279 997, pag. 1. Šl'achtický majetok Medovar existoval v tom čase v Turci. Miestni zemania dokonca používali takéto prímeno, napr. *Georgius, filius condam Stephanii Medowar de Also Mothna*. BEŇKO, J.: *Starý Turiec*, s. 193-194; SNA, HMHB, Autentický protokol B, pag. 17. Vzhl'adom na Súdovce a Banskú Štiavnicu však *Medowar* v roku 1511 spájame s Medovarcami. Išlo by o jeden z prvých dokladov, ktorý vychádza zo slovenského označenia dediny (v stredoveku obvykle ako Mésznevelő). Porov. BAKÁCS, I.: *Hont vár-megye*, s. 156-157.

433 ŠA BB, KC II, no. 9729. Majetky v Medovarciach vlastnil i rod z Čalomije. V roku 1523 Gašpar z Čalomije zálohoval svoj podiel v mlyne nad Krušpinicou v chotári Medovariec zemanom z Domaník. SITÁR, T.: *Magister Pavol z Kolár*, s. 115; MNL OL DL 69 579.

434 MNL OL, MKA, E 156 Urbaria et conscriptiones, Registrata, fasc. 4, num. 11, pag. 18.

435 MAKSAK, F. (ed.): *Urbáriumok*, s. 284, č. 15. V Slatine predtým poznáme len Boryovcov a ich majetkový podiel. MNL OL DF 206 045; BAKÁCS, I.: *Hont vármegye*, s. 242.

436 MZA, Seilern, kar. 8, No. 263, 268; MNL OL DL 16 596, 16 587; ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 61.

437 SEDLÁK, F.: Náčrt vývinu správy, s. 73; STEINHÜBEL, J.: Hrady a župani, s. 52-53; *Palásthýak. I.*, s. 452, č. 309.

438 I. Bakács zaradil Brikcia k synom Jakuba Benšiča. Listina však za ním uvádza len Brikciovoho brata Tomáša. Následne na inom mieste spomína i samotného Brikcia: *Nicolaus filius Jacobi Bensycz, Thomas frater cuiusdam Briccii ... in ductione Jacobi Bensycz, Thome Derewy, Johannis filii eiusdem Thome, Stephani Chwpan, Briccii Berko, Luce Bensycz in dicta Waralyawarbok*. MZA, Seilern, kar. 7, No. 250. Porov. BAKÁCS, I.: *Hont vármegye*, s. 217.

439 MNL OL DF 206 314. S chybňím čítaním *Palásthýak I*, s. 340-341, č. 197. Porov. BAKÁCS, I.: *Hont vármegye*, s. 205; MAJTÁN, M. – ŽIGO, P.: *Hydronymia povodia Ipl'a*, s. 79.

440 Balassa, s. 142, č. 411.

- 441 MZA, Seilern, kar. 8, No. 307; ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 61, 86; SITÁR, T.: *Osídlenie Novohradskej stolice*, s. 205, 716. Opravujeme zároveň naše chybné čítanie prímena *Ruh*, správne *Rah*. V prípade znenia Hrach ho možno spojiť s rodinou Borsó (mad. „hrach“). Podľa súpisu z roku 1476 žili vo Vrbovku Ján a Bartolomej *Borso*. MALINIÁK, P. – KRŠKO, J.: Medzi zmenou a kontinuitou, s. 346; *Balassa*, s. 142, č. 411.
- 442 MZA, Seilern, kar. 9, No. 326.
- 443 MNL OL DL 90 257. Zdôraznenie, že kastelán mal pochádzat' zo šl'achtického rodu, môže odkazovať na občasné porušovanie tohto pravidla. Na niektorých hradoch sa stretávame s kastelánom alebo vicekastelánom nešl'achtického pôvodu. PÚČIK, M.: Bojnice, s. 259-260; GAHÉR, D. – DVORÁKOVÁ, D.: Čeklís, s. 278.
- 444 ŠAN, Uzovič, sign. UK-211.
- 445 SNA, HMHB, Autentický protokol A, fol. 84r-v; *Palásthak I*, s. 398, č. 248. K predchádzajúcim majetkovým pomerom v Inánči pozri pozn. 136.
- 446 GHYCZY, P. (ed.): Ivánczfalvi Dombay János, s. 130-131.
- 447 Výpovede reambuláciu nedatovali jednotne. Svedkovia z Kráľoviec uviedli, že prebehla pred asi 35 alebo viac rokmi. Podľa svedkov z Domaníka sa uskutočnila pred asi 32 alebo viac rokmi. ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 201.
- 448 Z dostupných prameňov je zatial' zrejmé, že Štefan mal bratov Petra a Ľudovíta. MNL OL DL 82 519; ÖStA HHStA, Hungarica, Miscellanea, Fasc. 431. A. Einzuteilende Nachträge 1505 – 1575, Konv. A, fol. 92r-v.
- 449 ŠA BB p. AZv, MMZv, škat. 11, Mestská kniha II, fol. 32r.
- 450 MNL OL DF 235 439, 267 099; ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 5, sign. MMBŠ-MOL I – 805.
- 451 MNL OL DF 272 131; BAKÁCS, I.: *Hont vármegye*, s. 104, 277.
- 452 MNL OL DL 106 083, pag. 188-189.
- 453 ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 201.
- 454 ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 81.
- 455 ŠA BB, ZZ, Kongregačný protokol I, pag. 64; MATULAY, C. (ed.): *Kongregačný protokol*, s. 164, č. 229.
- 456 THALY, K.: Csábrág vára, s. 26; HANULIAK, V.: Hrad Čabrad', s. 303.
- 457 Zapísaní ako *Yo Thomas et Paulus de Dezhazy*. ŠA BB, ZZ, Kongregačný protokol I, pag. 99. Porov. MATULAY, C. (ed.): *Kongregačný protokol*, s. 189, č. 306. Počas vyšetrovania sporov medzi Žibritovom a Krupinou v roku 1543 svedkovia z Drienova a Pukanca uviedli, že pred asi 15 rokmi na lúke Lipovec (*in prato Lypocz*) ľudia z Krupiny pokosili seno. Vtedajší čabradský kastelán Tomáš Joh seno odcudzil a nariadil odviezť do Krnišova. ŠA BB p. AZv, MM-

Krup, škat. 7, inv. č. 207.

458 MNL OL DL 101 827.

459 MNL OL DL 25 700.

460 MNL OL DF 236 039, 236 067.

461 BAKÁCS, I.: *Hont vármegye*, s. 340-341, 399.

462 List vydaný na mieste súdnej stolice v Nekyjách, v nedel'u na sviatok Najsvätejšej Trojice, bol doposial' datovaný (v inventári VIII k fondu MMBŠ, aj vo fotokópii DF) do roku 1521, presnejšie 26. mája 1521. Datovanie sme najprv prevzali. Po podrobnejšom rozboore dokumentu a číslic vo vročení sa však prikláňame k datovaniu do roku 1531, presnejšie 4. júna 1531. Porov. ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 17, sign. MMBŠ-N 193; MNL OL DF 267 189; MALINIÁK, P.: Litava/Čabrad', s. 339. Gregora Pándyho poznáme v správe hradu Čabrad' až v pomoháčskom období. Pozri text na s. 50. Problémy s výberom daní pokračovali aj v roku 1531. Autor dikálneho súpisu na záver iba lakonicky poznamenal: *Sunt eciam nonnullae possessiones, que nec connumerate sunt, nec exigi potuerunt propter controversias.* MNL OL, MKA, E 158 *Conscriptiones portarum*, 17. köt., Dica anni 1531 in comitatu Honthensi, pag. 11.

463 ŽAŽOVÁ, H.: Dôsledky bitky pri Moháči, s. 228.

464 MZA, Seilern, kar. 10, No. 415.

465 List vydal František Nyáry vo svojej kúrii v Žemberovciach v stredu po Vzkriesení Pána, teda 8. apríla 1534. Podľa súčasného uloženia a mladšej poznámky na chrbte má list pochádzat' z roku 1554. Vročenie do roku 1534 je však zreteľné a potvrdzujú ho aj údaje o protagonistoch. MZA, Seilern, kar. 10, No. 470.

466 HORVÁTH, R. et al. (eds.): Németi Pál budai kanonok, s. 115-116, č. 23; ŽAŽOVÁ, H.: *Stredoveké premonštrátske*, s. 82, 84.

467 MZA, Seilern, kar. 10, No. 439.

468 MZA, Seilern, kar. 10, No. 440.

469 MZA, Seilern, kar. 10, No. 444.

470 ŠA BB, ZŽ, Kongregačný protokol I, pag. 249 (zápis zo 4. júla 1538); ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, nesign. Listy datované na Čabradi asi 5. a 26. júla 1538.

471 ŠA BB p. AZv, MMKrúp, škat. 7, inv. č. 163. V roku 1540 adresovali ríchtár a prísažní mesta Krupina list pánovi hradu Petrovi Pálffymu. Dozvedeli sa zrejme vopred, že na hrade nie je prítomný, preto *in absencia* napokon poslali list jeho kastelánovi. MATUNÁK, M. (ed.): Korpona város levéltárából, s. 436, č. VII.

472 *ad faciem castri Chabrag ... castrum ipsum omnibus propugnaculis et aliis necessariis munitionibus et duobus meniis bene munitum ac circumdataum.* ŠA BB, KC II, no. 9729.

- 473 KENYERES, I.: The Economy of Castle Estates, s. 398-399; SEDLÁK, F.: Náčrt vývinu správy, s. 59-61.
- 474 Apponyi II/1, s. 12-13, č. VI.
- 475 MZA, Seilern, kar. 10, No. 419.
- 476 TÓBIK, Š. (ed.): Zo štiavnických listov, s. 262, č. 3.
- 477 ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 142.
- 478 ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 144.
- 479 ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 205.
- 480 SITÁR, T.: *Historický slovník*, s. 202; MNL OL DL 98 193, 66 005. Porov. KARBIĆ, M.: Od hrvatskoga sitnog plemića, s. 120.
- 481 MNL OL DF 206 175.
- 482 MNL OL DL 65 952; Balassa, s. 141, č. 410.
- 483 Balassa, s. 152, č. 419.
- 484 SNA, HMHB, Autentický protokol A, fol. 56r, 125r.
- 485 MNL OL DL 90 254. Pozri aj text na s. 46 a 78.
- 486 Ku kúriám v Plášťovciach a Rykynčiciach pozri s. 43-44. K Želiezoviam porov. KARÁCSONYI, J. (ed.): Oklevélkivonatok, s. 693-695.
- 487 BAKÁCS, I.: *Hont vármegye*, s. 89, 99, 120, 150, 157, 183, 189-190, 194-195, 197, 204, 208, 213, 223; ŠMILAUER, V.: Ze staré antroponymie, s. 186, 189; MALINIÁK, P. – KRŠKO, J.: Medzi zmenou a kontinuitou, s. 346.
- 488 Pozri text na s. 119.
- 489 Balassa, s. 146, č. 411. Podľa kanonickej vizitácie z roku 1713 dal kostol sv. Antona Paduánskeho v Opave postaviť generál Štefan Koháry. PL, Archivum ecclesiasticum vetus, Acta visit., Fasc III, Lib. 15a, Visitatio Ecclesiarum Hontensis et Liptoviensis Comit. de Anno 1713, pag. 224. Porov. HRAŠKO-VÁ, E. – ŠIMKOVIC, M.: Nové poznatky k architektúre, s. 483.
- 490 ŠA BB, KC II, no. 9729; ČELKO, M.: Zo stredovekých dejín, s. 33. Podľa svedectva zemana Petra Kozthona z Plachtiniec z roku 1544 dal Peter Pálffy na hrad priviest farára zo Svätého Antona kvôli 300 zlatým po nebohom bزوvíckom prepoštovi. Farár mal totiž Pálffymu vrátiť 100 zlatých, ale neurobil to. MZA, Seilern, kar. 10, No. 440.
- 491 SEDLÁK, F.: Náčrt vývinu správy, s. 76-77.
- 492 MNL OL, 1526 utáni gyűjtemény, R 323 Várakra vonatkozó iratok, Csábrág vára, fol. 2r.
- 493 MNL OL, P 1815 Balassa család, nagydoboz 2, téTEL 8, No. 6, pag. 11.
- 494 ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 201.
- 495 Balassa, s. 143-144, č. 411.
- 496 MNL OL DF 235 723, pag. 69.
- 497 ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 207.

- 498 ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 9, inv. č. 233.
- 499 ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, škat. 5, sign. MMBŠ-MOL II-946.
- 500 ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, sign. MMBŠ/VS-K/579. List datovaný v Želiezovciach 11. novembra 1531.
- 501 ŠA BB p. ABŠ, MMBŠ, sign. MMBŠ/VS-K/755. List datovaný na Čabradi 28. septembra 1533.
- 502 MATUNÁK, M. (ed.): Korpona város levéltárából, s. 440-442, č. XI.
- 503 ŠA BB p. AZv, MMKrup, škat. 7, inv. č. 207; MATUNÁK, M. (ed.): Korpona város levéltárából, s. 436, č. VII; THALY, K.: A dalmadi Dalmady-család, s. 89.

SKRATKY

ÁMTF	<i>Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza</i>
AO	<i>Anjou-kori oklevélétár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia</i>
Apponyi	<i>A Pécz nemzettség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levélétárban őrizett oklevelei</i>
Balassa	<i>A Balassa család levéltára 1193 – 1526</i>
CAC	<i>Codex diplomaticus Arpadianus continuatus</i>
CDA	<i>Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis</i>
CDH	<i>Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis</i>
CDSI	<i>Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae</i>
DF	Diplomatikai fényképgyűjtemény
Dipl. Hont.	<i>Diplomatarium Hontense. Pars prima. Oklevelek Hontvármegyei magán-levéltrárakból. Első rész. 1256 – 1399</i>
DL	Diplomatikai levélétár
DRMH	<i>Decreta regni mediaevalis Hungariae</i>
ELTE	Eötvös Loránd Tudományegyetem Budapest
Eszt. főkápt. okm.	<i>Az esztergomi főkáptalan fekvő s egyéb birtokaira vonatkozó okmányok tára</i>
évf.	évfolyam
Fasc.	Fasciculus
FU Erdődy	Familienurkunden Erdődy
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
HMHB	Hodnoverné miesto konventu benediktínov v Hronskom Beňadiku
HŽ	Hontianska župa
kar.	kartón
KC	Rod Koháry-Coburg
Konv.	Konvolut
köt.	kötet
krab.	krabica
MEO	<i>Magyar erdészeti oklevélétár</i>
MES	<i>Monumenta ecclesiae Strigoniensis</i>
MET	<i>Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia</i>
MKA	Magyar Kamara Archívuma

MMBŠ	Magistrát mesta Banská Štiavnica
MMKrem	Magistrát mesta Kremnica
MMKrup	Magistrát mesta Krupina
MMZv	Magistrát mesta Zvolen
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Budapest
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum Budapest
MVSl	<i>Monumenta Vaticana Slovaciae</i>
MZA	Moravský zemský archiv Brno
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv Wien
PL	Prímási Levéltár Esztergom
<i>Paláthy cs. lt.</i>	<i>A Paláthy család levéltára 1256 – 1847</i>
<i>Podmaniczky</i>	<i>A Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára</i>
<i>Pramene</i>	<i>Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov</i>
RA	<i>Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica</i>
Révay	Rod Révai – spoločný archív
RDSL	<i>Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae</i>
Seilern	Rodinný archiv milotické větve Seilernů
sign.	signatúra
sz.	szám
ŠA BB p. ABS	Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Banská Štiavnica
ŠA BB p. AK	Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Kremnica
ŠA BB p. AZv	Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Zvolen
ŠAN	Štátny archív v Nitre
škat.	škatuľa
ÚA Erdődy	Ústredný archív rodu Erdődy
ÚAGK	Ústredný archív geodézie a kartografie v Bratislave
Uzovič	Rod Uzovič z Kyneku
Zay	Rod Zai – archív Zaiovcov z Bučian
Zichy	<i>Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo</i>
ZsO	<i>Zsigmondkori oklevéltár</i>
ZŽ	Zvolenská župa

PRAMENE

ARCHÍVY

Eötvös Loránd Tudományegyetem Budapest, Egyetemi Könyvtár és Levéltár

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Budapest

Bírósági levéltárak, kúriai levéltár

O 18 Processus tabulares

Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai

P 1715 Nagy család (leszenyei)

P 1815 Balassa család

P 1987 Illésházy család

P 2004 Teszéry-Deméndy család

P 2257 Piry család

Diplomatikai fényképgyűjtemény

Diplomatikai levéltár

Magyar kancelláriai levéltár

A 57 Libri regii

Magyar Kamara Archívuma

E 156 Urbaria et conscriptiones

E 158 Conscriptiones portarum

1526 utáni gyűjtemény

R 323 Várakra vonatkozó iratok

Magyar Nemzeti Múzeum Budapest

Moravský zemský archiv Brno

G 152, Rodinný archiv milotické větve Seilernů

Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv

Familienurkunden Erdődy

Hungarica – Ungarische Akten

Allgemeine Akten

Miscellanea

Prímási Levéltár Esztergom

Archivum ecclesiasticum vetus

Acta visitationalia

Új egyházi levéltár
Ipolyi gyűjtemény
Slovenský národný archív v Bratislave
Hodnoverné miesto konventu benediktínov v Hronskom Beňadiku
Rod Révai – spoločný archív
Rod Zai – archív Zaiovcov z Bučian
Ústredný archív rodu Erdődy
Štátnej archív v Banskej Bystrici
Hontianska župa
Rod Koháry-Coburg
Zvolenská župa
Štátnej archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Banská Štiavnica
Magistrát mesta Banská Štiavnica
Štátnej archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Kremnica
Magistrát mesta Kremnica
Štátnej archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Zvolen
Magistrát mesta Krupina
Magistrát mesta Zvolen
Ústredný archív geodézie a kartografie v Bratislave

EDÍCIE

Az esztergomi főkáptalan fekvő s egyéb birtokaira vonatkozó okmányok tára.
Pest : Nyomatott Lonkay Antal „Hunyadi Mátyás“ Irod. és Könyvny.
Intézetében, 1871.

BAK, János M. – BANYÓ, Péter – RADY, Martyn: *The Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary: A Work in Three Parts Rendered by Stephen Werbőczy (The “Tripartitum”). The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. Decreta regni mediaevalis Hungariae. Tomus V.* Idyllwild – Budapest : Charles Schlacks Jr., Publisher – Department of Medieval Studies CEU, 2005.

BAKER, Adalbert: Statpuch dißer khuniclichen Stath Dylen. Anno 1471 – 1685. In: *Karpathenland*. 11 Jg., 1 Heft, 1938, s. 4-11.

DÖRY, Ferenc – BANYÓ, Péter – RADY, Martyn – BAK, János M.: *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. Decreta regni mediaevalis Hungariae. Tomus IV.* 1490 – 1526. Idyllwild – Budapest : Charles Schlacks Jr.,

- Publisher – Department of Medieval Studies CEU, 2012.
- BÁRTFAI SZABÓ, László: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig*. Budapest : Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 1938.
- BAYERLE, Gustav: *Ottoman Tributes in Hungary. According to Sixteenth Century Tapu Registers of Novigrad*. Paris : Mouton, 1973.
- BUNYITAY, Vincze – RAPAICS, Rajmond – KARÁCSONYI, János: *Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia I*. Budapestini : Kiadja a Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya, 1902.
- BUNYITAY, Vincze – RAPAICS, Rajmond – KARÁCSONYI, János: *Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia III*. Budapestini : Kiadja a Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya, 1906.
- CSERY, József: Korpona városának ismertetése (Második közlés). In: *Magyar tudományos értekező*. I. köt., III. füz., 1862, s. 221-240.
- DEDEK, Ludovicus Crescens: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis III. Strigoni* : Typis descriptis Gustavus Buzárovits, 1924.
- FEJÉR, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I – XI*. Budae : Typis typogr. Regiae Universitatis Hungaricae, 1828 – 1844.
- FEKETE NAGY, Antal – BORSA, Iván: *A Balassa család levéltára 1193 – 1526*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1990.
- FRAKNÓI, Vilmos: Werbőczy István kiadatlan levelei és egy országgyűlési beszéde, 1513 – 1526. In: *Magyar történelmi tár*. 6. évf., 11. (23.) sz., 1877, s. 125-148.
- GÁCSOVÁ, Alžbeta: *Dokumenty k protifeudálnym bojom slovenského ludu (1113 – 1848)*. Bratislava : Vydavatel'stvo Slovenskej akadémie vied, 1955.
- GÉRESI, Kálmán: *A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevélétára II*. Budapest : Kocsi Sándor Utoda Könyvnyomdája, 1883.
- GHYCZY, Pál: Ivánczfalvi Dombay János deák czímer levele 1506. évből. In: *Turul*. IX. évf., 3. sz., 1891, s. 130-133.
- GROTHAUSMANN, Karl-Heinz: *Das Stadtbuch von Karpfen (Krupina). Edition, Darstellung der Graphien, Glossar*. Frankfurt am Main – Bern – Las Vegas : Peter Lang, 1977.
- HORVÁTH, Richárd – NEUMANN, Tibor – PÁLOSFALVI, Tamás – TÓTH, Norbert C.: Németi Pál budai kanonok, majd bozóki prépost leveleslátája. Magyar vonatkozású középkori oklevelek feltárása

- Morvaországban. In: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. I. kötet.* szerk. Attila Bárány – Gábor Dreska – Kornél Szovák, Budapest – Debrecen : Magyar Tudományos Akadémia – Debreceni Egyetem – Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara – Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2014, s. 85-116.
- KAMMERER, Ernő: *A Pécz nemzetseg Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárban őrizett oklevelei II. 1. 1527 – 1564. július.* Budapest : Franklin-Társulat Nyomdája, 1930.
- KAMMERER, Ernő: *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo IX.* Budapest : Magyar Történelmi Társulat, 1899.
- KAMMERER, Ernő – DÓRY, Ferencz: *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo XI.* Budapest : Magyar Történelmi Társulat, 1915.
- KARÁCSONYI, János: Oklevélkivonatok a szentmiklóssi és óvári gróf Pongrácz család levéltárából. Harmadik közlemény. In: *Történelmi Tár.* 20. évf., 1897, s. 680-708.
- KARÁCSONYI, János – KOLLÁNYI, Ferenc: *Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia IV.* Budapestini : Kiadja a Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya, 1909.
- KIS, Péter: Bakócz Tamás budai házingatlanaira vonatkozó oklevelek az Erdődy család bécsei levéltárából 1461 – 1518. In: *Fons. XII.* évf., 3. sz., 2005, s. 399-421.
- KNAUZ, Ferdinandus: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis II. Strigonii : Typis descriptis Gustavus Buzárovits,* 1882.
- KRISTÓ, Gyula et al.: *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia I (1301 – 1305) – XLVII (1363).* Budapest – Szeged : Oktatási Minisztérium – Szegedi Középkorász Műhely, 1990 – 2018.
- KUBÍNYI, Ferencz: *Diplomaticum Hontense. Pars prima. Oklevelek Hontvármegyei magán-levéltárakból.* Első rész. 1256 – 1399. Budapest : Magyar Történelmi Emlékek, 1888.
- LEWICKI, Anatol: *Codex epistolaris saeculi decimi quinti III.* Kraków : Nakładem Akademii Umiejętności, 1894.
- LUKAČKA, Ján a kol.: *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI. Pod osmanskou hrozboou.* Bratislava : Literárne informačné centrum, 2004.
- LUKINICH, Imre: *A Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára III. 1538 – 1548.* Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1941.

- MAKSAY, Ferenc: *Urbáriumok. XVI-XVII. század*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1959.
- MALINIAK, Pavol – NAGY, Imrich: *Turek na obzore. Z prameňov k uhorsko-osmanským vztahom*. Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013.
- MÁLYUSZ, Elemér et al.: *Zsigmondkori oklevéltár I (1387 – 1399) – XIII (1426)*. Budapest : Magyar Országos Levéltár – Akadémiai Kiadó, 1951 – 2017.
- MAREK, Miloš: *Archivum familiae Majtényi. Stredoveké dejiny rodiny Majténiarovcov a listiny z jej archívu*. Kraków – Trnava : Towarzystwo Słowaków w Polsce – Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2013.
- MARSINA, Richard: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I*. Bratislava : Obzor, 1971.
- MARSINA, Richard: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II*. Bratislava : Obzor, 1987.
- MARSINA, Richard: *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III. V kráľovstve svätého Štefana*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2003.
- MATULAY, Ctibor: *Kongregačný protokol Zvolenskej župy 1506 – 1579. Diplomová práca*. Bratislava : Katedra slovenských dejín a archívničstva FF UK, 1962 (Edícia stredovekej časti 1506 – 1526, s. 109-235).
- MATULAY, Ctibor: *Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255 – 1536 I*. Bratislava : Archívna správa MV SSR, 1980.
- MATUNÁK, Mihály: Korpona város levéltárából. In: *Történelmi Tár*. 24. évf., 2. köt., 1901, s. 430-443.
- NAGY, Imre: *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis II*. Budapest : A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1881.
- NAGY, Imre: *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis III*. Budapest : A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1883.
- ODESCALCHI, Arthur: Königinnen-Briefe aus dem Archiv einer oberungarischen Bergstadt. In: *Jahrbuch der k. k. heraldischen Gesellschaft Adler*. XIX Bd., 1909, s. 1-19.
- ORTVAY, Tivadar – PESTY, Frigyes: *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I*. Pozsony : Eder István Könyvnyomdája, 1896.
- PALÁSTHY, Pál: *Palásthya. I. kötet*. Budapest : Nyomatott a „Hunyadi Mátyás“ Intézetben, 1890.
- Pesty Frigyes kéziratos helynevtárából Hont vármegye és kiegészítések. Szentendre : Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár, 1984.

- PIROŻYŃSKA, Ceslava: *Joannis Dlugossii Annales seu cronicae incliti regni Poloniae. Liber duodecimus 1462 – 1480.* Cracoviae : Polska Akademia Umiejętności, 2005.
- RATKOŠ, Peter: *Dokumenty k baníckemu povstaniu na Slovensku (1525 – 1526).* Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1957.
- ROŽAŃSKI, Feliks: *Wyprawa na Węgry Bernarda Aldany jenerała kawalerii hiszpańskiej w latach 1548 – 1556.* Kraków : Redakcja „Przeglądu Polskiego“, 1881.
- SEDLÁK, Vincent: *Monumenta Vaticana Slovaciae I. Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332 – 1337.* Trnavae – Romae : Institutum historicum Slovacum in Roma apud Universitatem Tyrnaviensem, 2008.
- SEDLÁK, Vincent: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I.* Bratislava : Veda, 1980.
- SEDLÁK, Vincent: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II.* Bratislava : Veda, 1987.
- SCHULLER, Friedrich: Urkundliche Beiträge zur Geschichte Siebenbürgens von der Schlacht bei Mohács bis zum Frieden von Grosswardein. In: *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde.* Bd. XXVIII, 1898, s. 441-581.
- SOLYMOSI, László: *Az esztergomi székeskáptalan jegyzőkönyve (1500 – 1502, 1507 – 1527). Registrum capituli cathedralis ecclesiae Strigoniensis (1500 – 1502, 1507 – 1527).* Budapest : Argumentum, 2002.
- SOPKO, Július: *Kroniky stredovekého Slovenska.* Budmerice : Vydavatelstvo Rak, 1995.
- SZAKÁLY, Ferenc – SCHOLZ, László: *Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata (1548 – 1552).* Budapest : Európa Könyvkiadó, 1986.
- SZALAY, Ágoston: *Magyar leveles tár. I. kötet. Négyszáz magyar levél 1504 – 1560.* Pesten : A Magyar Tudományos Akadémia, 1861.
- SZÁNTÓFY, Antal: Bakacs Tamás végrendelete. In: *Magyar Sion.* VII. füz., 1869, s. 522-531.
- SZENTPÉTERY, Imre – BORSA, Iván: *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica II/2-3.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1961.
- SZITNYAI, József: A körmöczbányai békekötés 1452-ben. In: *Történelmi Tár.* IV. évf., 1884, s. 593-612.
- ŠTENPIEN, Erik: *Tripartitum.* Žilina : Eurokódex, 2008.
- TAGÁNYI, Károly: *Magyar erdészeti oklevéltár I.* Budapest : Pátria. Irod. Vállalat Részvénnytársaság Könyvnyomdája, 1896.

- TÓBIK, Štefan: Zo štiavnických listov z r. 1529 – 1600. In: *Jazykovedné štúdie VI.* 1961, s. 259-266.
- TÓTH, Krisztina: *A Paláthy család levéltára 1256 – 1847*. Esztergom : Komárom-Esztergom Megyei Levéltár, 2001.
- VOZÁR, Jozef: *Kodex des Stadt- und Bergrechtes von Schemnitz. Kódex mestského a banského práva Banskej Štiavnice*. Košice : Banská agentúra, 2002.
- WENZEL, Gusztáv: *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus I – XII*. Pest : Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1860 – 1874.

LITERATÚRA

- BACZKOWSKI, Krzysztof: *Między czeskim utrakwizmem a rzymską ortodoksją czyli Walka Jagiellonów z Maciejem Korwinem a koronę czeską w latach 1471 – 1479.* Oświęcim : Napoleon V, 2014.
- BAKÁCS, István: *Hont vármegye Mohács előtt.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1971.
- BÁTORA, Jozef: Stredoveké polia v Kráľovciach-Krnišove. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1976.* Nitra : Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1977, s. 46.
- BEL, Matthias: *Notitia Hungariae novae historico-geographica. Tomus quartus.* Viennae : Typis Johannis Petri van Ghelen, Typographi Regii, 1742.
- BELJAK, Ján – BELJAK PAŽINOVÁ, Noémi – MITÁŠ, Vladimír: *Stredné a horné Poiplie. Svedectvo archeológie.* Nitra : Archeologický ústav SAV, 2015.
- BEŇKO, Ján: *Starý Turiec.* Martin : Osveta, 1996.
- BERGFEST, Árpád: *Hont vármegye történelmi földrajza.* Selmecbánya : Grohman Gyula, 1906.
- BOROVSKY, Samu et al.: *Hont vármegye és Selmecbánya sz. kir. város. Magyarország vármegyéi és városai.* Budapest : Országos Monografia Társaság, 1906.
- BOTÍK, Ján a kol.: *Hont. Tradície ľudovej kultúry.* Martin : Osveta, 1988.
- BRGLES, Branimir – ČILAŠ ŠIMPRAGA, Ankica: Prilog proučavanju osobnih imena u 16. stoljeću (na primjeru vlastelinstava Susedgrad i Donja Stubica). In: *Folia onomastica Croatica* 25. 2016, s. 21-51.
- BUCKO, Vojtech: *Reformné hnutie v arcibiskupstve ostruhomskom do r. 1564.* Bratislava : Unia, 1939.
- CERMAN, Markus: Central Europe and the “European marriage pattern”: Marriage Patterns and Family Structure in Central Europe, Sixteenth through Nineteenth Centuries. In: *Family History Revisited. Comparative Perspectives.* eds. R. Wall – T. K. Hareven – J. Ehmer, Newark – London : University of Delaware Press – Associated University Presses, 2001, s. 282-307.
- CSUKOVITS, Enikő: Rodinné pomery v Uhorsku na konci stredoveku. In: *Forum Historiae.* roč. 6, č. 1, 2012, s. 21-34. Dostupné: <http://forumhistoriae.sk/web/10180/100> [prístup 20. 3. 2018]

- ČÁŇOVÁ, Eliška – HORSKÁ, Pavla: Existuje středoevropský model rodiny pro předstatistické období? In: *Sňatečnost a rodina*. ed. Z. Pavlík, Praha : Academia, 1992, s. 90-103.
- ČECHURA, Jaroslav: Demografický faktor teorie pozdně středověké agrární krize a některé aspekty populačního vývoje v Čechách do konce 15. století. In: *Historická demografie* 12. 1987, s. 89-103.
- ČECHURA, Jaroslav: Krize pozdního středověku – mýtus 20. století? In: *Středověký kaleidoskop pro muže s hůlkou. Věnováno Františku Šmahelovi k životnímu jubileu*. eds. Eva Doležalová – Petr Sommer, Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2016, s. 34-45.
- ČECHURA, Jaroslav: Staré a nové v agraristice raného novověku – česká reflexe. In: *Východočeské listy historické* 32. 2014, s. 7-26.
- ČELKO, Mikuláš et al.: *Prenčov – stopy v historii*. Žiar nad Hronom : Aprint, 2016.
- ČELKO, Mikuláš: Príspevok k dejinám Štefultova a Sitnianskej. In: *Z dejín Štefultova a Sitnianskej*. zost. E. Síkorová – M. Čelko, Banská Štiavnica : Mestský úrad v Banskej Štiavnici, 1999, s. 2-21.
- ČELKO, Mikuláš: Príspevok k stredovekým dejinám Iliche. In: *Ilija. Kostol sv. Egídia a umelecko-historické pamiatky Banskej Štiavnice*. zost. B. Bachratý – P. Zaťko, Banská Štiavnica : Rímskokatolícky farský úrad Banská Štiavnica-Štefultov, 1995, nestránkovane.
- ČELKO, Mikuláš: Príspevok k stredovekým dejinám Svätého Antona. In: *Zborník Múzea vo Svätom Antone*. roč. XVI, 2004, s. 163-174.
- ČELKO, Mikuláš: Zo stredovekých dejín Svätého Antona. In: NOVÁK, Ján a kol.: *Svätý Anton. Lokalita UNESCO*. Svätý Anton : Obec Svätý Anton, 2013, s. 19-38.
- DEMKÓ, Kálmán: Felsőmagyarországi várak és várbiertokok a XVI. században (Harmadik közlemény). In: *Hadtörténelmi Közlemények*. XV. köt., 1914, s. 573-638.
- DRENDEL, John: Introduction. In: *Crisis in the Later Middle Ages. Beyond the Postan-Duby Paradigm*. ed. John Drendel, Turnhout : Brepols, 2015, s. 1-13.
- DVOŘÁKOVÁ, Daniela a kol.: *Človek a svet zvierat v stredoveku*. Bratislava : Veda, 2015.
- DVOŘÁKOVÁ, Daniela a kol.: *Stredoveké hrady na Slovensku. Život, kultúra, spoločnosť*. Bratislava : Veda, 2017.
- ENGEL, Pál: Hunyadi János kormányzó itinerária (1446 – 1452).

- In: *Századok*. 118. évf., 5. sz., 1984, s. 974-997.
- ENGEL, Pál: *Középkori magyar genealógia*. Budapest : Arcanum, 1998, CD-ROM.
- ENGEL, Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301 – 1457. I*. Budapest : Arcanum, 1996, CD-ROM.
- FALLENBÜCHL, Zoltán: *Magyarország főméltságai 1526 – 1848*. Budapest : Maecenas, 1988.
- FRAKNÓI, Vilmos: *Erdődi Bakócz Tamás élete 1442 – 1521*. Budapest : Franklin-Társulat Könyvnyomdája, 1889.
- FÜGEDI, Erik: *A középkori Magyarország történeti demográfiája*. Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Intézetének Történeti Demográfiai Füzetei 10. 1992.
- FÜGEDI, Erik: *Castle and society in medieval Hungary (1000 – 1437)*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1986.
- FÜGEDI, Erik: Hungarian Bishops in the Fifteenth Century (Some Statistical Observations). In: FÜGEDI, Erik: *Kings, Bishops, Nobles and Burghers in Medieval Hungary*. ed. J. M. Bak, London : Variorum Reprints, 1986, s. 375-391.
- FÜGEDI, Erik: Mátyás király jövedelme 1475-ben. In: *Századok*. 116. évf., 3. sz., 1982, s. 484-506.
- FÜGEDI, Erik: The demographic landscape of East-Central Europe. In: *East-Central Europe in transition. From the fourteenth to the seventeenth century*. eds. A. Mączak – H. Samsonowicz – P. Burke, Cambridge : Cambridge University Press, 1985, s. 47-58.
- GAHÉR, Daniel – DVOŘÁKOVÁ, Daniela: Čeklís. In: DVOŘÁKOVÁ, Daniela a kol.: *Stredoveké hrady na Slovensku. Život, kultúra, spoločnosť*. Bratislava : Veda, 2017, s. 278-279.
- GINDL, Jozef: Zo starších dejín železiarstva na strednom Slovensku. In *Historický sborník kraja III*. 1967, s. 74-89.
- GOODY, Jack: *Proměny rodiny v evropské historii*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2006.
- GUZOWSKI, Piotr: Demograficzne uwarunkowania funkcjonowania rodziny chłopskiej na przełomie średniowiecza i nowożytności. In: *Rodzina, gospodarstwo domowe i pokrewieństwo na ziemiach polskich w perspektywie historycznej – ciągłość czy zmiana?* red. C. Kuklo, Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2012, s. 79-95.
- GYÖRFFY, György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III*. Bu-

- dapest : Akadémiai Kiadó, 1987.
- HABOVŠTIAK, Alojz: *Stredoveká dedina na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1985.
- HAJNAL, John: European Marriage Patterns in Perspective. In: *Population in History. Essays in Historical Demography*. eds. D. V. Glass – D. E. C. Eversley, London : Edward Arnold, 1965, s. 101-143.
- HAJNALOVÁ, Eva: *Obilie v archeobotanických nálezoch na Slovensku*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 1993.
- HANULIAK, Václav: Hrad Čabrad' v dejinách Hontu. In: *Archaeologia historica*. roč. 29, 2004, s. 299-308.
- HAAS KIANIČKA, Daniel et al.: *Lesy v dejinách Kremnice*. Kremnica : Mestské lesy Kremnica, s. r. o., 2019.
- HECKENAST, Gusztáv: Objavenie sa železného hámru na Slovensku a jeho rozšírenie. In: *Z dejín vied a techniky na Slovensku VIII*. 1977, s. 45-72.
- HLADÍK, Marek: „Veleba Sitna“ – ako ho dnes poznáme. In: *Studio archaeologica Slovaca mediaevalia V*. 2006, s. 367-395.
- HOFFMANN, Tamás: Horreum – szérű – csűr? In: *Ethnographia*. LXX. évf., 1959, s. 171-206.
- HORSKÁ, Pavla – KUČERA, Milan – MAUR, Eduard – STLOUKAL, Milan: *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha : Panorama, 1990.
- HORSKÝ, Jan – SELIGOVÁ, Markéta: *Rodina našich předků*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1996.
- HORVÁTH, Richárd: „Gradus ad Parnassum“. Ďarmotskí Balašovci v neskorom stredoveku. In: *Rod Balašovcov v 13. až 19. storočí. Zborník z medzinárodnej konferencie*. zost. H. Ferencová – E. Antolová, Modrý Kameň : SNM – Múzeum bábkarských kultúr a hračiek, 2013, s. 38-46.
- HORVÁTH, Richárd: *Itineraria regis Mattheiae Corvini et reginae Beatrixis de Aragonia (1458 – [1476] – 1490)*. Budapest : História – MTA Történettudományi Intézete, 2011.
- HORVÁTH, Richárd: Tamás Bakócz of Erdőd (c. 1442, Erdőd – 15 June 1521, Esztergom). In: *Matthias Corvinus, the King. Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458 – 1490*. eds. P. Farbaky et al. Budapest : Budapest History Museum, 2008, s. 272-273.
- HRAŠKOVÁ, Erika – ŠIMKOVIC, Michal: Nové poznatky k architektúre stredovekých kostolov v regióne Novohradu a Hontu. In: *Archaeologia historica*. roč. 28, 2003, s. 477-489.

- HUDÁČEK, Pavol: Civitas, urbs, grad, castellum a castrum v stredovekých prameňoch (K otázke označovania hradov a pevností v Uhorsku do konca 12. storočia). In: DVOŘÁKOVÁ, Daniela a kol.: *Stredoveké hrady na Slovensku. Život, kultúra, spoločnosť*. Bratislava : Veda, 2017, s. 63-98.
- HUDÁČEK, Pavol: Silva ad pasturam porcorum. Lesné pasenie svín na kráľovských a cirkevných majetkoch v ranostredovekej Európe. In: DVOŘÁKOVÁ, Daniela a kol.: *Človek a svet zvierat v stredoveku*. Bratislava : Veda, 2015, s. 253-295.
- ILLÉSY, János: Várvizsgálatok 1557–1558-ban. Második és befejező közlemény. In: *Hadtörténelmi Közlemények*. VII. évf., 2. füz., 1894, s. 216-241.
- IVANIČ, Peter: *Stredoveká cestná siet' na Pohroní a Poiplí*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2011.
- KARBIĆ, Marija: Od hrvatskoga sitnog plemića do ugarskoga velikaša i hrvatskog bana : Damjan Horvat od Litve i njegova obitelj. In: *Croatia-Hungarica. Uz 900 godina hrvatsko-mađarskih povijesnih veza*. ured. M. Jauk-Pinhak – Cs. Gy. Kiss – I. Nyomárkay. Zagreb : Katedra za hungarologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2002, s. 119-125.
- KENYERES, István: The Economy of Castle Estates in the Late Medieval Kingdom of Hungary. In: *The Economy of Medieval Hungary*. eds. József Laszlovszky – Balázs Nagy – Péter Szabó – András Vadas, Leiden – Boston : Brill, 2018, s. 394-416.
- KLÍR, Tomáš: Procesy pustnutí, válečné škody a tzv. sociální úhory. Chebsko v pozdním středověku. In: *Archaeologia historica*. roč. 42, č. 1, 2017, s. 713-743.
- KMETĚ, Andrej: Veleba Sitna. In: *Tovaryšstvo* 1. Ružomberok 1893, s. 139-193.
- KNAUZ, Nándor: *A Garan-mellelti Szent-Benedek apátság I.* Budapest : Kiadja az Esztergomi Főkáptalan, 1890.
- KÖRMENDY, Adrienne: *Melioratio terrae. Vergleichende Untersuchungen über die Siedlungsbewegung im östlichen Mitteleuropa im 13. – 14. Jahrhundert*. Poznań : Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1995.
- KRISTÓ, Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest : Magvető Könyvkiadó, 1988.
- KUBINYI, András: A késő-középkori Magyarország történeti demo-

- gráfiai problémái. In: *Történeti Demografai Évkönyv 2001*. szerk. T. Faragó – P. Őri, 2001, s. 105-119.
- KUBINYI, András: Bäuerlicher Alltag im spätmittelalterlichen Ungarn. In: *Bäuerliche Sachkultur des Spätmittelalters. Internationaler Kongress Krems an der Donau 21. bis 24. September 1982*. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1984, s. 235-264.
- KUBINYI, András: Die Bevölkerung der Königreichs Ungarn am Ende des 15. Jahrhunderts. In: KRISTÓ, Gy. et al.: *Historische Demographie Ungarns (896 – 1996)*. Herne : Schäfer Verlag, 2007, s. 66-93.
- KUBINYI, András: Die Pemflinger in Wien und Buda. In: *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien*. Bd. 34, 1978, s. 67-88.
- KUBINYI, András: Egy Hont megyei mezővárosiasodó falu népessége a középkor végén. In: *Város és társadalom a XVI-XVIII. században. Studia Miskolcinensia I*. szerk. T. Faragó, Miskolc : Pro Historia Hungariae Superioris Alapítvány, 1994, s. 7-17.
- KUBINYI, András: Horizontale Mobilität im spätmittelalterlichen Königreich Ungarn. In: *Migration in der Feudalgesellschaft*. Hg. G. Jaritz – A. Müller, Frankfurt am Main – New York : Campus-Verlag, 1988, s. 113-139.
- KUBINYI, András: Törvénytelen gyermek a magyar középkorban. In: *História*. 21. évf., 7. sz., 1999, s. 20-22.
- LABUDA, Jozef: Pozoruhodné nálezy z hradu na Sitne pri Banskej Štiavnici. In: *Archaeologia historica*. roč. 24, 1999, s. 217-230.
- LABUDA, Jozef: Zaniknuté osady ako hospodársky fenomén v okolí Banskej Štiavnice. In: *Archaeologia historica*. roč. 33, 2008, s. 67-72.
- LASZLOVSZKY, József: Field Systems in Medieval Hungary. In: *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways. Festschrift in Honor of János M. Bak*. eds. Balázs Nagy – Marcell Sebők, Budapest : Central European University Press, 1999, s. 432-444.
- LIVI BACCI, Massimo: *Populace v evropské historii*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2003.
- LENYELOVÁ, Tünde: Početnosť rodín v obciach Hlohoveckého panstva v roku 1617. In: *6. demografická konferencia s medzinárodnou účasťou na tému Pôrodnosť a vybrané aspekty reprodukcie obyvateľstva*. zost. A. Volná, Bratislava : Slovenská štatistická a demografická spoločnosť, 1997, s. 65-74.
- LUBY, Štefan: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : Iura Edi-

tion, 2002.

LUKÁČ, Miroslav: Zaniknuté patrocínium rímskokatolíckeho kostola v obci Žibritov. In: „*Za Boha, kráľa a vlast!*“ *Koháryovci v uhorských dejinách. „Istenért, királyért, hazáért!“ A Koháry család a történelmi Magyarország viszonylatában*. zost. Mária Ďurianová, Zvolen : Národné lesnícke centrum pre Múzeum vo Svätom Antone, 2016, s. 211-221.

MAGYAR, Eszter: *A feudálizmus kori erdőgazdálkodás az alsó-magyarországi bányavárosokban (1255 – 1747)*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1983.

MAJTÁN, Milan: Ergebnisse des deutsch-slowakischen Kontaktes in der Mikrotponymie der Stadt Krupina (früher dt. Karpfen). In: *Onomastica Slavogermanica IX*. 1974, s. 111-115.

MAJTÁN, Milan: *Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773 – 1997)*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1998.

MAJTÁN, Milan: Sitno (Etzelberg) – sitno. In: *Slovenská reč*. roč. 66, č. 3, 2001, s. 147-152.

MAJTÁN, Milan – ŽIGO, Pavol: *Hydronymia povodia Ipl'a*. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Filozofická fakulta UK, 1999.

MALINIAK, Pavol: *Človek a krajina Zvolenskej kotliny v stredoveku*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 2009.

MALINIAK, Pavol: Hrádok/Litava. In: DVORÁKOVÁ, Daniela a kol.: *Stredoveké hrady na Slovensku. Život, kultúra, spoločnosť*. Bratislava : Veda, 2017, s. 310-311.

MALINIAK, Pavol: K majetkovým pomerom na Čabradskom panstve v neskorom stredoveku. In: *Acta historica Neosoliensia*. roč. XX, č. 1, 2017, s. 4-34.

MALINIAK, Pavol: K pôsobeniu Jána Kružiča na hrade Čabrad' (nástup do funkcie, uzákonenie pôvodu a prvé kontakty s osmanskou stranou). In: *Acta historica Neosoliensia*. roč. XVI, 2013, s. 205-223.

MALINIAK, Pavol: Litava/Čabrad'. In: DVORÁKOVÁ, Daniela a kol.: *Stredoveké hrady na Slovensku. Život, kultúra, spoločnosť*. Bratislava : Veda, 2017, s. 339-340.

MALINIAK, Pavol: Príspevok k dejinám zanikutej osady Žarnosek. In: *Acta historica Neosoliensia*. roč. V, 2002, s. 145-153.

MALINIAK, Pavol – KRŠKO, Jaromír: Medzi zmenou a kontinuitou. Mená poddaných hradu Čabrad' v neskorom stredoveku. In: *Konvergencie a divergencie v proprieálnej sfére. 20. slovenská onomastická konferen-*

- cia. Banská Bystrica 26. – 28. júna 2017. Zborník referátov. eds. Alexandra Chomová – Jaromír Krško – Iveta Valentová, Bratislava : Veda. Vydavatel'stvo Slovenskej akadémie vied, 2019, s. 343-351.
- MAREK, Miloš: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 2006.
- MAREK, Miloš: Lehoty na Slovensku. In: *Historický zborník*. roč. 18, č. 1, 2008, s. 13-39.
- MARSINA, Richard: Vývoj pôdohospodárstva v stredoveku na Slovensku. In: *Pôdohospodárstvo v dejinách Slovenska. Tradície, inovácie a kultúrne dedičstvo*. eds. Ivana Fialová – Daniela Tvrdoňová, Bratislava : Slovenský národný archív, 2012, s. 65-71.
- MARSINA, Richard – DVOŘÁKOVÁ, Daniela: Lietava. In: DVOŘÁKOVÁ, Daniela a kol.: *Stredoveké hrady na Slovensku. Život, kultúra, spoločnosť*. Bratislava : Veda, 2017, s. 331-332.
- MATUNÁK, Michal: *Krupinskí hradní kapitáni*. Krupina : Kultúrne centrum a Múzeum Andreja Sládkoviča, 2011.
- MATUNÁK, Mihály: Pálffy Miklós születéshelye Csábrág. In: *Századok*. XXXIII. évf., I. füz., 1899, s. 72-75.
- MIŇO, Martin: Príspevok k životu v stredovekom vojenskom tábore. In: *Archaeologia historica*. roč. 35, 2010, s. 81-93.
- MIŇO, Martin – FRATRIČOVÁ, Monika: Špecifická forma skladovacích priestorov na príklade mesta Krupina. In: *Archaeologia historica*. roč. 43, č. 2, 2018, s. 353-367.
- MORDOVIN, Maxim: Archeologický výskum komitátneho Hontianskeho hradu. In: *Acta historica Neosoliensis*. roč. XVI, 2013, s. 6-37.
- MORDOVIN, Maxim: New results of the excavations at the Saint James' Pauline friary and at the Castle Čabrad'. In: *Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae*. Ser. 3, No. 3, 2015, s. 269-283.
- MYŚLIWSKI, Grzegorz: Central Europe. In: *Agrarian Change and Crisis in Europe, 1200 – 1500*. ed. H. Kitsikopoulos, New York – London : Routledge, 2012, s. 250-291.
- MYŚLIWSKI, Grzegorz: Pamiętnici. Ludzie sądziwi jako źródła wiedzy o przeszłości na ziemiach polskich (do końca XVI w.). In: *Europa barbarica, Europa christiana. Studia mediaevalia Carolo Modzelewski dedicata*. red. R. Michałowski et al., Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2008, s. 113-126.

- MYŚLIWSKI, Grzegorz: Starość i długowieczność w Polsce do połowy XVI w. na tle porównawczym. In: *Kwartalnik Historii Kultury Materiałnej*. rocz. XLIX, nr. 3, 2001, s. 169-198.
- NEMEŠ, Jaroslav: Drevené sudy a ich využitie pri skladovaní nápojov a potravín (stredoveké Uhorsko). In: *Archaeologia historica*. roč. 43, č. 1, 2018, s. 247-263.
- NEUMANN, Tibor: *A Korlátkövek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században*. Győr : Győri Egyházmegyei Levéltár, 2007.
- NEUMANN, Tibor: Telekpusztásodás a késő középkori Magyarországon. In: *Századok*. 137. évf., 4. sz., 2003, s. 849-884.
- NODL, Martin: František Graus – proměny pojetí krize pozdního středověku. In: *František Graus – člověk a historik*. red. Zdeněk Beneš – Bohumil Jiroušek – Antonín Kostlán, Praha : Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2004, s. 99-118.
- PACH, Zsigmond P.: The Development of Feudal Rent in Hungary in the Fifteenth Century. In: *The Economic History Review*. Second Series, Vol. XIX, No. 1, 1966, s. 1-14.
- PÁLFFY, Géza: A Pálffy család felemelkedése a 16. században. In: *Pálffiovi v novoveku. Vzostup významného uhorského šľachtického rodu*. eds. A. Fundáriková – G. Pálffy, Bratislava – Budapest : Pro História, 2003, s. 17-36.
- PAVIČIĆ, Stjepan: Porijeklo stanovništva vinkovačkoga kraja. In: *Radovi Centra za organizaciju naučnoistraživačkog rada u Vinkovcima*. sv. 1, 1971, s. 149-346.
- PILKOVÁ, Lucia – ŠIMONČIČOVÁ KOÓŠOVÁ, Petra: Militária, ostrohy a konský postroj z Čeboviec – Zeleného hradu (okr. Veľký Krtíš). In: *Zborník Slovenského národného múzea CX. Archeológia* 26. 2016, s. 173-181.
- PLAČEK, Miroslav – BÓNA, Martin: *Encyklopédia slovenských hradov*. Bratislava : Slovart, 2007.
- POMFYOVÁ, Bibiana – SAMUEL, Marián – ŽAŽOVÁ, Henrieta: *Stredoveká Bína. Archeológia – história – architektúra*. Bratislava : FO ART v spolupráci s Ústavom dejín umenia SAV, 2014.
- PROCHASKA, Antoni: Wyprawa św. Kazimierza na Węgry (1471 – 1474). In: *Ateneum Wileńskie*. Tom 1, Nr. 1, 1923, s. 10-28.
- PÚČIK, Marek: Bojnice. In: DVOŘÁKOVÁ, Daniela a kol.: *Stredoveké hrady na Slovensku. Život, kultúra, spoločnosť*. Bratislava : Veda, 2017,

- s. 258-260.
- RÁBIK, Vladimír: Neskorostredoveké desiatkové registre Ostrihomskej kapituly. In: KOHÚTOVÁ, Mária – LOPATKOVÁ, Zuzana a kol.: *Metodologické limity historického prameňa*. Trnava : Spolok Slovákov v Poľsku v spolupráci s Filozofickou fakultou Trnavskej univerzity, 2014, s. 48-65.
- RADY, Martyn: *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*. Basingstoke – New York : Palgrave Macmillan, 2000.
- RAKONCZAY, Rita: „Der Kachelofen des Erzbischofs“. Ofenkacheln aus der Burg Čabrad’ (Slowakei) und der Kachelkreis von Neusohl um 1500. In: *Burgen und Schlösser*. 59 Jg., H. 4, 2018, s. 245-254.
- RATKOŠ, Peter: Hrad Čabrad’ na konci stredoveku. In: *Pamiatky a múzeá*. roč. VII, č. 2, 1958, s. 95-96.
- RATKOŠ, Peter: Vývin feudálnej renty na Slovensku v 16. – 18. storočí. In: *Historické štúdie XVII*. 1972, s. 9-26.
- RUTTKAY, Alexander: Pápežské desiatky z rokov 1332 – 1337 ako prameň hospodárskych a demografických analýz (Príspevok k spoločným interdisciplinárnym postupom v archeologicom a numizmatickom bádaní). In: *Slovenská numizmatika XI*. 1990, s. 61-81.
- SEDLÁK, František: Náčrt vývinu správy feudálnych panstiev na Slovensku od polovice 16. do polovice 19. storočia. In: *Historické štúdie X*. 1965, s. 54-87.
- SEIBT, Ferdinand: Zu einem neuen Begriff von der Krise des Spätmittelalters. In: *Europa 1400. Die Krise des Spätmittelalters*. hrsg. Ferdinand Seibt – Winfried Eberhard, Stuttgart : Klett-Cotta, 1984, s. 9-23.
- SINKOVICS, István: *A magyar nagybirtok élete a XV. század elején*. Budapest : Sárkány-Nyomda R.-T., 1933.
- SITÁR, Tomáš: *Historický slovník obcí okresu Veľký Krtíš. Sprievodca najstaršou históriou sídiel krtíšskeho regiónu*. Veľký Krtíš 2015.
- SITÁR, Tomáš: *Magister Pavol z Kolára a Hontovci z Poiplia*. Krná : Miloš Hric, 2017.
- SITÁR, Tomáš: *Osídlenie Novohradskej stolice v stredoveku*. Krná : Miloš Hric, 2019.
- SKALSKÁ, Monika: *Jelšava a Jelšavské panstvo v stredoveku. K osídleniu severného Gemera*. Martin : Matica slovenská, 2009.
- SLIVKA, Michal: Hranice v mentálnom chápaní stredovekého človeka. In: *Archaeologia historica*. roč. 29, 2004, s. 9-36.

- SOKOLOVSKÝ, Leon: *Správa stredovekej dediny na Slovensku*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2002.
- SROKA, Stanisław A.: *Z dziejów stosunków polsko-węgierskich w późnym średniowieczu*. Kraków : Universitas, 1995.
- STEINHÜBEL, Ján: Hont. In: URBAN, Peter et al.: *Zlatá kniha Hontu*. Martin : Matica slovenská, 2010, s. 26-40.
- STEINHÜBEL, Ján: Hrady a župani na Veľkej Morave, v Chorvátsku, v českých krajinách a v Uhorsku. In: DVOŘÁKOVÁ, Daniela a kol.: *Stredoveké hrady na Slovensku. Život, kultúra, spoločnosť*. Bratislava : Veda, 2017, s. 27-55.
- STEINHÜBEL, Ján: *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*. 2. vydanie, Bratislava : Vydavateľstvo Rak, 2016.
- SZABÓ, István: *A falurendszer kialakulása Magyarországon*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1966.
- SZABÓ, István: *Jobbágynak-parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1976.
- SZABÓ, István: Magyarország népessége az 1330-as és az 1526-os évek között. In: *Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig*. szerk. J. Kovacsics, Budapest : Közgadasági és Jogi Könyvkiadó, 1963, s. 63-113.
- SZABÓ, Péter: *Woodland and Forests in Medieval Hungary*. Oxford : Archaeopress – British Archaeological Report, 2005.
- SZOŁTYSEK, Mikołaj: Demografia historyczna i co dalej? Nowe perspektywy w badaniach nad historią rodziny XVI-XIX wieku. In: *Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych*. Tom LXIII, 2003, s. 119-143.
- SZŰCS, Jenő: *Tri historické regióny Európy*. Bratislava : Kalligram, 2001.
- ŠMILAUER, Vladimír: *Vodopis starého Slovenska*. Praha – Bratislava : Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy, 1932.
- ŠMILAUER, Vladimír: Ze staré antroponymie v Hontu. In: *Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach*. roč. XII, zv. 3 Slavistika, 1973, s. 185-196.
- ŠTEFÁNIK, Martin: Banská Štiavnica. In: ŠTEFÁNIK, M. – LUKAČKA, M. a kol.: *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava 2010, s. 54-78.
- ŠVECOVÁ, Soňa: *Lazy v 19. a 20. storočí. Vývoj roľníckych chotárných sídiel v oblasti Krupinskej planiny*. Praha : Univerzita Karlova, 1984.
- THALY, Kálmán: A dalmadi Dalmady-család leszármazása (Második és

- befejező közlemény). In: *Turul*. VII. évf., 2 sz., 1889, s. 88-93.
- THALY, Kálmán: Csábrág vára (Történeti rajz). In: *Magyarország és a Nagy Világ*. III. évf., 3. sz., 1867, s. 25-28.
- THALY, Kálmán: Csábrág vára (Vége). In: *Magyarország és a Nagy Világ*. III. évf., 4. sz., 1867, s. 37-40.
- TIBENSKÝ, Martin: *Červenokamenské panstvo v stredoveku*. Trnava : Spoloč Slovákov v Poľsku v spolupráci s Filozofickou fakultou Trnavskej univerzity, 2011.
- TOMPA, Frank S.: *Cardinal Thomas de Erdeud and his clan. A genealogical and historical revision*. Pender Island : Huntapaznan Publishing House, 2001.
- TOPOLSKI, Jerzy: Pojem úpadku v dějinách a v hospodářských dějinách. In: *Kritéria a ukazatele nerovnoměrného vývoje v evropských dějinách*. uspoř. Ludvíka Klusáková, Praha : Seminář obecných dějin při Ústavu světových dějin FF UK, 1997, s. 63-77.
- TORMA, István: Grad/hrad, zamek/zámek és származékaik a Kárpát-medencei helynévadásban (Várak, várhelyek, települések). In: *Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*. szerk. J. Cabello – N. C. Tóth, Nyíregyháza : Kiadja a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Múzeumok Igazgatósága, 2011, s. 163-185.
- TÓTH, Norbert C.: Erdődi Bakóc Tamás érsek rokonsága (Rekonstrukciós kísérlet). In: *Turul*. XCI. évf., 1. füz., 2018, s. 8-30.
- TÓTH, Norbert C. – HORVÁTH, Richárd – NEUMANN, Tibor – PÁLLOSfalvi, Tamás: *Magyarország világi archontológiája 1458 – 1526. I. Főpapok és bárók*. Budapest : MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Történettudományi Intézet, 2016.
- TÓTH-SZABÓ, Pál: *A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*. Budapest : Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udvari Könyvnyomdája, 1917.
- TÖLGYESI, Tamás: K původu slov farkaš a čabranka. In: *Bohemica Olomucensia*. roč. X, č. 2 – Linguistica, 2018, s. 196-203.
- ULIČNÝ, Ferdinand: Poľské vojenské vpády na Slovensko v druhéj polovici 15. storočia. In: *Historické štúdie XV*. 1970, s. 253-262.
- VIROVECZ, Nándor: Száműzetéstől főkapitányságig. Balassa Menyhárt és az erdélyi hatalomváltás (1549 – 1552). In: *Hadtörténelmi Közlemények*. 128. évf., 1. sz., 2015, s. 31-54.

- ZREBENÝ, Alexander: *Z feudálnych dejín Krupiny*. Martin : Osveta, 1974.
- ZSOLDOS, Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000 – 1301*. Budapest : História – MTA Történettudományi Intézete, 2011.
- ŽAŽOVÁ, Henrieta: Dôsledky bitky pri Moháči na premonštrátske konventy na území Slovenska. In: *Bitka pri Moháči – historický medzník v dejinách strednej Európy (490. výročie)*. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, z XX. archívnych dní v Slovenskej republike, v Tatranskej Lomnici v dňoch 23. – 25. mája 2016. eds. Mária Grófová – Božena Malcová, Bratislava : Spoločnosť slovenských archivárov s podporou Medzinárodného vyšehradského fondu, 2016, s. 220-246.
- ŽAŽOVÁ, Henrieta: *Stredoveké premonštrátske kláštory v slovenskej časti územia bývalého Ostrihomského arcibiskupstva*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2017.
- ŽUDEL, Juraj: *Osídlenie Slovenska v neskorom stredoveku*. Bratislava : Veda, 2010.

SUMMARY

THE ESTATE OF ČABRAĎ IN THE MIDDLE AGES

Today, the Hont region forms a more or less periphery in the south of central Slovakia, without larger towns and major economic centers. In the south, Ipel' flows through its tributaries and in the west, the region meets the lower flow of Hron. Extensive areas occupy the Krupinská planina and Štiavnické vrchy Mountains that contribute to the division of the area. At the time this work is dedicated to, it was a space that formed a natural link between the political centers of the Kingdom of Hungary and the economically influential mining towns. In the northern, eastern and central parts of Hont, there were numerous villages and settlements, subordinated to a castle called Litava, later Čabrad'. For centuries, the castle with its adjoining properties had influenced life in the region, as well as beyond its borders. In addition, some of the owners of the estate also interfered in political affairs in the whole country. The phenomenon of the castle and the estate was manifested with varying intensity, depending on the social status of the owners, but also due to activities of more anonymous inhabitants of particular villages.

The oldest history of the castle and the estate, for which the attribute Čabrad' was fixed at the end of the Middle Ages, is closely connected with the noble Hunt family, later the Hunt-Poznan family. The founder of the Hunt family, a nobleman from the circle of King Stephen I of Hungary, was the first district governor of the county named after him, Hont. His descendants inherited and expanded large estates, especially in the north of the Hont region. Perhaps at the beginning of the second half of the 13th century, the members of the Bzovík branch of the Hunt-Poznan family founded a castle called Hrádok or (according to István Torma) Hradník. As the builders, we can consider Hunt, probably son of Stoyslaus, or even more likely his son Ders/Desiderius (also called the Elder or the Fat). After the demise of the old family estate and the castle Hont; Hrádok, i.e. Hradník, had become another castle built in the region. Before year 1276, the

castle in the hands of Ders the Elder was occupied by his second-degree cousins Ders the Younger and Demeterius. The castle was not returned to Ders the Elder and after the division in 1285, it belonged to Ders the Younger. At that time, apart from the older name Hrádok/Hradník, an alternative name Litava castle appears. It cannot be excluded that the new name was associated with a change of the owner. The son of Ders the Younger, Thomas, owned the castle until 1318, when Matthew Csák forcibly took Litava away from him. The Hunt-Poznan family thus definitely lost the castle.

After Matthew Csák's death, the castle passed to the possession of king Charles Robert. In the mid-1330's, the ruler gave Litava to the brothers Peter and Leukus in exchange for their castle Dobra Kuča. After several years, he had taken Litava away from them because of their violent behaviour. Since the establishment of the castle we know scrappy references to its property facilities. For the first time, they are documented together in an inventory from 1342 (another inventory, allegedly from 1285, cannot be regarded as credible). The document from 1342 also depicts the demise of the original castle and the establishment of a new one in a neighborhood, called Litava. Even this castle, however, at the end of the 14th century went to ruin. It was not possible to reliably explain why this happened. The explanation can probably be found in the frequent changing of owners who could not invest in the operation and maintenance of the castle in the long term. This situation was foreshadowed by the administration of the original castle property during the reign of King Louis I, who separated several facilities from the castle. The former castle estate was crumbled after the castle's demise. The last owners of the working castle, the nobles of Kaza (Sajókaza), kept a part of the core of the property lying between Krupina and Banská Štiavnica, as well as the surroundings of the castle. During the conflicts after the death of king Albert of Habsburg, Georgius Gyula of Kaza came to the fore. However, his power support was Krupina, where he was a captain. The name Čabrad', used for the nearby desert farm (*predium*) could be given to the castle by the Czech soldiers of brotherhood, who restored it around the mid-15th century after decades. However, due to tradition and inertia in the period sources, the name Litava continued to prevail. From the beginning of the 16th century, the latter Erdődy family owners began to use the

name Čabrad' which had already become more widely known in the meantime.

The decisive factor for further development was the conquest of the castle by the army of Matthias Corvinus from the Czech garrison. The king then gave the castle and part of the property to Damian Horvát of Vrbas. Damian together with his brother Peter in 1462 – 1469 restored the castle estate to its original extent and extended it with new facilities. The possessions acquired by the Horvát family in the 70's had the character of ownership interests and pawn possession that distinguishing them from the core of the previous decade. Damian, who had systematically expanded the estate thanks to contacts at the royal court and the position he represented, died soon. His brother Peter lived more than 20 years longer than Damian, during which he was the actual owner of the Litava estate. After the death of Peter Horvát, there was a short period of disputes between the heirs. The Horvát family died out with the last male descendant that in 1502 led to the decision of Wladislaus II. to give Litava, i.e. Čabrad', including its facilities to Valentinus Erdődy and his relatives. It is likely that the donation was recovered for his relatives by the Archbishop of Esztergom Thomas Bakócz. At first, the estate was dominated by Valentinus Erdődy and his son Stephen. The Erdődy family also focused on extending the castle's facilities. The profits mainly took the form of ownership interests. As in the case of the Horvát family, these were facilities in the more fertile south of the Hont county. At the end of the Middle Ages, the estate of Čabrad' was already made up of about 26 villages, secluded places and desert farms. In the north, the property bordered with Banská Štiavnica (ownership portion in Štefultov) and in the south it reached the water meadow of Ipel' (ownership portion in Sečianky). At the same time, the whole area consisted only of a block of property in the northern part from Devičie to Svätý Anton. In contrary to the will of Thomas Bakócz, in 1535 the estate was acquired by his nephew, the Bishop of Zagreb, Simon Erdődy, as well as Simon's nephew Peter Pálffy. It is Peter Pálffy who is the last one among researched number of owners. Regarding disputes over the property of the provost of Bzovík we know that Peter Pálffy sold the castle with the estate to Melchior Balassa and no later than in March 1546 he moved to Bratislava county. The fact of Balassa as a successor is also a

landmark in the territorial development of the estate, from which the new castle Sitno and its facilities began to be set aside.

The castle and the estate came into contact with the nearby provost in Bzovík. The founders of the monastery and the founders of the castle, the Hunt-Poznan family, were patrons of the monastic community. After taking over the patronage right of the rulers, the new owners of the castle from the 14th century got into conflict with the monastery soon. Bzovík was directly attacked by nobles from Dobra Kuča and Kaza, but also by the Horvát family. After the ascension of the Erdődy family, we may regard the situation calm until the monastery disappears. Conflicts cannot be seen merely as a one-sided struggle of secular feudals with ecclesiastical authority. At the end of the 14th century, the Veszprém bishop Demeterius, descendant of the Hunt-Poznan family, made a claim to the castle and the estate due to the doubtful inheritance rights. A few generations later, the Archbishop of the Esztergom Thomas Bakócz acquired the estate. He personally helped to settle relations with a provost. Perhaps in anticipation of danger, provost of Bzovík, Paul Németi brought numerous valuables from Bzovík to Čabrad'. After the monastery was occupied by Sigmund Balassa, he found a refuge in Čabrad' and even participated in the administration of the castle. However, after Paul Németi's death, the new owners of the castle Peter Pálffy and the bishop of Zagreb, Simon Erdődy, had stolen estate of the deceased. The relations between the castle owners and the provost were therefore not constant. From the long-term point of view, it is clear that the actions of the members of the episcopacy in relation to both the castle estate and the provost was influenced by their affiliation with particular noble families.

At the end of the Middle Ages, thanks to the Horvát and Erdődy family the estate of Čabrad' had been extended. The owners of the castle in the rugged north started to buy the property ownership interests, less often the whole property, in a flat and more climate-friendly south of the Hont county. The estate thus acquired a diverse representation of economic sectors. Mining had been developing on the border with Banská Štiavnica, together with ownership portions in Štefultov and Ilija. Facilities of the castle between Krupina and Banská Štiavnica offered, along with agriculture, development of forest crafts – especially the coal burning supplying the surrounding hammer mills and smelters. Sourc-

es document livestock breeding relatively simply. Herding sows in oak forests was widespread. It is obvious that there is no evidence of sheep farming. However, viniculture, whose importance increased especially on the property lying in the south of Čabrad', was represented in a large extent. At the beginning of the 16th century, some sources depict the initiative of the subjects in renting tithes (from the Esztergom Chapter), renting a mill (from the provost of Bzovík), or renting forests (from the town Krupina). Means for rent can be found in the income of the subjects, including a miller, a tax collector and blacksmith. The exchange of landlords, especially the ascension of Peter Pálffy in 1535, contributed to limiting these activities. At the same time, we may observe the opposite trend - increasing disputes over using the land with the town Krupina, less with Banská Štiavnica. During the Erdődy and Pálffy era, the involvement of many servants (*familiares*) in the management of the estate decreased (compared to the Horvát family). These changes may not have to be related only to the change of the owners of the estate, but also to society-wide changes and, in general, to the feudal anarchy in the post-Mohács period. The villages located in the northern part of the estate formed an important background for the neighbouring towns. In particular, Banská Štiavnica, where the owners of the estate and their officials repeatedly recovered debts not paid to their subjects, came to the fore. Svätý Anton became economically the most developed one among the other castle estates in the late Middle Ages and early modern history. Hammer mills, mining mills and smelters were working in the village probably under the direction of the townsmen of Banská Štiavnica. Toll collected in Svätý Anton provided the highest income compared to other toll in the estate. This was mainly due to frequently used road to Banská Štiavnica. According to the property register and urbarium of the estate of Čabrad' from 1540, 1549 and 1558, payments of the subjects to the landlords officially rose only in Svätý Anton. Favorable economic and population conditions are also indicated by the presence of the school at the local parish. These circumstances may have contributed to the designation of Svätý Anton with the term oppidum in a document issued by the Hont county. Although the village gained the status of a town much later, according to current knowledge, we have seen the conditions for its development as a privileged seat since the Middle Ages.

The demographic development in the castle estate seems to be predominantly positive regarding various aspects in the researched period. Facts about the higher rate of widows from the neighboring locality and the nearby region (Dolné Nekyje and estate of Modrý Kameň), as well as reports on marriage of the estate owners may indicate age-unbalanced marriages. In the case of a lack of labour force, we encounter hiring young grooms (known from Devičie and Žibritov) for service from distant villages as well. According to the list of subjects (peasants) between the years 1476 and 1540, the number of inhabited homesteads only slightly increased in fifteen repeated homesteads. On the contrary, registers of desolate homesteads show a significant decrease by two thirds. A higher rate of desolate homesteads in the previous period might had been caused by several factors, noting that military outbreaks had been repeatedly documented. Decrease of desolate homesteads can then be associated with population growth, but also with the interest of landlords to concentrate the population due to paying taxes. Subject inhabitants of the castle estate (as its owners) was ethnically mixed. In the central part of the estate, there were more surnames of Slovak origin, in the northern part of German origin and in south, surnames of Hungarian origin. In almost every village, a part of the subjects had a direct derivation from the homesteads from which they had moved, which reflects the movement of the population, especially within the estate.

The thesis of the general crisis in the late Middle Ages on the basis of the researched material from the estate of Čabrad' cannot be confirmed. Some economic sectors even show signs of boom. This includes facts about forest industry with the extension of hiring work and agreements linked to the urban environment. In agriculture, we observe a tendency to expand the cultivated areas, but at the same time, we also see the disappearance of viniculture in less favorable localities. Partial or sectoral crisis can be referred to in the case of mining and metallurgy in the castle estate. After the first documents on the operation of objects and equipments from this sphere, we find data on their stagnation, abandonment or even extinction. It should be emphasized that the researched period does not cover the period of Ottoman invasions. Some comparisons with this period (sources from the mid-16th century) already indicate a weakening of the legal and social status of the subjects.

MENNÝ REGISTER

- Albert, prepošt na Bzovíku 87, 119, 125
Albert z Medovariec 132
Albrecht Habsburský 30, 112, 143
de Aldana Bernardo 59
Alexander, syn Vlka z rodu Hunt-Poznan 21
Alžbeta Kotromaničová 26
Alžbeta Luxemburská 29, 106
Anna, vdova po Jánovi Vajdafim 122
Antal Melchior 113
Antolec Blažej 131
Axamit Peter 30
Babindali František 91, 136
Bakács István 14, 151-152, 155-157, 174
Bakócz Ladislav 45, 49
Bakócz Tomáš 11, 13, 42-51, 53-55, 57, 67, 82, 89, 95, 126, 128-130, 139, 143-144
Bakócz Vavrinec 45, 49
Bakóczová Uršul'a 46
Balassa (Balaša), rod 11, 34, 36
Balassa František 36, 39, 41, 64, 74, 85
Balassa Ladislav 34-36, 79, 161
Balassa Melchior 13, 58-59, 144
Balassa Žigmund, brat Ladislava 36
Balassa Žigmund, syn Františka 132-133, 144
Balcárek Pavel 148
Balog Matej 90
Balogi Juraj 132
z Balogu, rod 46, 49
Barbora, dcéra Mikuláša z Balogu 49
Barla, rod 167
Barna, rod 123
Bartolomej z Plášt'oviec 44, 120
Bátori Štefan 155
Bel Matej 12-13
Benček Matúš 114
Benčík Peter 125
Benedek, poddanská rodina 99, 166
Benedek Klement 166
Benedek Peter 166
Benedikt zo Sečian 49
Benšič Jakub 174
Bergfest Arpád 13
Berko Brikcius pozri Porkoláb Brikcius
Blažej z Medovariec 122-123
Blažko Jakub 122
Borsa Iván 11, 14
Bory, rod 123, 174
Bossányi (Bošáni), rod 11
Bozaukar Pavol 29, 109
Bozók Ondrej 109, 121
Bruckner Žigmund 133, 141
Buzák Mikuláš 113
Čabrad', prímeno 109
z Čalomíje, rod 174
Čanád, arcibiskup v Ostrihome 22

- Čák Matúš 21-23, 142, 151
 Čečko, syn Tomáša z Domaník 76
 Čech Ladislav 107
 Čelko Mikuláš 14, 86, 149, 152
 Červeň, vojak na Čabradi 131
 Čimko Valentín 86
 Čulek Michal 169
 Dačo, rod 34
 Dačo Demeter 29
 Dačo Štefan 29, 33
 Damián, syn Petra Literáta 156
 Debnár Štefan 115, 161
 z Demandíc, rod 12
 Demeter, syn Hunta z rodu Hunt-Poznan 18-22, 26, 101, 142
 Demeter, syn Mikuláša z Balogu 49
 Demeter, syn Ondreja z Rakovca 76
 Demeter, syn Tomáša z rodu Hunt-Poznan 22, 26, 144, 152
 Demetrovič Jakub 94
 Deravý/Derevný (Fa), poddanská rodina 98, 170
 Derfeli Lukáš 163
 Dersffy (Deršfi), rod 58
 Derž ml., syn Hunta z rodu Hunt-Poznan 18-22, 26, 101, 142
 Derž st., syn Hunta z rodu Hunt-Poznan 18-22, 26, 142, 151
 Derž, syn Štefana z rodu Hunt-Poznan 26
 Detrik, syn Ďulu z Kazy 29-32, 40, 153
 Désházy (Désházi), rod 128
 Désházy Ľudovít 175
 Désházy Pavol 51, 89, 128-130, 135, 140
 Désházy Peter 175
 Désházy Štefan 50, 128, 158-159, 167, 175
 Désházyová Anna 158
 Dévai Andrej 77, 129, 158
 Diakovič Benko 140
 Długosz Ján 107
 Dobák, rod 101
 z Dobra Kuče, rod 23, 144
 z Domaník, rod 12, 174
 Dombay (Literát, Porkoláb) Ján 124, 126-127, 131-132
 Dominik, syn Jána z Pásztó 27
 Dominik z Inánča 120
 Doneba Peter 131
 Dorota, manželka Petra Horváta 34, 40-41, 74, 138, 155
 Dóczy, rod 87
 Dóczy František 73, 126
 Drágfi, rod 158
 Drenai Matej 60, 108
 Drienocký Peter 108
 Druget Ján 23
 Druget Viliam 23
 Dúbravický, rod 167
 Dyak Fabián 139
 Ďula (Gyula), syn Ladislava Kakaša 27-28, 40
 Engel Pál 22, 41, 49, 150
 Erdődy, rod 10-11, 13, 41-45, 49-53, 63, 72, 89-90, 105, 119, 126, 131-132, 137-138, 143-145, 159
 Erdődy Blažej 49
 Erdődy Farkaš (Wolfgangus) 46-51, 53, 89, 131, 158
 Erdődy František 49

- Erdődy Ján, brat Tomáša Bakócza 49
 Erdődy Ján, synovec Tomáša Bakócza 42-46, 49
 Erdődy Ján, strýc Tomáša Bakócza 49
 Erdődy Mikuláš 49
 Erdődy Pavol 42-45, 49
 Erdődy Peter, prasynovec Tomáša Bakócza 49, 51
 Erdődy Peter, synovec Tomáša Bakócza 42-54, 89-90, 129-131, 144, 157, 159
 Erdődy Šimon 49, 52-54, 57, 77, 91-92, 134, 144, 159
 Erdődy Štefan 46-51, 53-54, 66, 68, 82, 89-90, 95, 98, 111, 131-135, 140-141, 143, 157, 168
 Erdődy Valentín, bratranc Tomáša Bakócza 42-43, 47-49, 156
 Erdődy Valentín, prasynovec Tomáša Bakócza 49, 51, 156
 Erdődy Valentín, starý otec Tomáša Bakócza 49, 156
 Erdődy Valentín, strýc Tomáša Bakócza 49, 156
 Erdődy Valentín, synovec Tomáša Bakócza 41-45, 49, 94-95, 122, 127-128, 143, 156, 168
 Erdődyová Klára 49
 Eufrozína z Drienova 33-36, 41, 64, 68, 85, 99, 121-122, 125, 137, 161
 Farkas (Farkaš) František 135
 Fašang Matúš 94
 Fánchy (Fánči), rod 11, 43, 148
 Fánchy Gašpar 43, 46
 Fánchy Urban 40-41, 43, 46, 122, 126
 Fegyverneky (Fed'verneki) František 50
 Fegyverneky Pavol 50
 Fekete Nagy Antal 11
 Ferdinand I. Habsburský 50-51, 53-55, 58, 133, 160
 Fleischer Štefan 140
 Földesi (Földeši) Ján 50
 Frank, syn Kóňu zo Sečian 25-26, 28
 František zo Sečian 49
 Froburg Martin 29
 Furman Petrás 67
 Füssi (Fíši), rod 49
 Füssi Ján 39-41, 43, 46, 49-50, 74, 122, 126, 138
 Fychor (Fičor) Michal 139
 Gašpar, kaplán na Čabradi 128
 Gašpar z Ardudu 158
 Gašpar z Čalomije 174
 Gilg Hensel 85
 Gindl Jozef 83
 Gobil Valentín 149
 Gregor z Rykynčic 44
 Gregor, zástupca konventu v Šáhach 55
 Grossnikel, poddanská rodina 99
 Guzowski Piotr 94
 Györffy György 14, 20, 166
 Gyulafi (Dulafi) František 39-41, 74, 89, 122, 126
 Haas Kianička Daniel 166-167
 Hajnal John 100
 Halászy Imrich 45
 Hamman, poddanská rodina 99

- Hanko Ján 131
 Hanuliak Václav 15
 Hegedüs, rod 123
 Henning Ján 36, 39, 41, 64, 126
 Henning Ondrej 126
 Henrich VIII. Tudor 68
 Hensl Juraj 84
 Hesteš Gregor 125
 Hogen Ondrej 131
 z Hontianskych Tesár, rod 12
 Horvát, rod 11, 32-33, 35, 37, 39,
 40-41, 43, 46, 53, 85, 101, 119,
 125, 129, 137, 139, 144-145
 Horvát Bartolomej 133
 Horvát Damián 30-34, 36-37, 39-
 41, 44, 55, 68, 78, 99, 119, 121,
 124, 137-138, 143, 173
 Horvát Peter 31, 33-37, 39-41,
 43, 64, 68, 74, 78, 85, 88, 99,
 116, 119-122, 124-125, 137-138,
 140, 143, 155, 161
 Horvát Štefan, otec Damiána
 a Petra 41, 137
 Horvát Štefan, syn Damiána 34-
 37, 39, 41-43, 64, 68, 74, 85,
 125-126, 137, 155, 157
 Horváth Richárd 34
 Horvátová Alžbeta 34, 40-41, 43,
 126, 138, 155
 Horvátová Anna 34-36, 39, 41,
 64, 68, 74, 85
 Horvátová Dorota 34, 40-41, 43,
 126, 138
 Horvátová Katarína 34, 40-41,
 43, 46, 126, 138, 155
 Horvátová Marta 156
 Horvátová Žofia, dcéra Damiá-
 na 34-36, 39, 41, 64, 68, 74, 85,
 126, 137, 155
 Horvátová Žofia, dcéra Petra 34,
 40-41, 43, 126, 138, 155
 Hrach (Borsó), poddanská rodina
 125, 175
 Hranko Šimon 169
 Hunt (Hunt-Poznan), rod 10, 17-
 18, 21-22, 26, 69, 83, 142, 144
 Hunt, syn Lamperta z rodu
 Hunt-Poznan 22
 Hunt, syn Stojslava z rodu
 Hunt-Poznan 18, 22, 142
 Hunt, vel'mož 17, 142
 Hunyady Ján, zemepán 90
 Huňady Ján, gubernátor 107
 Chudenič Peter 120
 Imrich, syn Jána z Pásztó 27
 Imrich zo Sečian 49
 Jakófi, rod 37
 Jakófi Ján 33, 78
 Jakófi Štefan 78
 Jakub zo Slatiny 43, 66, 126, 156
 Jano, poddanská rodina 99
 Ján, syn Bartolomeja z Plášťoviec
 44, 157
 Ján, syn Ďulu z Kazy 29, 153
 Ján, syn Egida z Jánoku 33
 Ján, syn Jána z Pásztó 27
 Ján, syn Ladislava Kakaša 27
 Ján zo Sečian 49
 Ján z Pásztó 26-27
 Ján z Putnoku 26
 Ján z Rykynčíc 44
 z Jánoku, rod 33
 Jiskra Ján 29, 74, 107
 Jó Tomáš 130, 135, 175

- Juraj, syn Čečka z Domaník 76
 Juraj, syn Ďulu z Kazy 29-32, 74,
 87, 143, 153
 Juraj, syn Vavrinca Luku 33-34
 Juraj z Domaník 129
 Juraj z Dvorčian 125
 Juraj z Kamenných Kosíh 29
 Juraj zo Sečianok 137
 Justh (Jušt) Juraj 45
 Kameník Egíd 162
 Kameníkov Juraj 162
 Kancler Angelus 46
 Kancler Ladislav 45
 Kancler Žigmund 45
 Karol Róbert 22, 142
 Katarína, manželka Franka zo Sečian 28
 Katarína, manželka Mareka z Čeloviec 40, 45
 Kaza Ján 132
 Kazimír Jagelovský, kráľovič 107
 z Kazy, rod 11, 27-29, 32, 137,
 143-144
 Kemenič Blažej 162
 Kerekes (Kerekeš), rod 49
 Kerekes Peter 49, 52
 Kerekes Sebastián 49, 52
 Kis Péter 11
 Kl'učka Michal 149
 Kmet' Andrej 14
 Kmet' Miroslav 172
 Knauz Nándor 13, 52, 159
 Knaytl Peter 130
 Koháry, rod 12-13
 Koháry Štefan 177
 Kolbasič Ján 109
 Kolbasič Michal 109
 Korč Gregor 80-81
 Korč Ján 80-81
 Koreň Fabián 168
 Koreň Michal 91
 Koreň Peter 68, 168
 Korchod Juraj 117
 Korlátköviová (Korlátska) Anna
 49, 51-52, 66, 68, 98
 Korniš Ján 116
 Korvín Matej 10, 30-32, 34, 36,
 40, 46, 99, 102, 106-108, 143,
 154
 Kotrgáz Žigmund 131
 Kováč, prímeno 162
 Kováč (Faber, Schmit) Juraj/Gregor 80-81, 162
 Kováč (Faber) Peter 162, 169
 Koza Jakub 67
 Kozthon Peter 177
 Körmöndy Michal 54, 159
 z Kövesdu, rod 27
 Krajčí Žigmund 162
 Kráľ Martin 131
 Krištof z Plášťoviec 43-44
 Krnišovský Filip 163
 Kružič (Krusich, Kružić), rod 13
 Kružič Ján 14, 64-67, 98, 161
 Kubinyi András 96, 169
 Kubínyi Ferenc 10
 Kuchárka Kristián 113
 Ladislav IV. 19-20, 26, 101
 Ladislav V. 30
 Ladislav, syn Jána z Pásztó 27
 Ladislav, syn Tomáša z rodu Hunt-Poznan 22
 Ladislav Kakaš z Kazy 26-27
 Ladislav z Kaniže 131

- Ladislav z Pavloviec nad Uhom 30-32, 87, 173
Ladislav z Plášťoviec 126-127
Ladislav z Putnoku 26
Ladislav z Taru 26-27
Ladislav z Úporu 88
Lampert, syn Mikuláša z rodu Hunt-Poznan 21
Lampert, syn Stojslava z rodu Hunt-Poznan 18, 22
Lehký Ján 131
Lemer, poddanská rodina 99
z Leseníc, rod 12
Leukuš, syn Vavrinca z Dobra Kuče 22-23, 142
Leustach z Jelšavy 26-27
Literát Benedikt 119-120, 139
Literát Peter z Chyndíc 43, 156
Literát (Dalmady) Tomáš z Domadíc 128, 141
Long/Nagy Mikuláš 99, 169
Longovič Egíd 99, 114
Lorand, syn Ladislava Kakaša 27-28, 116
Luka, rod 33-34, 120, 132
Luka Ladislav 131-132, 141
Lukáč Miroslav 172
Lutz Ján 85
Ľudovít I. z Anjou 25-26, 29, 79, 142, 152
Ľudovít II. Jagelovský 48, 95, 130
Magyar Eszter 81
Majdan Michal 100
Makovka Ján 87, 167
Malý (Parvus) Egíd 29
Margita, manželka Petra Literáta 156
Marek z Čeloviec a Vátoviec 40, 45, 60, 67, 161
Mark Klement 169
Marsina Richard 69
Martin, farár v Prenčove 71
Martin, syn Mikuláša z Balogu 49
Martin z Drážoviec 125, 138
Mária Habsburská 134
Mária z Anjou 26
Mäsiar (Carnifex) Michal 162, 169
Matunák Michal 12, 160
Meixner Ondrej 84
Melchior z Hatvanu 39-41, 74, 126
Mészáros (Mesároš) Gregor 89
Mészáros Matúš 162
Mészáros Michal 162, 169
Michal, prepošt na Bzovíku 22
Michal z Obeckova 78, 165
Michal zo Szobu 45, 47, 48
Mikul, syn Čečka z Domaník 76
Mikuláš, syn Derža st. z rodu Hunt-Poznan 21
Mikuláš, syn Hermana 21
Mikuláš, syn Jána z Pásztó 27
Mikuláš, syn Ladislava Kakaša 27
Mikuláš, syn Lamperta z rodu Hunt-Poznan 18, 22
Mikuláš, syn Štefana z rodu Hunt-Poznan 26
Mikuláš, syn Tomáša z rodu Hunt-Poznan 22
Mikuláš, syn Vavrinca Luku 33-34
Mikuláš z Balogu 49
Mikuláš z Uňatína 87

- Mikuláš z Vátoviec 161
 Mikuláš z Vértesu 25, 73
 Mikuláš zo Sečian 49
 Mikuláš zo Súdoviec 122
 Molnár, prímeno 162
 Molnár Ján 121, 161-162
 Molnár Pavol 162, 169
 Mordovin Maxim 15, 17
 Môťovský Juraj 109
 Mühlstein Vít 88
 Myśliwski Grzegorz 114
 Mýtny Štefan 140
 Nagy (Nad') Blažej 123
 z Neniniec, rod, pozri Dačo
 a Luka
 Német, rod 123
 Németi Pavol 132-135, 144
 Nordlinger Ondrej 129
 Nógrád Štefan 169
 Nyáry (Ňári), rod 148
 Nyáry František 133, 176
 Ondrej, prepošt v Ostrihome 53
 Ondrej z Rykynčíc 44
 Ország Ján 135
 Ország Michal 34
 z Oslár, rod 25
 z Oždian, rod 151
 Pagáč Benedikt 119-120
 Pagáč Gašpar 173
 Pagáč Peter 120
 Palásthy (Palášty) Blažej 157
 Palásthy Pál 148, 155
 Paška Ján 40, 121
 Paška Juraj 120
 Pavol, syn Čečka z Domaník 76
 Pavol, syn Mateja z Kolár 27
 Pavol, syn Šimona z Kolár 45, 47
 Pavol z Ludánya 60
 Pavol zo Sečianok 32
 Pálffy Géza 49
 Pálffy Pavol 49
 Pálffy Peter 49, 52-55, 57-58, 63,
 77, 81-83, 86, 91-92, 98, 109,
 119, 133, 134, 136, 139-141,
 144-145, 157, 159-160, 176-177
 Pálffyová Katarína 98
 Pándy Gregor 50, 132-135, 176
 Pándy Imrich 133-135
 z Pásztó, rod 27, 31, 43
 Pekel Martin 119
 Pemflinger Štefan 51, 66
 Perecske (Perečke) Ján 53
 Pesty Frigyes 13
 Peter, syn Hunta z rodu Hunt-Poznan 18, 21-22
 Peter, syn Lamperta z rodu Hunt-Poznan 18, 22
 Peter, syn Tomáša z rodu Hunt-Poznan 22
 Peter, syn Vavrinca z Dobra Kuče 22-23, 142
 Peter z Bukovice 66
 Peter z Plášťovieč 78
 Peter z Terjan 27
 Peter zo Svätého Jura 154
 Piber Juraj 85
 Pieschen Seifrid 85
 z Plášťovieč, rod 12, 120
 Podmanický Ján 57-58, 160
 Podmanický Rafael 57-58, 160
 z Poník, rod 25
 Porkoláb Brikcius 119, 124-125,
 174
 Porkoláb Matej 158

- Porkoláb Ondrej 44
Portarius Peter 119-120
Poznan z Čalomije 18
Prošovský Benedikt 68
Puchwalder Adam 82
Pymer Valentín 131
z Pýru, rod 12
Radnolt Juraj 47
Radófi Šimon 44
Radvanský, rod 11
Ratkoš Peter 14, 103
Reiszig Ede 13
Relyh Ondrej 131
Révay František 50, 52, 134
Rössl Vavrinec 91
Rúčka Benedikt 122
Sas Vavrinec 77
zo Sečian, rod 28-29, 49
zo Sečianok, rod 46
Seilern, rod 11
Selecký Tomáš 108
Setko Blažej 120
Schaider (Separator) Fridrich 128
Schindler Blažej 117
Schneider Baltazár 74
Schneider Matúš 141
Schneider Valentín 162
Schweingretel Mikuláš 87
Sedlák František 148
Skalská Monika 8
Slatinský Tomáš 109
Slavko Matej 158
Stanislav z Košece 88
Stanovič Gregor 163
Stareková Denisa 150
Steck Štefan 90
Sthybel Valentín 136
Stojslav z rodu Hunt-Poznan 18,
22, 150
Strefel/Strofel Ondrej 114
Strofel/Strofer Egíd 169
Stubler Ambráz 109
Stubner Valentín 109
Svatoš Pavol 131
Szabó, prímeno 162
Szabó István 109
Szelczy Ján 108
Szente Peter 87
Székely František 52, 55
Szunyog (Suňog) Peter 128-129,
135
Šebeň (Tót) Michal 139
Šimon, syn Kóňu zo Sečian 28
Šimon, syn Mikuláša z Uňatína 87
Šimon z Kalondy 60
Šimon z Rozhanoviec 107
Šlamiar Gregor 86
Šmilauer Vladimír 108
Štefan I. 17, 142
Štefan, syn Jána z Pásztó 27
Štefan, syn Tomáša z rodu
Hunt-Poznan 22
Štefan z Feketeerdő 135
Štefan z Körmendu 130-131
Štefan z Rykynčíc 44
Štefan z Turoviec 121
Švábj Michal 131
Švec, prímeno 162
Tandler Michal 92
Thaly Kálmán 13
Thurn Krištof 90
Thurzo, rod 167
Thurzo Alexej 50-55, 90
Thurzo Juraj 129

- Thúri Gabriel 51, 90, 134
 Tibenský Martin 8
 Tomáš, arcibiskup v Ostrihome 73
 Tomáš, brat Brikcia Berka 124, 174
 Tomáš, syn Derža ml. z rodu Hunt-Poznan 21-22, 142
 Tomáš, syn Štefana z rodu Hunt-Poznan 26
 Tomáš, syn Vavrinca Luku 33-34
 Tomáš z Inánča 34
 Tomáš z Plášt'ovieci 120, 125
 Tompa Frank S. 49, 158
 Tompa Ján 49, 52
 Torma István 142
 Tóth Krisztina 148
 Tóth Norbert C. 156
 Trayttler Ján 130
 Turčavica, poddanská rodina 99
 Uršul'a, manželka Štefana Horváta 37, 41, 43, 45, 156
 Vajday Juraj 33
 Valach Gregor 60
 Varga, prímeno 162
 Varga František 123
 Vass (Vaš) Ján 55
 Varačkovič Štefan 94
 Varbóky Ladislav 125
 Varbóky Peter (pozri aj Pagáč Peter) 120-121
 Varečka Peter 120-121
 Vámos (Vámoš) Benedikt 140
 Várdy, rod 48, 57
 Várdy Pavol 92
 Várdayová Katarína 48
 Váry Ondrej 132
 z Vel'kej Lúče, rod 65, 126
 Vel'ký (Magnus) Albert 122
 Vel'ký (Magnus, Welky) Mikuláš z Medovarieci 115
 Vel'ký (Magnus) Mikuláš z Prenčova 99
 Vel'ký (Magnus) Peter 125
 Verebeš Ladislav 121
 Vicen Gregor 113
 Videk Jakub 116, 173
 Vidovič Anton 173
 Vladislav I. Jagelovský 106
 Vladislav II. Jagelovský 41, 43, 45, 61, 88, 126-127, 143
 Vlk, syn Lamperta z rodu Hunt-Poznan 18, 22
 Werbőczy (Verbőci) Štefan 47-48, 50, 53-54, 158
 Wulfing z Haschendorfu 153
 Zápol'ský Imrich 31
 Zápol'ský Ján 50-51, 133
 zo Zemianskeho Vrbovku, rod 12
 Zweiling Ivaniš/Ján 80-81, 131
 Žažová Henrieta 14
 Žibrit, poddanská rodina 99, 109
 Žigmund z Demandíc 120
 Žigmund Luxemburský 25-29, 112, 116
 Žofia, manželka Michala zo Szobu 47
 Žofia, manželka Pavla Désházyho 129

MIESTNY REGISTER

- Abov 33
Agov (dnes súčasť Nýroviec) 48, 53, 55, 105-106
Anglicko 68
Ardud (v Rumunsku) 42, 158
Atilov vrch pozri Sitno
Babiná 31-32, 46-47, 82, 109, 113
Badín (pozri aj Dolný a Horný Badín) 23-24, 152
Bad'an 20, 23, 25, 152
Bađinec (v Chorvátsku) 34
Balog nad Ipl'om 34
Banka (Bánk v Maďarsku) 50, 158
Banská Belá 80, 88
Banská Bystrica 88
Banská Štiavnica 9, 12-13, 19, 24, 28, 38, 56-58, 67, 73-74, 79-83, 85-91, 94, 100, 107, 114, 122, 128, 131-132, 134, 136, 140-141, 143-145, 166, 174
Banský Studenec 18, 73-74, 80, 83, 109, 132
Bárkány (v Maďarsku) 152
Bebrava (Tersenbach), potok 77
Beluj 18, 21, 23-24, 28, 30-31, 35-36, 38, 42, 46, 55-56, 62-64, 68, 71, 78-79, 88, 90, 95, 99, 102, 104, 109-110, 112, 123, 162, 164
Beluja, samota pri Čelovciach 23-24
Benátky 68
Bíňa 48, 50, 55, 57, 160
Bosna 32, 127
Bratislava 8
Bratislavská stolica 134, 144
Budín (dnes Budapešť) 36, 49, 107, 109, 138
Bzovícke panstvo 60
Bzovík 11, 14, 17, 21-22, 24, 33, 38-39, 56, 65-66, 69, 73, 81, 94, 116-117, 124-125, 129, 132-134, 141, 144
Bzovská Lehôtka 82, 113, 116, 141
Cerová, územie 90, 94
Cerová, potok 117, 128
Cerovo 20, 33, 94, 98, 116
Cesargrad (v Chorvátsku) 48
Csuda, zanik. pri Bíni 55
Čabradský Vrbovok 18, 20, 23-24, 28, 31-32, 35-36, 38, 41, 46, 55-56, 62-63, 65-67, 72, 75, 77, 87, 98, 102-103, 108-110, 115-116, 120, 124-125, 140, 149, 162-163, 170, 173, 175
Čabrad', prédiu 20, 23-24, 31-32, 37-38, 41, 46, 55-56, 60, 71, 110
Čebovce 34-38, 79, 103
Čechy, zanik. pri Čebovciach 34-35, 37-38, 103
Čekovce 81, 124, 139
Čelovce 23-24, 29, 38, 40, 45-47, 49, 55-56, 60, 62-63, 67, 110, 131, 155
Čerín 25

- Červená hora 73, 89-90, 94
 Červenokamenské panstvo 8
 Červený Kameň, hrad 151
 Čierne blato (Fekete sár) 94, 127-128
 Čierne zeme 72, 117, 139, 140
 Dačov Lom 33-38, 94, 103-104
 Dajpop, prédiúm 33
 Dalmácia 32
 Dány-Szentegyed (v Maďarsku) 153
 Demandice 45
 Devičany 48, 53, 55, 105, 106
 Devičie 27-28, 30-31, 35-36, 38-39, 42, 46, 55-56, 62, 72-73, 75, 89-91, 94, 99, 102, 109, 110, 115, 117, 126-129, 136, 139, 143, 146, 149, 168
 Diebswinkel (Krnišov?) 166
 Dijanovac (v Chorvátsku) 48
 Dlhé Pole/Dlhé Polia, zanik. pri Sitnianskej Lehôtkе 18, 23-24, 71-72
 Dobra Kuća (v Chorvátsku) 22, 142
 Dobrá Niva, hrad 27
 Dobrá Niva, mestečko 74
 Dobronivské panstvo 57, 83
 Dolné Mladonice 60, 119
 Dolné Nekyje 9, 49, 74, 96-98, 100, 146, 157
 Dolné Plášt'ovce 43-44, 55-56, 75, 157
 Dolné Príbelce 120
 Dolné Strháre 139
 Dolný Badín 25, 28, 77, 124
 Dolný Oros (dnes Kukučínov) 21
 Domadice 129
 Domaníky 20, 23-25, 29, 140, 158, 175
 Dorfel (Derfel), prédiúm 23-24, 28, 31, 35, 37-38, 46-47, 55-56, 69-71, 102, 158, 163
 Drégel' (Drégely v Maďarsku) 20, 23, 26-27
 Drienov (v Šariši) 33
 Drienovo (v Honte) 175
 Dunaj 42
 Dvorníky (dnes súčasť Hontianskych Tesár) 152
 Dvory nad Žitavou 107
 Ďarmotky pozri Sikenička
 Ďarmoty (v Novohrade) 67, 131
 Ďurkovce 49, 55-56, 62, 74, 110
 Ďurov potok 71
 Eberau (v Rakúsku) 38, 129, 131
 Eisenbläser, zanik. pri Banskom Studenci 18, 83
 Erdőd pozri Arduď
 Európa 8, 68, 100-101
 Falusy (Galusy), zanik. pri Trhyni 21
 Fedýmeš pozri Ipel'ské Úľany
 Fíš pozri Trávnica
 Gemer 8, 33
 Gordova pozri Veliki Grđevac
 Guščerovec (v Chorvátsku) 34
 Hagwald (dnes Bukový háj?) 84-85
 Hatvan (v Maďarsku) 107
 Havran (Rabenstein), vrch 77
 Hidvég pozri Ipel'ské Predmostie
 Hodruša (dnes Hodruša-Hámre) 114

- Hokovce 65
 Hont 7, 10-14, 17, 20-21, 23, 27-28, 30, 32-34, 37, 41, 43-44, 48-53, 55, 57-58, 65, 69-70, 72-75, 79, 96, 98, 100, 104-109, 111, 113, 128, 138, 142, 147, 159, 172
 Hont, hrad 17, 20, 142
 Hontianska stolica pozri Hont
 Hontianske Moravce 20, 107
 Hontianske Nemce 18-19, 30, 66, 71-72, 79, 112, 120-121, 131
 Hontianske Tesáre pozri Horné Tesáre
 Hontiansky komitát pozri Hont
 Horné Nekyje 9, 45, 47, 49, 51, 55-56, 62-63, 66, 71, 75, 78, 96, 110, 123, 149, 162
 Horné Rykynčice 33, 44, 55-56, 62, 75, 110, 118, 138, 153
 Horné Sečianky 32, 35-36, 38-39, 46, 55-56, 62, 74-75, 78, 99, 102, 104, 110-111, 121
 Horné Semerovce 27-28
 Horné Tesáre 33, 35-38, 103-104
 Horný Badín 25, 77
 Hrochot' 25
 Hron 7, 55, 78, 107
 Hronský Beňadik 11, 13, 43, 132
 Hrušov 23-25
 Chorvátsko 32, 36, 40, 42
 Chrastov, samota pri Hrušove 23-24
 Ilija 14-15, 19, 28, 31, 35-36, 38-39, 41, 46, 55-56, 59, 62, 66-67, 78, 83, 86, 88, 102, 108, 110, 144, 149, 152, 166
 Ilijský potok 83-84
 Inám (dnes Dolinka) 47-48, 50
 Inánč (Ivánč), zanik. pri Balogu nad Ipl'om 34-35, 37-38, 43, 103, 126, 156, 175
 Ipel' 7, 17, 55, 107, 143
 Ipel'ské Predmostie 65, 122
 Ipel'ské Úľany 33, 35-38, 103-104
 Iskorňa 33, 35-38, 78, 103
 Jablonec, samota pri Hrušove 23-24
 Jajce (v Bosne) 127
 Jakšova usadlost', nelokaliz. 23-24
 Jalšovík 116, 173
 Jelengrad (v Chorvátsku) 48
 Jelšavské panstvo 8
 Jelšový prameň 80
 Kamenska (v Chorvátsku) 34, 137
 Kaza (dnes Sajókaza v Maďarsku) 29
 Kerekudvar pozri Veľký Dvor
 Klastava (dnes súčasť Bad'ana) 20-21, 23-25
 Kleňany 33
 Kolpachy pozri Banský Studenec
 Konské, samota pri Čabradskom Vrbovku 18, 20-21, 23-24, 38, 55
 Kosenice, potok 71-72
 Kosihovce 29, 33-35, 37-38, 40, 74, 103-104
 Kör mend (v Maďarsku) 48
 Kráľovce (dnes Kráľovce-Krnišov) 128, 175
 Kremnica 88, 141
 Križevacká stolica 22, 34, 37

- Krnišov (dnes Kráľovce-Krnišov) 19-20, 23-25, 28, 31-32, 35-36, 38-39, 41, 46, 55-56, 60, 62, 64-66, 68, 78, 82, 86, 89, 95, 99, 102, 108, 110, 115, 136, 162, 165-166, 175
 Krupina 12, 19, 31, 38, 48, 56-57, 69, 72-74, 77, 80-82, 87, 89-92, 94, 106-107, 117-118, 127-130, 133, 136, 139-141, 143-145, 160, 175-176
 Krupinica, rieka 28-29, 76-77, 115, 153, 165, 174
 Krupinská planina 7
 Lackov 28
 Ladzany 20, 23-25, 73, 101
 Leánd, zanik. pri Bíni 55, 78
 Lehota/Lehôtka (dnes Sitnianska Lehôtka) 27, 30-31, 35-36, 38-39, 46, 55-56, 62, 72, 102, 104, 110, 134, 164
 Lehôtka, zanik. pri obci Litava 33
 Lesenice 23-24
 Lietava, hrad 151
 Litava, obec 28, 120
 Litava, rieka 19-20, 125, 151
 Lucina (Lucfalva v Maďarsku) 152
 Lučenec 107
 Ludány (dnes Ludányhalászi v Maďarsku) 161
 Ľupča, panstvo 65
 Macocha, vrch 151
 Maďarovce (Malinovec, dnes súčasť Santovky) 50
 Malohont 33, 37, 104
 Maroš (dnes Nagymaros v Maďarsku) 91
 Málaš 48, 53, 55, 105
 Medovar, zanik. v Turci 174
 Medovarce 28-33, 35-36, 38-39, 41, 46, 55-56, 62-63, 65-66, 72, 74-77, 92, 102, 108, 110, 115, 118, 120, 122-123, 140, 149, 153, 161-163, 174
 Milotice (na Morave) 11
 Modra 8
 Modrokamenské panstvo 11, 98, 111-112, 139, 146
 Modrý Kameň, hrad 112
 Moháč (Mohács) 14
 Mohora (v Maďarsku) 27
 Monoszló pozri Moslavina
 Monyorókerék pozri Eberau
 Morava 68
 Moslavina (v Chorvátsku) 48
 Náklo, vrch 151
 Neklinec (Leklinec, dnes súčasť Vinice) 9, 45, 49, 51, 55-56, 62-63, 66, 75, 78, 96, 110
 Nekyje pozri Dolné a Horné Nekyje
 Nitra 107
 Nitrianska stolica 159
 Nitrianska Streda 30
 Nová Baňa 88
 Novohrad, hrad 106
 Novohrad, región 25, 36, 67, 98, 107, 113, 116, 118, 152
 Opatovce (dnes súčasť Opatovskej Novej Vsi) 18
 Opava (v Honte) 23-24, 28-29, 32, 35-36, 38-39, 41, 46, 55-56, 62-63, 67, 102, 104, 108, 110,

139, 177
Opava (v Sliezsku) 69
Ostrihom (Esztergom) 48-49, 51, 54, 57, 67, 107, 124, 128, 130
Ostrihomská stolica 50-51, 55
Pakhaus, prédiúm 18, 23-24, 38, 46-47, 55-56, 69-70, 158
Pata (dnes Gyöngyöspata v Maďarsku) 28
Patvarc (v Maďarsku) 118
Pešt' (dnes Budapešť) 49
Peštianska stolica 153
Piarg (dnes súčasť Štiavnických Baní) 132, 166
Plachtince 33-34, 177
Plášťovce (pozri aj Dolné a Stredné Plášťovce) 20, 33, 62, 72, 110, 120, 138, 157
Plešivec 8
Pliešovce 92
Podhradie (Čabradské Podhradie) 20, 23-24, 31, 35-36, 38, 46, 56, 102, 111
Pomat (Pomag, Pomok), prédiúm 20, 89, 126
Poniky 25
Požega, stolica 34, 137
Prenčov 14, 18, 20-21, 23-25, 28-31, 35-36, 38, 42, 46, 55-56, 61-62, 64, 68-71, 74, 78-79, 88, 91, 95, 99, 102, 104, 109-110, 112, 149, 158, 161-164, 166
Prenčovský potok 71
Príbelce 34
Pukanec 88, 122, 175
Rákoš (Rákos v Maďarsku) 46
Revište, panstvo 65, 86

Rotenturm an der Pinka (v Rakúsku) 48
Rykynčice pozri Horné Rykynčice
Sása 82
Sásová 167
Sebechleby 18, 30, 71, 73, 79, 112, 121, 131
Sečany (Szécsény v Maďarsku) 107
Sečianky (pozri aj Horné Sečianky) 65-66, 137-138, 143, 149, 162
Semerovce pozri Horné Semerovce
Senohrad 23-25, 158
Sigelsberg (dnes súčasť Štiavnických Baní) 83-85
Sikenička 53, 55
Sitnianska pozri Štefultov
Sitnianska Lehôtka pozri Lehota/Lehôtka
Sitnianske panstvo 59, 83
Sitno 10, 13-14, 18, 21, 25, 29, 58-59, 72, 79, 84, 87, 144, 163, 166
Sivý Kameň, hrad 26-27
Sklabiná 36
Slatina (v Honte) 32, 35-36, 38-39, 43-44, 46, 55-56, 62, 65-66, 74-75, 102, 104, 108-111, 123, 149, 157, 162, 174
Slavónsko 32, 52, 109, 159
Slovensko 7-8, 147
Somárovo, prédiúm 33, 153
Somló (v Maďarsku) 48, 129
Stará hora (Altenberg) 81, 165
Stará Kremnička 140

- Stredné Plášťovce 44, 55-56, 75, 122
 Stredný Pýr, samota pri Hontianskych Tesároch 109
 Sucháň 33
 Súdovce 174
 Svätý Anton 14, 18, 20, 23-24, 28-29, 31-32, 35-36, 38-39, 41, 46, 55-56, 61-63, 67-69, 71-74, 78, 80-83, 85-88, 90-91, 94-95, 99, 102, 104, 109-110, 113-114, 117, 122, 131-132, 136, 139-141, 143, 145, 149, 158, 161-162, 164, 166-169, 177
 Szék, prédiúm 48, 53, 55, 105-106
 Szobok, zanik. pri Balašských Ďarmotách 116
 Szuha, zanik. pri Bernecebaráti 20
 Šahy 10-11, 14, 18, 24, 38, 56, 106-107, 159
 Šalov 20, 48, 53, 55, 105-106
 Šariš 27
 Šášov, hrad 26, 74, 126
 Šášov, panstvo 57, 65, 73, 83, 88
 Šoltská stolica 51
 Štádlový vrch 70
 Štálov, prédiúm 18, 28, 31, 37-38, 46-47, 55-56, 69-71, 158
 Štefultov (Sitnianska) 9-10, 14, 28, 31-32, 35, 38, 41, 46, 55-56, 59, 62, 83-85, 88, 102, 104, 110, 114, 122, 143-144, 166-167
 Štiavnica, rieka 47, 69-70, 83
 Štiavnické vrchy 7, 15
 Štítnik 8
 Tekov 26, 48, 50-51, 53, 55, 58, 67, 72, 105, 159
 Teplica (dnes samota Tepličky pri Krnišove) 20, 27, 30-32, 35, 37-39, 41, 46, 55-56, 62, 82, 95, 100, 102, 104, 110
 Teplica (dnes Sklené Teplice), hrad 88
 Trávnica 49
 Trenčín 67-68
 Trhyňa (dnes súčasť Síkenice) 21, 48, 53, 55
 Trnava 8
 Trpín 23-25, 77, 87, 125
 Trpíneč, potok 125
 Trześniów (v Poľsku) 94
 Tupá 50
 Turovce 21, 33, 35-38, 103
 Uhorsko 7, 14, 26, 61, 65, 101, 109, 119, 147
 Uhorský chodník (Ungersteig) 83-84, 166
 Uhrovec, hrad 151
 Uňatín 20
 Vacov (Vác v Maďarsku) 106
 Varadínska stolica 42
 Veliki Grđevac (v Chorvátsku) 40
 Veľká Lúč (dnes súčasť Lúče na Ostrove) 134
 Veľká Ves nad Ipl'om 32, 35-39, 46, 95, 103, 116, 169
 Veľké Turovce pozri Turovce
 Veľký Dvor, samota 48, 53, 55, 105-106
 Veľký Pesek (dnes súčasť Síkenice) 48, 53, 55, 105-106
 Verbok, zanik. pri Bernecebaráti 20

Vesprímska (Veszprém) stolica
129, 159
Viedeň 141
Vinica pozri Dolné a Horné Ne-
kyje, Neklinec
Visegrád (v Maďarsku) 31
Vozokany nad Hronom (dnes sú-
časť Hronoviec) 48, 53, 55, 105-
106
Vrbas (v Bosne) 31
Vyhne 86
Vysoký vrch 82
Vyškovce nad Ipl'om 107
Weinberg (Viničný vrch) 75-76,
164
Zalanská (Zala) stolica 159
Záhreb (Zagreb) 53
Zelený hrad (pri Čebovciach) 34
Zelingrad (v Chorvátsku) 52
Zemiansky Vrbovok 77, 141,
155, 158
Zvolen 68, 107, 129, 152
Zvolenská stolica 27, 31, 47, 70,
74, 164, 167, 172
Žarnosek, zanik. 76
Železnohradská (Vasvár) stolica
129-130, 159
Želiezovce 12, 48-51, 53, 55, 57-
58, 105-106, 133, 138, 178
Želovce 125
Žemberovce 176
Žibritov 18, 20, 23-24, 28, 30-31,
35-36, 38, 42, 46, 55-56, 62-63,
67-68, 75-77, 81-83, 89, 91-92,
94-96, 99, 102, 104, 110, 113,
117, 136, 140-141, 146, 149,
162, 164, 166, 168-169, 175

Názov: Čabradské panstvo v stredoveku

Autor: PhDr. Pavol Maliniak, PhD.

Recenzenti: PhDr. Henrieta Žažová, PhD.; Dr. habil. Maxim Mordovin

Jazyková korektúra: Mgr. Pavel Molnár

Preklad summary: Mgr. Jana Kováčová

Obálka: Detail z oltárneho obrazu Narodenie Pána, pôvodne v Kostole sv. Kataríny v Banskej Štiavnici, dnes v Kostole sv. Antona Pustovníka vo Svätom Antone. Majster MS, rok 1506. Zdroj: Archív PÚ SR. Foto: Peter Fratrič.

Náklad: 300 ks.

Rozsah: 224 s.

Vydanie: prvé

Formát: B5

Vydavatel': Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Edícia: Filozofická fakulta

Rok: 2019

Tlač: EQUILIBRIA, s. r. o.

ISBN 978-80-557-1625-1